દ્વારં

પ.પૂ.શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ વિરચિત

શ્રીગુરુલીલામૃતનું ગાધાં

ભાગ-૨
અધ્યાય ૨૦થી ૪૦

ગ્રંથકર્તા
પ્રા. કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય

દત્તપ્રણતિ

યસ્મિન્નોતંપ્રોતમશેષં જગદેતદ્
યજ્જં યત્સ્થં ચાન્તે યસ્મિલ્લયમેતિ ।
વાચાગમ્યં વેદનરૂપં ત્રિગુણેશં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

પ્રાદુર્ભૂતં હ્યત્રિતપઃ કિં જગદર્થે
કિં હ્યનસૂયાપાતિવ્રત્યં ફલિતં તત્ ।
મૂર્તામૂર્તાતીતંજાતં હ્યજમેનં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

અગ્નિર્યદ્ દત્તં તૃણમેકં ન શશાક
દગ્ધું વાયુર્હ્યુત્થાપયિતું સ્વબલેન ।
જ્ઞાતું ચેન્દ્ર-વિરોચન-પ્રમુખાઃ પ્રજ્ઞાનં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

એકોઽહં સ્યાં બહ્વિતિ ભૂતોઽનેકો યો
ભક્તાધીનો ભાવનરૂપો ગુરુરાદ્યઃ ।
યન્નિઃશ્વસિતં શાસ્ત્રમખણ્ડં નિગમાદિ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

કાન્તં કારુણ્યાબ્ધિમકામં કમનીયં
દાન્તં દેવેડ્યં દમ્ભારિં દકદાભમ્ ।
શાન્તં સર્વેશં શમરૂપં શફરાક્ષં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

અગ્નિશ્ચૈકો યત્પ્રતિકાષ્ઠે વિવિધઃ સ્યાદ્
યદ્વચ્ચામ્ભઃ પાત્રવિભેદે બહુરૂપમ્ ।
તદ્વત્ તદ્ તદ્ રૂપમરૂપં વિભુમેકં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

યદ્ભાસા રવિચન્દ્રમસૌ તૌ ભાસ્વન્તૌ
યં ભાસયિતું નો શક્તૌ તૌ સ્વબલેન ।
યં ભાન્તં હ્યનુભાતિ સમસ્તં તડિદાદિ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

રંગ અવધૂત મહારાજ

દ્વારા

પ.પૂ.શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ વિરચિત

શ્રીગુરુલીલામૃતનું ગાન

ભાગ-૨

અધ્યાય ૨૦ થી ૪૦

ગ્રથકર્તા

પ્રા. કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય

મુદ્રક : હિમાંશુ ટ્રેડર્સ
અમદાવાદ
(૦૭૯-૫૪૫ ૩૯૦૪)

ગ્રાફિક્સ : શ્રી રવીશ રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય
RAHH RANG-PREM NI
'ગુંજન', ૧૭, અક્ષરકુંજ સોસાયટી,
ગોપી-વિદ્યાનગર રોડ.
આણંદ- ૩૮૮ ૦૦૧.
(૦૨૬૯૨-૨૪૯૪૫૫)

પ્રકાશક : પ્રેમ જયંતી સમિતિ
'વરેણ્યમ્',
૬/એ, કલ્પતરુ સોસાયટી,
અંકુર, અમદાવાદ. ૩૮૦ ૦૧૩.
(૦૭૯-૭૪૮૦૦૮૮)

આવૃત્તિ : પ્રથમ
પોષ સુદ ૨, ૨૦૬૦.
શ્રીમન્નૃસિંહ સરસ્વતી જયંતી
ગુરુવાર, તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૩.

પ્રત : ૧૦૦૦.

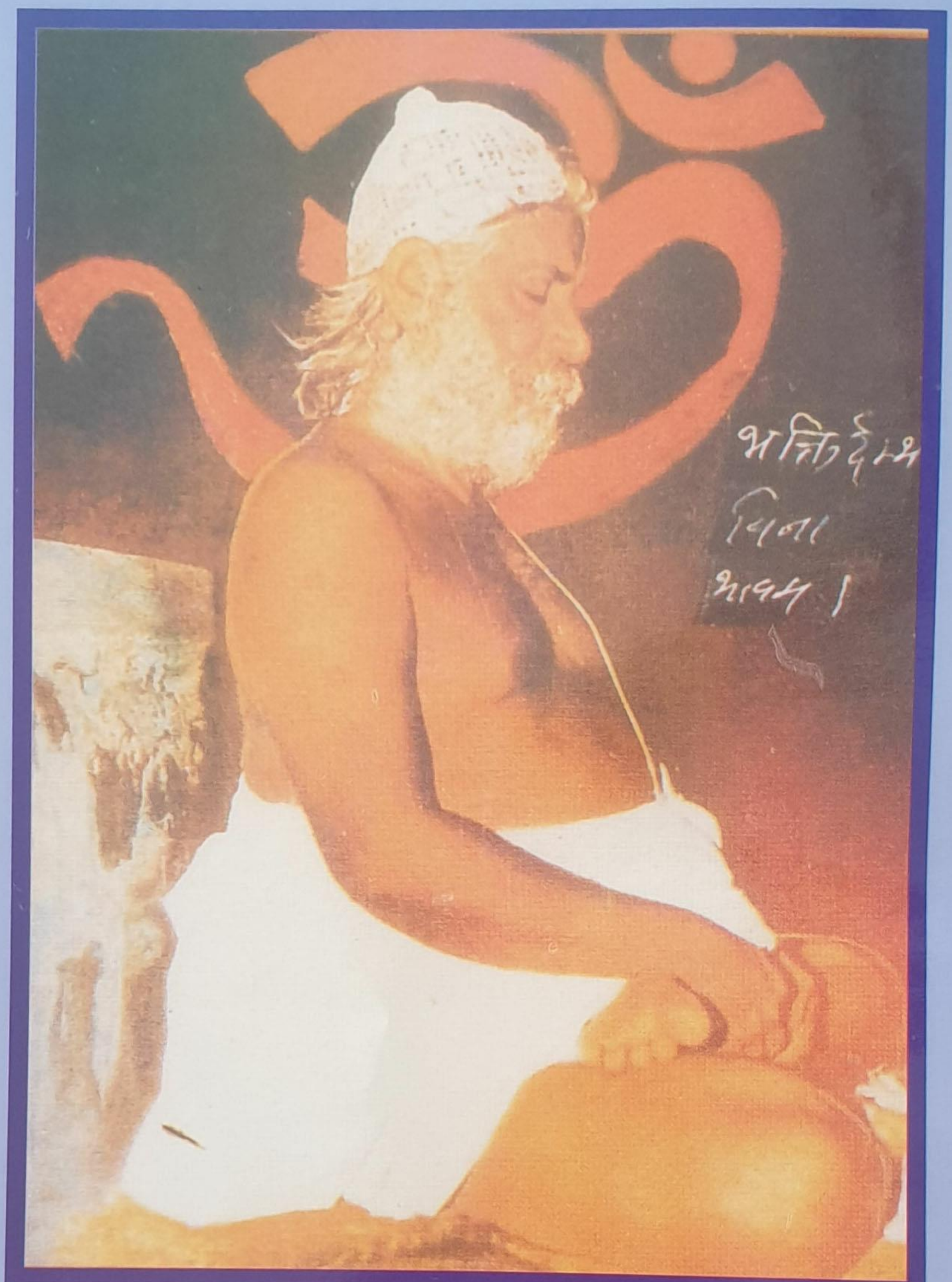
શ્રી અવધૂત સાહિત્ય પ્રકાશન ટ્રસ્ટ, નારેશ્વરની અનુમતિથી

શ્રી અંબાલાલ પટેલના પરિવારના સૌજન્યથી

ત્રીસ રૂપિયા

માલાકમંડલુરધઃ કરપદ્મયુગમે
મધ્યસ્થ પાણિયુગલે ડમરુ ત્રિશૂલે ।
યસ્ત સ્ત ઊદર્વકરયોઃ શુભશંખચક્રે
વંદે તમત્રિવરદં ભુજષટ્ક યુક્તમ્ ॥

મહર્ષિ શ્રીરંગ અવધૂત (નારેશ્વર)

બ્રહ્મૌજસા ભૂષિત ભવ્યભાલમ્
દિવ્યૌજસા દીપ્ત વિશાલ નેત્રમ્ ।
શાંતિપ્રદમ્ યસ્ય મુખારવિંદમ્
રંગાવધૂતમ્ પ્રણતોઽસ્મિ નિત્યમ્ ॥

આશીર્વચન

દેવની આજ્ઞાથી દેવ પુરુષે સમાધિભાષામાં લખેલો શ્રીગુરુલીલામૃત ગ્રંથ એ દિવ્ય ઔપાસનિક ગ્રંથ છે. જ્ઞાન કર્મ અને ઉપાસનાના ત્રણે કાંડના ૧૯૦૦૫ દોહરાનું ભકતો શ્રદ્ધાપૂર્વક પારાયણ કરે છે અને એમને સાત્ત્વિક આનંદ પણ મળે છે પરંતુ તેઓ ઘણા દોહરા સમજી શકતા ન હોવાથી એની મૂંઝવણ પણ રહે છે. આ અંગે ઘણા ભાઇ-બહેનો પ્રશ્નો પૂછે છે પણ ખરાં.

આપણા દેશના ઓછું ભણેલા ભાઇ-બહેનોને આ પ્રશ્ન પજવતો હતો જ, એમાં પરદેશમાં પણ પારાયણ કરનાર ભકતો મુશ્કેલી અનુભવતા હતાં. એમનો સમાવેશ થયો. એમનાં કિશોર વયનાં બાળક બાલિકાઓએ પારાયણ કરવામાં રસ દાખવ્યો એટલે આ મૂંઝવણ ઘેરી બની. એમાંથી એવો વિચાર જન્મ્યો કે આ દોહરાનું ગદ્યમાં રૂપાંતર થાય તો સમસ્યા ઘણી હળવી થઇ જાય. આજ વિચારને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે શું કરવું જોઇએ એ વિચાર્યું.

આવું દેવકાર્ય કરી શકે એવા ભકતો તેમના કાર્યમાંથી આટલો સમય કાઢી શકે કે કેમ? આવો પ્રશ્ન મનમાં થયો. પછી વિચાર્યું કે નિવૃત્ત હોય તેને કહેવું. એટલે કુલીનભાઇ માટે વિચાર આવ્યો. તેમણે નાના-મોટા ઘણાં પ્રકાશનો કર્યાં છે. એટલે તેમને પૂછ્યું. તેમણે હા કહ્યું. આ વાત મેં ગઇ સાલ પરદેશ જતાં કરેલી અને એવું કહેલું કે હું આવું ત્યાં સુધીમાં થઇ જાય તો સારું. તેને છપાવી દઇશું, અને ખાસ તો મારો વિચાર આનું અંગ્રેજી પણ કરાવવાનો છે જેથી પરદેશનાં બાળકો અને મોટાંઓ પણ લાભ લઇ શકે, જે જરૂરનું છે જ.

તેમણે આ દેવકાર્યનું ખૂબ જ પવિત્રતાથી લેખન કર્યું છે. તેમાં ઉપાસનાની દૃષ્ટિ પણ ખરી. એટલે એ જાણી કોને આનંદ ન થાય? એ બધી વિગતો તેઓ એમના નિવેદનમાં લખશે જ . એટલે હું વધુ નહિ લખું.

ગુરુમહારાજ તેમને આવા કાર્યો કરવાની મતિ, શકિત અને રતિ અર્પે એવું ગુરુમહારાજને પ્રાર્થવું રહ્યું. આપણા મૂર્ધન્ય વિદ્વાનોને પૂછીને, સલાહ લઇને, સુધારા વધારા કરાવે તેમ કરજો તેમ પણ કહ્યું અને એ પ્રમાણે આ કાર્ય સંપન્ન થયું છે. ભગવદ્‌કાર્ય દિવ્ય ને ભવ્ય થવું જોઇએ.

આ ગ્રંથનું પ્રકાશન શ્રી જશુભાઇ પટેલ તેમના માતા-પિતાની સ્મૃતિમાં બહાર પાડે છે તે અનુકરણીય છે.

ગુરુમહારાજના અમોઘ આશીર્વાદ આપણા સર્વ પર ઉતરો તેવી મનીષા સહ.

ॐ
પ્રેમ

અવધૂત કુટિર
લીંચ (૩૮૪૪૩૫)
(૦૨૭૬૨-૨૮૨૩૪૩)

આવકાર

શ્રીગુરુલીલામૃત વરદ ગ્રંથ છે કારણકે તે સમાધિભાષામાં લખાયેલો છે. પ.પ.શ્રી વાસુદેવાનંદ સરસ્વતીજી- તેમના ગુરુએ- વરદ સ્વપ્નમાં એ લખવાની આજ્ઞા કરી અને પૂ.શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજે એમની પ્રેરણાનુસાર અને પોતાના "ભણતર સામેની છેલ્લી લડાઇ"ની જેમ લખ્યા કર્યું. ઘણીવાર તો એમના હાથની આંગળીઓ અકડાઇ જાય તે હદે સતત લખ્યા કર્યું !

"નવ જાણું ગુર્જર ગિરા" એમ પૂ.શ્રી ગુ.લી.માં કહે છે. પણ એમની ગુર્જર ગિરા ગીર્વાણ ગિરા છે અને તે પણ સમાધિભાષાની. તેથી ગુજરાતી વિદ્વાનોને પણ માથું ખંજવાળવું પડે તેવી છે.

વળી માણસને પદ્ય સમજવું અઘરું પડે છે. વેદાંતના સિદ્ધાંતો તો ગદ્યમાં પણ સમજવા અઘરા પડે તો પછી પદ્યમાં હોય ત્યાં શું થાય? તેથી જ ઘણા સમયથી એ સમગ્ર પદ્યાત્મક દોહરાઓનું ગદ્ય રૂપાંતર થાય તેવી માંગ હતી. એક બે પ્રયત્નો થયા ને હસ્તલિખિત રૂપમાં નારેશ્વર આવ્યા પણ ખરા, પરંતુ તે બધાંએ સૂર્યનો પ્રકાશ જોયો નહીં.

પ્રા.કુલીન ઉપાધ્યાય પરિવારમાં જાણીતા છે અને તેમણે આ ગ્રંથનું ગદ્યરૂપાંતર કરી પૂ.પ્રેમઅવધૂતજીના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કર્યા છે જે સ્વયં સદ્‌ભાગ્ય છે.

સંસ્કૃતમાં તો **ગદ્યં કવીનાં નિકષં વદન્તિ** - ગદ્ય તો કવિઓની કસોટી કરનાર હોય છે. પણ તે તો સ્વતંત્ર કાવ્યાત્મક ગદ્યની વાત છે. અહીં પૂ.શ્રીના દોહરાઓને ગદ્યમાં રૂપાંતરિત કરવાનું હોવાથી અને શ્રીકુલીનભાઇ શબ્દોના સ્વામી હોવાથી એવી કોઇ કસોટી નથી.

હું તેમને અભિનંદુ છું ને આ રૂપાંતરને આવકારી પૂ.શ્રીના શુભાશિષ તેમને મળો એવી પ્રાર્થના કરું છું.

વડોદરા

- ધીરુભાઇ જોષી

અર્પણ

ગુરુદેવ ! દયાસિન્ધો સર્વવેદાન્તસાગર |
તુભ્યં દેયં ન પશ્યામિ કિંચિદત્ર ન મામપિ ||

તોયે

(માલિકની વાડીનાં ફૂલ માલિકને અર્પાય છે. - એ રાહ.)

માલિક તું, તારો બગીચો, ફૂલડાં તારાં પ્રભુ !
કૃતિહારમાં વીણી ગૂંથ્યાં છે, અર્પવાને હે વિભુ !

સિંચન કર્યું જળ અશ્રુનું, વારિ પ્રણયનાં પાઇને,
તુજ ચરણકમળે અર્પતાં રે ! હૈયું મુજ હરખાય છે.

આ છે પ્રસાદી તાહરી એમાં કશું મારું નથી,
તેમાં નવાઇ ના જરી પણ વાત સાચી પ્રીતની.

કીધી કૃતિ, થઇ આકૃતિ, જાણી સ્વકૃતિ નાથની,
જે જે લખાયું છે સ્વયં, એ વાત તારા હાથની.

ગુરુદેવ ! છો સર્વસ્વ મારે, જીવનભરના સારથી,
હું સ્વાર્થ પ્રેર્યો તો ય અર્પું હર્ષ ને ઉલ્લાસથી.

વિખરાય ના ફૂલડાં પ્રભુ ! પાપી ગણુની પ્રાર્થના,
સ્વીકારજો હે નાથ ! મારી આરતી, ના યાચના.

ભજન

પૂ.શ્રીનો મુકામ સરખેજ જામફળીમાં હતો ત્યારે પૂ. શ્રીને સ્વામી મહારાજે સ્વપ્નમાં દર્શન આપીને દત્તલીલાનું વર્ણન કરતો ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા આપી. હાથમાં ચરિતામૃત ઘટ આપી, માથે વરદ હસ્ત મૂક્યો. આ સ્વપ્ન દર્શનનાં આનંદના અનુભવનું વર્ણન કરતું આ ભજન રચાયું.

ગુરુ ઘર આવ્યા, વિઘ્નો સહુ દૂર સિધાવ્યાં- ટેક
બ્રહ્માહરિહરમૂર્તિ મનોહર, દંડકમંડલુ શોભિત વર[૧] કર;
કંથાકૌપીન અક્ષમાલધર[૨], સુરવર ધાયા. વિઘ્નો...૧.

આનંદાબ્ધિ ઉર છલકાએ, દુઃખનામ ક્યાંયે ન જણાએ;
આધિવ્યાધિ સહુ મન ગભરાએ, સુકૃત ફાલ્યાં. વિઘ્નો..૨.

વાણી સુધાસમ[૩]શી મધુરી આ, જાણે કુસુમો મુખદ્રુમ[૪]ખરિયાં;
ચિંતા દૈન્ય ઉપાધિ ટળિયાં, મનસુખ પામ્યા. વિઘ્નો..૩.

સ્વાગતની શી કરું તૈયારી ? તનમનધન સહુ તુજ પર વારી !
જ્યાં દેખું ત્યાં તુજ બલિહારી, રંગ ચઢાયા !!વિઘ્નો..૪.

---

૧. સુંદર ૨. રુદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરનાર ૩. અમૃત જેવી ૪. વૃક્ષ

રંગ અવધૂત

•

રંગપત્રમંજૂષામાંથી

ભાઈ અંબાલાલ,

અમદાવાદ, ૩૦-૯-૨૪

દસબાર દિવસ નર્મદાતટે ફરી, કાલે સ્હાંજે ઘેર આવ્યો. કબીરવડ વગેરે સ્થળો જોયાં. દૃશ્યફળમાં વાસુદેવાનંદ સરસ્વતીએ લખેલા ન્હાના મોટા મળીને દસબાર ગ્રંથો જોવા મળ્યા. એક ગ્રંથ દત્તપુરાણ ભેટ મળ્યો. મેં તો સ્વામીજીનો - દત્ત મહારાજનો પ્રસાદ જ માની લીધો. અદૃશ્ય ફળ વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી.

બ્હેન મૂળી,

એક વખત તેં મને લખેલું કે મારે માટે એક મહાભારત રચો. ગુરુલીલામૃત એ સાત્ત્વિક વિનંતીનું જ ફળ છે. એમાંનો શિષ્ય નિરંજન તે તું જ છે એ ભાવનાથી વાંચ અને જો કે એમાં કેવી વીજળી ભરેલી છે.

ભાઈ મોદી,

આપણો ગ્રંથ પૌરાણિક નથી, ઔપાસનિક છે. એનો મૂળ આધાર ફાવે તેણે, ફાવે તેમ મચડી નાંખેલાં પુરાણો નથી, પણ અનેક સંતોની દૈવી પ્રેરણા અને સ્વયંપ્રભ આત્મચિત્કલા તથા દત્તપુરાણ, દત્તમાહાત્મય (મરાઠી ને સંસ્કૃત), દત્તાત્રેય સર્વસ્વ વ. તેમજ યામલગ્રંથો અને ત્રિપુરારહસ્યાદી પ્રસિદ્ધ અનેક પ્રાસાદિક ગ્રંથો છે. કોઈપણ પાનું ઉઘાડતાં અવધૂત માત્ર લહીયો છે, લખાવનાર બીજો છે, અવધૂત યંત્ર છે, યાંત્રિક કોઈ બીજો જ છે એ વાત સહૃદય વાચકના ધ્યાનમાં આવ્યા વગર નહિ રહે. પણ આ બધું તમારે માટે લખ્યું છે. એનો ઉપયોગ કરવા નથી લખ્યું. પંડિતો અને વિદ્વાનો માટે તો મારે બે હાથ ને ત્રીજું માથું જ અર્પવાનું છે અને તે મેં જાહેર રીતે પ્રથમાધ્યાયમાં અર્પી જ દીધું છે.

•

રંગ અવધૂત

ગ્રંથકર્તાનું નિવેદન

શ્રીગુરુલીલામૃત ગ્રંથાંતરનો બીજો ભાગ અધ્યાય ૨૦થી૪૦ પ્રકાશિત કરતાં ભગવાનની લીલાનો અને સદ્‌ગુરુની કૃપાનો અનુભવ કરું છું. શ્રી ગુરુલીલામૃતનું ગ્રંથાંતર-ભાગ ૧ ને જે રીતે આવકાર મળ્યો એ જોતાં આ દેવનું કાર્ય દેવ જ કરી રહ્યો છે એવું લાગ્યું.

આ ગ્રંથમાં અધ્યાય ૨૦થી૪૦નું ગ્રંથાંતર અને પાદટીપ ઉપરાંત વાચકને થોડી વધારાની માહિતિરૂપે ત્રણ, ચાર, પાંચ જેવા અંકોને ધ્યાનમાં રાખીને વિશેષ માહિતિ આપી છે. આશા છે કે વાચકવર્ગને ગમશે.

આ સમગ્ર ગ્રંથનું મૂળ લખાણ મુ. ધીરુભાઇએ ખૂબ દિલથી અને જહેમત ઊઠાવીને જોયું છે. અમેરિકાના વ્યસ્ત કાર્યક્રમમાંથી પણ સમય કાઢીને એમણે ખૂબ ઉપયોગી સૂચનો કર્યા છે કે એ માટે હું એમનો ખૂબ ખૂબ આભારી છું.

ગ્રંથાંતર ભાગ ૧ અને પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીએ આપેલા આશીર્વચન અને શ્રી ધીરુભાઇએ લખેલ આવકાર પણ આ ભાગ માટે સ્વીકાર્યા છે. બન્ને મહાનુભાવોનો ઋણ સ્વીકાર કરું છું. શ્રીગુરુલીલામૃતના ગ્રંથાંતરના જે કાંઇ પ્રયત્નો થયાં એમાં મારા દ્વારા થયેલું ગ્રંથાંતર પ્રકાશિત થયું એની પાછળ પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીનો આદેશ જ માત્ર કારણરૂપ છે. શ્રીહરિભાઇ કોઠારીનું આ વિધાન આ વાતની પ્રતીતિ કરાવે છે.

"મહાપુરુષના આદેશથી સર્જાયેલા વાઙ્મયમાં સહજ પ્રાસાદિકતા સ્વયં ભળે છે."

પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીએ આદેશ કર્યો કે તમે શ્રીગુરુલીલામૃતનું ગ્રંથાંતર કરો એ આદેશ જ મારે માટે કામધેનુ, કલ્પતરુ અને ચિંતામણી બની ગયો. **સત્કાર્યમાં નિમિત્ત બનવાની આપણી તૈયારી આપણામાં સંતોના આશીર્વાદને ઝીલવાની ક્ષમતા અને પ્રભુકૃપાને જીરવવાની પાત્રતા નિર્માણ કરે છે** એવું શ્રી હરિભાઇ કોઠારીનું વિધાન મારા જીવનમાં સાચું પડો એવી પ્રભુને અને ગુરુમહારાજને પ્રાર્થના.

આ ગ્રંથના બધા જ પ્રકરણોના પ્રૂફોને ઝીણવટતાથી તપાસીને બધું અંકે કરવામાં મદદ કરનાર મુ. શ્રી ટી. આર. જોષી સાહેબનો અને મુ. નવનીતભાઇ પાઠકનો ઋણી છું. મુ. અનિલભાઇના સાથ, સહકાર અને હૂંફને યાદ કર્યા વિના કેમ ચાલે? સૌ. અંજનીબેન તથા કુટુંબીજનોની મદદને પણ બિરદાવું છું. ગ્રાફિક્સનું કામ કરનાર મારા ભત્રીજા રવીશ ઉપાધ્યાયનો તથા મુદ્રણકાર્ય કરાવી એને વ્યવસ્થિત પુસ્તક આકારે મૂકવામાં મદદરૂપ બનનાર પ્રેસના માલિક શ્રી ઇન્દ્રવદનભાઇ પટેલનો પણ આભારી છું. વાચકોના અભિપ્રાયો આવકારું છું.

કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય.

વરેણ્યમ્
૬/એ, કલ્પતરુ,
અંકુર, અ'વાદ. (૩૮૦ ૦૧૩)
(૦૭૯-૭૪૮૦૦૮૮).

એક = એક

૧. બ્રહ્મ : એક, અદ્વિતીય.

દ્વિ = બે

૧. દ્વિજ : બે વાર જન્મે તે- બ્રાહ્મણ અને પક્ષી.

૨. દ્વિપક્ષ : શુકલ પક્ષ (અજવાળિયું-સુદ) અને કૃષ્ણ પક્ષ (અંધારિયું-વદ).

૩. બે વંશ : સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ.

૪. દ્વિ-અયન : ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયન. (મકર રાશિમાં સૂર્ય પ્રવેશે ત્યારથી મિથુનના અંત સુધી ઉત્તરાયણ અને કર્ક રાશિથી ધન રાશિ પૂરી થાય ત્યાં સુધી-દક્ષિણાયન.)
છ રાશિ = એક અયન.

૫. દ્વિ-ધ્રુવ : ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવ.

૬. બે પ્રકારની ઉપાસના : નિર્ગુણ ઉપાસના અને સગુણ ઉપાસના.

૭. બે પ્રકારના સંન્યાસ : વિવિદિષા સંન્યાસ અને વિદ્વત્સંન્યાસ.

ત્રિ = ત્રણ

૧. ત્રિદેવ (ત્રિમૂર્તિ) : બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ.

૨. ત્રિગુણ : ત્રણ ગુણ : સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ .

૩. ત્રયવસ્થા :ત્રણ અવસ્થા : જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ (અથવા બાલ્ય, યુવાની અને વૃદ્ધ)

૪. ત્રિકાલ : ત્રણ કાળ : ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ. (અથવા સવાર, બપોર અને સાંજ.)

૫. ત્રિજગત (ત્રિભુવન) : ત્રણ દુનિયા : સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ.

૬. ત્રિ-દેહ : સ્થૂળ દેહ, સૂક્ષ્મ દેહ અને કારણ દેહ.

૭. ત્રિતાપ : આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ.

૮. ત્રિદંડ : વાગ્દંડ, મનોદંડ અને કાયાદંડ.

૯. ત્રિદોષ : વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષના પ્રકોપથી થતો રોગ.

૧૦. ત્રિપાઠી : વેદનો પાઠ કરવાની સંહિતા, પદ અને ક્રમ એ ત્રણે રીતો જાણનાર બ્રાહ્મણ.

૧૧. ત્રિપુર : મય દાનવે રાક્ષસો માટે આકાશ, અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી પર બાંધેલા અનુક્રમે સોના, ચાંદી અને લોખંડના ત્રણ નગર (પુર).

૧૨. ત્રિવર્ગ : ધર્મ, અર્થ અને કામ. (ક્ષય, સ્થિતિ અને વૃદ્ધિ.)

૧૩. ત્રિવેણી : ગંગા, યમુના અને સરસ્વતીનો સંગમ; ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ ત્રણ નાડીઓ.

૧૪. ત્રિસંધ્યા : સવાર, બપોર અને સાંજે કરવામાં આવતી સંધ્યા.

૧૫. ત્રિસ્થળી : કાશી, પ્રયાગ અને ગયા એ ત્રણ સ્થળ.

૧૬. પ્રસ્થાનત્રયી : વેદધર્મના પાયારૂપ ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર અને ભગવદ્ગીતા એ ત્રણનો સમૂહ.

૧૭. ત્રિવેદી : ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એમ ત્રણ વેદને જાણનાર.

૧૮. ત્રણ બંધ : મૂલ બંધ, જાલંદર બંધ અને ઉડ્ડિયાન બંધ.

૧૯. ત્રણ ગ્રંથી : બ્રહ્મગ્રંથી, વિષ્ણુગ્રંથી અને રુદ્રગ્રંથી.

૨૦. ત્રણ લક્ષણા : જહદ્લક્ષણા, અજહદ્લક્ષણા, જહદજહદ્લક્ષણા.

૨૧. તત્ત્વજ્ઞાનના ત્રણ પાયા : જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના.

૨૨. ત્રણ પ્રકારના સ્વર : ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત.

૨૩. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે

ત્રણ વસ્તુ દૂર કરવી : મળ, વિક્ષેપ અને આવરણ.

૨૪. બ્રહ્મના ત્રણ નામ : ॐ, તત્ અને સત્.

૨૫. ત્રણ પ્રકારની એષણા : લોકૈષણા, પુત્રૈષણા અને વિત્તૈષણા.

૨૬. જગત્ઉત્પત્તિના

ત્રણ વાદ : આરંભવાદ, પરિણામવાદ અને વિવર્તવાદ.

चतुः = ચાર

૧. ચતુરાશ્રમ : ચાર આશ્રમ : બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત.

૨. ચતુર્ધાવાક્ : ચાર પ્રકારની વાણી : પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી.

૩. ચતુર્દિશા : પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર.

૪. ચતુર્વર્ગ (પુરુષાર્થ) : ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ.

૫. ચતુર્વેદ : ઋગ્વેદ, યજૂર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ.

ચતુર્ઉપવેદ : આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ અને અર્થવેદ.

૬. ચતુર્યુગ : ચાર યુગ : સત્ય(કૃત)યુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ અને કલિયુગ.

૭. ચતુર્માસ : અષાઢ સુદ ૧૧ થી કારતક સુદ ૧૧ વચ્ચેના ચાર માસ.

(અષાઢ સુદ ૧૧= દેવશયની અથવા દેવપોઢી એકાદશી)

(કારતક સુદ ૧૧= દેવ પ્રબોધિની એકાદશી અથવા દેવ ઊઠી એકાદશી)

૮. ચતુર્વર્ણ : ચાર વર્ણ- બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર.

૯. ચતુરંગિણી સેના : હાથીદળ, અશ્વદળ, પાયદળ અને રથવાળી સેના.

૧૦. ચારધામ : જગન્નાથપુરી, સેતુબંધ-રામેશ્વર, દ્વારિકા અને બદ્રી કેદાર.

૧૧. સાધન ચતુષ્ટય : વિવેક, વૈરાગ્ય, ષટ્સંપત્તિ અને મુમુક્ષુપણુ એવા ચારે સાધનોનો સમૂહ.

૧૨. અંત:ચતુષ્ટય : અંત:કરણના ચાર પ્રકાર. ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર.

૧૩. યોગના ચાર
મુખ્ય આસન : સ્વસ્તિકાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન અને સિદ્ધાસન.

૧૪. ચાર મહાવાક્યો : અહં બ્રહ્માસ્મિ, પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ, અયમાત્મા બ્રહ્મ અને તત્ત્વમસિ.
યજુર્વેદ ઋગ્વેદ અથર્વવેદ સામવેદ

૧૫. ચાર યોનિ : સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્ભિજ અને જરાયુજ.

૧૬. ચાર પ્રકારની સ્ત્રી : પદ્મિની, ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની.

૧૭. ચાર પ્રકારની હઠ : બાલહઠ, સ્ત્રીહઠ, રાજહઠ અને યોગીહઠ.

૧૮. ચાર પ્રકારના કર્મો : નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય અને પ્રાયશ્ચિત.

૧૯. ચાર પ્રકારના ભકતો : અર્થાર્થી, આર્ત, જિજ્ઞાસુ અને જ્ઞાની.

૨૦. ચાર પ્રકારના પ્રલય : નિત્ય, નૈમિત્તિક, પ્રાકૃત અને આત્યંતિક.

૨૧. ચાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય : કૃષ્ણ બ્રહ્મચર્ય, રકત બ્રહ્મચર્ય, શુકલ બ્રહ્મચર્ય અને વિમલ બ્રહ્મચર્ય.

૨૨. ચાર પ્રકારના પુરુષો : પામર, વિષયી, જિજ્ઞાસુ અને મુકત.

૨૩. અનુબંધ ચતુષ્ટય : અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજન.

૨૪. ચાર વેદનાં
ચાર ઋત્વિજો : ઋગ્વેદનો ઋત્વિજ **હોતા** કહેવાય છે જે ભગવાનનું આવાહન કરે છે. યજુર્વેદનો ઋત્વિજ **અધ્વર્યુ** કહેવાય જેનું કામ આવેલા દેવોને આહુતિ આપવાનું છે. સામવેદનો ઋત્વિજ **ઉદ્ગાતા** કહેવાય અને તેનું કામ દેવોને પ્રસન્ન કરવાનું છે. અથર્વવેદનો ઋત્વિજ **બ્રહ્મા** કહેવાય છે. તેનું કામ ઉપરના ઋત્વિજો પર ધ્યાન રાખવાનું છે.

પંચ = પાંચ

૧. પંચામૃત : પાંચ અમૃત- દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકરનું મિશ્રણ.

૨. પંચાયતન દેવ : પાંચ દેવ : ગણપતિ, દેવી, સૂર્ય, વિષ્ણુ અને શિવ.

૩. પંચાજીરી : સૂંઠ, ખસખસ, અજમો, કોપરું અને સવાના ભૂકામાં ખાંડ મેળવીને કરેલું મિશ્રણ.

૪. પંચભૂત : આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી.

૫. પંચપ્રાણ : પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન.

૬. પંચ ઉપપ્રાણ : નાગ, કૂર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત અને ધનંજય.

૭. પંચ બાણ : (પંચ શર) : કામદેવના પાંચ બાણ : અરવિંદ (કમળ), અશોક (આસોપાલવ), નવમાલિકા, આંબામોર અને નીલોત્પલ.

૮. પંચભદ્ર : કાળજું, મોં, પીઠ, પડખું અને કેડ આગળ ભમરો હોય તેવો ઘોડો.

૯. પંચભાગ : બ્રાહ્મણને રસોઇ માટે આપવા માટેની જુદી કાઢેલી સીધાની વસ્તુ : લોટ, ચોખા, દાળ, ઘી અને મીઠું.

૧૦. પંચ મહાયજ્ઞ : દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, બ્રહ્મયજ્ઞ અને નૃયજ્ઞ.

૧૧. પંચવટી : પાંચ ઝાડનો સમૂહ : પીપળો, બીલી, વડ, આંબલી અને અશોક (આસોપાલવ).

૧૨. પંચાગ્નિ : ગાર્હપત્ય, આહવનીય, દક્ષિણ, સભ્ય અને આવાસ્થ્ય. (અથવા ચાર બાજુ ચાર ધૂણીનો તાપ અને પાંચમો માથે સૂર્યનો તાપ)

૧૩. પંચગવ્ય : ગાયનું દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર અને છાણ.

૧૪. પંચક : ધનિષ્ઠાના ઉત્તરાર્ધથી રેવતીના અંત સુધી આવતાં પાંચ નક્ષત્રો.

૧૫. પંચકલ્યાણી : ચાર પગ અને કપાળ એમ પાંચ ભાગ ધોળા હોય એવું શુભ ચિહ્નવાળું પશુ.

૧૬. પંચકેશ : શરીરના પાંચ ભાગના વાળ : માથું, ઉપલો હોઠ (મૂછ), બે બગલ અને ગુહ્યેન્દ્રિય.

૧૭. પંચકોશી : મોટા તીર્થની આસપાસની પાંચ કોશની જમીન. (એક કોશ = દોઢ માઇલ.)

૧૮. પંચ કોશ : અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમય કોશ, વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશ.

૧૯. પંચજ્ઞાનેન્દ્રિય : કાન, ત્વચા (ચામડી), આંખ, જીભ અને નાક.

૨૦. પંચ કર્મેન્દ્રિય : વાણી, હાથ, પગ, લિંગ અને ગુદા.

૨૧. પંચાંગ : વાર (૭), તિથિ (૧૬), નક્ષત્ર (૨૭), યોગ (૨૭) અને કરણ (૧૧) એવા પાંચ અંગ દર્શાવતું ટીપણું.

૨૨. પંચોપચાર : પૂજાના પાંચ ઉપચાર : ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય.

૨૩. પંચ મહાપાતક : પાંચ મોટા પાપ : બ્રાહ્મણની હત્યા કરવી, દારૂ પીવો, ગુરુની પત્નીને ભગાડી લઇ જવી, સોનાની ચોરી કરવી અને આ ચારનો સંગ કરવો.

૨૪. પંચતીર્થ : બ્રાહ્મણના જમણા હાથે આવેલા પાંચ તીર્થો : વહ્નિતીર્થ, બ્રાહ્મતીર્થ, પિતૃતીર્થ, દેવતીર્થ અને આર્ષતીર્થ.

૨૫. પંચ વિષય (પંચ તન્માત્રા) : શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ.

૨૬. શ્રીપાંચ : ધન, ધાન્ય, પશુ, પુત્ર અને દીર્ઘાયુષ એવી પાંચ શોભા. (કોઇના નામની પૂર્વે માનવાચક લખાતો પૂર્વગ.)

૨૭. પંચીકરણ : આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી એ દરેક તત્ત્વમાં એના સિવાયના ચાર તત્ત્વો ભેળવીને દરેકમાં પાંચે તત્ત્વના અંશો ભેગા કરવાની ક્રિયા.

૨૮. ચિત્તની પાંચ પ્રકારની વૃત્તિઓ : પ્રમાણ, વિપર્યય, વિકલ્પ, નિદ્રા અને સ્મૃતિ.

૨૯. ઇંદ્રિયોનાં પાંચ રૂપ : ગ્રહણ, સ્વરૂપ, અસ્મિતા, અન્વય, અર્થવત્ત્વ.

૩૦. પંચપર્વા અવિદ્યાના નામ : અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ અને અભિનિવેશ.

૩૧. પુરાણના પાંચ અંગો : (૧) સર્ગ (સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ), (૨) પ્રતિસર્ગ, (૩) વંશો, (૪) મન્વંતરો અને (૫) વંશચરિત્ર.

૩૨. આતતાયીના પાંચ લક્ષણો : આગ લગાડનાર, વિષ દેનાર, હાથમાં શસ્ત્ર લઈ મારવા આવનાર, ધન લઈ લેનાર અને ભૂમિ તથા સ્ત્રીનું હરણ કરનાર.

ષટ્ = છ

૧. ષટ્કર્મ : (છ કર્મ) : (અ) બ્રાહ્મણના છ કર્મ : ભણવું (અધ્યયન) અને ભણાવવું (અધ્યાપન); દાન કરવું અને દાન સ્વીકારવું (પ્રતિગ્રહ); યજન (યજ્ઞ કરવો) અને યાજન (યજ્ઞ કરાવવો). (બ) તાંત્રિક છ કર્મ : જારણ, મારણ, ઉચ્ચાટન, મોહન, સ્તંભન અને વિધ્વંસન. (ક) યોગના છ કર્મ : ધૌતિ, બસ્તી, નેતિ, નૌલિ, ત્રાટક અને કપાલભાતી.

૨. ષટ્ચક્ર : મૂળાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહદ, વિશુદ્ધ અને આજ્ઞાચક્ર.

૩. ષટ્સંપત્તિ : શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન.

૪. ષડંગ : વેદના છ અંગ : શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ.

૫. ષડ્ઋતુ : હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ.

૬. ષડ્દર્શન : સાંખ્યદર્શન, યોગદર્શન, ન્યાયદર્શન, વૈશેષિક, મીમાંસા અને વેદાંતદર્શન.

૭. ષડ્રસ (ષડ્સ) : મીઠો, ખારો, ખાટો, તીખો, કડવો અને તૂરો.

૮. ષડ્રિપુ (ષડ્રિપુ) : કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર.

૯. ષડ્વિકાર : અસ્તિ, જાયતે, વર્ધતે, પરિણમતિ, ક્ષયતિ, નશ્યતિ (નાશ થવો.).

૧૦. ષડૈશ્વર્ય : જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ, યશ, વીર્ય અને શ્રી એવા છ (ષડ્) ઐશ્વર્ય (ઈશ્વરીય ગુણ).

૧૧. ષડ્લિંગ : છ લિંગ : ઉપક્રમ-ઉપસંહાર, અભ્યાસ, અપૂર્વતા, ફળ, અર્થવાદ અને ઉપપતિ.

૧૨. ષડ્પ્રમાણ : પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ અને અનુપલબ્ધિ.

સપ્ત = સાત

૧. સપ્તર્ષિ (સાત ઋષિ) : મરીચિ, અત્રિ, અંગિરસ, પુલત્સ્ય, પુલહ, ક્રતુ અને વસિષ્ઠ.

૨. સપ્તદ્વિપ (સાત ટાપુ) : જમ્બુદ્વીપ, કુશદ્વીપ, પ્લક્ષદ્વીપ, શાલ્મલિ દ્વીપ, ક્રૌંચદ્વીપ, શાકદ્વીપ અને પુષ્કરદ્વીપ.

૩. સપ્તલોક : ભૂલોક, ભુવર્લોક, સ્વલોક, મહ:લોક, તપલોક, જનલોક અને સત્યલોક.

૪. સપ્તપાતાલ : અતલ, વિતલ, સુતલ, તલાતલ, રસાતલ, મહાતલ અને પાતાલ.

૫. સપ્તસમુદ્ર : લવણ, ઇક્ષુરસ, સુરા, ઘૃત, ક્ષીર, દધિ અને શુદ્ધોદક.

૬. સપ્તસ્વર : ષડ્જ (સા), ઋષભ (રે), ગાંધાર (ગ), મધ્યમ (મ), પંચમ (પ), ધૈવત (ધ) અને નિષાદ્ (નિ)

૭. સાત ઇતિ (દૈવી ઉત્પાત)ઓ : અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, મૂષકા: (ઉંદરડા), શલભા (તીડ), સ્વચક્રં અને પરચક્રં.

૮. સપ્તદેવ : બ્રાહ્મણના જમણા કાને આવેલા સાત દેવો : અગ્નિ, જળ, આકાશ, વરુણ, વાયુ, ચંદ્ર અને સૂર્ય.

૯. સપ્તપુરી : સાત પુરી : અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી, કાંચી, અવન્તીકા (ઉજ્જૈયીની), દ્વારકા.

૧૦. સાત વાર : સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ અને રવિ.

૧૧. સપ્ત ધાતુ : શરીરમાં રહેલી સાત ધાતુ (દ્રવ્ય) : રસ, રકત, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જ અને શુક્ર.

૧૨. જ્ઞાનની સાત ભૂમિકા : શુભેચ્છા, વિચારણા, તનુમાનસા, સત્ત્વાપત્તિ, અસંસકિત, પદાર્થ ભાવિની અને તુર્યાવસ્થા.

૧૩. સાત નરક : અવિચિ, મહાકાલ, અંબરિષ, રૌરવ, મહારૌરવ, કાલસૂત્ર અને અંધતામિસ્ર.

અષ્ટ=આઠ

૧. અષ્ટસિદ્ધિ : અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લઘિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઈશિતા અને વશિતા.

૨. અષ્ટમંગલ : રાજ્યાભિષેક વખતે જરૂરી ગણાતી આઠ મંગલ વસ્તુ : બ્રાહ્મણ, અગ્નિ, ગાય, સુવર્ણ, ઘૃત (ઘી), સૂર્ય, જળ અને રાજા. **અથવા** સિંહ, વૃષભ (આખલો), ગજ, પાણીથી ભરેલો કુંભ, પંખો, નિશાન, વાદ્ય અને દીપ (અથવા બ્રાહ્મણ).

૩. અષ્ટકલ્યાણી : આઠ શુભ ચિહ્નવાળો (ઘોડો) : ચાર પગ, કપાળ, છાતી, ખાંધ અને પૂછડી જેના ધોળા હોય તે.

૪. અષ્ટગુણ : બ્રાહ્મણોમાં જરૂરી એવા આઠ ગુણ : દયા, ક્ષમા, અનસૂયા, શૌચ, અનાયાસ મંગલ, અકાર્પણ્ય અને અસ્પૃહા.

૫. અષ્ટદ્રવ્ય : યજ્ઞમાં જરૂરી એવા આઠ દ્રવ્યો : પીપળો, ઉમરો (ઔદુંબર), પીપળ, ખાખર તથા વડ એ પાંચ વૃક્ષના સમિધ, તલ, ખીર અને ઘી.

૬. અષ્ટધાતુ : સોનું, રૂપું, તાંબુ, કથીર, પીતળ, સીસું, લોઢું અને પારો.

૭. અષ્ટપૂજા દ્રવ્ય : પાણી, દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, દર્ભ, ચોખા તથા તલ.

૮. અષ્ટ પ્રધાન : આઠ પ્રકારના મંત્રી : પ્રધાન, અમાત્ય, સચિવ, મંત્રી, ધર્માધ્યક્ષ, ન્યાયશાસ્ત્રી, વૈદ્ય અને સેનાપતિ.

૯. અષ્ટ મહારોગ : વાત, અશ્મરી (પથરી), કૃચ્છ, મેહ, ઉદર, ભગંદર અને અર્શ.

૧૦. અષ્ટાંગ યોગ : યોગના આઠ અંગ : યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ.

૧૧. સાષ્ટાંગ : આઠ (અષ્ટ) અંગ સાથે (સ) માથું, આંખ, હાથ, છાતી, પગ, જાંઘ, મન અને વાણી.

૧૨. અષ્ટ વસુ : ધર, ધ્રુવ, સોમ, અહ અથવા વિષ્ણુવા સાવિત્ર, અનિલ, અનલ, પ્રત્યુષ અને પ્રભાસ.

૧૩. અષ્ટ સૌભાગ્ય : સૌભાગ્યના આઠ ચિહ્ન : સેંથામાં સિંદૂર, કપાળે ચાંલ્લો, આંખમાં કાજળ, નાકે વાળી, કાનમાં કંઈક, કોટ (ગળા)માં કીડિયાસેર, હાથમાં ચૂડો કે બંગડી અને પગમાં અઠ્ઠાસિયાં (કલ્લા.).

૧૪. અષ્ટ મૂર્તિ : પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને ઋત્વિજ એવા આઠ રૂપવાળા ભગવાન શંકર.

નવમ્ = નવ

૧. નવખંડ : પૌરાણિક ભૂગોળ પ્રમાણે પૃથ્વીના નવ ખંડ : ઇલાવૃત્ત, ભદ્રાશ્વ, હરિવર્ષ, કિંપુરુષ, કેતુમાલ, રમ્યક, ભારત, હિરણ્મય અને ઉત્તરકુરુ.
બીજા મત પ્રમાણે : ભરત, વર્ત, રામ, દ્રામાલા, કેતુમાલ, હિરે, વિધિવસ, મહિ અને સુવર્ણ.

૨. નવગ્રહ : સોમ (ચંદ્ર), મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રવિ (સૂર્ય), રાહુ અને કેતુ.

૩. નવધા ભક્તિ : શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન.

૪. નવરત્ન : હિરો, માણેક, મોતી, પાનું, પોખરાજ, ગોમેદ, લસણિયો, પરવાળું અને નીલમ.
ભોજ રાજાના દરબારના નવરત્ન : કાલિદાસ, ધન્વંતરિ, ક્ષપણક, અમર, શંકુ, વેતાલ, ઘટકર્પર, વરાહમિહિર અને વરરુચિ.

૫. નવરસ : કાવ્યશાસ્ત્રના નવ રસ : શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્‌ભુત અને શાંત.

૬. નવદ્વાર : શરીરમાં આવેલા નવ દ્વારો : બે આંખ, બે કાન, બે નસકોરા, મોઢું, ઉપસ્થ અને ગુદા.

૭. નવનિધિ : કુબેરના નવ ભંડાર : મહાપદ્મ, પદ્મ, શંખ, મકર, કચ્છપ, મુકુંદ, કુંદ, નીલા, ખર્વ.

૮. પ્રાણાયામના નવ ભેદ : (૧) અનુલોમ વિલોમ, (૨) સૂર્યભેદન, (૩) ઉજ્જાયી, (૪) શીતલી, (૫) સીત્કારી, (૬) ભસ્ત્રા અથવા ભસ્ત્રિકા, (૭) મૂર્ચ્છા, (૮) પ્લાવિની અને (૯) ભ્રામરી.

૯. યોગમાં આવતા નવ પ્રકારના વિઘ્નો : વ્યાધિ, સ્ત્યાન, સંશય, પ્રમાદ, આલસ્ય, અવિરતિ, ભ્રાંતિદર્શન, અલબ્ધ ભૂમિકત્વ અને અનવસ્થિતત્વ.

દશમ્ = દસ

૧. દશે દિશા : પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર એ ચાર દિશા; અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઈશાન એ ચાર ખૂણા અને ઉપર તેમજ નીચે મળીને દશ દિશા.

૨. દશાવતાર : મત્સ્ય (માછલી), કૂર્મ (કાચબો), વરાહ (ડુક્કર), નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કલ્કિ.

૩. દશ યમ : અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, દયા, બ્રહ્મચર્ય, આર્જવ, ક્ષમા, ધૃતિ, મિતાહાર અને શૌચ.

૪. દશ નિયમ : તપ, સંતોષ, આસ્તિક્ય, શ્રવણ, દાન, પૂજન, શ્રદ્ધા, હ્રીં, વ્રત અને જપ.

૫. દશવિધનાદ : (૧) ચિણી (કિણી), (૨) ચિંચિણી (કિંકિણી), (૩) ઘંટનાદ, (૪) શંખનાદ, (૫) વિણાનાદ, (૬) કાંસીજોડા (ઝાંઝ), (૭) વેણુનાદ, (૮) ભેરીનાદ, (૯) મૃદંગનાદ અને (૧૦) મેઘનાદ.

૬. દશ વિશ્વેદેવો : ક્રતુ, દક્ષ, વસુ, સત્ય, કામ, કાલ, ધ્વનિ, રોચક, આર્દ્રવા અને પુરૂરવા.

એકાદશ = અગિયાર

૧. એકાદશ રુદ્ર : અજૈકપાત્, અહિર્બુધ્ન, વિરૂપાક્ષ, સુરેશ્વર, જયંત, બહુરૂપ, ત્ર્યંબક, અપરાજિત, વૈવસ્વત, સાવિત્રી અને હર (શંકર).

૨. અગિયાર કરણ (પંચાંગનું એક અંગ) : બલ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગર, વણિજ, વિષ્ટિ, શકુની, ચતુષ્પદ, નાગ અને કિસ્તુઘ્ન.

દ્વાદશ = બાર

૧. દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ : સોમનાથ, કાશી વિશ્વનાથ, મલ્લિકાર્જુનમ્, ઘૃષ્ણેશ્વર, નાગેશં, રામેશ્વર, ત્ર્યંબકેશ્વર, વૈજનાથ, મહાકાલેશ્વર, ભીમાશંકર, કેદારેશ્વર, ૐકારેશ્વર.

૨. દ્વાદશ આદિત્ય : ધાતા, મિત્ર, અર્યમા, રુદ્ર, વરુણ, સૂર્ય, ભગ, વિવસ્વાન્, પૂષા, સવિતા, ત્વષ્ટા અને વિષ્ણુ.

૩. બારાક્ષરી : બાર સ્વરો : અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ .

૪. બાર રાશિ : મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન.
(નક્ષત્ર ૨૭ ÷ રાશિ ૧૨ ∴ સવા બે નક્ષત્ર = એક રાશિ.)

૫. બાર મહિના : કારતક, માગશર, પોષ, મહા, ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ, અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદરવો અને આસો.

૬. દ્વાદશ સાધ્યદેવ : મન, મતા, પ્રાણ, નર, અપાન, વીર્યવાન, વિનિર્ભય, નય, દંસ, નારાયણ, વૃષ અને પ્રભુ.

ચતુર્દશ: = ચૌદ

૧. ચૌદ ભુવન : (ભવન કે લોક) : ભૂલોક, ભૂવર્લોક, સ્વર્લોક, મહર્લોક, જનલોક, તપોલોક, સત્યલોક કે બ્રહ્મલોક, અતલ, વિતલ, સુતલ, રસાતલ, તલાતલ, મહાતલ અને પાતાલ.

૨. ચૌદ રત્ન : લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પારિજાતક, સુરા, ધન્વંતરિ, ચંદ્રમા, કામદુધા, ઐરાવત, રંભા, સાતમુખી ઘોડો, ઝેર, સારંગ ધનુષ, પાંચજન્ય શંખ અને અમૃત.

૩. ચૌદ વિદ્યા : ચાર વેદ, છ વેદાંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુકત, છંદ અને જ્યોતિષ.) અને ધર્મ, પુરાણ, ન્યાય અને મીમાંસા.

૪. ઇંદ્રિયો (પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય) અને અંત:કરણ (ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર)ના દેવો- કુલે ચૌદ દેવો :

ઇંદ્રિય	દેવ	ઇંદ્રિય	દેવ	ઇંદ્રિય	દેવ
શ્રોત્ર (કાન)-------	દિશા	વાણી --------	અગ્નિ	ચિત્ત --------નારાયણ	
ત્વચા (ચામડી)--------	વાયુ	હાથ -------	ઇંદ્ર	મન ----------ચંદ્રમા	
નેત્ર (આંખ)--------	સૂર્ય	પગ -------	વિષ્ણુ	બુદ્ધિ ----------બ્રહ્મ	
જીભ (રસના)-------	વરુણ	ગુદા --------	યમ	અહંકાર -------રુદ્ર	
નાસિકા (નાક)-------	પૃથ્વી	શિશ્ન -------	પ્રજાપતિ.	------	

૫. ચૌદ મનુ : સ્વાયંભુવ, સ્વારોચિષ, ઔત્તમિ, તામસ, રૈવત, ચાક્ષુષ, વૈવસ્વત, સાવર્ણિ, દક્ષ સાવર્ણિ, બ્રહ્મ સાવર્ણિ, ધર્મ સાવર્ણિ, ઇંદ્ર સાવર્ણિ, દેવ સાવર્ણિ અને રુદ્ર સાવર્ણિ.

ષોડશ: = સોળ

૧. ષોડશોપચાર પૂજન : આવાહન, આસન, પાદ્ય, અર્ઘ્ય, આચમનીયં, સ્નાનં, વસ્ત્રં, યજ્ઞોપવિત, ગંધ, અલંકાર, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબુલ અને પ્રદક્ષિણા.

૨. દત્તના ષોડશ અવતાર : શ્રીયોગીરાજ, શ્રીઅત્રિવરદ, શ્રીદત્તાત્રેય, શ્રીકાલાગ્નિશમન, શ્રીયોગીજન વલ્લભ, શ્રીલીલાવિશ્વંભર, શ્રીસિદ્ધરાજ, શ્રીજ્ઞાનસાગર, શ્રીવિશ્વંભર અવધૂત, શ્રીમાયામુકત અવધૂત, શ્રીમાયાયુકત અવધૂત, આદિગુરુ, શ્રીશિવરૂપ, શ્રીદેવદેવ, શ્રીદિગંબર અને શ્રીકૃષ્ણ શ્યામ કમલ-નયન.

૩. ચંદ્રની ષોડશકલા : સુદ અને વદની પડવાથી ચૌદસ સુધીની ચૌદકળા, પૂનમ અને અમાસ.

૪. ષોડશ સંસ્કાર : બ્રાહ્મણને અપાતા સોળ સંસ્કાર : ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોભન, વિષ્ણુબલિ, સિમંતોન્નયન, જાતકર્મ, નામકરણ, નિષ્ક્રમણ, સૂર્યાવલોકન, અન્નપ્રાશન, ચૂડાકર્મ, ઉપનયન, ગાયત્ર્યુપદેશ, સમાવર્તન, લગ્ન અને અગ્નિસંસ્કાર (અંત્યેષ્ટિ).

અઢાર

૧. અઢાર પુરાણો : (૧) બ્રહ્મપુરાણ, (૨) પદ્મપુરાણ, (૩) વિષ્ણુપુરાણ, (૪) શિવપુરાણ, (૫) ભાગવતપુરાણ, (૬) નારદીય પુરાણ, (૭) માર્કંડેય પુરાણ, (૮) અગ્નિપુરાણ, (૯) ભવિષ્યપુરાણ, (૧૦) બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, (૧૧) લિંગપુરાણ, (૧૨) વરાહપુરાણ, (૧૩) સ્કંદપુરાણ, (૧૪) વામનપુરાણ, (૧૫) કૂર્મપુરાણ, (૧૬) મત્સ્યપુરાણ, (૧૭) ગરુડપુરાણ અને (૧૮) બ્રહ્માંડપુરાણ.

સત્તાવીસ

૧. **સત્તાવીસ નક્ષત્ર** : ૧. અશ્વિની, ૨. ભરણી, ૩. કૃતિકા, ૪. રોહિણી, ૫. મૃગશિર્ષ (હરિણી), ૬. આર્દ્રા, ૭. પુનર્વસુ, ૮. પુષ્ય, ૯. આશ્લેષા, ૧૦. મઘા, ૧૧. પૂર્વા ફાલ્ગુની, ૧૨. ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ૧૩. હસ્ત, ૧૪. ચિત્રા, ૧૫. સ્વાતિ, ૧૬. વિશાખા, ૧૭. અનુરાધા, ૧૮. જ્યેષ્ઠા, ૧૯. મૂલ, ૨૦. પૂર્વાષાઢા, ૨૧. ઉત્તરાષાઢા, ૨૨. શ્રવણ, ૨૩. ધનિષ્ઠા, ૨૪. શતતારા, ૨૫. પૂર્વા ભાદ્રપદા, ૨૬. ઉત્તરા ભાદ્રપદા, ૨૭. રેવતી

૨. **સત્તાવીસ યોગ** : ૧. વિષ્કુંભ, ૨. પ્રીતી, ૩. આયુષ્યમાન્, ૪. સૌભાગ્ય, ૫. શોભન, ૬. અતિગંડ, ૭. સુકર્મા, ૮. ધૃતિ, ૯. શૂલ, ૧૦. ગંડ, ૧૧. વૃદ્ધિ, ૧૨. ધ્રુવ, ૧૩. વ્યાઘાત, ૧૪. હર્ષણ, ૧૫. વજ્ર, ૧૬. સિદ્ધિ, ૧૭. વ્યતીપાત્, ૧૮. વરીયાન્, ૧૯. પરિઘ, ૨૦. શિવ, ૨૧. સિદ્ધ, ૨૨. સાધ્ય, ૨૩. શુભ, ૨૪. શુકલ, ૨૫. બ્રહ્મા, ૨૬. ઐંદ્ર, ૨૭. વૈધૃતિ

ચોસઠ કળા

૧. ગાવાની કળા

૨. વાદ્ય વિદ્યા

૩. નૃત્યકળા

૪. નાટ્યકળા

૫. ચિત્રકળા

૬. બેલ-બૂટે બનાવવું

૭. ચોખા-ફૂલથી પૂજાની સામગ્રી રચવી

૮.ફૂલોની સેજ બનાવવી

૯. દાંત, વસ્ત્ર અને અંગોને રંગવાની કળા

૧૦. મણિયોંની ફર્શ બનાવવી

૧૧. પથારી તૈયાર કરવી

૧૨. પાણીને રોકી દેવું

૧૩. વિચિત્ર સિદ્ધિ બતાવવી

૧૪. હાર-માળા વગેરે બનાવવા

૧૫. કાન અને માથાના ફૂલના ઘરેણા બનાવવા

૧૬. કપડા અને આભૂષણો તૈયાર કરવા

૧૭. ફૂલના આભૂષણોથી શ્રૃંગાર કરવો

૧૮. કાનોના પત્તોની રચના

૧૯. તેલ, અત્તર સુગંધીદાર વસ્તુ બનાવવી

૨૦. જાદુગરી-ઇંદ્રજાળ

૨૧. ઇચ્છા પ્રમાણે વેષ લેવાની કળા

૨૨. હાથ કારીગરીનું કામ

૨૩. ભાત ભાતની સામગ્રી તૈયાર કરવી

૨૪. ભાત ભાતના પીણાં તૈયાર કરવા

૨૫. સીવણકળા

૨૬. કઠપૂતળી બનાવવી, નચાવવી

૨૭. ઉખાણા પૂછવાની કળા

૨૮. પ્રતિમા વગેરે બનાવવાની કળા

૨૯. કૂટનીતિ

૩૦. ગ્રંથો ભણાવવાની હોશિયારી

૩૧. નાટક, વાર્તા લખવા

૩૨. સમસ્યાની પૂર્તિ કરવી

૩૩. પટ્ટી, બેંત, બાણ બનાવવું

૩૪. ગાલિચા વગેરે બનાવવા

૩૫. બઢઇની કારીગરી

૩૬. ઘર વગેરે બનાવવાની કળા

૩૭. સોનું, ચાંદી, રત્ન, માણેકની પરીક્ષા-કળા

૩૮. સોનું, ચાંદી વગેરે બનાવવું

૩૯. મણિયોના રંગને પરખવાની કળા

૪૦. ખાણોની ઓળખ

૪૧. વૃક્ષોની સાર સંભાળ

૪૨. મરઘા-બતકા લડાવવાની કળા

૪૩. પોપટ-મેનાની બોલી બોલવી

૪૪. ઉચ્ચાટનની વિધિ

૪૫. વાળની સાફ-સુથરાઇ રાખવાની કળા

૪૬. મૂઠીમાં રાખેલી વસ્તુ અથવા મનની વાત કહી દેવી

૪૭. મલેચ્છના કાવ્યો સમજવા

૪૮. વિભિન્ન દેશોની ભાષાનું જ્ઞાન

૪૯. શુકન-અપશુકન જાણવાની કળા

૫૦. વિવિધ પ્રકારના માતૃકાયંત્ર બનાવવા

૫૧. રત્નોને જુદા જુદા આકારમાં કાપવા

૫૨. સાંકેતિક ભાષાની રચના કરવી

૫૩. મનમાં કટક રચના કરવી

૫૪. નવી નવી વાતો બનાવવી

૫૫. છળથી કામ ઉકેલવું

૫૬. બધા કોશોનું જ્ઞાન

૫૭. બધા છંદોનું જ્ઞાન

૫૮. વસ્ત્રો સંતાડવાની અથવા બદલવાની વિદ્યા

૫૯. દ્યુત ક્રીડા

૬૦. દૂર રહેલા મનુષ્ય અથવા વસ્તુઓને આકર્ષવી

૬૧. બાળકોની રમતની જાણકારી

૬૨. મંત્ર વિદ્યા

૬૩. વિજય પ્રાપ્ત કરાવનારી વિદ્યા

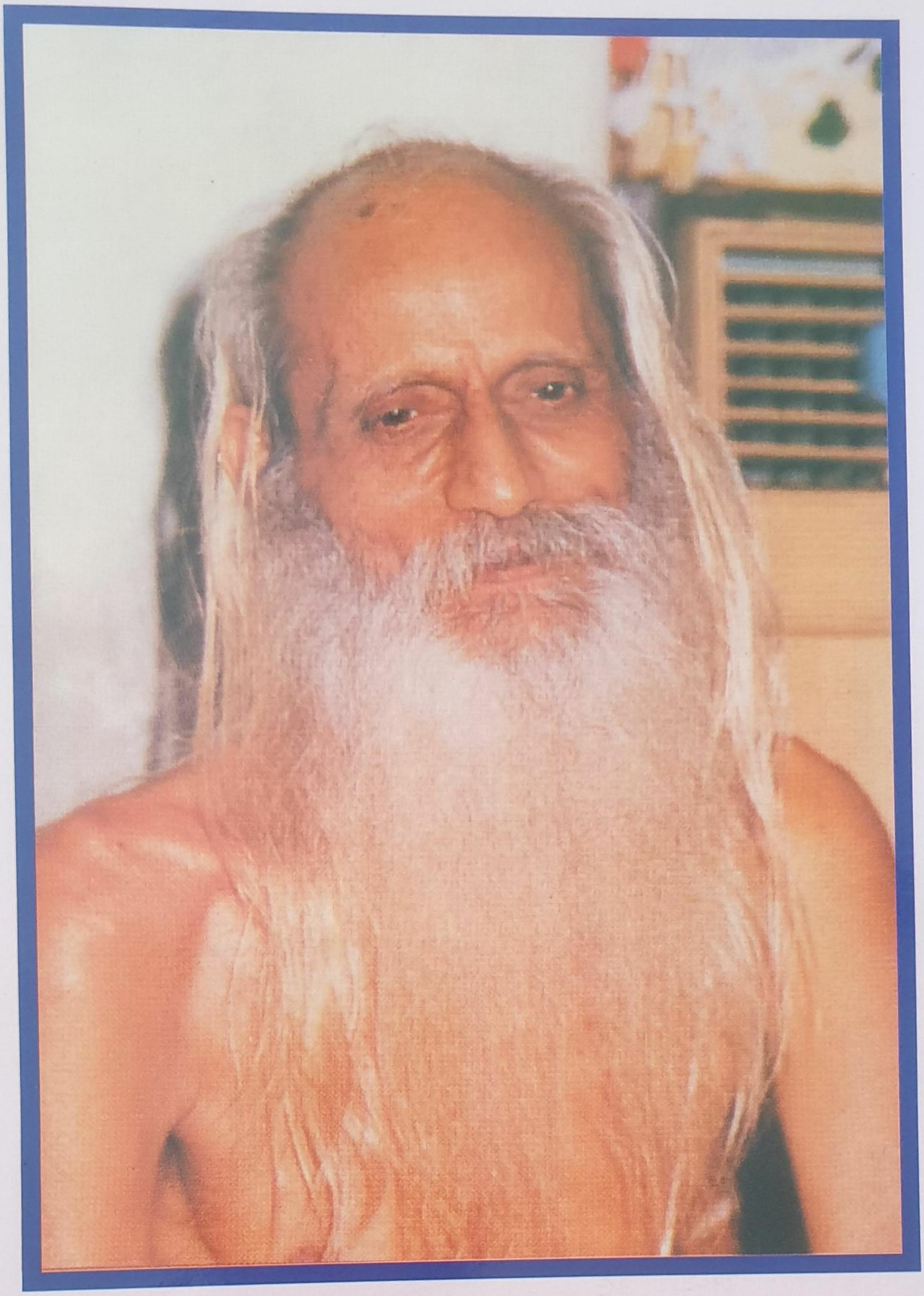
૬૪. વેતાલ વગેરેને વશમાં રાખવાની વિદ્યા

|| શ્રી ગણેશાય નમઃ ||

અનુક્રમણિકા

પ.પૂ.શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ વિરચિત
શ્રીગુરુલીલામૃતનું ગદ્યાંતર.

અનુ. નં.	વિગત	દોહરા	પૃષ્ઠ
૧.	અધ્યાય-૨૦	૧૨૦	૧-૬
૨.	અધ્યાય-૨૧	૧૧૬	૭-૧૨
૩.	અધ્યાય-૨૨	૧૫૮	૧૩-૨૦
૪.	અધ્યાય-૨૩	૧૧૮	૨૧-૨૬
૫.	અધ્યાય-૨૪	૧૮૪	૨૭-૩૬
૬.	અધ્યાય-૨૫	૧૩૦	૩૭-૪૩
૭.	અધ્યાય-૨૬	૧૨૪	૪૪-૪૯
૮.	અધ્યાય-૨૭	૧૨૪	૫૦-૫૫
૯.	અધ્યાય-૨૮	૧૬૫	૫૬-૬૨
૧૦.	અધ્યાય-૨૯	૧૧૫	૬૩-૬૮
૧૧.	અધ્યાય-૩૦	૧૨૮	૬૯-૭૫
૧૨.	અધ્યાય-૩૧	૧૪૨	૭૬-૮૫
૧૩.	અધ્યાય-૩૨	૧૧૫	૮૬-૯૩
૧૪.	અધ્યાય-૩૩	૧૩૦	૯૪-૯૯
૧૫.	અધ્યાય-૩૪	૯૮	૧૦૦-૧૦૫
૧૬.	અધ્યાય-૩૫	૧૧૮	૧૦૬-૧૧૧
૧૭.	અધ્યાય-૩૬	૧૩૫	૧૧૨-૧૧૭
૧૮.	અધ્યાય-૩૭	૧૩૫	૧૧૮-૧૨૪
૧૯.	અધ્યાય-૩૮	૧૬૮	૧૨૫-૧૩૧
૨૦.	અધ્યાય-૩૯	૯૨	૧૩૨-૧૩૬
૨૧.	અધ્યાય-૪૦	૧૦૨	૧૩૭-૧૪૫

પ્રેમ અવધૂત (લીંચ)

કાન્તં કારુણ્યપૂર્ણં ગુરુચરણયુગં સેવમાનં નિરીહં
શાન્તં રંગાશયજ્ઞં સ્મિતયુતવદનં શ્વેતકૂર્ચં સુહાસ્યમ્ ।
દાન્તં દીનાર્તબંધું શરણગતજન-પ્રાર્થનં પૂરયન્તં
વન્દે પ્રેમાવધૂતં ગુરુહૃદયસરોજે વસન્તં દ્વિરેફમ્ ॥

ઋણ સ્વીકાર

તારાબેન અંબાલાલ પટેલના જયગુરુદેવદત્ત

અંબરિષ સમી ભક્તિ **તા**રનારી બની રહી,
બારણે બાપજી આવ્યા **રા**ત્રિ દુઃખ તણી ગઇ
લાજ રાખી ગુરુ રંગે **બે**સી ઉરના આસને
લક્ષ્યમાં ચિત્તને રાખું **ન**મું પ્રેમે હું આપને

અંબાલાલ ગ. પટેલ પરિવારના શ્રીગુરુદેવદત્ત

(શ્રીરંગઅવધૂત પરિવાર, અમેરિકા-વી.ડી.ઓ. ડી.વી.ડી. ઉપાર્જનમાંથી)

વંદનાષ્ટક

આજ્ઞા કરે અવધૂતને જે ગ્રંથ રચવા સ્વપ્નમાં,
ને દે ચરિતામૃત ઘડો જાતે જઇને હાથમાં,
તું પાન કર, પીવાડ જેને હોય તૃષા - વેદના,
એ દત્ત **વાસુદેવ**ના શ્રીપાદપદ્મે વંદના. ..... (૧)

આદેશ ગુરુનો શિર ધરી, જે ગ્રંથની રચના કરે,
ને દોહરા છંદે, છલોછલ બ્રહ્મરસ એમાં ભરે,
જીવન સફળ પારાયણે એ જ્ઞાન, કર્મ, ઉપાસના,
દત્તાવતારી **રંગ**ના ચરણારવિંદે વંદના. ..... (૨)

આ દિવ્યભાષા દોહરાની ના બધા સમજી શકે,
સત્ત્વર રૂપાંતર ગદ્યમાં એનું કરી નાંખો તમે,
આજ્ઞા કરીને જે કરે કૃપા અમીના છાંટણા,
એ સદ્‌ગુરુ **શ્રીપ્રેમ**ના પાદાબ્જે હો મમ વંદના. ..... (૩)

અત્રિજ ને સુત અનસૂયાના, જ્ઞાનના અવતાર જે,
અર્જુન આયુ અલર્કને યદુનો કરે ઉદ્ધાર એ,
પ્રહ્‌લાદ પરશુરામને એની કૃપાની ઝંખના,
એ દેવ **દત્તાત્રેય**ના હો ચરણકંજે વંદના. ..... (૪)

લીલા કરે કુરવપુરે ને એ જ પાછા અવતરે,
જઇ ગાણગાપુર વાડીમાં કંઇ દિવ્ય લીલા આચરે,
તાર્યા ઘણાં ભક્તો, હર્યા વળી દુ:ખડા કંઇ રંકના,
શ્રીપાદ નૃસિંહ સરસ્વતીનાં પદસરોજે વંદના. ..... (૫)

પાપીગણુ પરિવારના સંકટભર્યા દિવસોમહી,
સુકાન લઇને હાથમાં, જે સાચવે પડખે રહી,
કયાંથી ભૂલું હું એ બધા ઉપકાર સાચા સંતના,
પાગલ પ્રકાશાનંદના આ ચરણકમળે વંદના. ..... (૬)

સારાંશ ગ્રંથતણો લખે બે વાર જો **પાપીગણુ**,
એ બીજમાંથી ફૂટતું આ વૃક્ષ ગદ્યાંતર તણુ,
જેણે સિંચ્યા સંસ્કાર એ માતા **જયા**ની અર્ચના,
એવા રૂડા માતા-પિતાના ચરણકંજે વંદના. ..... (૭)

પરિવાર કેરી હૂંફ ને જયાં મદદ કરતી અંજની,
લ્હાવો બન્યો આ કાર્ય જાણે ગાઉં હું શિવરંજની,
'સત્કાર્ય છે આશિષ સ્વયં' ચાલુ રહે એ પ્રાર્થના,
સહુમાં નિહાળી રંગને, સહુની કરું હું વંદના. ..... (૮)

- પ્રા. કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય.

અધ્યાય : ૨૦

આ અધ્યાયનું નામ **'અર્જુનરાજ્યાદિવર્ણન'** છે. આ અધ્યાયમાં **૧૨૦** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં દત્તાપ્રભુ અર્જુનને એક દિવસ માટે આરામ કરવાનું અને ભોજન કર્યા પછી ફરી સમાધિમાં બેસવાનું સૂચવે છે. (૧-૬).

પછી અર્જુન ગુફામાં જઇ ત્રણ માસ, છ માસ અને છેલ્લે એક વરસ સુધી સમાધિમાં બેઠો. (૭-૯). પછી દત્તાપ્રભુએ એને માથે હાથ ફેરવી જગાડ્યો અને એને રાજયમાં જવા સમજાવ્યો. (૧૦-૧૭). અર્જુનને જવાનું ગમતું ન હતું તેથી દત્તાપ્રભુએ તેને શા માટે જવું જોઇએ તે સમજાવ્યું. લોકોને શીખવાનું મળે એ રીતે એણે જીવવું એવું પણ સમજાવ્યું. (૧૮-૫૪). નગરમાં જતાં એનું ભવ્ય સ્વાગત થયું. રાજ્યાસન પર બેસી લોકશિક્ષણ માટે યોગ્ય કર્મો કરવા માંડ્યો. (૫૫-૮૭). કર્કોટક-સુતો સાથે યુદ્ધ કરી તેને હરાવ્યા. નર્મદામાં જલક્રીડા કરતો હતો તેથી ક્રોધે ભરાયેલા પશ્ચિમ સાગરને પરાજિત કર્યો. (૮૮-૧૦૦). દત્તાનો અત્યંત પ્રિય ભકત અને અનાસકત એવો અર્જુન શેષ પ્રારબ્ધ ભોગવી રહ્યો હતો. અને દેવો તેનાથી ડરી તેનું સત્ત્વહરણ કરવાનું વિચારતા હતા. (૧૦૧-૧૨૦).

અલખ નિરંજનને કહે છે, દયાઘન એવા દત્તાપ્રભુએ અર્જુનને ઊઠાડીને કહ્યું કે હવે તારા હૃદયમાં શી ઇચ્છા છે તે તું જલદીથી કહે. એટલે અર્જુન બોલ્યો કે હે ગુરુવર ! આપ જે આજ્ઞા કરશો તે મારે શિરોમાન્ય છે. (૧-૨). જો આપ આજ્ઞા કરો તો જઇને ધ્યાનમાં બેસું અને આ (આપનું) સગુણ સ્વરૂપ ધ્યાનમાં જોઇને કૃત કૃત્ય (ધન્ય ધન્ય) થઇ જઉં.(૩). દત્ત ભગવાને કહ્યું કે આજે સ્નાન વગેરેથી પરવારીને, સંધ્યા વગેરે કરીને ભોજન લે અને આજે આરામ કર. 'ભલે', એમ કહીને અર્જુને ભાવપૂર્વક ચરણવંદના કરી. (૪-૫). સંધ્યા વગેરે પોતાનાં કર્મથી પરવારીને પ્રસાદ (ભોજન) લઇને (અર્જુને) ભગવાનની સેવામાં દિવસ પસાર કર્યો. (૬). બીજે દિવસે પોતાનાં નિત્ય કર્મથી પરવારીને, સદ્‌ગુરુ ચરણમાં વંદન કરીને ગુફામાં ગયો. (૭). સિદ્ધાસન સાધીને તરત જ ચિત્તાને શાંત, ઇંદ્રિયોની ચંચળતા વિનાનું (સમાહિત) કર્યું. ત્રણ માસ સુધી સતત એ સમાધિ રહી. (૮). પછી ફરી પાછો છ માસ સુધી મન શાંત કરીને રહ્યો અને ફરી પાછું વરસ થવા છતાં પણ ઊઠ્યો નહિ. (૯). એ જોઇને દત્તાપ્રભુ બોલ્યા કે આ (અર્જુન) જાતે ઊઠે એમ લાગતું નથી. એટલે એના માથા પર હાથ મૂકીને પ્રભુએ એને પરાણે ઉઠાડ્યો. (૧૦). પ્રયત્નપૂર્વક અર્જુન દેહભાન ઉપર આવ્યો. તો પણ ઇંદ્રિયો તો સ્વસ્વરૂપમાં લીન જ રહી. (૧૧). એનું ચિત્ત પાછું ફરતું નથી એ જાણીને ગુરુ દત્તે પોતાના સંકલ્પબળે એની બધી ઇંદ્રિયો (અક્ષગણ= ઇંદ્રિયોનો સમૂહ)ને ફેરવી નાંખી અને પ્રયત્નપૂર્વક એનું અંગ (શરીર) હલાવ્યું તેથી ધીરે ધીરે દેહભાન પર આવીને અર્જુને આંખ ઉઘાડી. (૧૨-૧૩). કરોડો કામદેવના સ્વરૂપ જેવી ગુરુમૂર્તિ પાસે જ ઊભી હતી. એ જોઇને ચરણકમળમાં વંદન કરીને રાજા તલ્લીન થઇ ગયો. (૧૪). સમાધિનું સુખ ભૂલીને, એની દૃષ્ટિ, જેમ માખી મધ પર ચોંટી જાય તેમ મુખ પર ચોંટી ગઇ અને મુગ્ધ બનીને જોયા કર્યું. (૧૫). એ અનુપમ રૂપ જોઇને રાજા તન્મય થઇ ગયો અને લાકડાની પૂતળીની જેમ પાછો નિશ્ચેષ્ટ થઇ ગયો. (૧૬). આ જોઇને સદ્‌ગુરુએ પ્રેમથી એનો હાથ ઝાલીને એને ઢંઢોળીને જાગ્રત કર્યો અને કહ્યું કે હે અર્જુન ! તું ખરેખર મારો સાચો ભકત છે. હવે તારે કશું કરવાનું રહ્યું નથી. હવે તું તારા પોતાના સ્થાને (રાજયમાં) જઇને ભાવથી મારું ભજન કર. (૧૭-૧૮). મારું વચન માનીને અનાસકત ભાવથી અને ન્યાયપૂર્વક રાજયમાં રહીને યોગ્ય રીતે પ્રજાનું પાલન કર. (૧૯).

દત્તાપ્રભુનાં વચન સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો કે હવે કયાં જવાનું અને કયાં આવવાનું? હવે મન માનતું નથી. (૨૦). (સમાધિસુખરૂપી) અમૃત છોડીને (રાજ્યાદિ સુખ-વૈભવની) રસ વગરની કાંજીનું કોણ સેવન કરે? હે સદ્‌ગુરુજી ! આ અક્ષયપદ આપનાર મોક્ષને શું કામ છોડું? (૨૧). દત્ત ભગવાને કહ્યું કે હવે તું કૃતાર્થ (ધન્ય) થઇ ગયો છે. એમાં શંકાને કોઇ સ્થાન નથી. છતાં હે રાજા ! આ સનાતન ધર્મ તું છોડીશ નહિ. (૨૨). સ્વ સ્વરૂપમાં પોતાનું ચિત્ત રાખીને, પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મને અનુરૂપ કર્મો કરવાં અને આ રીતે થતાં કર્મોથી (બાહ્યાચારથી) બંધન થતું નથી. (૨૩). સ્વાભાવિક રીતે સ્વધર્માનુસાર વર્તવાથી લોકોને શીખવાનું મળે છે અને એ બહાને પરોપકાર થાય છે અને પરિણામે વિશ્વનો નાશ થતો અટકાવે છે. (૨૪). (સિદ્ધ પુરુષો જો કર્મ કરવાનું બંધ કરી દે તો) સિદ્ધ પુરુષોનું જોઇને લોકો પણ એ રીતે જ વર્તવાનું શરૂ કરશે અને એનાથી બધે અનાચાર ફેલાશે અને કુળનો નાશ થશે. (૨૫). માટે જ્ઞાની પુરુષે હંમેશાં પોતાનાં નિત્ય કર્મો કરતા રહેવું જોઇએ. પોતાના વર્ણાશ્રમ કર્મનો કદી પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ નહિ. (૨૬). કોઇ વાર લોકોની ઉપાધિ ટાળવા માટે જ્ઞાની પુરુષ અનાસકત રહીને બાહ્ય દૃષ્ટિથી વિપરીત જણાય એવું વર્તન કરે પણ ખરા. (૨૭). પરંતુ એ લોકો કયાંય પણ મોહિત થતા નથી. એવા જીવન્મુકતોને ધન્ય છે. ત્રણે ભુવનમાં એવી કોઇ વસ્તુ નથી જે એમને મોહ પમાડી શકે. (૨૮). કદાચ નદી (વહેતી હોય તેનાથી) ઊંધી દિશામાં વહે, કદાચ ખારો સમુદ્ર મીઠો થઇ જાય, કદાચ સૂર્ય ઠંડો થઇ જાય પણ જ્ઞાની પુરુષ કદી પણ ચલાયમાન થતો નથી. (૨૯). કદાચ ઝાડ મનુષ્યને જન્મ આપે, કીડી હાથીને જન્મ આપે (આ બધું તદ્દન અશકય છે પણ માનો કે શકય બને) તો પણ જ્ઞાની એને આશ્ચર્યરૂપ માનતો નથી. (જ્ઞાનીની સ્થિતિમાં ફેરફાર થતો નથી.) (૩૦). જેમ માનસહંસ પાણીનું ખાબોચિયું જોઇને આકર્ષાતો નથી તેમ આત્મામાં આનંદ પામનાર (આરામ મેળવનાર) જ્ઞાની વિશ્વથી મોહ પામતો નથી. (૩૧). (જ્ઞાની) નહિ કરવાનાં કર્મો દોષબુદ્ધિથી છોડી દેતો નથી અને શાસ્ત્રે કરવાનાં કહેલાં કર્મો ગુણબુદ્ધિથી નાના બાળકની જેમ કરતો નથી. (૩૨). એ કદી પુણ્ય મળે એવાં કર્મો કરે તો સ્વર્ગમાં જતો નથી અને પાપ કર્મો કરે તો નરકમાં જતો નથી. એ મુકત પુરુષ એનાથી લેપાતો નથી. (૩૩). હંમેશાં અંતર્નિષ્ઠ રહેનાર એ આત્મતૃપ્ત અને આત્મજ્ઞ સ્વપ્નમાં પણ મમત્વ ધરાવતો નથી. એ બધું કરવા છતાં કશું પણ કરતો નથી. (૩૪). એ કર્મ કરવાનો આગ્રહી પણ નથી અને એ રીતે કર્મ ન કરવાનો પણ આગ્રહી નથી. એ કર્મ અને અકર્મ બન્નેથી પર છે અને નિષ્કામ કર્મમાં જ રહે છે. (૩૫).

આમ છતાં પણ એણે પુણ્ય મળે એવાં કાર્યો કરવામાં જ રત રહેવું જોઇએ અને કયારેય પણ કોઇનો પણ બુદ્ધિથી ભેદ કરવો જોઇએ નહિ. (ભેદદૃષ્ટિ જ બધાં દુ:ખનું મૂળ છે.) (૩૬). શ્રેષ્ઠ પુરુષો જેવું આચરણ કરે છે તેને પ્રમાણ માનીને અન્ય લોકો પણ તેનું અનુકરણ કરે છે. (એ રીતે જ વર્તે છે.) (૩૭). ચિત્તને લક્ષમાં રાખીને અંતર્નિષ્ઠ અને અસંગવૃત્તિથી જંગલમાં અને લોકોની વચ્ચે અવળા ઢંગ છોડીને રહેવું. (૩૮). માટે હે રાજા ! તું રાજયમાં પાછો ફર અને પ્રારબ્ધાનુસાર પૃથ્વીનું સુખથી પાલન કર. (૩૯). દેવોને યજ્ઞોથી, પિતૃઓને શ્રાદ્ધથી અને બ્રાહ્મણોને દાનથી સંતોષીને, તું પ્રેમપૂર્વક પ્રજાનું પાલન કર. (૪૦). બ્રાહ્મણને ગાયો, જમીન, વસ્ત્ર, ધન, રથ, સોનું વગેરે આપીને એમને સંતુષ્ટ કર અને ગરીબ તેમજ અંધજનોનું તું જલદીથી જઇને પાલન કર. (૪૧). વારે વારે આવીને તું મારું દર્શન કરી જજે તેમજ રાજય કરે ત્યારે પણ હૃદયમાં મારું સ્મરણ કરતો રહેજે. (૪૨). તું આ પરમાનંદસ્વરૂપ કયારેય પણ ભૂલશે નહિ અને વ્યવહારમાં પણ તું મુકત રહીશ એ મારું વચન તું સત્ય માન. (૪૩). હંમેશાં અંતર્નિષ્ઠ રહીને જે કર્મ આવી પડે તે કર્મ તું કરજે. આ રીતે તું નિર્લેપ અને અકર્મ રહેવાથી તને પાપ-પુણ્ય સ્પર્શશે નહિ. (સાચા સંતો) સંકલ્પો કરી, તેની પૂર્તિ માટે કર્મો કરતા નથી પરંતુ સહજતાથી સામે આવી પડેલાં કર્મો નિષ્કામ ભાવથી કરે છે જે બંધનરૂપ બનતાં નથી. (૪૪). આત્મદૃષ્ટિથી તું જીવન્મુકત (જીવતે જીવ જ મુક્તિ મેળવનાર) થઇને તું સુખથી રહેજે અને તટસ્થભાવે (ઉદાસીનવત્) બાકીનું પ્રારબ્ધ

ભોગવી લેજે. (૪૫). છેવટે વિદેહમુક્તિ (દેહ છૂટયા પછીની મુક્તિ)થી તું મારા સ્વરૂપવાળો જ થઇ જઇશ. હે રાજા ! તું આનંદથી જા અને નીરોગી થઇને રહે. (૪૬). દત્ત ભગવાનનાં વચન સાંભળીને અર્જુન રાજી રાજી થઇ ગયો. સદ્‌ભાવપૂર્વક વંદન કરીને કહ્યું કે આ બધું જ મને માન્ય છે. (તમે કહો છો તે પ્રમાણે કરીશ.) (૪૭). પ્રભુનાં ચરણમાં વારંવાર વંદન કરવા લાગ્યો, આંખમાંથી પ્રેમનાં આંસુ વહી જાય છે, હૃદયમાં આનંદ સમાતો નથી અને તેથી એ કંઇ બોલી શકતો નથી. (૪૮). દેહભાન ભૂલીને જડની માફક ઊભો રહ્યો. એક ક્ષણ પછી જાગૃત થતાં ગળગળો થઇને કહેવા લાગ્યો કે અરેરે ! હવે ફરી કયારે આ ચરણોનાં દર્શન થશે? એમ કહીને મૂર્છા ખાઇને નીચે પડયો એટલે ગુરુરાય દોડયા.① (૪૯-૫૦). એને ભેટીને ક્ષણમાં સાવધ કરતાં કહ્યું કે હે અર્જુન! તું આમ મૂઢની જેમ કેમ કરે છે? (લાગણીશીલ થવું એ ગુણ ગણાય પણ લાગણીવેડા એ અવગુણ ગણાય.) (૫૧). તું મારું માનીને સુખેથી જા અને નિશ્ચિંત થઇ જા. તું જયારે પણ ચિંતન કરીશ ત્યારે તરત જ તારા હૃદયમાં આ ચરણ હાજર જ હશે. (૫૨). તને મારી આશિષ છે કે તારો મારા સ્મરણનો તાર તૂટશે નહિ. આવું કહીને ગુરુએ પ્રેમથી (અર્જુનના) મુખ પર હાથ ફેરવ્યો. (૫૩). ગુરુચરણનું સારી રીતે સ્મરણ કરીને અર્જુન હૃદયથી સ્વસ્થ થયો અને સદ્‌ભાવથી વંદન કરીને નગરમાં ગયો. (૫૪).

રાજયના મંત્રીઓએ પ્રેમથી સામૈયું કર્યું, આખી નગરી શણગારી અને મહોત્સવ મનાવ્યો. (૫૫). રાજમાર્ગ પર ચંદનજળ છાંટીને ગલીએ ગલીએ મોતીનાં તોરણો બાંધ્યાં. (૫૬). બધે ધજા અને પતાકા ફરફરે છે, મંગલદીપ શોભી રહ્યા છે, બ્રાહ્મણો આશીર્વાદના મંત્રો બોલી રહ્યા છે અને પાસે જ વાજિંત્રો વાગી રહ્યાં છે. (૫૭). ઠેર ઠેર અલંકારથી શોભતી વારાંગનાઓ (વેશ્યાઓ) નૃત્ય કરે છે અને ભાટ તથા બંદીજનો હર્ષથી યશોગાન કરે છે. (૫૮). નગરજનો જયજયકારની અખંડ ગર્જના કરે છે અને મંગલ દ્રવ્યો (અબીલ,ગુલાલ વગેરે) ઉડાડીને માન (આનંદ) પ્રદર્શિત કરે છે. (૫૯). નગરની બાલિકાઓ અગાસી પર ચઢી જઇને ધાણીથી (લાજા પુષ્પે) રાજાને વધાવી રહી છે. (૬૦). સોનાની થાળીમાં રત્નદીપ લઇને, લાંબા સમયના વિયોગનું દુ:ખ ભૂલીને, રાજસુંદરી આરતી કરી રહી છે. અર્જુનની એ સોળ હજાર રાણીઓ હાથમાં રત્નો લઇને આવી અને ચરણમાં વંદન કર્યા પછી એ રત્નો એના માથેથી ઓવારીને ચારે બાજુ વેરી દીધાં. ગરીબો રત્નો લૂંટીને પૈસાદાર થઇ ગયા અને પ્રેમથી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. ('થયા ધનિક રંકો વીણી'નો બીજો અર્થ એવો પણ થઇ શકે કે આવાં કિંમતી રત્નોને વીણવા માટે પૈસાદારો પણ ગરીબ બનીને ગયા.) (૬૧-૬૩). આ પ્રમાણેના દબદબાપૂર્વકના સમારંભથી અર્જુન રાજમહેલમાં આવ્યો અને બધાને યથા યોગ્ય, એમના અધિકાર પ્રમાણે વસ્ત્ર અને અલંકારો (આભરણ) આપીને સંતોષીને વિદાય કર્યા અને પછી દત્તાની આજ્ઞા પ્રમાણે એણે રાજયની લગામ સંભાળી. (૬૪-૬૫).

વિશ્વમાં અનેક રૂપે ફરીને સાતે દ્વિપનું એ એકલે હાથે પાલન કરતો હતો. (૬૬). પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પવનની જેમ કોઇ પણ જાતના અવરોધ વિના બધે ફરીને, દુષ્ટોને શોધીને એ શિક્ષા કરતો હતો અને સાધુ સંતોની રક્ષા કરતો હતો. (૬૭). પોતે બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવા છતાં લોકોને શિક્ષણ મળે (શીખવાનું મળે) એ હેતુથી યજ્ઞ-યાગાદિ જેવાં વિધ વિધ કર્મો કરતો હતો.② (૬૮). સોનાની વેદીઓ તૈયાર કરાવી, સોનાના મંડપ બંધાવી, દેવોને અને ઋષિઓને નિમંત્રણ આપીને રાજાએ દશ હજાર યજ્ઞો ધામધૂમથી કર્યા અને ઋત્વિજ તરીકે વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠને પસંદ કરીને સોનાનાં દાન કર્યાં. (૬૯-૭૦). દિવ્ય અલંકારો સજીને દેવ દેવીઓ આ બધું જોવા માટે વિમાનમાં બેસીને ત્યાં આવ્યાં. (૭૧). અપ્સરાઓ નૃત્ય કરતી હતી, ગંધર્વો ગાન કરતા હતા, બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોનો ઉચ્ચાર કરતા હતા અને એ રીતનો મહોત્સવ થઇ રહ્યો હતો. (૭૨). યજ્ઞોમાં પોતાનો ભાગ પામીને દેવો સંતુષ્ટ થયા. માગનારાનો આનંદ માતો નથી. નાના-મોટા બધા જ યાચકો રાજી રાજી થઇ ગયા. (૭૩). રાજાએ ધનના ભંડારો ખૂલ્લા મૂકી દીધા. જેને જેમ મનમાં આવ્યું તેમ ધન લૂટ્યું. બધા જ બ્રાહ્મણો સંતુષ્ટ થયા અને આશીર્વચન આપવા લાગ્યા. (૭૪). અપાર અન્નદાન કર્યું. રોજ રોજ નવાં નવાં પકવાન્ન

જમી બ્રાહ્મણો તૃપ્ત થયા અને અર્જુન સોનાથી શણગારેલી ગાયો, જમીન, સોનું, કન્યાદાન અને દક્ષિણા આપતો રહ્યો. (૭૫-૭૬). જ્યાં સિદ્ધિ જ સેવામાં ઊભી હોય ત્યાં શાની ખોટ હોય? ઊંચ અને નીચ બધાં સંતોષપૂર્વક રાજાની યશ-કીર્તિનાં ગાન ગાવા લાગ્યાં. (૭૭). આ રીતે અર્જુન ધર્માનુસાર રાજ્ય કરતો હતો. એના રાષ્ટ્રમાં ક્યારે પણ દુકાળ પડ્યો ન હતો. (૭૮). એના રાષ્ટ્રમાં સ્વપ્નમાં પણ કોઇનું અકાળે મૃત્યુ (અપમૃત્યુ) થતું ન હતું. ચોરી વ્યભિચારના ગુના થતા નહિ અને લોકો એવા ધાર્મિક હતા કે કોઇ અધર્મનું આચરણ કરતો નહિ. (૭૯). રાષ્ટ્રમાં કોઇ વાંઝણી સ્ત્રી (વંધ્યા) ન હતી કે કોઇ વિધવા સ્ત્રી પણ ન હતી. પ્રજા ધન અને ધાન્યથી બધી રીતે સંપન્ન હતી. (૮૦). પ્રજાનું પાલન કરવા માટે તે એકલો જ અનેક રૂપો લઇને હાથમાં શસ્ત્ર તેમજ અસ્ત્ર લઇને ફરતો હતો. (૮૧). કેવળ દૃષ્ટિ કરતાં જ એ સામી વ્યક્તિનું અંત:કરણ જાણી જતો અને દુષ્ટોને શિક્ષા કરતો તેમજ સજ્જનોનું પાલન કરતો હતો. (૮૨). શિક્ષાને પાત્ર ન હોય એવાને કદી શિક્ષા કરતો નહિ અને શિક્ષાને પાત્ર હોય એવાને કદી છોડતો નહિ (માફી આપતો નહિ). ન્યાયોચિત શિક્ષા કરવામાં કોઇની પણ શેહ શરમ રાખતો નહિ. (૮૩). કોઇ પણ દિવસ ક્રોધથી કે લોભથી કોઇને મારતો નહિ. હૃદયમાં હંમેશાં નિર્વિકાર અને વિરકત રહેતો હતો. (૮૪). કોઇ કાન ભંભેરણી કરે (ખરું-ખોટું ભેરવે) તો પણ ક્યારેય તે માનતો નહિ (એટલે કે કાચા કાનનો ન હતો.) ધર્મનો જાણનાર એ (અર્જુન) શાસ્ત્રોચિત વર્તન કરતો હતો. (૮૫). પૂજ્ય વ્યક્તિ (પૂજ્ય એટલે પૂજા કરવાને લાયક)ને પૂજતો અને ખૂબ માન-સન્માન આપતો. બ્રાહ્મણોને પોતાના પ્રાણ ગણીને હૃદયથી પગે લાગતો હતો. (૮૬). આવો વિષયમાં વિરકત એવો એ જીવનમુકત હતો અને ચિત્તમાં દત્તાનાં ચરણનું ચિંતન કરીને રાજ્યમાં આસકત થતો ન હતો. (૮૭).

એક દિવસ મનની મરજી પ્રમાણે ફરતાં ફરતાં એણે દુરાચારમાં રત એવા કર્કોટક નામના નાગના પુત્રોને જોયા. (૮૮). ઝડપથી એમની પાસે જઇ દારુણ યુદ્ધ કરી, એ બધાને કેદ કર્યા અને એમનું રાજ્ય હરી લીધું. (૮૯). એ સ્થળે નગર વસાવીને પછી નર્મદાને કિનારે આવ્યો. સ્ત્રીના સમૂહની સાથે એ ધીરપુરુષ આનંદથી જળક્રીડા કરવા લાગ્યો. (૯૦). ન ભાંગી શકાય એવો પુલ એક હજાર હાથથી ઝડપથી રચી દઇને, નદીનો પ્રવાહ પૂર્વ દિશામાં વાળી દઇને, ઇચ્છા પ્રમાણે આનંદ કરવા લાગ્યો. (નર્મદા પશ્ચિમ દિશામાં વહીને પશ્ચિમ સાગરને મળે છે. પ્રવાહની આખી દિશા જ પલટી નાંખી.) (૯૧). હજાર સ્ત્રીઓની વચ્ચે અર્જુન અનાસકત ભાવે ક્રીડા કરતો હતો અને એ જોઇને સુરવરો ડોલતા હતા. (દંગ થઇ જતા હતા.) (૯૨). ચકિત થયેલો દેવોનો સમૂહ પોતાના વિમાનને થોભાવીને બીકથી આ જલક્રીડા જોતો હતો અને અપ્સરાઓ પણ મુગ્ધ થઇ ગઇ હતી. (૯૩). આ ક્રીડાને જોઇને કિન્નરીઓ મૂર્છિત થઇ ગઇ અને તેમની પાટલીની ગાંઠ પણ છૂટી ગઇ અને શરીર પર પોતાનો કાબૂ ના રહ્યો. (૯૪). આ બધું જોઇને પશ્ચિમ સાગર (નર્મદાપતિ) અંતરમાં ખૂબ જ કોપાયમાન થયો અને ક્ષોભપૂર્વક એકદમ ઝડપથી દોડ્યો. (૯૫). અર્જુનના દેહ પર એણે દોડી આવીને એકદમ હુમલો કર્યો (ઊછળ્યો). આ જોઇને જ્ઞાની (સુજાણ) અર્જુન હસવા લાગ્યો. (૯૬). આ રીતે હસીને પછી ઝડપથી નિશ્ચલ થઇને એક હજાર હાથ ઊંચા કરીને અર્જુન કૂદ્યો અને સમુદ્રમાં પડી હાથથી તેને મારવા લાગ્યો. સમુદ્રનાં બધાં અંગોના ચૂરેચૂરા થતાં તે ભાગી ગયો. (૯૭-૯૮). જળચરો બધાં મરવા લાગ્યાં. પાતાળ ખળભળી ઊઠ્યાં અને નાગ વગેરે ગભરાઇ ગયા. આવો ન સહન થાય તેવો માર જોઇને સમુદ્ર (રત્નાકર) શરણે આવ્યો અને રત્નો આપીને અર્જુનની પૂજા કરવા લાગ્યો. (૯૯-૧૦૦). રાગ દ્વેષ રહિત એ અનાસકત રાજાએ એને અભયદાન આપીને વિદાય કર્યો. (૧૦૧). જેને વિષયાધ્યાસ જ નથી એને સ્ત્રીમાં શાની પ્રીત હોય? આમ છતાં પ્રારબ્ધ પ્રમાણે દેહ વર્તતો રહે છે એ ન સમજાય (ગૂઢ) એવી વાત છે. (૧૦૨). પાણીથી છલોછલ ભરેલા મહાસાગરમાં પ્રારબ્ધવશાત્ નદીઓ આવીને ભળે છે તો એ જેમ એને ધિક્કારતો નથી અને પોતાનામાં સમાવી લે છે તેમ જીવન્મુકત પણ અંતરથી હંમેશાં ઇચ્છા વિનાનો અને પૂર્ણપણે નિષ્કામ

હોય છે. પ્રારબ્ધવશ જે કાંઇ આવી મળે તે વિષયો એ ભોગવે છે પરંતુ એની ઇંદ્રિયો ચંચળ થતી નથી-ખળભળી ઊઠતી નથી અને એનું મન સંપૂર્ણપણે શાંત રહે છે. (૧૦૩-૧૦૫). જીવન્મુકતો પથ્થરની જેમ બેસી રહે છે એવું જે માને છે તે મૂરખ છે. એને સાચી વાતની ખબર જ નથી. (૧૦૬). શાસ્ત્ર વગેરેથી પૂર્ણ જ્ઞાન અને અનુભવ થતાં તેમજ એ જ્ઞાન સુદ્દઢ થતાં, કાર્યસહિત અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. (જાણવું તે જ્ઞાન, અનુભવ કરવો તે વિજ્ઞાન, અને એ જ્ઞાન દ્દઢ થાય તે જ બ્રહ્મનિષ્ઠ અવસ્થા.) (૧૦૭). આ જ્ઞાનનો નાશ થાય એવી કોઇ સાબિતી પુરાવો નથી, એટલે એકવાર સ્વાત્મજ્ઞાન થયા પછી એ કોઇ કાળે નાશ પામતું નથી. (૧૦૮). આવી વ્યક્તિ ગમે તેવું વર્તન કરે તો પણ એ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. પરંતુ આવું જ્ઞાન પણ પ્રારબ્ધનો નાશ કરતું નથી.③ (પ્રારબ્ધનો નાશ કરવું) એ એનું કામ જ નથી. (૧૦૯). આવાં જ્ઞાનથી આત્મા ઉપરના આવરણનો નિશ્ચિતરૂપથી નાશ થાય છે અને તેથી જ જીવનમુકત પણ ત્રાસ વગર પ્રારબ્ધ ભોગવે છે. (૧૧૦). જો મૂઢ અને જ્ઞાની બન્નેએ સરખી રીતે જ પ્રારબ્ધ ભોગવવાનું હોય તો પછી જ્ઞાનીમાં શ્રેષ્ઠતા કયાં રહી? એવી શંકા ઊઠે તો તું મનમાં વ્યાકુળ થઇશ નહિ. હું કહું તે ધ્યાન આપીને સાંભળ. જ્ઞાની ભોગને આમંત્રણ આપતો નથી (એની ઇચ્છા કરતો નથી) અને તેથી ખળભળી ઊઠતો નથી. આ બધું સ્વપ્ન સમાન છે એવું માનીને એ લેપાયા વગર રહે છે જયારે મૂઢ વ્યક્તિ જાદુગરની નજરબંધીમાં આવી જઇને (ઇંદ્રજાલવત્) આસકત થઇ જાય છે. (૧૧૧-૧૧૩). મુકત વ્યક્તિમાં રાગ-દ્વેષ વગેરે હોતા નથી તેથી તેને મોહ અને શોક થતાં નથી જયારે મૂઢ વ્યક્તિને-અજ્ઞાનીને એ પીડા આપે છે. (૧૧૪). અજ્ઞાની ભયભીત થઇને જીવે છે જયારે જ્ઞાની નિર્ભય હોય છે. અજ્ઞાની દુ:ખમાં મરે છે જયારે જ્ઞાની પુરુષ તો અમૃતની ખાણ છે. (૧૧૫). અજ્ઞાનીનું કર્મ પાપ અથવા પુણ્ય પ્રાપ્ત કરનારું હોય છે જયારે જ્ઞાનીનું કર્મ પુણ્ય-પાપથી અતીત હોય છે એ જ એની વિશેષતા છે. (૧૧૬). જ્ઞાની સદા વિરકત હોવાથી ભોગ વગેરેમાં તટસ્થ (ઉદાસીન) હોય છે અને તેથી તે દુ:ખ અને શોકથી પર હોય છે.④ (૧૧૭). માટે આવો મુકત અર્જુન પ્રારબ્ધ પ્રમાણે ઉદાસીન થઇને રાજયાદિક વિષે વર્તે છે. (૧૧૮). પરંતુ એનું આવું કઠોર તપ જોઇને દેવો બીકના માર્યા થરથર ધ્રૂજે છે અને સત્ત્વ હરણ કરવાની મથામણ કરે છે એ વાત હવે પછીના અધ્યાયમાં થશે. (૧૧૯). દત્તાની આજ્ઞાનુસાર અર્જુન કેવી રીતે રાજય કરતો હતો એનું વર્ણન આ અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું જે રંગ ને તરત જ તારનારું નીવડશે. (૧૨૦).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'અર્જુનરાજયાદિવર્ણન'** નામનો **વીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૦

(૧) અર્જુન જયારે પહેલી વાર વરદાન પ્રાપ્તિ માટે આવ્યો હતો ત્યારે એને રાજયમાં પાછો મોકલવામાં મહેનત પડી ન હતી. એ તરત જ રાજયમાં જવા તૈયાર થઇ ગયો હતો અને એની એ વખતની સ્થિતિ પરણીને સાસરે જતી નવવધૂ જેવી હતી. (અ. ૧૨ દો. ૨૫) પરંતુ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે આવેલા અર્જુનને રાજયમાં પાછો મોકલવામાં દત્તાપ્રભુને ઘણી મહેનત

પડે છે. કંઇ કેટલાંયે આશ્વાસનો આપે છે. અર્જુનને પણ હવે રાજ્યમાં મોહ નથી, પ્રભુનાં ચરણનાં દર્શનની જ અભિલાષા છે. આપણામાં પણ સંત અને સદ્‌ગુરુ સેવ્યા પછી આવી સમજ આવવી જોઇએ.

(૨) શ્રેષ્ઠ પુરુષોનું આચરણ જોઇને સામાન્ય લોકો પણ તે પ્રમાણે વર્તે છે તેથી લોકો ધર્માચરણ કરે એ હેતુથી, પોતાને જરૂર ન હોય તો પણ બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષ ધર્માનુસાર વર્તે છે. આપણા બાપજીએ માતાની કરેલી સેવા, માતાના મૃત્યુ વખતે અને ત્યાર બાદ ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયાના સંબંધમાં કરેલું વર્તન એમની મહાનતા પ્રગટ કરે છે. પોતાની માતાની પ્રથમ પુણ્યતિથિ નિર્જળા એકાદશીને દિવસે (જેઠ સુદ ૧૧) આવતી હતી ત્યારે બધા ભકતોને ભોજન લેવા જણાવ્યું અને કહ્યું કે આનું જે કંઇ પાપ લાગે તે બધું અવધૂતના માથે. શ્રેષ્ઠ પુરુષો લોકોને સન્માર્ગે વાળવા માટે જ આવું બધું કરતા હોય છે, બાકી એ કરે તો પણ શું અને ન કરે તો પણ શું?

આ સંદર્ભમાં ભાગવત વિદ્યાપીઠ, સોલાનાં ખાતમુહૂર્ત વિશેનો પ્રસંગ જાણવા જેવો છે. પૂ.શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીએ..... (જુઓ માતૃદેવો ભવ ટાઇટલ પેજ ૨ અને ૩).

નારેશ્વરમાં સર્જીકલ કેમ્પ વખતે પૂ.શ્રીએ દરદીઓને એમ કહ્યું હતું કે તમે આ ડૉકટરમાં અશ્વિનીકુમારને જોજો અને યમરાજની તાકાત નથી કે નારેશ્વરમાં પ્રવેશે. એ જ બાપજીએ સમાજને માતૃ આજ્ઞાપાલનનો આદર્શ શીખવવા આવો પત્રવ્યવહાર કર્યો. પૂ.શ્રી તો મૃત્યુને રોકી શકે એમ હતા છતાં માતાની આજ્ઞાનું ભકતો પાલન કરે એ ભાવનાવશ આદર્શ રજૂ કર્યો.

(૩) જ્ઞાન દ્વારા સંચિત અને ક્રિયમાણ કર્મો નાશ પામે છે પરંતુ પ્રારબ્ધ તો ભોગવવું જ પડે છે. પ્રારબ્ધથી જ દેહ ટકે છે. જયારે પ્રારબ્ધ પૂરું થાય ત્યારે જ દેહ પડે છે, મૃત્યુ આવે છે. પૂ.શ્રીએ 'મૂકી દીધી કલમ બંધો' ભજનમાં આ વાત કરી છે: વપુ (શરીર) પ્રારબ્ધ પોષે છે, ખુશામત જહાં તણી શાને? હવે જેને જ્ઞાન થયું છે તેણે આ જ્ઞાનનો લાભ સમાજને આપી, અજ્ઞાન દૂર કરવાનું છે. જો જ્ઞાન થતાંની સાથે પ્રારબ્ધનો નાશ થાય તો પછી દેહ પણ ટકે નહિ અને જ્ઞાન થતાંની સાથે જ જ્ઞાનીનું મૃત્યુ થઇ જાય અને સમાજ એના જ્ઞાનના લાભથી વંચિત રહી જાય.

(૪) પ્રારબ્ધ તો જ્ઞાનીએ પણ ભોગવવું પડે છે પરંતુ એ ત્રાસરહિત ભોગવે છે. જેમ વેઠિયો માથા પર વજનનો બોજો લઇને જતો હોય છે, એવી ઉદાસીનવૃત્તિથી જ્ઞાની પ્રારબ્ધ ભોગવે છે. જ્ઞાની પુરુષો સામાન્ય માણસના જેમ જ કર્મો કરે છે પરંતુ એ પાછળની એમની વૃત્તિ જુદી હોય છે, ઉદાસીનવૃત્તિ હોય છે તેથી એ કર્મ પાપ કે પુણ્ય જન્માવતું નથી, બંધનકારક બનતું નથી. Winners do not do different things, they do things differently.

ન શોધે મોર ચિતારો, કદી ના પિક તંબૂરો,
કૃતાકૃતથી પરે બેસી નિહાળે ખલ્કની રો રો.
ખુશામત માળીની કદી ના કરે વસંત વનમાળી,
નિજાનંદે ફરે અવધૂત દઇને મોતને તાળી.

(પ્રભુ પરખ્યા હૃદે જેણે ભજનમાંથી)

અધ્યાય : ૨૧

આ અધ્યાયનું નામ **'વસિષ્ઠશાપ વર્ણન'** છે. એમાં **૧૧૬** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં અર્જુન દત્તાપ્રભુનું ચિંતન કરતો કરતો કેવી રીતે રાજય ચલાવે છે તેનું વર્ણન છે. (૧-૭). એનાં તપથી ગભરાઇને દેવો સૂર્યદેવને એનું સત્ત્વહરક્ષણ કરવા મોકલે છે. (૮-૧૨). મધ્યાહ્ને બ્રાહ્મણવેષે સૂર્ય અર્જુનને દ્વારે આવીને ઊભા, એનું શરીર જોઇને અર્જુનને દુ:ખ અને આશ્ચર્ય થયું. એણે બ્રાહ્મણને પૂછયું કે તમારી શી ઇચ્છા છે? ત્યારે સૂર્યએ ઇચ્છા ભોજન માંગ્યું. અર્જુને હા કહી એટલે એણે બધાં ઝાડ અને વનસ્પતિ સૂકવી નાંખવા કહ્યું અને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું. (૧૩-૩૪). અર્જુને વાયવ્ય બાણથી વૃક્ષો અને વનસ્પતિ સૂકાં કર્યાં અને સૂર્ય દેવે બધાંને ભસ્મ કરવા માંડયાં. આ જોઇને વસિષ્ઠ ઋષિએ શાપ આપ્યો કે તને જમદગ્નિ સુત મારશે. આ શાપથી અર્જુનની બુદ્ધિમાં ફેર પડયો. (૩૫-૬૦). સ્વર્ગમાં જઇ દેવો સાથે યુદ્ધ કરી તેમને ભગાડી મૂકયા. બ્રહ્માને લઇને દેવો ભગવાન વિષ્ણુ પાસે આવ્યા. ભગવાને કહ્યું કે તમે ચિંતા ના કરો. હું જમદગ્નિને ત્યાં પુત્રરૂપે અવતરી અર્જુનને મારીશ. (૬૧-૧૧૬).

પ્રારબ્ધની ગહનગતિ સાંભળીને દિગ્મૂઢ થઇ ગયેલા શિષ્ય નિરંજને વંદન કરીને અલખને પ્રેમથી પૂછ્યું કે હે ગુરો ! મને અર્જુન વિશેની આગળની કથા કહો અને દેવો એનું સત્ત્વહરણ કરવા શું કામ મથામણ કરે છે તે પણ કહો. (૧-૨). શિષ્યનો એ પ્રશ્ન સાંભળીને દયાળુ અલખજી બોલ્યા કે તારા વિવેકને ધન્ય છે. તું સાવધાન થઇને સાંભળ. (૩). અનેક રૂપો લઇને અર્જુન એકલો બધું જ સંભાળતો હતો છતાં એ આત્મનિષ્ઠનું અનુસંધાન તૂટતું ન હતું. (૪). યજ્ઞ, દાન અને તપમાં હંમેશાં રચ્યોપચ્યો રહેનાર એ (અર્જુન) હંમેશાં બ્રાહ્મણને પૂજતો હતો અને હૃદયમાં પ્રેમ રાખીને પ્રજાને પુત્રની માફક પાળતો હતો. (૫). અર્જુનને યજ્ઞ પર સવિશેષ પ્રેમ હતો. તેથી દેવો મનમાં ખોટી શંકા (સંદેહ) કરતા હતા. (૬). એનાં મનમાં સ્વપ્ને પણ સ્વર્ગની ઇચ્છા હતી નહિ, તો પણ દેવો એના મનની વાત ન જાણીને ઉદ્વેગ કરતા હતા. (૭). બધા દેવો એકઠા થઇને વિચારવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું? આનું તેજ તો ખૂબ તપવા માંડયું છે. કિન્નરીઓ પણ એનાં યશોગીત ગાવા લાગી છે. (૮). હવે આપણાં સ્થાનો સલામત નથી. એ યજ્ઞ ઉપર યજ્ઞ કરીને પુણ્યબળ વધારી રહ્યો છે. (૯). હવે આ બાબતની વધારે વખત ઉપેક્ષા કરવી પોષાય એમ નથી. હવે એનું સત્ત્વહરણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને એને માટે આ જ ક્ષણે પ્રયાસ કરવો જોઇએ.① (૧૦). ખરેખર, આ રાજા બ્રાહ્મણ ભકત છે અને એને મન બ્રાહ્મણ પ્રાણસમાન છે. આ બ્રાહ્મણ વેષે જઇને આ મહાન કાર્ય સિદ્ધ કરો. (૧૧). આ સૂર્યદેવ સમર્થ છે અને એ ચોક્કસ આપણું કાર્ય સિદ્ધ કરશે, એમ કહી બધાએ સૂર્યને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા. (૧૨). ભર બપોરે (મધ્યાહ્ને) બ્રાહ્મણના વેષે સૂર્યદેવ અચાનક જ રાજાના બારણે એની સન્મુખ આવીને ઊભા રહ્યા. (૧૩). વૈશ્વદેવ કરીને હાથમાં કાક બલિ લઇને અર્જુન જયાં બારણે આવ્યો ત્યાં જ તેણે બ્રાહ્મણને હાજરાહજૂર ઊભેલા જોયા. (૧૪). પેટ પીઠને ચોંટી ગયેલું છે. આંખો ઊંડી ઊતરી ગઇ છે. માથું, શરીર, હાડકાં બધું જ ધ્રૂજી રહ્યું છે અને તે બધાં છેક જર્જરિત છે. (૧૫). સ્પષ્ટ રીતે બોલી પણ શકતો નથી. ક્ષણે ક્ષણે પગ લથડિયાં ખાય છે. આ જોઇને રાજાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને થયું કે આ છે કોણ? (૧૬). મારા રાજયમાં આવો બ્રાહ્મણ મેં કયારે પણ જોયો નથી. આવો છેક દરિદ્ર એવો બ્રાહ્મણ આવ્યો કયાંથી? (૧૭). લાવ, એની પાસે જઇને એનું નામ, ગામ વગેરે પૂછું અને એને જે ઇચ્છા હોય તે આપું. આવું વિચારીને અર્જુન તરત જ એની પાસે ગયો. (૧૮).

ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરી એને મહેલમાં (મંદિરમાં) આણ્યો અને એને પ્રેમથી આસન આપીને એનું પૂજન કર્યું. (૧૯). પછી બન્ને હાથ જોડીને પૂછ્યું કે હે દેવ ! આપના મનમાં શી ઇચ્છા છે? તમે તમારાં નામ અને ગામ વિશે કહો અને કહો કે હું તમારી શી સેવા કરી શકું? (૨૦). બ્રાહ્મણ (સૂર્ય) બોલ્યો કે હે રાજા ! તારું નામ સાંભળીને કેવળ ભિક્ષા માટે તારા બારણે અતિથિ થઇને આવ્યો છું.② (૨૧). તું બ્રાહ્મણ ભકત રાજા છે એવી તારી કીર્તિ ત્રિલોકમાં બધે ફેલાયલી છે. એ સાંભળીને હું યાચક થઇને (માગવા માટે) આવ્યો છું. (૨૨). મારું નામ દિવાકર ભટ્ટ છે અને ઉદયાચળ (લોકાચળ-સૂર્ય જે પર્વતની પાછળથી ઊગે છે તે) પર રહું છું. પેટ ભરવા માટે બધે ફરુ છું. હે રાજા ! હું તને જે કહું છું તે બધું તું સાંભળ. (૨૩). હું બહુ દિવસનો ભૂખ્યો (ઉપવાસી) છું અને એવી સ્થિતિમાં આજે હું આમ આવ્યો છું. મને જેની ઇચ્છા છે એ વસ્તુનું ભોજન આપીને તું તારું નામ સાર્થક કર. (૨૪). તારા જેવો કોઇ બીજો ઉદાર નથી એવું જાણીને હું આવ્યો છું. તું અતિથિની સેવા કરનાર અને દયાળુ છે. તું મારી ભૂખ શાંત કર. (૨૫). અર્જુને કહ્યું કે બ્રાહ્મણ એ મારું દૈવત છે. એને માટે હું સર્વસ્વ આપી દેવા તૈયાર છું. તમારી તૃપ્તિ શાનાથી થશે એ બોલો. (૨૬). બ્રાહ્મણે કહ્યું કે આ સાતે દ્વિપના વનસ્પતિ અને ઝાડ મને આપી દે. તેનાથી મારી તૃપ્તિ થશે. એ સિવાય મને બીજી કોઇ ઇચ્છા નથી. એ સાંભળીને રાજાએ આનંદથી 'તથાસ્તુ' કહ્યું અને એને આશ્ચર્યચકિત થઇને જોઇ રહ્યો. (૨૭-૨૮). એનું (બ્રાહ્મણનું) તેજસ્વી મુખ જોઇને (અર્જુન) મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે એ નકકી છે કે આ કોઇ માનવી નથી. શું આ કોઇ દેવ (અમર) હશે? (૨૯). જેમ ભગવાન વિષ્ણુ બલિરાજાને બારણે (ભિક્ષા માગવા વામન વેશમાં) ગયા હતા, તેમ શું આ સ્વયં સૂર્યનારાયણ હશે? તો તો મારું ઘર (મહેલ) પાવન થઇ ગયું. (૩૦). હું પણ કેમ મૂરખના જેવી ભૂલ કરું છું? એણે પોતાનું નામ દિવાકર તો કહ્યું જ છે. આ સવિતા (સૂર્યદેવ) જ અતિથિ બનીને આવ્યા છે. આ તો મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો છે. (૩૧). એવું વિચારીને બે હાથ જોડીને વંદન કરીને પૂછ્યું કે આપ કોણ છો? તમે મનુષ્ય નથી. તમે સૂર્યદેવ જણાવ છો. (૩૨). મેં આપને વનસ્પતિ-ઝાડનું દાન કર્યું છે તો એનું તમે સુખપૂર્વક ભક્ષણ કરો. એમ કહીને રાજાએ તે જ ક્ષણે સંકલ્પનું જળ મૂક્યું. (૩૩). ત્યાં તો સૂર્યદેવ પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રગટ થયા અને કહ્યું કે હે રાજા ! તને ધન્ય છે. પરંતુ તું મારી એક વાત માન. (૩૪). આ વાયવ્ય બાણ લે. એને તું ઝડપથી છોડ. એનાથી વનસ્પતિ અને ઝાડને એકદમ સૂકાં કરી દે. પછી હું તે આરોગીશ. (૩૫). તું (વનસ્પતિ-ઝાડમાંથી જળનું) શોષણ કરી આપ એટલે હું અગ્નિરૂપે એને તરત જ ભસ્મ કરી નાંખીશ. આ સાંભળીને રાજા વિચારવા લાગ્યો કે મને એમ હતું કે એ વનસ્પતિ અને ઝાડ (ઉદ્ભિજ્જ)નું ભક્ષણ કરશે તો પણ હું સિદ્ધિના પ્રતાપે એને પહેલાંની જેમ ઉગાડીશ, પરંતુ એ સમૂળગાં ભસ્મ થઇ જાય તો ફરીથી હતાં તેવાં કરી શકાય નહિ. રાજાને શંકાશીલ જોઇને સૂર્યદેવ બોલ્યા કે ઉત્તમ દાન આપ્યા પછી હે રાજા ! મનમાં કેમ શંકા કરે છે? હે રાજા ! આ વાયવ્યાસ્ત્ર લે અને ઝડપથી છોડ. (૩૬-૩૯). આ ભીનાશવાળાં વૃક્ષો કેવી રીતે ભક્ષું? આ સાંભળીને રાજાએ 'અવશ્ય' કહી વાયવ્યાસ્ત્ર લીધું. (૪૦). એકી સાથે પાંચસો ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવીને એ સુંદર દેહધારી (અર્જુને)એ જળધારાની જેમ બાણની વર્ષા કરી. (૪૧). ક્ષણમાત્રમાં બધાં જ ઝાડ-પાન અને વનસ્પતિ સૂકાં થઇ ગયાં અને સૂર્યએ અગ્નિરૂપથી ક્ષણવારમાં એને ભસ્મ કરી દીધી. (૪૨). ગામમાં, નગરમાં, પર્વત ઉપર, અભેદ્ય એવાં જંગલોમાં અને નદી કિનારે આવેલાં વેલો, વૃક્ષોની ઝાડી વગેરે બધાં ઉદ્ભિજ્જો બળી ગયાં. (૪૩). સાક્ષાત્ પ્રલય થયો. વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમની વેલો, ફૂલો અને ફળો સાથે બધાં ભસ્મ થઇ ગયાં. (૪૪). બધે હાહાકાર વર્તી ઊઠ્યો. (વસિષ્ઠ) મુનિ ધ્યાનમાંથી ઊઠ્યા અને જોયું તો જ્યાં ને ત્યાં બધે વૃક્ષો બળતાં હતાં. આ જોઇને ઋષિએ તરત જ શિષ્યોને પૂછ્યું કે અરે ! આ કોણ દુષ્ટ છે જે અગ્નિ વરસાવીને તરુવરને બાળી રહ્યો છે? (૪૫-૪૬). શિષ્યએ વંદન કરીને કહ્યું કે હે ઋષિવર ! સહસ્રાર્જુન નામે જે વિખ્યાત છે તેની આ બધી કરણી છે. (એણે આ બધું કર્યું છે.) (૪૭). આ વચનો સાંભળીને વસિષ્ઠે ધ્યાનમાં

જોયું અને ક્રોધથી બોલ્યા કે અરે ! ધિક્કાર છે. એ કેમ ઉન્મત થયો છે? અરે ! આ પુણ્યશાળી રાજાને આવું અવળું કેમ સૂઝ્યું? સિદ્ધિના જોરે એ અભિમાની બનીને ખોટું અભિમાન રાખી રહ્યો છે. (૪૮-૪૯). મારા જેવો બીજો કોઇ યોદ્ધો નથી એવું જાણીને શું એ આવી ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેરાયો હશે? હે અર્જુન ! તું સાંભળ. જમદગ્નિનો પુત્ર તને રણમાં મારીને ક્ષત્રિયોનો ગર્વ દૂર કરશે એમ તું ચોક્કસ માનજે, પરશુરામ પોતાની પરશુથી ઝાડની ડાળીની માફક તારા હજાર હાથો કાપી નાંખશે અને તારો ચોક્કસ વધ કરશે. (૫૦-૫૨). જે ભાવિ નિર્માણ થયું હોય તેને કોણ ફેરવી શકે છે? પ્રારબ્ધને બળવાન સમજીને વસિષ્ઠે ક્રોધથી શાપ આપ્યો. (૫૩). એક બાજુ વિપ્રભકત અર્જુન અને બીજી બાજુ જ્ઞાની અને શાંત વસિષ્ઠ ઋષિ. શાપ તો નિમિત્તમાત્ર હતો. આ તો કેવળ ઇશ્વરીય લીલા- ઈશ્વર કરણી જ હતી. (૫૪). બધી સ્થાવર વનસ્પતિ બાળીને સૂર્ય પોતાના સ્થાને જતો રહ્યો. ભગવાન શ્રીદત્તાનું સ્મરણ કરીને અર્જુને એ બધું જ પહેલાંની જેમ ઉગાડ્યું. (બધું હતું તેવું કરી દીધું.)

આમ છતાં શાપ તો વજ્રલેપ સમાન હતો. ત્યારથી એને લીધે રાજા ઉદ્ધત, અભિમાની અને અસહ્ય તાપવાળો થયો.③ (૫૫-૫૬). એને ઘણા પુત્રો થયા જે બધા જ પરાક્રમી હતા. સિદ્ધિ હંમેશની દાસી થઇને રહેતી હતી અને અતુલ ઐશ્વર્ય હતું. (૫૭). સ્મરણ કરતાંની સાથે જ હાજર થનાર એ બધે ફરીને કડકપણે રાજ્ય કરતો હતો અને એ (અર્જુન) અનેક દેહો ધારણ કરીને ત્રિભુવનમાં મન ફાવે તેમ ફરતો હતો. (૫૮). કોઇ પણ વ્યક્તિ સ્વપ્નમાં પણ એની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતી ન હતી. એ બધાનું અંતર જાણતો હતો અને એ નજરોનજર બધું જોઇ શકતો હતો. (૫૯). પરંતુ શાપને લીધે બુદ્ધિ બગડતાં અરેરે ! એને અવળો રસ્તો સૂઝ્યો. એને થયું કે હવે સ્વર્ગમાં જઇને દેવોને જીતું. (૬૦). પુત્રોને રાજધાનીમાં રાખીને, દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને અર્જુન ઝડપથી સ્વર્ગમાં આવ્યો. (૬૧). જે ઉપવન (બગીચામાં) ચિત્રરથ ક્રીડા કરતો હતો તે ઉપવનને છિન્ન ભિન્ન કરી નાંખ્યું. આ જોઇને યક્ષો ક્રોધથી ધસી આવ્યા અને ત્યાં તે જ ક્ષણે યુદ્ધ થયું. (૬૨). અશ્વના મુખવાળા કિન્નરગણો ઝડપથી દોડ્યા પરંતુ મહા બળવાન અર્જુને તેમને ખરેખર મારીને ભગાડી મૂક્યા. (૬૩). એકી સાથે પાંચસો ધનુષ પર બાણ ચઢાવીને બાણની વર્ષા કરી દીધી અને કાળો કેર વર્તાવી દીધો. (૬૪). દેહો છિન્ન ભિન્ન થતાં, પ્રાણ પણ આકુળ-વ્યાકુળ થયાં અને યક્ષ અને કિન્નર કુળના બધા શત્રુઓ બીકથી ભાગી ગયા. (૬૫). અર્જુનને જોઇને કુબેરના ગણો પણ પલાયન થઇ ગયા (નાસી ગયા.). એ બધાને પડતા મૂકીને અર્જુને સ્વર્ગ તરફ ચાલવા માંડ્યું. (૬૬). દેવદૂતે જઇને આ બધા સમાચાર ઇંદ્રને સંભળાવ્યા. એટલામાં તો યમરાજાની જેમ અર્જુન ત્યાં આવી પહોંચ્યો. (૬૭). પોતાની સામે હજાર હાથવાળા એ બળવાન અર્જુનને જોઇને, દેવોના સમૂહને લઇને ઇંદ્ર દોડ્યો. (શચી=ઇન્દ્રાણી, શચીપતિ= ઇંદ્ર) (૬૮). ત્યાં ભયંકર યુદ્ધ થયું. દેવગણો ત્યાં ઘવાયા. અર્જુનની શૂરવીરતા જોઇને સિદ્ધો પણ આશ્ચર્યચકિત થયા. (૬૯). બાણથી વીંધાયેલા દેવો ખાખરાનાં ઝાડનાં (પાન) જેવા જણાતા હતા. બધા શક્તિહીન થઇ ગયા હતા અને ઊંચુ જોવાની હિંમત પણ કરી શકતા ન હતા. (૭૦). પછી મોહનાસ્ત્ર છોડીને બધા દેવોને મૂર્છિત કરી દીધા અને પછી ઝડપથી અર્જુન નંદનવનમાં આવ્યો. (નંદનવન એ ઇંદ્રના બગીચાનું નામ છે.) બધા રક્ષકગણ (સમૂહ)ને મારી નાંખીને, કોઇની પણ પરવા કર્યા વિના ત્યાં કાર્તવીર્ય (અર્જુન) મોજથી આનંદ કરતો હતો-રમત કરતો હતો. (૭૧-૭૨). એક દિવસ દેવોની મદદે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી સાથે આવ્યો. (૭૩). સહસ્રબાહુ (અર્જુન)ને જોઇને સહસ્રનયન (ઇંદ્ર) ક્રોધે ભરાયો અને ઇંદ્રએ જયાં પોતાનું વજ્ર ઊંચું કર્યું ત્યાં રાજા તરત જ દોડ્યો.④ (૭૪). ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણીને અરેરે ! પોતાના હાથથી પકડીને ગર્જના કરતો કરતો અર્જુન ત્યાંથી ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. (૭૫). ત્યાં તો હાહાકાર વર્તી ગયો અને 'દોડો-દોડો' ની બૂમો પડી. દેવો ક્રોધના માર્યા શસ્ત્રો લઇને દોડ્યા. (૭૬). ફરીથી ભયંકર યુદ્ધ થયું અને તરત જ દેવો ડગી ગયા. અર્જુનનો અસહ્ય માર એ લોકો સહન કરી શકયા નહિ. (૭૭). કોઇ વસ્ત્રવિહીન

(નગ્ન) દશામાં ભાગ્યા તો કોઇ શસ્ત્ર મૂકીને નાઠા. કોઇ આંખો મીંચીને (ભાગ્યા) તો કોઇએ (શરમથી) નીચી આંખ કરી દીધી. (૭૮). કોઇ બે હાથ જોડીને વિનંતી કરતા હતા કે હે હૈહય (અર્જુન) તું અમને છોડી દે. તારા જેવો યોદ્ધો અમે જોયો નથી. તારી સાથે હોડ બકવી મિથ્યા છે. (૭૯). બધા દેવો લાચાર થઇ ગયા. એ જોઇને અર્જુને ઇંદ્રાણી સહિત ઇંદ્રને છોડી દીધો. (૮૦). બધા દેવો ત્યાંથી મેરુપર્વત ઉપર આવ્યા અને ત્યાં એકઠા થઇને ખિન્નતાપૂર્વક વિચારવા લાગ્યા. (૮૧). ઇન્દ્ર (શક્ર)એ કહ્યું કે જેણે સ્વર્ગ અને મૃત્યુલોક જેવાં જુદાં જુદાં ધામ (સ્થાન)ની રચના કરી છે તે બ્રહ્માજી પાસે ચાલો. (૮૨). મનુષ્યોને મૃત્યુલોક અને દેવોને સ્વર્ગલોક જેણે આપ્યા છે તેને જઇને આપણે આપણું દુ:ખ કહીએ. (૮૩). મૃત્યુલોકનો માનવી એવો બળવાન અર્જુન સ્વર્ગમાં આવીને દેવોને અસહ્ય ત્રાસ આપે છે. (૮૪). દત્તના વરદાનથી ઉન્મત્ત થયેલો એ અર્જુન ખરેખર અજેય છે. આપણે આ બધું બ્રહ્માજીને કહીએ. એ જરૂર કોઇ ઉપાય કરશે. (૮૫). દેવેંદ્રનાં આવાં વચન સાંભળીને દેવો રાજી રાજી થઇ ગયા અને ત્યાંથી ઇંદ્રની સાથે તેઓ આનંદથી બ્રહ્મલોકમાં આવ્યા. (૮૬). સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા પછી બે હાથ જોડીને બ્રહ્માજીની સ્તુતિ કરીને દેવોએ બધી જ વિગતો તરત જ કહી સંભળાવી. (૮૭). હે કમળ ઉપર બિરાજનાર પ્રભુ ! આપનો જય હો ! જય હો ! આપ જ જગતનું સર્જન કરનાર છો અને આ દેવો તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરનાર સેવક છે. (૮૮). તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને અમે સુખેથી જીવીએ છીએ. પરંતુ એવામાં એક ભયંકર દુ:ખ આવી પડયું છે. (૮૯). ઉન્મત્ત બનેલો કાર્તવીર્ય (અર્જુન) આવીને અમને ત્રાસ આપે છે. દત્ત પ્રભુનાં વરદાનને કારણે એ ખરેખર કેવળ અજેય બન્યો છે. (૯૦). હવે અમારી બુદ્ધિ કુંઠિત થઇ ગઇ છે અને શું કરવું જોઇએ એ અમને સૂઝતું નથી. તમારા આજ્ઞાંકિત એવા સેવકો (કિંકરો) અમે આપના શરણે આવ્યા છીએ. (૯૧). બ્રહ્માજી બોલ્યા કે ચાલો, આપણે બધા વિષ્ણુ ભગવાન પાસે જઇએ. ભકતવત્સલ શ્રી હરિ કોઇ વિશિષ્ટ ઉપાય કરશે. (૯૨). પ્રેમથી ભગવાનનું નામ ગાતા ગાતા બ્રહ્મા, દેવો અને મુનિઓ બધા ત્યાંથી નીકળ્યા અને ઝડપથી વૈકુંઠધામમાં આવી પહોંચ્યા. (૯૩). જ્યાં હંમેશાં આનંદ આનંદ જ હોય છે, સ્વપ્નમાં પણ દુ:ખ હોતું નથી, રોગ, ચિંતા કે કલેશ હોતાં નથી અને અખંડ કેવળ સુખ જ હોય છે એવા (વૈકુંઠ) ધામમાં શાન્ત, દાન્ત, નિષ્કપટી, એકનિષ્ઠ અને બીજે આસકત ન હોય તેવો હરિભકત જ નિષ્કામભાવે જતો હોય છે. (૯૪-૯૫). ત્યાં કલ્પવૃક્ષનાં જંગલ છે, કામધેનુનાં ટોળે ટોળાં છે, પારસમણિના પહાડો છે અને અમૃતના કુંભ શોભે છે. (૯૬). બધે સોનાની ભીંતો છે. રત્નથી જડિત બારણાંઓ છે. સાક્ષાત્ મુક્તિનું ધામ એવા વૈકુંઠધામને ધન્ય છે. (૯૭). આવા ધામમાં ઇંદ્ર અને વિરિંચિ સાથે દેવો આવ્યા. જય અને વિજય નામના દ્વારપાળે અંદર જઇને ભગવાનને સમાચાર આપ્યા. (૯૮). વિષ્ણુની આજ્ઞાનુસાર બધા દેવો વૈકુંઠની અંદર આવ્યા જ્યાં ભગવાન વિષ્ણુ લક્ષ્મીજીને ખોળામાં ડાબી બાજુએ બેસાડીને વિરાજતા હતા. (૯૯). આ જોઇને બધા દેવોએ વંદન કર્યાં અને એમનો જયજયકાર કરી હાથ જોડીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૧૦૦). હે દૈત્યોના કાળ ! હે વિભુ ! હે નાથ ! હે નારાયણ ! અમે તમને પ્રણામ કરીએ છીએ. તારા સેવકો એવા આ દેવો હે તાત ! આપના શરણે આવ્યા છે. (૧૦૧). દત્તરૂપથી હે હરિ ! તેં જે વરદાન આપ્યું છે એને કારણે આ કાર્તવીર્ય ખૂબ જ ઉન્મત્ત થયો છે. (૧૦૨). જરા પણ શરમ રાખ્યા વિના હવે એ દેવોને ત્રાસ આપી રહ્યો છે. હે પ્રભુ ! જાણે પ્રલયકાળ આવ્યો હોય એ રીતનો બધે કાળો કેર વ્યાપ્યો છે. (૧૦૩). માટે તું જ એનો પ્રતિકાર કર કારણ કે તારા વિના પ્રતિકાર કરવાની કોઇનામાં શકિત નથી. આ જગતનું રક્ષણ કરવા માટે હે હરિ ! તું તારા ભકત ને માર. આવું કહીને દેવોએ પ્રણામ કર્યાં. વિષ્ણુ વિચારવા લાગ્યા કે સાચે જ મુનિના શાપને લીધે અર્જુન મત્ત થયો છે. બાકી એના અંતરમાં તો સ્વર્ગની તલમાત્ર પણ ઇચ્છા નથી. આમ છતાં પ્રારબ્ધવશ એ અવળી ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે. (૧૦૪-૧૦૬). હવે એનું પ્રારબ્ધ પણ પૂરું થવા આવ્યું છે. એટલે હવે એ દેહ છોડયા પછી મુક્તિને પામશે. આમ તો એ જીવન્મુકત છે જ. એટલે હવે આમાં મારે વાર કરવી જોઇએ નહિ.(૫) (૧૦૭).

એણે (અર્જુને) એના કરતાં વધુ ખ્યાતિ ધરાવનારના હાથથી મૃત્યુ માગ્યું હતું. એટલે એની આ ચેષ્ટાને બિચારા દેવો શું સમજી શકે? (૧૦૮). એનું વર્તન જોઇને ક્ષત્રિયો પણ ખરાબ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિવાળા થયા છે. હવે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે મારે અવતાર લેવો જોઇએ. (૧૦૯). મારા સિવાય બીજું કોઇ અર્જુનને મારી શકે એવું નથી. તેથી હું જ અવતાર લઇને આ અનન્ય (અજોડ) કાર્ય કરું. (૧૧૦). એને રણ મેદાનમાં મારીને વિદેહમુક્તિનું દાન એની ઇચ્છા મુજબ આપું. એવું વિચારીને ભગવાન વિષ્ણુ મોટેથી બોલ્યા કે રેણુકાની કૂખે જમદગ્નિ દ્વારા હું જાતે અવતાર લઇશ અને રણસંગ્રામમાં એને જીતીને (હું અર્જુનને) મારીશ. હવે તમે કોઇ પણ જાતની શંકા રાખ્યા વગર તમારાં પોતપોતાનાં સ્થાને જાઓ. (૧૧૧-૧૧૩). વિષ્ણુ ભગવાનનાં વચન સાંભળીને દેવોને સંતોષ થયો અને પ્રણામ કરીને રજા લઇને આનંદપૂર્વક પોતાના ધામમાં ગયા. (૧૧૪). ભકતનું કલ્યાણ કરનાર એ ભગવાન બ્રાહ્મણરૂપે અવતરીને ક્ષત્રિયોનું અભિમાન દૂર કરવા અર્જુનનો વધ કરશે.(૧) (૧૧૫). આગળ ઉપર આ અપૂર્વ રંગને ગંભીર સંતો માણશે (લૂંટશે). આ અધ્યાયમાં હે ધીર ! શાપનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૧૬).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'વશિષ્ઠશાપ વર્ણન'** નામનો **એકવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૧

(૧) સત્ત્વ હરણના બંને પ્રસંગો જ્ઞાનકાંડમાં જ આવ્યા છે. ઊંચા સ્થાને બેઠેલા દેવો કે દેવીઓએ સતી અનસૂયાનું કે ભકત અર્જુનનું સત્ત્વ હરણ કરવાનું ષડ્યંત્ર ગોઠવ્યું છે. પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મનું નિષ્ઠાપૂર્વક પાલન કરનારના તેજથી ઊંચે સ્થાને બેઠેલા ગભરાય છે અને વિના કારણે સામી વ્યક્તિની કસોટી કરે છે. ઝડપી પ્રગતિથી બધાને જ આનંદ થતો હોતો નથી. નાની વયે, ઝડપથી પ્રગતિ કરનારના જાણે-અજાણે દુશ્મનો ઊભા થતા હોય છે. આનાથી સાવધ રહેવાનું છે.

જે કેટલીક બાબતોને ભગવાન પણ જાણી શકતાં નથી તેમાં એક છે દુર્જન માણસોનાં મનના વિચારો.

રાજ્ઞસ્ય ચિત્તં કૃપણસ્ય વિત્તં મનોરથં દુર્જન માનસાનાં |
સ્ત્રીયસ્ય ચરિતં પુરુષસ્ય ભાગ્યં દેવોપિ ના જાનાતિ કુતઃ મનુષ્યઃ ||

પાંચ બાબતને કળવી અતિ મુશ્કેલ છે. (૧) રાજાનું મન (૨) કૃપણનું ધન (૩) દુર્જન (હલકાં) માણસનાં મનનાં વિચારો (૪) સ્ત્રીનું ચરિત્ર અને (૫) પુરુષનું ભાગ્ય.

દુર્જન માણસ એવા હલકા સ્વભાવનો છે કે પોતાનું નુકસાન થતું હોય તો તે થવા દે પણ બીજાનું તો ખરાબ કરે જ. જેમ માખી પોતે મરી જઇને પણ બીજાને દૂધ કે ચા પીતાં અટકાવે છે.

પ્રગતિ કરનારે દુર્જનને સંભાળી લેવો.

સત્ત્વહરણ કરનારા ઊંચા સ્થાને બેઠેલા જ હોય છે. એ પોતાનું સ્થાપિત હિત ન જોખમાય એની બરોબર સંભાળ લેતા હોય છે. આવું સત્ત્વહરણ કરવા જનારે વામણા (નાના) બનવું પડે છે એ ભૂલવું ન જોઇએ. બલિરાજાને ત્યાં વિરાટ સ્વરૂપવાળા વિષ્ણુ ભગવાને વામન થવું પડ્યું હતું અને અહીં તેજસ્વી સૂર્યદેવે દયા આવે એવા બ્રાહ્મણનું રૂપ લેવું પડ્યું હતું.

પોતાનાથી નાનો હોય એની પ્રગતિથી રાજી થનારા લોકો બહુ ઓછા હોય છે. તેજોદ્વેષી વ્યક્તિ ગમે તેવું હલકાઇવાળું પગલું ભરી શકે.

(૨) બ્રાહ્મણના વેષમાં આવેલા સૂર્યદેવને જોઇને અર્જુન એને 'દેવ' તરીકે સંબોધે છે. વળી 'અતિથિદેવો ભવ' એ ન્યાયે પણ મધ્યાહ્ને આવેલ અતિથિ એ દેવસ્વરૂપ જ છે એનું પણ સૂચન છે.

(૩) ઝાડ અને વનસ્પતિ જેવાં હતાં તેવાં જ સૂર્યએ બાળ્યાં હોત તો ભીનાશને કારણે ભસ્મ થઇ ગયાં ન હોત અને તો અર્જુન પોતાની સિદ્ધિના બળે બધું પૂર્વવત્ કરી શકયો હોત. પરંતુ વાયવ્યાસ્ત્રથી ઝાડ અને વનસ્પતિને સૂકાં કરી નાંખ્યાં તેથી બધું ભસ્મીભૂત થઇ ગયું. જયાં એની સિદ્ધિ કામ કરી શકી નહિ ત્યાં સદ્ગુરુ શ્રી દત્તાનું સ્મરણ કરીને એ ગુરુની કૃપાથી બધું પૂર્વવત્ કરી દીધું.

(૪) ઇંદ્રનું એક નામ સહસ્રનયન (હજાર આંખોવાળા) છે. ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યાના સતીત્વનો ભંગ કરનાર ઇંદ્રને ગૌતમ ઋષિએ શાપ આપ્યો હતો કે તારા શરીર ઉપર હજાર યોનિ ફૂટી નીકળો. ઇંદ્રએ વિનંતી કરી એટલે એને હજાર આંખવાળો થા એવો શાપ આપ્યો.

(૫) શરીર હોવા છતાં (જીવતા હોવા છતાં) જેને પોતાના આત્માનો બ્રહ્મથી સ્પષ્ટ અભેદનો અનુભવ થાય એવી જ્ઞાનની પાંચમી ભૂમિકાને પામેલો પુરુષ જીવન્મુકત કહેવાય. જીવતાં જીવતાં જ મુક્તિનો અનુભવ કરનાર જીવન્મુકત કહેવાય. ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ભૂમિકા પામેલા પુરુષનો દેહ પડયા પછી તેમનો બ્રહ્મથી અભેદ થાય છે તે પુરુષ વિદેહમુકત કહેવાય. દેહ પડ્યા પછી મુક્તિનો અનુભવ કરનાર વિદેહમુકત કહેવાય. (શ્રીમન્નથ્થુ શર્મા પ્રણિત શ્રીપ્રશ્નોત્તરરૂપે વિવિધ ઉપદેશના આધારે).

(૬) ભગવાનને ભકત કેટલો વહાલો હોય છે એનું અહીં સરસ નિરૂપણ થયું છે. એક બાજુ દેવો અને બીજી બાજુ પોતાનો ભકત એ બેમાં ભગવાનને ભકત જ વહાલો હોય છે. દોહરા ૧૦૬ અને ૧૦૭માં ભકત વિશેનો અને દોહરા ૧૦૮માં દેવો વિશેનો ભગવાનનો અભિપ્રાય કેવો છે તે જાણવા મળે છે. દોહરા ૧૧૦ અને ૧૧૧ ભગવાનની ભકતવત્સલતા દર્શાવે છે.

●

અધ્યાય : ૨૨

આ અધ્યાયનું નામ: **'વિશ્વામિત્રાદિજન્મકથન'** છે. આ અધ્યાયમાં **૧૫૮** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં જમદગ્નિ અને રેણુકાની કથાનું વર્ણન છે. ભગવાન પોતાના ભકતનો શા માટે વધ કરે છે એ પાછળનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવામાં આવ્યું છે. (૧-૧૫).

ભૃગુઋષિ અને ખ્યાતિનો પુત્ર ઋચીક તપસ્યા કર્યા બાદ પિતાની આજ્ઞાથી લગ્ન કરવા માટે કાન્યકુબ્જ (કનોજ)ના રાજા ગાધિની શરતને સંતોષે છે અને એની પુત્રી સત્યવતી સાથે લગ્ન કરે છે. (૧૬-૫૮). ગાધિરાજાએ યોગિવર ઋચીકને મહેલમાં રાખીને તેની એકનિષ્ઠ ભાવે સેવા કરી તેથી એણે વરદાન માગવાનું કહ્યું. રાજાએ પુત્ર સંતતિ થાય એવી ઇચ્છા વ્યકત કરી. (૫૯-૬૬).

ઋચીક અને સત્યવતી માતા-પિતા પાસે જઇને રહ્યાં. સત્યવતીની સેવાથી પ્રસન્ન થઇને ભૃગુઋષિએ વરદાન માગવા કહ્યું ત્યારે એણે પોતાને તથા પોતાની માતાને પુત્ર સંતતિ થાય એવું માંગ્યું. (૬૭-૭૫).

ભૃગુઋષિએ પુત્ર કામેષ્ટિ યજ્ઞ કરવા જણાવ્યું અને તેનું વિધિ વિધાન ઋચીકને સમજાવ્યું. એમના જણાવ્યા પ્રમાણે બધું થયું પણ અભિમંત્રિત ચરુમાં અદલબદલ થઇ ગઇ. સત્યવતીની વિનંતી માનીને ભૃગુઋષિએ કહ્યું કે તને પુત્ર બ્રાહ્મણ થશે પરંતુ તારો પૌત્ર ક્ષાત્રવૃત્તિનો થશે. સત્યવતીએ જમદગ્નિને અને એની માતાએ વિશ્વામિત્રને જન્મ આપ્યો. (૭૬-૧૧૧). ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મેલા વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠના સાઠ હજાર પુત્રો મારી નાંખ્યા પરંતુ અંતે વસિષ્ઠે બતાવેલા ઉપાય દ્વારા બ્રહ્મત્વ સંપાદન કર્યું. (૧૧૨-૧૫૮).

પ્રેમથી પ્રણામ કરીને શિષ્ય નિરંજને પૂછ્યું કે આ જમદગ્નિ અને રેણુકા કોણ હતાં? (૧). કરુણાકર ભગવાન શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણરૂપે જાતે અવતરીને અર્જુનને કેમ માર્યો? (૨). તમારા મુખ કમળમાંથી ઝરતા અમૃતથી (તમારી વાણીથી) ભ્રાંતિનો નાશ થાય છે. આ સાંભળીને અલખજીએ કહ્યું કે હે શિષ્ય ! તું ઉદાસ થઇશ નહિ. (મા=નહિ) (૩). જેણે સ્વપ્નમાં પણ દેવનું સ્મરણ કર્યું નથી તેવી વ્યકિત પણ જો સંકટમાં અનન્યભાવે એક વખત પણ ભગવાનને યાદ કરે અને કહે કે "હે ભગવાન! દોડ અને મને તાર" તો ભગવાન જગદીશ એવાને પણ ભૂલતા નથી અને શ્રીહરિ તરત જ દોડીને એને ધ્રુવપદ આપે છે. (૪-૫). આ અર્જુન તો હંમેશ માટે ભગવાનથી જોડાયેલો હતો. એને ભગવાન ભૂલે જ કેવી રીતે? તું મનમાં મિથ્યા શંકા કરીશ નહિ. અવતાર ધારણ કરીને ભગવાન એને એની ઇચ્છા મુજબનું આપે છે. (૬). અર્જુને એવું માગ્યું હતું કે હું મારાથી ઊતરતી વ્યકિતના હાથે કે રોગ વગેરેથી ન મરું, પણ મારું મૃત્યુ મારા કરતાં વધારે ખ્યાતિ ધરાવતી વ્યકિતના હાથે થાઓ. (૭). સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં અર્જુન સમાન કોઇ બીજો હતો નહિ, તો એના કરતાં વધુ બળવાળો તો કયાંથી હોય? માટે સર્વશ્રેષ્ઠ અને વરિષ્ઠ એવા શ્રીહરિ તેનો જાતે વધ કરે છે. (૮). બ્રાહ્મણના વેષમાં ભગવાન ભકતની ઇચ્છા મુજબ વર્તે છે. શ્રીહરિ તટસ્થભાવે (ઉદાસીનવૃત્તિથી) વર્તે છે તેથી તેમને દોષ કે ગુણ લાગતા નથી. (૯). સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરવા છતાં તે હંમેશાં નિર્લેપ રહે છે. નિત્યમુકત એવા એ (શ્રીહરિ) બાળકવત્ ક્રીડા કરે છે. (રમત રમે છે.) (૧૦). જન્મ (મરણ)નો નાશ કરનાર એ જગદીશને કયાંથી બંધન નડે? જન્મ અને મૃત્યુ એ તો કેવળ શરીરની ગંધ છે અને મિથ્યા છે. (૧૧). જીવન્મુકતનું શરીર છૂટતાં એને શું નુકસાન થાય? એણે તો જ્ઞાનબળે જીવતા જીવ જ મૃત્યુ અવરોધ્યું

હતું.① (૧૨). જેમ પાણીની અંદર તરંગ (પરપોટો) ઊઠે અને ફૂટી જાય તો પણ પાણી તો એવુંને એવું જ રહે છે. એને કોઇ લાભ કે ગેરલાભ થતો નથી. (૧૩). એ જ રીતે આ વિકારી દેહનો સંપૂર્ણ નાશ થતાં આત્માના સ્વરૂપમાં કોઇ પણ પ્રકારની લેશમાત્ર હાનિ કે કલેશ થતાં નથી એ તું જાણી લે. (૧૪). માટે આમાં કોઇ કહેતાં કોઇનો દોષ નથી. જમદગ્નિ કોણ હતા એની અપૂર્વ કથા હું આગળ કહું છું તે તું સાવધાન થઇને સાંભળ. (૧૫).

નર્મદા નદીના પાવન તટ ઉપર ગુજરાત નામના દેશમાં પરમ પ્રસિદ્ધ એવા મહાત્મા ભૃગુઋષિ વસતા હતા. (૧૬). એ પવિત્ર ભૃગુક્ષેત્ર (ભરૂચ)નું સ્થાન સુંદર રીતે શોભી રહ્યું હતું. ત્યાં ભૃગુઋષિ તપશ્ચર્યા કરતા હતા અને સુંદર મંત્ર-તંત્રની સાધના કરતા હતા. (૧૭). કર્દમઋષિની દીકરી અને કપિલ મુનિની બહેન ખ્યાતિ એમની પતિવ્રતા પત્ની હતી. (૧૮). એ હંમેશાં પતિની સેવા કરતી હતી. એણે ઋચીક નામે પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે જમદગ્નિનો પિતા હતો. (૧૯). હિમાલય પર જઇને એણે (ઋચીકે) કઠોર તપશ્ચર્યા કરી અને બધી વિદ્યા સંપાદન કરીને એ તરત જ ઘરે આવ્યો. (૨૦). આવીને પિતાશ્રીને પ્રણામ કર્યા. ભૃગુઋષિ રાજી થયા અને કહ્યું કે હે પુત્ર ! તને ધન્ય છે. તેં દેવો અને ઋષિઓને સંતુષ્ટ કર્યા છે. (૨૧). હવે મારું માનીને તું આનંદથી લગ્ન કર. ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવીને પછી તું જંગલમાં જજે.② (૨૨). હે બુદ્ધિમાન ! પુત્રનું મોં જોઇને પિતૃઋણમાંથી મુકત થઇને તું લોકોની વચ્ચે અને જંગલમાં રહેજે અને જીવન્મુકત સમાન જીવજે. (૨૩). પોતાના પિતાનું વચન સાંભળીને ઋચીકે પ્રણામ કર્યા અને આજ્ઞા માથે ચઢાવીને કન્યારત્નની શોધ કરવા માંડી. (૨૪). એણે ધ્યાનમાં જાયું તો કાન્યકુબ્જ દેશ (કનોજ)માં મહાતપસ્વી એવો ગાધિરાજા રહેતો હતો. તેને એક સુંદર કન્યા હતી. એ સત્યવતીની માછલી જેવી આંખો હતી, ચંદ્ર જેવું મુખ હતું, સિંહના જેવી કેડ હતી અને એનાં સ્તન કઠણ હતાં. એ કેવળ પોતાને માટે લાયક હતી. આવું જોઇને મનાવેગથી ત્યાં આવીને ઋચીકે કન્યાનું દાન માગ્યું. (૨૫-૨૭). એનું તપસ્વી તરીકેનું રૂપ જોઇને ગાધિરાજા વિચારવા લાગ્યો કે મારી દીકરી તો કમળના ફૂલના જેવી કોમળ છે. (૨૮). મહાન તપશ્ચર્યાથી ભગવાન શંકરે પ્રસન્ન થતાં એ મને પ્રાપ્ત થઇ છે. આવી દીકરી આને કયાંથી આપું? (૨૯). વનમાં ફરનાર આ તો કેવળ દરિદ્ર જણાય છે. જો એને મારી દીકરી પરણાવું તો એ (મારી દીકરી) હેરાન પરેશાન થઇ જશે. (૩૦). રાજમહેલમાં રહેનારી એ વન વગડામાં બીકથી મરી જશે અને પકવાન્ન જમનારી એ ભૂખે મરી જશે. (૩૧). જો એને હું ના પાડીશ તો એ તેજસ્વી (તપસ્વી) ઋષિ તરત જ કોપાયમાન થશે અને ક્ષણમાત્રમાં શાપ આપીને બાળીને ખાખ કરી નાંખશે. (૩૨). એટલે કોઇ યુકિત યોજીને હું એને ખાલી હાથે પાછો કાઢું. એ ન આપી શકે એવી દુર્લભ વસ્તુની માગણી કરું. (૩૩). એવું વિચારીને એણે કહ્યું કે હે ભૃગુઋષિના સુપુત્ર ! તમે સાંભળો. મારી દીકરીને જોઇને અનેક વીરપુરુષો એની માગણી કરે છે. તેથી મેં એક વિચિત્ર કહેવાય એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે. જે વ્યકિત મને કાળા કાનવાળા (અને સફેદ શરીરવાળા) હજાર ઘોડા આપશે તેને હું મારી દીકરી પરણાવીશ. આ કાર્ય કેવી રીતે બનશે? ઋચીક બોલ્યો કે હે રાજા ! તમે જણાવેલા ઘોડા હું લાવી આપીશ. તું તારી પ્રતિજ્ઞા (પણ) ફેરવીશ નહિ. (૩૪-૩૬).

આવું કહીને ઋચીકે ધ્યાન કર્યું તો વરુણલોકમાં સફેદ શરીર અને કાળા કાનવાળા ઘોડા જોયા. (૩૭). મનની ઝડપે (મનોવેગે) અંતરિક્ષ માર્ગથી આવીને એણે વરુણને બધી વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે હે વરુણદેવ ! હું ભૃગુઋષિનો પુત્ર છું અને મારું નામ ઋચીક છે. પિતાની આજ્ઞાને લીધે હું લગ્ન કરવા માટે તૈયાર થયો છું. (૩૮-૩૯). એને માટે હું અહીં આવ્યો છું. શ્યામ કાનવાળા હજાર ઘોડા આપીને તું મારું લગ્ન કરાવ અને કાયમ માટે (અખંડ) સુખી રહે. (૪૦). ગાધિરાજાની પ્રતિજ્ઞા ખૂબ કપરી છે. એ આવા ઘોડા માગે છે. એ વગર એ એની પુત્રી પરણાવવા તૈયાર નથી. એટલે તું મારું આટલું કામ કર. (૪૧). આ સાંભળીને વરુણ અંતરમાં ગભરાયો. એને થયું કે ના પાડીશ તો આ તપસ્વી શાપ આપશે. (૪૨). એટલે એણે ઘોડાને દારૂ પાઇને તોફાની બનાવી છૂટા મૂકી દીધા અને પછી મુનિને પ્રાર્થના

કરતાં કહ્યું કે હે ઋષિવર ! સાંભળો. આ ઉન્મત બનેલા ઘોડાઓ માનવના હાથમાં આવે એવા નથી. હવે તમે જ કહો કે હું શું કરું? (૪૩-૪૪). એને પકડવા જતાંની સાથે જ પવનની જેમ અદ્ધર થઇને ભાગે છે અને પાસે જતાં કરડે છે અને લાત મારે છે. (૪૫). માણસને જોતાંની સાથે જ તે ભડકે છે. હવે એને કોણ વળાવે? જો તમારી સાથે આવતા હોય તો ઘોડા એ રહ્યા. તમે એને દોરી લો. (૪૬). ઋષિએ કહ્યું કે બતાવો ક્યાં છે? એની સાથે વરુણે તે ઘોડા બતાવ્યા. એની (ઋચીક) દૃષ્ટિ પડતાં જ ઘોડા એકદમ શાંત થઇ ગયા. (૪૭). કુમુદના ફૂલ જેવા સફેદ અને શ્યામ કર્ણવાળા શ્રેષ્ઠ ઘોડા પૃથ્વીને પગ ના અડે એ રીતે પવનની જેમ ચાલતા હતા. (૪૮). વરુણને આશિષ આપીને ઋચીક ત્યાંથી જળમાર્ગથી ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો. (૪૯). જ્યાંથી આ ઘોડાઓ નીકળ્યા એ ગંગાસાગર સંગમ ઉપર અશ્વતીર્થ થયું કે જે સઘળાં પાપો હરનાર છે એમ તું માન. ત્યાં આવીને ઋચીકે ગાધિરાજાને ઘોડા આપીને કહ્યું કે હવે તું તારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર. તું હવે વિલંબ કર્યા વગર તારી કન્યાને મારી સાથે પરણાવ. એની આવી અદ્‌ભુત શક્તિ જોઇને રાજા તો દંગ જ થઇ ગયો. (૫૦-૫૨). એણે મનમાં વિચાર્યું કે હું પણ કેવો મૂઢ છું કે મેં આને દીન માન્યો. યોગીજનો ધારે તે કરી શકે છે. એ ખરેખર પ્રત્યક્ષ દેવ છે. (૫૩). એમના પગમાં સિદ્ધિઓ આળોટતી હોવા છતાં તેઓ આ રીતે વિરક્ત રહે છે અને આ રીતે ગુપ્તવેષે ફરે છે. તેઓ પૂર્ણપણે આત્મસંતોષી (પૂર્ણકામ) પુરુષો છે. (૫૪). એને મારી દીકરી પરણાવીને હું ધન્ય (કૃતાર્થ) થઇ જાઉં. કારણ કે એ જમાઇ થતાં મારા વંશનો ઉદ્ધાર કરશે. (૫૫). મનમાં એવો નિશ્ચય કરીને, સારું મુહૂર્ત જોઇને વિધિ અનુસાર ગાધિરાજાએ કન્યાદાન કર્યું અને મહોત્સવ યોજીને લગ્ન કરાવ્યું. (૫૬). મુનિ (ઋચીક)ને પણ આનંદ થયો અને થોડા દિવસ સસરાના મહેલમાં આનંદથી રહ્યો. (૫૭). આવો અપૂર્વ યોગ જોઇને દેવોએ એનાં વખાણ કરતાં કહ્યું કે ખરેખર આ કન્યારત્ન અનુપમ છે અને ઋચીકને ધન્ય છે. (૫૮).

ગાધિરાજા અને તેની રાણી પ્રસન્ન મનથી અને એકનિષ્ઠ ભાવે સેવા કરતાં હતાં. એક દિવસ એ યોગિવરે પૂછ્યું કે તમારા મનમાં શી ઇચ્છા છે? જે ઇચ્છા હોય તે વર માગી લો. આ સાંભળીને રાજા (રાવ) અને રાણી બન્નેએ હાથ જોડીને કહ્યું કે તમે ભારે તપસ્વી છો (તપના ભંડારરૂપ છો.) અને ઇશ્વરથી પણ ન થઇ શકે તે કરી શકવાને હે સ્વામી ! તમે સમર્થ છો. (૫૯-૬૧). અમારી પાછળ અમારો વંશ ચાલુ રાખે અને અમને પિંડ અને જળ આપે એવો પુત્ર નથી. (૬૨). અમારા પિતૃઓનું પોતાના સ્થાનથી છેક પતન ન થાય એ માટે હે સદ્‌બુદ્ધિવાળા યોગીશ્વર ! અમને એક પુત્ર આપ, જે પુણ્યશીલ, ઉદાર, તપમાં સૂર્ય જેવો, વંશનો ઉદ્ધાર કરનારો અને દશે દિશામાં ખ્યાતિ પામેલો હોય. (૬૩-૬૪). આમ કહીને રાજા-રાણીએ પ્રણામ કર્યા એટલે (ઋચીકે) કહ્યું કે જાવ તમને એવો જ પુત્ર થશે. તમે એમાં શંકા રાખશો નહિ. (૬૫). જ્યાં સુધી ચાંદો સૂરજ રહેશે ત્યાં સુધી એની કીર્તિ ત્રિભુવનમાં અજર અમર રહેશે અને એ બ્રહ્મવિદ્વર થશે. (૬૬). આ સાંભળીને રાજારાણી અતિ પ્રસન્ન થયાં. પછી બન્નેની રજા લઇને સત્યવતીને લઇને ત્યાંથી ઋચીક ઘરે જવા નીકળ્યો અને પત્ની સાથે આવીને માતા-પિતાનાં ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. (૬૭-૬૮). એણ બનેલી બધી વાતો કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને ભૃગુઋષિને ખૂબ જ સંતોષ થયો અને દેવી સમાન પુત્રવધૂ જોઇને અતિશય પ્રસન્ન થયા. (૬૯). બંનેને આશીર્વાદ આપીને પોતાની પાસે રાખ્યાં. પતિવ્રતા એવી (સત્યવતી) રાજાની દીકરી (સાસુ સસરાની) સેવા કરતી. (૭૦). એનો (સત્યવતીનો) સુશીલ સ્વભાવ અને સેવા જોઇને એક દિવસ સંતુષ્ટ થઇને ભૃગુઋષિ રાજી થઇને બોલ્યા કે હે પુત્રવધૂ ! તારી સેવા જાઇને મને ખૂબ જ સંતોષ થયો છે. હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. તારે જે વરદાન જોઇતું હોય તે માગી લે. (૭૧-૭૨). સત્યવતીએ બે હાથ જોડીને (પગે લાગીને) કહ્યું કે હે દેવ ! આપ બધું જ જાણો છો. મારી મતિ ધર્મમાં સ્થિર રહો અને મને અખંડ આપની સેવા મળો. (૭૩). બીજું તો હે પ્રભુ ! હું શું માગું? આપ બધું જાણો જ છો. મને અને મારી માતાને પુત્ર નથી. એ દુ:ખ દૂર કરો. (૭૪). આપની કૃપાદૃષ્ટિથી દુ:ખ સંપૂર્ણપણે ટળી જાય છે. અમને બંનેને

તમે જલદીથી સુપુત્ર આપીને કૃતાર્થ કરો. (૭૫). ભૃગુઋષિ બોલ્યા કે તમને બન્નેને ચોક્કસ પુત્ર થશે. હું ઉત્તમ ઉપાય બતાવું છું તે પ્રમાણે તમે બન્ને કરો. (૭૬). તું માસિક ધર્મને અંતે (ચોથે દિવસે) સ્નાન કર્યા પછી, ચિત્તમાં બ્રહ્મનું ચિંતન કરીને તરત જ વિધિ મુજબ પીપળાનું (અશ્વત્થ વૃક્ષનું) પૂજન કર અને પીપળાને આલિંગન આપ (ભેટ). એ જ રીતે (તારી) માતા ઔદુંબરની પૂજા કરીને તેને આનંદથી ભેટે (આલિંગન આપે).③ (૭૭-૭૮). ત્યાર પછી પુત્ર કામેષ્ટિ યજ્ઞ કરી, સાવધાન રહીને તારે બ્રાહ્મમંત્રથી અભિમંત્રિત ચરુનું ભક્ષણ કરવું. એને કારણે તને બ્રહ્મતેજથી યુકત એવો પુત્ર થશે, જે વેદ અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવનાર અને સર્વત્ર પૂજય (પૂજાને યોગ્ય) બનશે. (૭૯-૮૦). તારી માતાને બ્રાહ્મણો ક્ષાત્રમંત્રથી અભિમંત્રિત કરીને જે ચરુ આપે તે ચરુ એણે ખાવો. એના પ્રભાવથી તારી માતાને વીર, ક્ષત્રિયોમાં રત્ન સમાન અને ઉદાર પુત્ર થશે જે વંશનો ઉદ્ધાર કરશે. (૮૧-૮૨). આ સાંભળીને સત્યવતીએ વંદન કર્યું એટલે ભૃગુઋષિએ પુત્રવધૂને આશિષ આપી અને પછી પુત્ર (ઋચીક)ને કહ્યું કે મેં જે કહ્યું તે તેં સાંભળ્યું છે. તું સસરાના ઘરે જઇને કહ્યા મુજબ બધું કરાવ. (૮૩-૮૪).

આ સાંભળીને ઋચીકે પત્ની સાથે વંદન કર્યું અને આજ્ઞા લઇને સસરાના ઘરે જલદીથી આવી પહોંચ્યો અને બધી વાતો કરી. આ સાંભળીને ગાધિરાજા ખૂબ પ્રસન્ન થયા. સસરા-જમાઇએ ખૂબ પ્રેમથી અને આનંદપૂર્વક પુત્ર કામેષ્ટિ યજ્ઞ કર્યો. (૮૫-૮૬). બધું જ કહ્યા મુજબ યોગ્ય રીતે (સાંગોપાંગ) થયું પરંતુ ચરુનું ભક્ષણ કરવામાં પ્રારબ્ધવશાત્ બહુ મોટી ભૂલ થઇ ગઇ. (૮૭). કન્યા (દીકરી) માટેનો જે બ્રાહ્મમંત્રથી અભિમંત્રિત ચરુ હતો તે રાણીએ ખાધો અને રાણી માટેનો ક્ષાત્રમંત્રથી અભિમંત્રિત ચરુ દીકરીએ (કન્યા) ખાધો. (૮૮). પ્રારબ્ધવશ આ મોટી ભૂલ થઇ. એ વિપરીતતા ત્રિકાલદર્શી ભૃગુઋષિએ જ્ઞાનચક્ષુથી ધ્યાન દ્વારા જાણી. (૮૯). મનની ઝડપે (મનોવેગથી) ત્યાં આવીને કહ્યું કે તેં આ શું કર્યું? ચરુ ભક્ષવામાં થયેલી ઊલટાસૂલટીથી (વિપરીતતાથી) પુત્ર પણ એ રીતનો જ થશે. (૯૦). હે પુત્રવધૂ! તેં ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુ ખાધો તેથી તને ક્ષાત્રગર્ભ રહેશે. પરિણામે તને બળવાન પુત્ર થશે. (૯૧). તારી માતાએ બ્રાહ્મમંત્રથી અભિમંત્રિત ચરુ ખાધો છે તેથી એના પ્રભાવથી એને બ્રહ્મર્ષિ પુત્ર થશે. (૯૨). તારો પુત્ર બ્રાહ્મણ હોવા છતાં ક્ષત્રિયવૃત્તિનો થશે અને માતાનો પુત્ર ક્ષત્રિય હોવા છતાં બ્રહ્મવૃત્તિવાળો થશે. (૯૩). ભૃગુઋષિનાં આવાં વચનો સાંભળીને જ્ઞાની સસરાના પગમાં માથું મૂકીને સત્યવતીએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે હું બ્રાહ્મણ સ્ત્રી તરીકે ખ્યાતિ પામી છું એટલે મને ક્ષત્રિયવૃત્તિવાળો પુત્ર ન જ થવો જોઇએ. મને તો બ્રહ્મવેતા, સર્વાભિજ્ઞ (બધું જાણનારો), ઋષિ સમાન, સુપાત્ર, પૂર્ણ ત્રિકાળજ્ઞાની, કુળને અમર કરે એવો અને હે પ્રભુ ! બ્રાહ્મણોનાં વંદનને યોગ્ય એવો આપ સમાન પુત્ર જોઇએ. આ સાંભળીને ભૃગુઋષિ તરત જ બોલ્યા કે આવું હવે કોઇ દિવસ બની શકે એમ નથી. આ સાંભળીને અતિશય દુ:ખી થઇને પુત્રવધૂ મૂર્છિત થઇને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી અને દુ:ખથી આક્રંદન (રોકકળ) કરતાં કહેવા લાગી કે આપ સમર્થ છો. તમે મારા પર આટલી દયા કરો. નહિતર મારું જીવ્યું વ્યર્થ છે. (મારા જીવતરમાં ધૂળ પડી ગણાશે.) (૯૪-૯૮). પુત્રવધૂનું દુ:ખ જોઇને ઋષીશ્વરને દયા આવી (પીગળ્યા) અને કહ્યું કે બેટા ! (વહુ !) હું મંત્ર વગેરેથી ગર્ભ ફેરવું છું. એનાથી તને બ્રાહ્મણવૃત્તિનો પુત્ર થશે પણ પૌત્ર ક્ષત્રિયવૃત્તિનો થશે. સત્યવતીએ પગે પડીને કહ્યું કે હે પ્રભુ ! ભલે એ પ્રમાણે થાવ. (૯૯-૧૦૦). એને આશીર્વાદ આપીને ભૃગુઋષિએ મંત્ર પ્રભાવથી ગર્ભ ફેરવ્યો અને પછી પોતાના આશ્રમે ગયા.④ (૧૦૧). ગાધિરાજા ખૂબ જ પ્રસન્ન થયો અને કહ્યું કે ભલે બ્રાહ્મણવૃત્તિનો પુત્ર થાય. આવો સત્પુત્ર વંશમાં જન્મવાથી કુળનું અધ:પતન ટળશે. (૧૦૨). કુળમાં આવો બ્રહ્મવેત્તા (બ્રહ્મને જાણનારો) પુત્ર થતાં પિતૃઓનો ઉદ્ધાર થશે, ત્રણે લોકમાં નામના થશે અને હંમેશનો જયજયકાર થશે. (૧૦૩). મા અને દીકરી બંને આ રીતે ગર્ભવતી થઇ. બંનેને ઉત્તમ ઇચ્છાઓ (દોહદ) થવા લાગી અને તેજથી શરીર શોભતું હતું. (૧૦૪). પોતાની પત્ની બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો કરવા

લાગી તેથી ગાધિરાજાને ખૂબ આનંદ થયો. જમાઈની સાથે એણે બધા જ સંસ્કારો યથાવિધિ આનંદપૂર્વક કર્યા. (૧૦૫). નવ મહિના પૂરા થતાં બંનેએ (મા અને દીકરીએ) શુભ લગ્નમાં પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. બધાને અનહદ આનંદ થયો. (૧૦૬). ધામધૂમથી જાતકર્મ (જન્મ સમયે કરાતો સોળ સંસ્કારો પૈકીનો સંસ્કાર) વગેરે કર્યું અને ધન, વસ્ત્ર વગેરે આપીને લોકોને રાજી કર્યા. (૧૦૭). નામકરણનો મહાન ઉત્સવ કરીને બંનેનાં વારાફરતી નામ પાડયાં. સત્યવતીના પુત્રરત્નનું નામ જમદગ્નિ પાડયું. (૧૦૮). સમગ્ર જગતના વંદનને યોગ્ય એવા એ બ્રહ્મર્ષિ સાક્ષાત્ ભગવાન શિવશંકર જ હતા. ધર્મની સ્થાપના કરવા માટે ભગવાન શંકર પૃથ્વી પર અવતર્યા હતા. (૧૦૯). સત્યવતીની અનન્ય ભક્તિ અને અનન્ય પ્રેમ જોઈને ઉમાપતિ (શંકર) પ્રસન્ન થઈને પુત્રરૂપે આવ્યા હતા. (૧૧૦). ગાધિરાજાના પુત્રનું નામ વિશ્વામિત્ર પાડયું જે ગાયત્રીમંત્રના દ્રષ્ટા તરીકે અને બીજી સૃષ્ટિનું સર્જન કરનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.[૫] (૧૧૧). ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં ચરુના પ્રભાવને લીધે એ (વિશ્વામિત્ર) બ્રાહ્મણપણું મેળવવા માટે પ્રયત્નો કરતા હતા. (૧૧૨). સાઠ હજાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કર્યા પછી એણે દેવ, ઋષિ અને મુનિને કહ્યું કે મને સત્વરે બ્રાહ્મણ બનાવો. (બ્રાહ્મણ જાહેર કરો.) (૧૧૩). મારી માતાએ બ્રાહ્મમંત્રથી અભિમંત્રિત ચરુ ખાધો એના પ્રભાવથી મારો જન્મ થયો છે માટે મને બ્રાહ્મણ કહો. એની એવી પ્રાર્થના સાંભળીને બધાએ કહ્યું કે આ બની શકે જ નહિ, કારણ કે તારું શરીર તો ક્ષત્રિયનું છે. (૧૧૪-૧૧૫). બ્રાહ્મચરુના પ્રભાવથી તું સર્વજ્ઞ થઈશ તો પણ તારો આ દેહ ક્યારે પણ પૂજ્ય તો થશે જ નહિ. (૧૧૬). બધા જ શાસ્ત્રો એવું કહે છે કે બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના પેટે જન્મ લીધા સિવાય બ્રાહ્મણત્વ મળતું નથી. આમ છતાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ઠ વસિષ્ઠ ઋષિનો અભિપ્રાય બધાને માન્ય રહેશે એ તને યોગ્ય ઉપાય બતાવશે.[૬] (૧૧૭-૧૧૮). દેવો અને ઋષિઓનાં આવાં વચન સાંભળીને તરત જ વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ પાસે જઈને પ્રાર્થવા લાગ્યા કે મને બ્રાહ્મણ કહો. (૧૧૯). વસિષ્ઠે કહ્યું કે એ શકય નથી. એટલે વિશ્વામિત્ર ક્રોધે ભરાયા અને વસિષ્ઠના સાઠ પુત્રોને જેમ દુશ્મન મારે તેમ મારી નાંખ્યા. (૧૨૦). આમ છતાં શાંત એવા વસિષ્ઠ ક્રોધાયમાન થયા નહિ અને એને બ્રાહ્મણ કહ્યો નહિ. એટલે ગાધિસુત (વિશ્વામિત્ર) દુ:ખી દુ:ખી થઈ ગયો. (૧૨૧). વસિષ્ઠને મારી નાંખું અને એના પ્રાણ હરી લઉં એવું વિચારીને એક દિવસ તલવાર, ધનુષ્ય અને બાણ લઈને એ વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં આવ્યો. શરદપૂર્ણિમાની ચાંદનીમાં આંગણામાં વસિષ્ઠ ઋષિ અરુંધતી સાથે બેઠા હતા. (૧૨૨-૧૨૩). સતી અરુંધતીએ પૂછયું કે હે મુનિઓમાં ઇન્દ્ર સમાન ! આ શરદપૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સ્વચ્છ આકાશમાં શોભે છે અને આનંદ આપે છે. એની શોભા કેવી અનન્ય છે ! હે નાથ ! આ ત્રણે લોકમાં એના જેવું બીજું કાંઇ નિર્મળ અને ધન્ય હશે ખરું? (૧૨૪-૧૨૫). મુનિએ કહ્યું કે આ વિશ્વમાં એના જેવું નિર્મળ અને વિશુદ્ધ તપ તો કેવળ વિશ્વામિત્રનું છે. એના સિવાય આવું બીજું કશું નથી. એના તપને બીજી ઉપમા આપી ન શકાય એવું નિરૂપમ છે અને એ ખરેખર આનંદ પમાડે એવું છે. તું મનમાં એ વિશે શંકા કરીશ નહિ. (૧૨૬-૧૨૭). આવાં વચન સાંભળીને ગાધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર પશ્ચાત્તાપને લીધે અંતરમાં દુ:ખી થઈ ગયો. (૧૨૮). મૂળમાંથી જ અહંતા ગળી જવાને લીધે હાથમાંનાં તલવાર, ધનુષ અને બાણ ફેંકી દઈને એ અંદર દોડયો અને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને વસિષ્ઠના પગ પકડીને ગળગળો થઈને નમ્ર વચનથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે તમે ખરેખર સાચા સંત છો. તમે મારા દોષ જોતા નથી. આપમાં લેશમાત્ર ક્રોધ નથી. જ્યારે હું તો દુર્ગુણનો ભંડાર છું. આપમાં રાગ-દ્વેષ નથી અને આપ નિર્ભય અને નિર્મળ છો. આપ હંમેશાં આનંદમાં રહો છો. હું આપનો ગુનેગાર છું. (૧૨૯-૧૩૨). હું માતૃદોષને કારણે રજોગુણી અને પાપી છું અને અયોગ્ય રીતે બ્રાહ્મણપણું મેળવવા માટે હે પ્રભુ ! મેં ભયંકર ઘાતકી થઈને આપના પુત્રો મારી નાંખ્યા હતા. એ અન્યાય ભૂલી જઈને આપ મારી પ્રશંસા કરો છો. હું આપને શરણ આવ્યો છું. હું દુષ્ટ આજે આપને મારવા માટે આવ્યો હતો. પરંતુ આપની શાંતિ જોઈને હું તો દિગ્મૂઢ જ થઈ ગયો.[૭][૮] (૧૩૩-૧૩૫). આપ મને બ્રાહ્મણ કહો તો જ મને બ્રાહ્મણત્વ મળે પરંતુ એનું રહસ્ય

ના જાણીને હું કેવો મૂઢ તે આપને મારી નાંખવા ધસી આવ્યો. (૧૩૬). આપ જ સમર્થ છો અને જેમ બીજ વિના વૃક્ષ શકય નથી તેમ હે પ્રભુ ! આપ વગર મને કોણ બ્રાહ્મણ બનાવી શકે? (૧૩૭). હે નાથ ! ગુરુના હત્યારાને કોણ બ્રાહ્મણ કહેશે? હે પ્રભુ ! હું દુષ્ટ અને અપરાધી છું. હે ગુરુનાથ ! મને માફ કરો. (૧૩૮). આ સાંભળીને તેજોરાશી અને ગંભીર એવા વસિષ્ઠ મુનિ બોલ્યા કે હે વિશ્વામિત્ર ! તમે સાંભળો. હે ધીર પુરુષ! પશ્ચાત્તાપને લીધે તારું અંત:કરણ શુદ્ધ થયું છે અને તારા બધા દોષ બળી ગયા છે. તારું નિર્મળ તપ જોઇને મને સંતોષ થયો છે.⑨ (૧૩૯-૧૪૦). આવું કહીને વસિષ્ઠે મનમાં વિચાર્યું કે અપકારીનું પણ જે ભલું કરે છે (કલ્યાણ કરે છે) તે જ સાચો સાધુ છે.⑩ (૧૪૧). માટે હું એની ઇચ્છા તાત્કાલિક પૂરી કરું. એમ વિચારીને જવાબમાં મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ બોલ્યા કે હે વિશ્વામિત્ર! તું જ કહે કે ખરેખર બળજબરીથી કોઇ દિવસ કોઇ બ્રાહ્મણ થયો છે ખરો? જો તું કહે તો હું તને (બ્રાહ્મણ) કહી દઉં. (૧૪૨-૧૪૩). વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે મારે બળજબરીથી-પરાણે બ્રાહ્મણ થવું નથી. તમે જેમ કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું. (૧૪૪). મારે માટે આપની આજ્ઞા શિરોમાન્ય છે. આપ જે જે શાસ્ત્રાજ્ઞા કહેશો તે પ્રમાણે હું બધી રીતે પ્રાયશ્ચિત કરીશ. (૧૪૫). ભલે મારું મૃત્યુ થાય પરંતુ હું આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નહિ કરું. હું તો આપનો દાસ છું. આપ મારો ઉદ્ધાર કરો. (૧૪૬). એનો દૃઢ નિશ્ચય જોઇને વસિષ્ઠ ઋષિ બોલ્યા કે એક પાત્રમાં દાળ અને ચોખા ભેગા કરીને (એમાં પાણી રેડીને) પછી એને આનંદપૂર્વક માથા ઉપર મૂકી વેદમાંથી જન્મેલા, ત્રણ પગવાળા અને સાત હાથવાળા અગ્નિનું ધ્યાન કર અને તેનું આવાહન કર. યોગાગ્નિથી એ અન્ન સિદ્ધ કરીને પછી તું મને જમાડ. આવું કરવાથી તું બ્રાહ્મણ થઇશ. આ એક જ ઉપાય છે તે તું સમજ. વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે હે પ્રભુ ! મને આપની આજ્ઞા માન્ય છે. (૧૪૭-૧૫૦). એવું કહીને એણે દાળ-ચોખાના મિશ્ર અન્નનું પાત્ર માથા ઉપર મૂકયું. અગ્નિનું ધ્યાન ધરવાથી એ ક્ષત્રિય શરીર બળીને ખાખ થઇ ગયું. (૧૫૧). આ જોઇને ઋષિએ તરત જ કૃપાદૃષ્ટિ કરીને સિદ્ધ સંજીવની મંત્રથી જળનું પ્રોક્ષણ કર્યું. (જળ છાંટ્યું.) (૧૫૨). (વસિષ્ઠ ઋષિનાં) કમંડળનું એ જળ કેવળ અમૃતરૂપ જ હતું. ભસ્મમાં એનું સિંચન કરતાંની સાથે વિશ્વામિત્ર નવા શરીરના રૂપમાં પ્રગટ થયા. ત્યારથી એ વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણ થયા એ તું જાણ. સાધુની કૃપાનું ફળ આવું સુંદર (ચિત્ર) હોય છે. ત્યારથી વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ મટીને બ્રહ્મર્ષિ થયા અને જમદગ્નિ પણ તપ કરીને પ્રસિદ્ધ થયા. (૧૫૩-૧૫૫). ક્ષત્રિયોનું અભિમાન ઉતારવા માટે સંસાર સાગર તારનાર સ્વયં વિષ્ણુ ભગવાન એમના ઘરમાં પરશુરામ રૂપે અવતાર ધારણ કરે છે. (૧૫૬). આગળ ઉપર એ રસ સભર કથા અતિ નમ્ર થઇને રંગ કહેશે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળતાં ભકત તલ્લીન થઇ જશે. (૧૫૭). આ અધ્યાયમાં જમદગ્નિ અને વિશ્વામિત્રની જન્મકથાનું વર્ણન કર્યું જે સંતોએ પ્રેમપૂર્વક સાંભળ્યું. (૧૫૮).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'વિશ્વામિત્રાદિજન્મકથન'** નામનો **બાવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૨

(૧) દોહરા ૧ થી ૧૨માં ભકત પ્રત્યેનો ભગવાનનો વાત્સલ્યભાવ અને જ્ઞાનીની જીવન દષ્ટિનું સુંદર વર્ણન છે. જન્મ-મૃત્યુ તો શરીરની ગંધ માત્ર છે એટલે એને બિનજરૂરી મહત્ત્વ આપવા જેવું નથી. શરીર પ્રત્યેની વધુ પડતી આસકિત જ દુ:ખનું કારણ છે. "સુખ દુ:ખ મનનાં સોણલાં, જન્મ મરણ તન ગંધ" એવું પૂ.શ્રીએ એક ભજનમાં પણ ગાયું જ છે. આ શરીર નાશવંત છે, દુ:ખરૂપ છે અને ગંદુ છે એવી પાકી સમજ કેળવવાને જ વિવેક કહેવામાં આવે છે સાથે સાથે મુકિતનું દ્વાર છે માટે અવગણના પણ ન કરાય.

(૨) દોહરા ૨૨ થી ૫૮ સુધીનું વર્ણન લગ્નજીવન વિશેના આપણા ધર્મના ઊંચા ખ્યાલો રજૂ કરે છે. "ન પરણવાની ઘેલછા અને પરણવા વિશેના ખોટા અને ગંદા ખ્યાલોનો છેદ ઉડાડી દે એવું વર્ણન છે. ભૃગુઋષિ, ઋચીક અને જમદગ્નિ બધાએ લગ્નજીવન જીવીને પણ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનાં શિખરો સર કર્યાં હતાં. 'ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમ:।' સૂત્રને સાર્થક કરે એવી અહીં ચર્ચા છે. જેમ મૃત્યુ એ માતૃત્વનું નિમિત્ત બને છે તેમ લગ્નજીવન 'માતૃદેવો ભવ' અને 'પિતૃદેવો ભવ' નું વાતાવરણ સર્જે છે. ભૂખ, આરામ અને જાતીયવૃત્તિ આ ત્રણ વસ્તુ પ્રાણીમાત્રને જન્મથી મળતી હોય છે એટલે એના પ્રત્યે સૂગ કેળવવાની ભૂલ નહિ કરવી.

(૩) વૃક્ષોમાં પીપળો બ્રાહ્મણ છે અને ઔદુંબર ક્ષત્રિય છે. તેથી સત્યવતી ઋષિપત્ની હોવાથી પીપળાને અને ગાધિરાજાની રાણી ક્ષત્રિય હોવાથી ઔદુંબરને આલિંગન આપે એ યોગ્ય છે. આનાથી વિરુદ્ધ દેવોમાં દત્તાત્રેય ભગવાન બ્રાહ્મણ છે જ્યારે વિષ્ણુ ભગવાન ક્ષત્રિય છે. દત્તાત્રેય ભગવાન (બ્રાહ્મણ)નો વાસ ઔદુંબર (ક્ષત્રિય)માં છે જ્યારે વિષ્ણુ ભગવાન (ક્ષત્રિય)નો વાસ પીપળા (બ્રાહ્મણ)માં છે.

(૪) દોહરા ૭૯ થી ૧૦૧ સુધીમાં મંત્રશકિતનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. ત્યારના ઋષિમુનિઓ મંત્ર દ્વારા ગર્ભને ફેરવી પણ શકતા હતા જે શકિત આજના વિજ્ઞાને સિદ્ધ કરી નથી. વળી પુત્રપ્રાપ્તિ પહેલાં ચિત્તમાં બ્રહ્મનું ચિંતન-સારા વિચારોની આવશ્યકતા સ્વીકારાઇ છે. આ બધી વાતોને આજનું વિજ્ઞાન હવે સ્વીકારતું થયું છે.

(૫) વિશ્વામિત્ર ગાયત્રીમંત્રના દષ્ટા છે, મંત્રના રચયિતા નથી. ઋષિ મુનિ મંત્રોને જોતા હતા. ત્રિશંકુ પર પ્રસન્ન થઇને વિશ્વામિત્રે એને સ્વર્ગમાં મોકલ્યો પણ ત્યાંથી એને પાછો મોકલ્યો તો વિશ્વામિત્રે પોતાના તપના જોરે અંતરિક્ષમાં બીજી સૃષ્ટિ ઊભી કરી દીધી. એમનામાં આવી શકિત હતી.

(૬) લગ્નજીવન વિશેની બે બાબતો નોંધવા જેવી છે. એમાં પુરુષનું મહત્ત્વ સંતાનની દષ્ટિથી ઘણું છે તે સમજાય છે.

એક તો કન્યાને ઊંચા કુળમાં લગ્ન કરવાની છૂટ છે, નીચા કુળમાં જવાની છૂટ નથી. સત્યવતી ક્ષત્રિય છે, પરંતુ એ ઋષિકુળના ઋચીકને પરણે છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં આવાં અનેક ઉદાહરણો છે. બ્રાહ્મણની કન્યા ક્ષત્રિય પુરુષને પરણી શકે નહિ. દેવયાનીએ શાપને લીધે યયાતિ (ક્ષત્રિય) સાથે લગ્ન કરવાં પડયાં હતાં. 'સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ષ્ણેય જાયતે વર્ણસંકર:॥' એ ગીતાનું વાકય (અ.૧/શ્લોક ૪૧) આ સંદર્ભમાં વિચારવા જેવું છે.

બીજું ક્ષત્રિય કન્યા બ્રાહ્મણ પુરુષને પરણે એટલે એને આપોઆપ બ્રહ્મત્વ મળી જ જાય છે. એટલે સત્યવતીની કુખે જન્મેલા જમદગ્નિ બ્રાહ્મણ છે પરંતુ બ્રાહ્મણ સ્ત્રી ક્ષત્રિય પુરુષને પરણે તો એના પુત્રને બ્રહ્મત્વ મળતું નથી.

સંતાનોના શારીરિક વિકાસમાં પુરુષ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. બાળકને સંસ્કાર આપવામાં માતા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

(૭) દોહરા ૧૩૧ અને ૧૩૨ માં સંતોનાં લક્ષણ જણાવ્યાં છે તે સમજવા જેવાં છે. (૧) સંત બીજાના દોષ જોતા નથી. (૨) એનામાં જરા સરખો પણ ક્રોધ હોતો નથી. (ક્રોધ અને ગુસ્સામાં ફેર છે એ યાદ રાખવું.) (૩) એનામાં રાગ દ્વેષ હોતા નથી. પરિણામે શોક-મોહ હોતા નથી. (૪) એ નિર્ભય અને નિર્મળ હોય છે. (૫) એ હંમેશાં આનંદમાં રહે છે. કોઇને પણ સંત માનીને એનાં ચરણમાં માથું મૂકતાં પહેલાં આ બાબતો યાદ રાખવા જેવી છે.

(૮) દોહરો ૧૩૪ મહત્ત્વનો છે. માણસમાં દુશ્મનની પ્રશંસા કરવાની હિંમત હોવી જોઇએ અને મિત્રની પણ ખુશામત કરવી જોઇએ નહિ. પ્રશંસા અને કદર કરવી એ ગુણ છે પરંતુ ખુશામત કરવી એ અવગુણ છે.

(૯) હા ! પસ્તાવો વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઊતર્યું છે,
પાપી તેમાં ડૂબકી દઇને પુણ્યશાળી બને છે, (કલાપી).

પશ્ચાત્તાપ દ્વારા નવું જીવન જીવવાની તક આપીને ભગવાને માનવ જાત ઉપર બહુ મોટો ઉપકાર કર્યો છે. પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે: કાર્ય કર્યા પછીથી (પશ્ચાત્) થતો સંતાપ (તાપ). પાછળથી (પશ્ચાત્) સંતાપ (તાપ) થાય એવું કરીએ જ નહિ તો કેવું?

(૧૦) ઉપકારિષુ યઃ સાધુઃ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ |
અપકારિષુ યઃ સાધુઃ સ સાધુ સદ્ભિરુચ્યતે ||

ઉપકાર કરનાર પ્રત્યે જે ભલાઇ કરે તેની ભલાઇમાં શું નવાઇ? અપકાર કરનાર પ્રત્યે ભલાઇ કરે તો સત્પુરુષો તેનાં વખાણ કરે છે.

અધ્યાય : ૨૩

આ અધ્યાયનું નામ **'પરશુરામ અવતાર'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૧૮ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સૌ પ્રથમ જમદગ્નિ અને રેણુકાનાં લગ્નની અને એને વસુમંત, વસુ, સુષેણ, વિશ્વાવસુ અને પરશુરામ એમ થયેલા પાંચ પુત્રોનું વર્ણન છે. વૈશાખ સુદ ત્રીજ (અક્ષય તૃતીયા)ને દિવસે ભગવાન વિષ્ણુ પરશુરામરૂપે અવતાર ધરે છે એનું વર્ણન છે. (૧-૧૪). ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુના પ્રભાવને લીધે ક્ષાત્રતેજ ચમકે છે. ભગવાન શંકર પાસે જઇને ધનુર્વિદ્યા શીખીને શસ્ત્રાસ્ત્રમાં નિપુણ થઇને પરશુરામ ઘરે આવ્યા અને માત-પિતાની સેવામાં રહ્યા. (૧૫-૨૧).

એક દિવસ સ્નાન માટે ગયેલી રેણુકાએ ગંધર્વરાજ ચિત્રરથની સ્ત્રી સાથેની ક્રીડા જોઇ અને મનથી વિચલિત થઇ. પરિણામે વસ્ત્રમાં પાણી બાંધીને લાવવાની પોતાની શક્તિ નકામી બની ગઇ. જમદગ્નિને આ વાતની જાણ થતાં એણે વારાફરતી પુત્રોને રેણુકાનો વધ કરવા કહ્યું પણ પરશુરામ સિવાય બધાએ 'ના' કહી તેથી જમદગ્નિએ તેમને શાપથી ભસ્મ કરી નાખ્યા. (૨૨-૭૯).

વનમાંથી સમિધ-પુષ્પો લઇને આવેલા પરશુરામને જમદગ્નિએ રેણુકાનો વધ કરવા કહ્યું. પરશુરામે હૈયું કઠણ કરીને, બધાને જીવતા કરવા, માતાનો વધ કર્યો. પ્રસન્ન થઇને જમદગ્નિએ વરદાન માગવા કહ્યું એટલે એણે માગ્યું કે એક તો માતા સહિત ભાઇઓને જીવતાં કરો અને બીજું માતાના વધની મને યાદ ન રહે એવું કરો. જમદગ્નિએ બધાને જીવતાં કર્યા. પરશુરામે માતાનાં ચરણમાં વંદન કર્યા. (૮૦-૧૦૧).

માતાએ આશીર્વાદ આપ્યા અને બધે આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો. (૧૦૨-૧૧૮).

અલખે નિરંજનને કહ્યું કે હે બાળ ! તું સાવધાન થઇને સાંભળ. સાક્ષાત્ શંકર ભગવાને જ જમદગ્નિના રૂપે અવતાર ધારણ કર્યો હતો. (૧). આ જાણીને હિમાલય પર્વત (હિમનગ)ની પુત્રી (નંદિની) સ્વયં પાર્વતીએ કર્ણાટકમાં રેણુ નામના રાજાના ઘરે અવતાર લીધો. (૨). રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા રેણુએ દીકરીનું નામ રેણુકા પાડ્યું. પક્ષ (સુદ પક્ષ)ના ચંદ્રની જેમ એ સુકુમારી મોટી થતી જતી હતી. (૩). આજે પણ લોકો 'એલમ્મા માતા'ના નામથી ભવાનીનું (પાર્વતી-રેણુકાનું) જન્મસ્થાન બતાવે છે જે દર્શન માત્રે શોક હરી લે છે. (૪). નાની બાળા પરણાવાને યોગ્ય થઇ એટલે શિવનું ચિંતન કરવા લાગી અને જમદગ્નિને શિવશંકર માનીને એનું રાત દિવસ ધ્યાન કરવા લાગી. (૫). એનો (રેણુકાનો) નિશ્ચય જોઇને રેણુ રાજાએ પણ જમદગ્નિને બોલાવીને પોતાની દીકરી પરણાવી દીધી. (૬). વિધિ અનુસાર હસ્ત (પાણિ) મેળાપ (ગ્રહણ) થતાં (લગ્ન થતાં) રેણુકા પણ અંતરમાં અતિશય રાજી થઇને પ્રેમથી પતિને ભજવા લાગી. (૭). ગંગાનદીના કિનારે વનમાં આશ્રમ બાંધીને બંને જણાં ગૃહસ્થધર્મથી રહેવા લાગ્યાં. (૮). જમદગ્નિ ઋષિ અખંડ અગ્નિ રાખીને તપશ્ચર્યા કરતા હતા અને સતી રેણુકા સેવામાં અખંડપણે હાજર રહેતાં હતાં. (૯).

એને પાંચ પુત્રો થયાં જે બધા જ ધાર્મિક, વેદમાં નિપુણ, પવિત્ર અને સેવામાં તત્પર રહેનાર હતા.① (૧૦). સૌથી મોટા દીકરાનું નામ વસુમંત હતું, બીજો વસુ નામે વિખ્યાત હતો. ત્રીજાનું નામ સુષેણ હતું અને એના પછીના (ચોથા)નું નામ વિશ્વાવસુ હતું. (૧૧). વૈશાખ માસના શુકલ પક્ષની પુણ્યકારક ત્રીજના દિવસે, સિંહલગ્નમાં મધ્યાહ્ને રેણુકાની કુખે દેવ પ્રાર્થનાવશ ભગવાન હૃષીકેશ અવતર્યા. સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં અને પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી.

(હૃષીક=ઇન્દ્રિયો, ઇશ=વશ કરનાર). (૧૨-૧૩). પાંચમો પુત્ર ભાર્ગવરામ સ્વયં વિષ્ણુનો અંશ જ હતો અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે જ એણે અવતાર ધારણ કર્યો હતો. (૧૪). ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુના પ્રભાવથી એનું શરીર તેજ તેજના અંબાર સમાન હતું. ભૃગુઋષિનાં વચન અનુસાર રામ (પરશુરામ) ક્ષાત્રધર્મમાં રત અને ધીર થયો. (૧૫). સમય જતાં એને યજ્ઞોપવીત (જનોઇ) આપવામાં આવી. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને તપશ્ચર્યા દ્વારા તેણે પાર્વતી અને શંકરને પ્રસન્ન કર્યા. (૧૬). ધનુર્વેદ ભણીને શસ્ત્ર અને અસ્ત્રમાં નિપુણ થયો. ગુરુને દક્ષિણા આપીને તરત જ ઘેર આવ્યો.② (૧૭). બધા વેદોનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કર્યો અને પછી માતા-પિતાની સેવા કરીને એ સમજુ (દીકરા)એ માતાપિતાને સંતુષ્ટ કર્યા. (૧૮). એનો વિવેક અને સુશીલ સ્વભાવ જોઇને ઋષિમુનિઓ પણ એને માન આપવા લાગ્યા અને બધા માટે પૂજ્ય બન્યો. (૧૯). ઇશ્વરનો અવતાર હોવા છતાં એ પુત્રની જેમ રહીને માતા-પિતાની ભાવથી સેવા કરતો હતો. (૨૦).

માતાપિતાની સાથે રહીને એ રોજ જંગલમાં જઇને સમિધ, ફૂલ, ફળ, દર્ભ વગેરે જાતે લાવતો હતો. (૨૧). હે જમદગ્નિ ઋષિ ! તમને ધન્ય છે કારણ કે તમારી પત્ની અને તમારા પુત્રો તમારી આજ્ઞામાં રહે છે. (ઋષિ) વનમાં રહીને તપશ્ચર્યા કરીને આલોક અને પરલોકને સાધતા હતા.③ (૨૨). એક દિવસ પતિનાં ચરણનું ચિંતન કરતી કરતી માતા રેણુકા સ્નાન કરવા માટે એકલી ગંગા નદીના તીરે આવી. (૨૩). એ વખતે ગંધર્વરાજ ચિત્રરથ મદોન્મત હાથીની જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો હતો તે માતા રેણુકાએ જોયું. (૨૪). વિવિધ પ્રકારનાં (નાના) પુષ્પોની સુગંધીથી સુશોભિત રાજા જાણે બીજો કામદેવ હોય એ રીતે નિ:શંક (શંકા રહિત) ક્રીડા કરતો હતો. (૨૫). સુંદર યુવાન સ્ત્રીઓનો સમૂહ એને વીંટળાઇને કૌતુકથી (આશ્ચર્યના ભાવથી) ક્રીડા કરી રહ્યો હતો. આ જોઇને રેણુકા અંતરમાં રાજી થઇ અને વિચારવા લાગી કે આ સ્ત્રીઓને ધન્ય છે અને ધન્ય છે એમની ક્રીડાને. (આ પ્રકારનું) સુખ એ ઉત્તમ સુખ છે એમ જાણો ! આવું (મનોમન) બોલીને આનંદથી એ ક્રીડા જોઇ રહી. પ્રારબ્ધની ગતિ વિચિત્ર છે. આજે સતી ભુલાવામાં પડી. (૨૬-૨૮). કામદેવ કોઇને છોડતો નથી. એ કામદેવ (મન્મથ)નાં બાણ સહન કરવાં અતિ મુશ્કેલ છે. જ્યાં દેવો પણ પછડાયા ત્યાં માણસની શી વિસાત? (૨૯). માટે કામની નિંદા ન કરતાં તેની સ્તુતિ કરી તેની કૃપા પ્રાપ્ત કરી સાવધાન થઇને રહેવું.④ (૩૦). જુઓ ! જગતની માતા એવી રેણુકા કે જે પરમ સતી પણ છે તે પણ કામથી વ્યાકુળ બનીને જડની જેમ ઊભી રહી. (૩૧). જેનામાં વસ્ત્રમાં પાણી બાંધીને ઘરે લઇ જવાની શક્તિ હતી એવી એ પણ મોહમાં પડી. (૩૨). જેના પતિવ્રતાપણાથી પાંચે ભૂતો (આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી) પણ ડરતાં હતાં, સ્થાવરો (પર્વત, ઝાડ-પાન વગેરે) પણ સાવધાન થઇને વર્તતા હતાં, દેવો અને મનુષ્યો બીકથી ધ્રૂજતા હતા અને જે સ્વપ્નમાં પણ કોઇ પરપુરુષનું મોં જોતી ન હતી તે (રેણુકા) આજે મોહમાં પડીને બીજાની ક્રીડા જોતી રહી. (૩૩-૩૪). ખરેખર એના વ્રતમાં ન્યૂનતા (શિથિલતા) આવી અને સતી શરમાઇ ગઇ. વસ્ત્રમાં પાણી રહેતું ન હતું તેથી રેણુકા બીકની મારી રડતી હતી. (૩૫). એ વિચારવા લાગી (મનોમન બોલી) કે અરેરે! આ શું થઇ ગયું? મેં ઊંચી આંખે કેમ જોયું? બીજાની કામ-ક્રીડા જોતાં અરેરે ! તરત જ મૃત્યુ કેમ ના થયું? (૩૬). જે કોઇ સ્ત્રી બીજાની કામ-ક્રીડા જુએ છે તે જારિણી થાય છે. અરેરે! હે કામ ! તારા જેવો ત્રિભુવનમાં કોઇ ચોર નથી. (૩૭). હે કામદેવ ! આ રીતે બધાનું પુણ્ય હરી લઇને તું પ્રાણીમાત્રને વશ કરે છે. તને હજાર વાર પ્રણામ હો. (૩૮). પહેલાં તું સર્વાંગ સંપૂર્ણ હતો, પરંતુ શિવજીની સમાધિનો ભંગ કરવા જતાં શિવે તને શાપ આપી ભસ્મીભૂત કર્યો. તો પણ તારો જીવ ઠરીને બેઠો નહિ. (૩૯). (તારી પત્ની રતિએ) શંકર ભગવાનને પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભોળાનાથે તને ફરી જીવતો કર્યો. (કામદેવ અંગ વિનાનો છે એટલે સૂક્ષ્મરૂપે મનમાં રહીને વ્યક્તિને આકુળવ્યાકુળ કરે છે.) (૪૦). તને અંગ વગરનો કરવા છતાં પણ તું તારું કામ ભૂલ્યો નથી. અરે ! તેં મારા પર દયા કેમ ન કરી? ધિક્કાર છે આ જીવનને અને ધિક્કાર છે આ શરીરને. (૪૧). અરેરે ! હે દેવ ! તેં આ શું કર્યું? તેં કોપ કરીને તારી

અધ્યાય : ૨૩

આ અધ્યાયનું નામ **'પરશુરામ અવતાર'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૧૮ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સૌ પ્રથમ જમદગ્નિ અને રેણુકાનાં લગ્નની અને એને વસુમંત, વસુ, સુષેણ, વિશ્વાવસુ અને પરશુરામ એમ થયેલા પાંચ પુત્રોનું વર્ણન છે. વૈશાખ સુદ ત્રીજ (અક્ષય તૃતીયા)ને દિવસે ભગવાન વિષ્ણુ પરશુરામરૂપે અવતાર ધરે છે એનું વર્ણન છે. (૧-૧૪). ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુના પ્રભાવને લીધે ક્ષાત્રતેજ ચમકે છે. ભગવાન શંકર પાસે જઇને ધનુર્વિદ્યા શીખીને શસ્ત્રાસ્ત્રમાં નિપુણ થઇને પરશુરામ ઘરે આવ્યા અને માત-પિતાની સેવામાં રહ્યા. (૧૫-૨૧).

એક દિવસ સ્નાન માટે ગયેલી રેણુકાએ ગંધર્વરાજ ચિત્રરથની સ્ત્રી સાથેની ક્રીડા જોઇ અને મનથી વિચલિત થઇ. પરિણામે વસ્ત્રમાં પાણી બાંધીને લાવવાની પોતાની શક્તિ નકામી બની ગઇ. જમદગ્નિને આ વાતની જાણ થતાં એણે વારાફરતી પુત્રોને રેણુકાનો વધ કરવા કહ્યું પણ પરશુરામ સિવાય બધાએ 'ના' કહી તેથી જમદગ્નિએ તેમને શાપથી ભસ્મ કરી નાખ્યા. (૨૨-૭૯).

વનમાંથી સમિધ-પુષ્પો લઇને આવેલા પરશુરામને જમદગ્નિએ રેણુકાનો વધ કરવા કહ્યું. પરશુરામે હૈયું કઠણ કરીને, બધાને જીવતા કરવા, માતાનો વધ કર્યો. પ્રસન્ન થઇને જમદગ્નિએ વરદાન માગવા કહ્યું એટલે એણે માગ્યું કે એક તો માતા સહિત ભાઇઓને જીવતાં કરો અને બીજું માતાના વધની મને યાદ ન રહે એવું કરો. જમદગ્નિએ બધાને જીવતાં કર્યા. પરશુરામે માતાનાં ચરણમાં વંદન કર્યા. (૮૦-૧૦૧).

માતાએ આશીર્વાદ આપ્યા અને બધે આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો. (૧૦૨-૧૧૮).

અલખે નિરંજનને કહ્યું કે હે બાળ ! તું સાવધાન થઇને સાંભળ. સાક્ષાત્ શંકર ભગવાને જ જમદગ્નિના રૂપે અવતાર ધારણ કર્યો હતો. (૧). આ જાણીને હિમાલય પર્વત (હિમનગ)ની પુત્રી (નંદિની) સ્વયં પાર્વતીએ કર્ણાટકમાં રેણુ નામના રાજાના ઘરે અવતાર લીધો. (૨). રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા રેણુએ દીકરીનું નામ રેણુકા પાડયું. પક્ષ (સુદ પક્ષ)ના ચંદ્રની જેમ એ સુકુમારી મોટી થતી જતી હતી. (૩). આજે પણ લોકો 'એલમ્મા માતા'ના નામથી ભવાનીનું (પાર્વતી-રેણુકાનું) જન્મસ્થાન બતાવે છે જે દર્શન માત્રે શોક હરી લે છે. (૪). નાની બાળા પરણવાને યોગ્ય થઇ એટલે શિવનું ચિંતન કરવા લાગી અને જમદગ્નિને શિવશંકર માનીને એનું રાત દિવસ ધ્યાન કરવા લાગી. (૫). એનો (રેણુકાનો) નિશ્ચય જોઇને રેણુ રાજાએ પણ જમદગ્નિને બોલાવીને પોતાની દીકરી પરણાવી દીધી. (૬). વિધિ અનુસાર હસ્ત (પાણિ) મેળાપ (ગ્રહણ) થતાં (લગ્ન થતાં) રેણુકા પણ અંતરમાં અતિશય રાજી થઇને પ્રેમથી પતિને ભજવા લાગી. (૭). ગંગાનદીના કિનારે વનમાં આશ્રમ બાંધીને બંને જણાં ગૃહસ્થધર્મથી રહેવા લાગ્યાં. (૮). જમદગ્નિ ઋષિ અખંડ અગ્નિ રાખીને તપશ્ચર્યા કરતા હતા અને સતી રેણુકા સેવામાં અખંડપણે હાજર રહેતાં હતાં. (૯).

એને પાંચ પુત્રો થયાં જે બધા જ ધાર્મિક, વેદમાં નિપુણ, પવિત્ર અને સેવામાં તત્પર રહેનાર હતા.① (૧૦). સૌથી મોટા દીકરાનું નામ વસુમંત હતું, બીજો વસુ નામે વિખ્યાત હતો. ત્રીજાનું નામ સુષેણ હતું અને એના પછીના (ચોથા)નું નામ વિશ્વાવસુ હતું. (૧૧). વૈશાખ માસના શુકલ પક્ષની પુણ્યકારક ત્રીજના દિવસે, સિંહલગ્નમાં મધ્યાહ્ને રેણુકાની કુખે દેવ પ્રાર્થનાવશ ભગવાન હૃષીકેશ અવતર્યા. સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં અને પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી.

(હૃષીક=ઇન્દ્રિયો, ઇશ=વશ કરનાર). (૧૨-૧૩). પાંચમો પુત્ર ભાર્ગવરામ સ્વયં વિષ્ણુનો અંશ જ હતો અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે જ એણે અવતાર ધારણ કર્યો હતો. (૧૪). ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુના પ્રભાવથી એનું શરીર તેજ તેજના અંબાર સમાન હતું. ભૃગુઋષિનાં વચન અનુસાર રામ (પરશુરામ) ક્ષાત્રધર્મમાં રત અને ધીર થયો. (૧૫). સમય જતાં એને યજ્ઞોપવીત (જનોઇ) આપવામાં આવી. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને તપશ્ચર્યા દ્વારા તેણે પાર્વતી અને શંકરને પ્રસન્ન કર્યા. (૧૬). ધનુર્વેદ ભણીને શસ્ત્ર અને અસ્ત્રમાં નિપુણ થયો. ગુરુને દક્ષિણા આપીને તરત જ ઘેર આવ્યો.② (૧૭). બધા વેદોનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કર્યો અને પછી માતા-પિતાની સેવા કરીને એ સમજુ (દીકરા)એ માતાપિતાને સંતુષ્ટ કર્યાં. (૧૮). એનો વિવેક અને સુશીલ સ્વભાવ જોઇને ઋષિમુનિઓ પણ એને માન આપવા લાગ્યા અને બધા માટે પૂજ્ય બન્યો. (૧૯). ઇશ્વરનો અવતાર હોવા છતાં એ પુત્રની જેમ રહીને માતા-પિતાની ભાવથી સેવા કરતો હતો. (૨૦).

માતાપિતાની સાથે રહીને એ રોજ જંગલમાં જઇને સમિધ, ફૂલ, ફળ, દર્ભ વગેરે જાતે લાવતો હતો. (૨૧). હે જમદગ્નિ ઋષિ ! તમને ધન્ય છે કારણ કે તમારી પત્ની અને તમારા પુત્રો તમારી આજ્ઞામાં રહે છે. (ઋષિ) વનમાં રહીને તપશ્ચર્યા કરીને આલોક અને પરલોકને સાધતા હતા.③ (૨૨). એક દિવસ પતિનાં ચરણનું ચિંતન કરતી કરતી માતા રેણુકા સ્નાન કરવા માટે એકલી ગંગા નદીના તીરે આવી. (૨૩). એ વખતે ગંધર્વરાજ ચિત્રરથ મદોન્મત હાથીની જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો હતો તે માતા રેણુકાએ જોયું. (૨૪). વિવિધ પ્રકારનાં (નાના) પુષ્પોની સુગંધીથી સુશોભિત રાજા જાણે બીજો કામદેવ હોય એ રીતે નિ:શંક (શંકા રહિત) ક્રીડા કરતો હતો. (૨૫). સુંદર યુવાન સ્ત્રીઓનો સમૂહ એને વીંટળાઇને કૌતુકથી (આશ્ચર્યના ભાવથી) ક્રીડા કરી રહ્યો હતો. આ જોઇને રેણુકા અંતરમાં રાજી થઇ અને વિચારવા લાગી કે આ સ્ત્રીઓને ધન્ય છે અને ધન્ય છે એમની ક્રીડાને. (આ પ્રકારનું) સુખ એ ઉત્તમ સુખ છે એમ જાણો ! આવું (મનોમન) બોલીને આનંદથી એ ક્રીડા જોઇ રહી. પ્રારબ્ધની ગતિ વિચિત્ર છે. આજે સતી ભુલાવામાં પડી. (૨૬-૨૮). કામદેવ કોઇને છોડતો નથી. એ કામદેવ (મન્મથ)નાં બાણ સહન કરવાં અતિ મુશ્કેલ છે. જ્યાં દેવો પણ પછડાયા ત્યાં માણસની શી વિસાત? (૨૯). માટે કામની નિંદા ન કરતાં તેની સ્તુતિ કરી તેની કૃપા પ્રાપ્ત કરી સાવધાન થઇને રહેવું.④ (૩૦). જુઓ ! જગતની માતા એવી રેણુકા કે જે પરમ સતી પણ છે તે પણ કામથી વ્યાકુળ બનીને જડની જેમ ઊભી રહી. (૩૧). જેનામાં વસ્ત્રમાં પાણી બાંધીને ઘરે લઇ જવાની શક્તિ હતી એવી એ પણ મોહમાં પડી. (૩૨). જેના પતિવ્રતાપણાથી પાંચે ભૂતો (આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી) પણ ડરતાં હતાં, સ્થાવરો (પર્વત, ઝાડ-પાન વગેરે) પણ સાવધાન થઇને વર્તતા હતાં, દેવો અને મનુષ્યો બીકથી ધ્રૂજતા હતા અને જે સ્વપ્નમાં પણ કોઇ પરપુરુષનું મોં જોતી ન હતી તે (રેણુકા) આજે મોહમાં પડીને બીજાની ક્રીડા જોતી રહી. (૩૩-૩૪). ખરેખર એના વ્રતમાં ન્યૂનતા (શિથિલતા) આવી અને સતી શરમાઇ ગઇ. વસ્ત્રમાં પાણી રહેતું ન હતું તેથી રેણુકા બીકની મારી રડતી હતી. (૩૫). એ વિચારવા લાગી (મનોમન બોલી) કે અરેરે! આ શું થઇ ગયું? મેં ઊંચી આંખે કેમ જોયું? બીજાની કામ-ક્રીડા જોતાં અરેરે ! તરત જ મૃત્યુ કેમ ના થયું? (૩૬). જે કોઇ સ્ત્રી બીજાની કામ-ક્રીડા જુએ છે તે જારિણી થાય છે. અરેરે! હે કામ ! તારા જેવો ત્રિભુવનમાં કોઇ ચોર નથી. (૩૭). હે કામદેવ ! આ રીતે બધાનું પુણ્ય હરી લઇને તું પ્રાણીમાત્રને વશ કરે છે. તને હજાર વાર પ્રણામ હો. (૩૮). પહેલાં તું સર્વાંગ સંપૂર્ણ હતો, પરંતુ શિવજીની સમાધિનો ભંગ કરવા જતાં શિવે તને શાપ આપી ભસ્મીભૂત કર્યો. તો પણ તારો જીવ ઠરીને બેઠો નહિ. (૩૯). (તારી પત્ની રતિએ) શંકર ભગવાનને પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભોળાનાથે તને ફરી જીવતો કર્યો. (કામદેવ અંગ વિનાનો છે એટલે સૂક્ષ્મરૂપે મનમાં રહીને વ્યક્તિને આકુળવ્યાકુળ કરે છે.) (૪૦). તને અંગ વગરનો કરવા છતાં પણ તું તારું કામ ભૂલ્યો નથી. અરે ! તેં મારા પર દયા કેમ ન કરી? ધિક્કાર છે આ જીવનને અને ધિક્કાર છે આ શરીરને. (૪૧). અરેરે ! હે દેવ ! તેં આ શું કર્યું? તેં કોપ કરીને તારી

જ દીકરીને તારી જાતે જ દોષના સાગરમાં કેમ હડસેલી? (૪૨). હે નારાયણ ! હે વિભુ ! હે પતિત પાવન પરમાત્મા (અનંત)! હું બાલિકા અપરાધી છું. મારા ઉપર મારા પતિ ચોક્કસ કોપાયમાન થશે. (૪૩). હે નાથ ! મને કામદેવે લૂંટી છે તેથી મને કાંઇ સૂઝતું નથી. મને અસહ્ય વ્યથા થાય છે. હું અનાથ શું કરું? (૪૪). હવે ઘરે જઇને પતિને શું મોં બતાવું? આમ ભયભીત થયેલી રેણુકા માથા પર જળ લઇને વિચારમાં મગ્ન બનીને તરત જ આશ્રમમાં આવી. આ બધું (પોતાના) ચિત્તામાં જાણી જવાથી ઋષિ કાળની જેમ ઊભા રહ્યા. (૪૫-૪૬). બ્રહ્મતેજથી રહિત અને ભ્રષ્ટ ધૈર્યવાળી રેણુકાને નીચે મોઢે ઊભેલી જોઇને ક્રોધપૂર્વક મુનિ બોલ્યા કે હું અતિશય ગરીબ એવો બ્રાહ્મણ છું, ફળ-ફૂલ ખાઇને અને ઝાડની છાલનાં વસ્ત્ર (વલ્કલ) પહેરીને જંગલમાં દુ:ખથી રહું છું. મારી તો ઘાસની ઝૂંપડી છે. અહીંયા રાજાના ઘરનું સુખ કયાંથી હોય? તને આ કયાંથી ગમે? તું સુખેથી જતી રહે અને મખમલનાં વસ્ત્રો પહેર. અહીં તો ગાયનું મૂતર ગંધાય છે જયારે ત્યાં તો અત્તરના કુવારા ઊડે છે. અહીં બેસવા માટે લાકડાનું કે પથ્થરનું આસન છે જયારે ત્યાં તો ગાલીચા ઢાળેલા હોય છે. (૪૭-૫૦). આખરે તો તું રાજાની દીકરી છે. તારે શા માટે આ બધી વેઠ કરવી પડે? તું સુખેથી રાજા સાથે જા અને પકવાનથી પેટ ભર. (૫૧). મારે હવે તારું કોઇ કામ નથી. તને મન ફાવે ત્યાં તું જા. આનંદથી મોજ-મસ્તી કર અને તારા શરીરને સુખથી લાડ લડાવ. (૫૨). તારું મન મારાથી કંટાળી ગયું છે. તારું મન બીજાના રંગે રંગાયું છે. તને ફાવે તેમ તું કર. (૫૩). તું સમજી લે કે જે સ્ત્રી પરપુરુષમાં આસકત થાય તેને તરત જ ત્યજવી જોઇએ એવું બધાં શાસ્ત્રો કહે છે. (૫૪). આજથી તારો અને મારો સંબંધ સદંતર તૂટી ગયો છે. તું હવે તરત જ પાછી જતી રહે. તું એક ડગલું પણ આગળ આવીશ નહિ.[૫] (૫૫). ન બોલાય (સાંભળવા ના ગમે) એવા બોલ સાંભળીને રેણુકા મા બીકની મારી થર થર ધ્રૂજતી મૂગે મોઢે ઊભી રહી. (૫૬). આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં છે, શોકથી મુખ સુકાયું છે અને પરસેવે વસ્ત્રો રેબઝેબ થયાં છે એવી મા નીચે મોઢે જોઇ રહી. (૫૭). અંતરમાં અતિ ઉદાસીન એવી એને કાંઇ સૂઝતું નથી. કંઠ રૂંધાયો હોવાથી મોંમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળતો નથી. (૫૮). ખૂબ જ વ્યથિત થયેલી રેણુકા એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકી નહિ. એનું બધું તેજ વિલાઇ ગયું અને હૈયામાં હિંમત પણ રહી નહિ. (૫૯). એને લાકડાની પૂતળીની જેમ સ્થિર ઊભેલી જોઇને જમદગ્નિ ફરી વાણીનાં બાણોથી એને વીંધવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે હજી તું ઉદ્ધત (બેશરમ) થઇને અહીં જ ઊભી છે? જા તારું મોં કાળું કર. (અહીંથી જતી રહે.) મારો ક્રોધ બહુ જ ખરાબ છે. તું નહિ જાય તો ચોક્કસ તારા પ્રાણ લઇશ. (૬૦-૬૧). મારું મન ખૂબ જ નિષ્ઠુર થઇ ગયું છે. તું નાહકની પ્રાણ ગુમાવશે. આવું સાંભળીને સતી મનોમન બોલી (વિચાર્યું) કે મારા પ્રારબ્ધમાં આવો યોગ કયાંથી? (૬૨). એકવાર ભાગ્યવશાત્ ભૂલ કરી. હવે આ ચરણ નહિ છોડું. ભલે મૃત્યુ આવે (દેહ પડે) પરંતુ અહીંથી એક ક્ષણ માટે પણ ખસવાની નથી. (૬૩). સાધુની કૃપા મેળવવી અતિ દુર્લભ છે પરંતુ એનો ક્રોધ મેળવવો તો અશક્ય જ છે. મારું તો બંને રીતે કલ્યાણ જ છે. પછી હું નાહકની શું કામ ડરું? (૬૪). પતિના હાથે મૃત્યુ થશે તો પાપનો નાશ થશે, આગળ ઉપરની દુર્ગતિ ટળશે અને હું વિશેષ રીતે મુકત થઇશ. (૬૫). 'તું જતી રહે, જતી રહે' એમ કહેવા છતાં રેણુકા બોલ્યા ચાલ્યા વગર બારણામાં સ્થિર ઊભી રહી. એ જોઇને પ્રલય સમયના અગ્નિ સમાન કોપાયમાન થઇને જમદગ્નિએ સૌથી મોટા (જયેષ્ઠ) પુત્રને બોલાવીને કહ્યું કે (હે વસુમંત!) તારી મા માનસપાપે ભ્રષ્ટ થઇને દોષયુકત થઇ છે. તેથી તું શંકા કર્યા વગર એનો શિરચ્છેદ કર. (૬૬-૬૮). પિતાશ્રીનાં આવાં વચનો સાંભળીને એમનાં પવિત્ર (મનોહર) ચરણને વંદન કરીને વસુમંત બોલ્યો કે હે પિતાશ્રી ! શાસ્ત્રમાં ક્રોધની ઘણી જ નિંદા કરી છે તેથી તમે આ ક્રોધ શાંત કરો. મા કરતાં બીજું કોઇ અન્ય દૈવત નથી એટલે એને મારી નાંખવાથી હું ચોક્કસ દુર્ગતિને જ પામું. (૬૯-૭૦). પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળીને (જમદગ્નિએ) કહ્યું કે તને ધિક્કાર છે. તું મને ન્યાયશાસ્ત્ર શીખવે છે? તારો કાળ આવીને ઊભો છે. (૭૧). જે પુત્ર પિતાની આજ્ઞાનું હંમેશાં પાલન કરે તે જ પુત્ર સત્પાત્ર છે. એ સિવાયના બીજા બધા કીડા સમાન જાણવા અને એવા

કુપાત્ર ફોગટના જીવે છે. (૭૨). તું મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને પાછો અભિમાની થઇને ફરે છે? 'જા તું બળીને ભસ્મ થઇ જા' એવું એમણે ક્રોધમાં કહ્યું. (૭૩). વસુમંત ત્યાં ને ત્યાં ભસ્મીભૂત થઇ ગયો. એ જોઇને તરત જ બીજા પુત્ર વસુને બોલાવીને કહ્યું કે તું તારી માનું માથું કાપી નાંખ. (૭૪). વસુએ કહ્યું કે પિતાજી ! તમે આ શું કહો છો? આવું તો કોઇ દિવસ બની શકે જ નહિ. બધાં શાસ્ત્રો 'માતાને પિતાથી સો ગણી શ્રેષ્ઠ છે' એવું કહે છે. (૭૫). એક વાર સ્તનપાન કર્યાનો માતાનો ઉપકાર પણ કોઇ દિવસ વાળી શકાતો નથી. જો હું માતાનો વધ કરું તો ત્રણે લોકનો મારા પર ફિટકાર વરસશે. (૭૬). અરેરે ! માતાએ વેઠેલાં કષ્ટોનું કોણ વર્ણન કરી શકે? એને શબ્દો દ્વારા (કડવાં વચનો દ્વારા) દુ:ખ આપનાર પણ રૌરવ નામના નરકમાં જાય છે. (૭૭). ઘીની આહુતિથી જેમ અગ્નિ ભડકે બળે તેમ આવાં વચનો સાંભળીને જમદગ્નિ અતિશય કોપાયમાન થયા અને એને પણ બાળીને ભસ્મ કરી દીધો. (૭૮). વિશ્વાવસુ અને સુષેણને પણ એ જ રીતે શાપ આપીને તરત જ ત્યાં ભસ્મીભૂત કરી દીધા તો પણ એમનો ક્રોધ શાંત ના થયો. (૭૯). એ મનોમન બોલ્યા કે હજી રામ (પરશુરામ) જંગલમાંથી કેમ પાછો ફર્યો નથી? એની સાથે જ પાંચમો પુત્ર હાથમાં પરશુ (ફરશી) લઇને આવ્યો. (૮૦). જંગલમાંથી સમિધ, પુષ્પ વગેરે લાવીને પિતાના ચરણમાં મૂકીને વંદન કર્યું. (૮૧). એને જોઇને ઋષિ બોલ્યા કે હે રામ ! તું પિતૃભકત છે. એટલે મારું આટલું કામ કરીને તું મારા મનનું સમાધાન કર. (૮૨). આ રેણુકા (તારી મા) માનસપાપથી ભ્રષ્ટ થઇ છે. પહેલાં એનો શિરચ્છેદ કર અને પછી તું બેસ. (૮૩). તારા ચાર ભાઇઓએ (શિરચ્છેદ કરવાની) ના પાડી તેથી એ લોકો મારા શાપને કારણે ભસ્મીભૂત થઇ ગયા છે. તું એકદમ પરશુ ઊઠાવ. હે બુદ્ધિશાળી (રામ) ! તું માયાને વશ થઇશ નહિ. શૂરવીર પરશુધરે (પરશુરામે) મનોમન વિચાર્યું કે જો હું ના પાડીશ તો પણ માતા બચવાની તો નથી જ. અમને બંનેને શાપ આપીને ચોક્કસ રાખ કરી નાંખશે. (૮૪-૮૬). મારા પિતા શિવનો અવતાર છે, સમર્થ છે અને સાક્ષાત્ કૈલાસપતિ છે. એટલે તે કર્તું (કરવા જેવું), અકર્તું (નહિ કરવા જેવું) એને અન્યથા કર્તું (ઊલટું કરવા)ની શક્તિ ધરાવે છે. (૮૭). માયાપતિ (ભગવાન) એક જ ક્ષણમાં નવી સૃષ્ટિનું સર્જન કરી દે છે તેમ એમની કૃપાદૃષ્ટિ થતાં શું નહિ થાય? (એટલે કે બધું જ શકય છે.) (૮૮). હું એમની આજ્ઞાનું નાહક ઉલ્લંઘન શું કામ કરું? એમને રાજી કરું. એ રાજી થતાં હું માતાને ભાઇઓ સાથે ફરી જીવતાં કરીશ. (૮૯). આવું ઝડપથી વિચારીને પરશુ લઇને તરત જ માતાનું માથું ધડથી જુદું કરી દીધું. (૯૦). આ મહાન આશ્ચર્યકારક બાબત છે. એને દયા કેમ ના આવી? શું એનું હૃદય પથ્થર જેવું કઠણ હતું કે લોઢા જેવું? (૯૧). માતાનું ગળું કાપતાં જેનું હૃદય લેશમાત્ર ગભરાયું નહિ તેનું હૃદય ક્ષત્રિયવંશનો નાશ કરતાં શાનું ગભરાય? (૯૨). ગળું કપાતાં જ લોહીના ફૂવારા ઊડ્યા. તો પણ એની આંખ ભીની થઇ નહિ. આવી (એમની) અભેદ દૃષ્ટિ હતી. (૯૩). એનું આવું અદ્‌ભુત શૌર્ય અને અડગ ઔદાર્ય (ઉદારતા) જોઇને ઋષિએ વિચાર્યું કે આ અનાર્ય નથી. (આર્ય જ છે.) એ શ્રેષ્ઠ પિતૃભકત છે. (૯૪). પુત્રના પ્રેમને વશ થઇ, એને આનંદથી ભેટીને શાંત થઇને પછી બોલ્યા કે હે રામ (પરશુરામ) ! તને ધન્ય છે. પાપ-પુણ્યનો વિચાર કર્યા વગર જ કેવળ અનન્ય ભાવથી તેં મારી આજ્ઞાનું પાલન કર્યું તેથી તું મારા આશીર્વાદથી ત્રણે લોક (સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળ)માં તરત જ પૂજ્ય થઇશ. હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે તું મુકત મનથી માગ. હું માંગેલું ચોક્કસ આપીશ. (૯૫-૯૭). આ સાંભળીને પ્રણામ કરીને પરશુરામ બોલ્યા કે માતા સહિત મારા બધા ભાઇઓને જીવતા કરો. મારા મનમાં મેં માતાના કરેલા વધની જરા પણ સ્મૃતિ ના રહો. હું ચિરંજીવ થાઉં, હંમેશાં બધે વિજયી થાઉં અને કલેશ વિનાનો થાઉં.[૬] (૯૮-૯૯). એ સાંભળીને જમદગ્નિએ 'તથાસ્તુ' (તેમ થાવ.) એમ કહ્યું એટલે પુત્રો સહિત માતા રેણુકા જીવતાં થયાં. (૧૦૦).

આ જોઇને રામને ખૂબ જ આનંદ થયો. પ્રેમથી દોડી જઇને માતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. એટલે માતાએ આશિષ આપી. (૧૦૧). માતા-પુત્રનું એ મિલન અવર્ણનીય છે. પ્રેમથી કંઠ રુંધાયો હોવાથી બેમાંથી કોઇ બોલી

શકયું નહિ. (૧૦૨). રેણુકા બોલ્યાં કે તને ધન્ય છે. તેં ઉત્તમ કામ કર્યું છે. મારા મનને ઘણો જ સંતોષ થયો છે. જા, તારું નામ અમર થશે. (૧૦૩). તને કોઇ દિવસ પણ કળિયુગ (અથવા કળિ અને કાળ) પીડા કરશે નહિ. તું બધે પૂજ્ય થઇશ. તારાં યશોગાન કરનારા આલોકમાં અને પરલોકમાં સુખી થશે. (૧૦૪). આમ કરીને પતિનાં ચરણમાં માથું મૂકયું અને બોલી કે હું ખરેખર પાપિણી છું અને મેં જ આ બધી ઉપાધિ ઊભી કરી છે. (૧૦૫). તમે તો કેવળ દયાની મૂર્તિ છો. મારા પર ક્રોધ કરવાનું બહાનું બનાવીને મારા ક્રિયમાણ અને સંચિત કર્મો ભસ્મ કરી દીધાં. (૧૦૬). હું એને ખરેખર શાપ માનતી જ નથી, એને મારા પર તમે કરેલી કૃપા જ માનું છું. હે નાથ ! તમે મારું બધું પાપ ધોઇ નાંખી મને પાપરહિત કરી નાંખી. (૧૦૭). આપ સમાન બીજો કોણ દયાળુ દેવ છે જે કોઇપણ પ્રકારની સેવા કર્યા વગર મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇને મારો ઉદ્ધાર કરે. મને આપનાં ચરણની અખંડ સેવા આપો. (૧૦૮). હે ઇશ્વર! હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે તું મને જનમોજનમ આ જ પતિ મળે એવો યોગ આપજે અને એનાથી હું કદીપણ છૂટી ન પડું. (૧૦૯). એવું બોલીને પતિના પગમાં વારે વારે વંદન કરવા લાગી. એટલે પ્રસન્ન થઇને મુનિ બોલ્યા કે તું તો શુદ્ધ મનની જ હતી પણ બીજા લોકોને શીખવાનું મળે એટલા માટે મેં તને (બાળીને) મારી નંખાવીને તને શુદ્ધ કરી. બીજા કોઇથી આવું બની શકે જ નહિ. (૧૧૦-૧૧૧). એ બહાને પરશુરામની પણ પરીક્ષા કરી. એ પિતૃભકત છે એ વાત સાચી છે. એ આપણું નામ ચોક્કસ અમર કરશે એની તું મનમાં ખાતરી રાખજે. (૧૧૨). આવું કહીને બીજા બધાનું પણ સમાધાન કર્યું અને પછી બધા જ પોતપોતાના ધર્મમાં આનંદથી વર્તવા લાગ્યા. (૧૧૩). પરશુધારી રામ સાક્ષાત્ વિષ્ણુના અંશ હતા. (જમદગ્નિની સેવા દ્વારા) ભગવાન શંકરની સેવામાં તત્પર રહી શિવ-વિષ્ણુ વચ્ચેનું અપૂર્વ ઐકય દર્શાવે છે. (૧૧૪). ભકત કાર્તવીર્ય(અર્જુન)ના કોડ પૂરવા અને ક્ષત્રિયોનું અભિમાન ઉતારવા સ્વયં લક્ષ્મીપતિ બ્રાહ્મણવેષે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ થઇને અવતર્યા. હે સુસિદ્ધ સંતો ! આ અધ્યાયમાં તમે એ કથા સાંભળી છે. (૧૧૫-૧૧૬). હવે પછીના અધ્યાયમાં કામધેનુના હરણનું બહાનું (નિમિત્ત) કરીને શ્રીહરિ અર્જુનનો વધ કરીને એને મુકિત આપશે ત્યારે અલૌક્કિ રંગ જામશે. એનું વર્ણન કોણ કરી શકે? રંગ તો માત્ર નિમિત્ત છે બાકી જેનું છે તે જ (આ બધું) બોલે છે. (૧૧૭-૧૧૮).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'પરશુરામ અવતાર'** નામનો **ત્રેવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૩

(૧) ભગવાન શંકરસ્વરૂપ જમદગ્નિ અને પાર્વતીસ્વરૂપ રેણુકાના મહેંકતા ગૃહસ્થાશ્રમનું વર્ણન છે. એમને પાંચ પુત્રો થયા એટલે લગ્ન કરી, કૌટુંબિક જીવન જીવીને પણ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે ઊંચાં શિખરો કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય તેનું માર્ગદર્શન છે અને ગૃહસ્થાશ્રમીને મોટી હૂંફ છે. પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં લગ્ન હંમેશાં બાધક નથી. પૂ. ડોંગરે મહારાજ એવું કહેતા કે ખુલ્લા મેદાનમાં રહીને લડવા કરતાં (સંન્યાસી થઇને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરવા કરતાં) કિલ્લામાં રહીને

લડવાનું (ગૃહસ્થાશ્રમી રહીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરવાનું) સરળ છે. વળી ઊંચા આદર્શોવાળું જીવન જીવતી વ્યકિતઓ લગ્નજીવન સ્વીકારે તો સમાજને સંસ્કારી સંતાનો મળે અને સમાજ ઉપર ઉપકાર થયો ગણાય.

(૨) ક્ષાત્રચરુના પ્રભાવે પરશુરામે ધનુર્વિદ્યામાં નિપુણતા મેળવી. એમના ગુરુ ભગવાન શંકર છે. આમ વેદ-શાસ્ત્રોના અભ્યાસ ઉપરાંત ક્ષાત્રધર્મ અનુરૂપ ધનુર્વિદ્યા શીખ્યા અને શસ્ત્ર તેમજ અસ્ત્રમાં નિપુણતા મેળવી. (અસ્ત્ર એટલે ફેંકવાનું હથિયાર- બાણ, ચક્ર, ભાલો વગેરે. શસ્ત્ર એટલે હાથમાં રાખીને લડવાનું હથિયાર- તલવાર, ગદા વગેરે.)

(૩) આ ખૂબ જ સુંદર દોહરો છે. મોટી ઉંમરે પત્ની અને પુત્રો આજ્ઞામાં રહે એ સાચું સુખ છે. સામાન્યત: આવું ઓછું જોવા મળે છે. પરંતુ પત્ની અને પુત્રો આજ્ઞાનું પાલન કરે એવું વડીલે જીવવું પડે એ ભૂલવા જેવું નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી રહીને મિશનનું કામ કરવું, કુટુંબની વ્યકિતઓ પણ એમાં સહભાગી બને અને ગામના લોકો પણ પ્રેમથી સહકાર આપે એવું જીવન જીવે એવા સંતને કોટી કોટી વંદના કરવી જોઇએ. આ ખૂબ અઘરું છે. "વિશ્વપ્રેમ કરવો સહેલો છે, પરંતુ પડોશીને પ્રેમ કરવો કઠણ છે." વળી તુલસીદાસજી કહે છે તેમ:

તુલસી કભુ ન જાઇયો જહાં બાપકો ગાંવ,
દાસ ગયો, તુલસી ગયો, રહ્યો તુલસિયો નામ.

(૪) રેણુકા માતાના પ્રસંગના વર્ણનમાં આ દોહરા દ્વારા પૂ. બાપજીએ આપણને સાચી અને સુંદર સમજ આપી છે. એવું કહેવાય છે કે આ ભારત દેશ જ એવો છે કે જયાં બ્રહ્મસૂત્ર અને કામસૂત્ર બન્ને લખાયા છે અને તે લખનારા પણ ઋષિ જ છે.

કામની નિંદા કરવાને બદલે, એના પ્રત્યે સૂગ કેળવવાને બદલે એનાથી સાવધાન રહીને ચાલવાનું છે. કામવૃત્તિ દરેક પ્રાણીમાં જન્મથી જ હોય છે અને એ ઇશ્વરે સંસાર ચાલુ રાખવા માટે મૂકેલી છે. એ વૃત્તિ ઉપર સંયમ હોવો જોઇએ, સમજપૂર્વકનો સંયમ આવકાર્ય છે. એ અંગે દઢાગ્રહ હોવો જોઇએ, દુરાગ્રહ નહિ.

પતંજલિ કૃત યોગદર્શનનું પહેલું જ સૂત્ર છે: 'योगश्चित्तवृत्ति निरोधः|'.

જેણે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરવી છે તેણે આ સમજ કેળવવી રહી.

(૫) ૪૮ થી ૫૫ સુધીના દોહરાનું વિશેષ રીતે ચિંતન થવું જોઇએ. શેકસપિયર કહે છે કે He is to command and She is to obey. હવે જમાનો (પરિસ્થિતિ) બદલાયો છે તેમ છતાં કોઇ પણ પુરુષને ખબર પડે કે પોતાની પત્ની પોતાને વફાદાર નથી તો એનું એને મહા દુ:ખ હોય છે. એ સ્થિતિ એ સહન કરી શકતો નથી. કદાચ સહન કરે તો એમાં મહદંશે લાચારી હોય છે. એ અંદરથી પામર અને નિસ્તેજ બની ગયો હોય છે. કદાચ આમાં Sense of possession-પોતીકાપણાનો અને માલિકીપણાનો ભાવ પણ હોઇ શકે. હકીકત એ છે કે પર-પુરુષના પ્રેમમાં પોતાની પત્ની છે એવું જાણ્યા પછી પુરુષ સ્વસ્થ રહી શકતો નથી. સ્ત્રીનામાં જે સહનશકિત છે, જે સમજશકિત છે, અનુકૂળ થવાની જે શકિત છે તેની પુરુષમાં ઉણપ છે. 'પુરુષ' શબ્દનો અર્થ જ કઠોર થાય છે.

(૬) પરશુરામે માગેલા વરદાનમાં 'માતૃવધની મને લેશમાત્ર સ્મૃતિ ન રહો' એ વરદાન સમજવા જેવું છે. ગમે તેટલા શુભ હેતુથી પણ કોઇનું મૃત્યુ નીપજાવ્યું હોય તો પણ એની યાદ ભવિષ્યમાં જે તે વ્યકિતને પરેશાન કરે છે. આવાં કાર્યો મૃત્યુ સમયે અથવા દુ:ખના સમયે તરત જ યાદ આવે છે અને અકળાવે છે. ખોટું કાર્ય વધુ સાવધાનીથી કરાતું હોવાથી એની યાદ મગજમાં અકબંધ રહે છે. ઘણી વાતો એવી છે કે જે ભૂલી જવાય તો આશીર્વાદરૂપ ગણાય. આવી વાતોની સ્મૃતિ હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે અને કોઇ વાર વ્યકિતને આપઘાત કરવા પ્રેરે. પૂ.શ્રીના અમર આદેશનું વાંચન આ સંદર્ભમાં થવું જોઇએ. દયાવૃત્તિથી કોઇને મારી નાંખવાની (Mercy Killing) વિચારધારાનો આને કારણે વિરોધ થાય છે.

અધ્યાય : ૨૪

આ અધ્યાયનું નામ 'પરશુરામેણ કાર્તવીર્યાર્જુનવધ' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૮૪ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સૌ પ્રથમ તો પ્રારબ્ધ કેવું બળવાન હોય છે એનું વર્ણન છે. (૧-૧૨). એક વાર કાર્તવીર્ય અર્જુન લશ્કર સાથે જંગલમાં ગયો ત્યારે એણે જમદગ્નિ ઋષિનો આશ્રમ જોયો. ઋષિના દર્શને લશ્કર સાથે ગયો ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે તમે સ્નાન સંધ્યા વગેરે કરીને આવો અને પ્રસાદ લઇને જ જજો. (૧૩-૨૯).

જમદગ્નિએ જે ઠાઠ અને વૈભવથી આગતા સ્વાગતા કરીને જમાડ્યા એનાથી રાજા તો દંગ જ થઇ ગયો. આટલું બધું આટલી ઝડપથી કેવી રીતે થયું એ પ્રશ્નના સંદર્ભમાં મુનિએ કહ્યું કે આ કામધેનુનો પ્રભાવ છે. રાજાએ કહ્યું કે કોઇ પણ કિંમતે આ ગાય (ધેનુ) આપો. ઋષિએ સમજાવ્યો પણ રાજા સમજયો નહિ અને સિપાઇ દ્વારા એકલી ગાય લઇને ચાલવા માંડ્યું. (૩૦-૬૬).

શાંત મુનિ કશું જ બોલ્યા નહિ એટલામાં જંગલમાંથી સમિધ વગેરે લઇને પરશુરામ આવ્યો. એણે બધી વાતો સાંભળી અને ક્રોધે ભરાઇને પરશુ લઇને દોડ્યો. (૬૭-૮૬).

અર્જુનને જોતાં જ એણે સિંહગર્જના કરી અને એને વેધક વાણીરૂપી બાણો માર્યાં. અર્જુને એનો જવાબ આપ્યો. પરંતુ આખરે યુદ્ધ શરુ થયું. અર્જુન પણ પરશુરામને ઓળખી ગયો. પોતાના વરદાન પ્રમાણે હવે મૃત્યુ નજીક છે એવું જાણવા છતાં બહારથી ઘમાસાણ યુદ્ધ કર્યું અને અંતે યોગીને છાજે એવા મૃત્યુને વર્યો. (૮૭-૧૮૪).

વંદન કરીને શિષ્ય ફરીથી બોલ્યો કે હે ગુરુરાય ! મને અર્જુનની કથા આગળ કહો જેથી મારી શંકા દૂર થાય. (૧). (મને એવી શંકા થાય છે કે) જે રાજા બ્રાહ્મણોનો ભક્ત હતો, જે અપૂર્વ પ્રમાણમાં દાન કરતો હતો, જેની સેવામાં સિદ્ધિઓ ખડે પગે હાજર રહેતી હતી, જેનું અનુપમ ઐશ્વર્ય હતું તે રાજા બ્રાહ્મણની ગાય બળજબરીથી લઇ જવાનું અઘટિત કાર્ય શું કામ કરે? એટલે અલખે કહ્યું કે તું શાંતિથી સાંભળ. આ બધો પ્રારબ્ધનો ખેલ છે (રમત છે). (૨-૩). વસિષ્ઠ ઋષિના શાપને કારણે એની બુદ્ધિ ફરી હતી. શાપ તો નિમિત્તમાત્ર હતો. મુનિ પણ એમાં શું કરે? ખરેખર પ્રારબ્ધ જ બળવાન હતું. (૪). પોતે જ્ઞાની, ધર્માત્મા અને ઇચ્છારહિત હોવા છતાં અને સદા નીતિથી વર્તતો હોવા છતાં તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ ભૂલથાપ ખાઇ જાય છે. (૫).

ભલે દેવ હોય કે મુકત હોય પરંતુ પ્રારબ્ધ કોઇને છોડતું નથી. એ ઇશ્વર દ્વારા નક્કી થયેલું હોય છે અને એ પોતાનું જોર બતાવવા હંમેશાં તત્પર રહે છે. (૬). જ્યાં પ્રારબ્ધવશાત્ સૂર્યદેવ (સવારથી સાંજ સુધી) ભમ્યા કરે છે, શંકર ભગવાન (રોજ બપોરે) ભીખ માગે છે, વિષ્ણુ ભગવાન માછલી અને કાચબારૂપે અવતાર ધારણ કરે છે ત્યાં માણસનું તો શું ગજું? (૭). બ્રહ્માજી પણ પોતાની દીકરી(સરસ્વતી)ને જોઇને કામથી વિહ્વળ થયા હતા, ઇંદ્રદેવે અહલ્યા સાથે ક્રીડા કરી હતી અને ચંદ્ર પોતાના ગુરુ (બૃહસ્પતિ)ની પત્નીને લઇને ભાગી ગયો હતો. (૮). રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું હતું અને નળ તથા યુધિષ્ઠિર (ધર્મ) જેવા જુગાર રમ્યા હતા. આ બધી એમની ન સમજાય તેવી વિચિત્ર લીલા છે. એનું રહસ્ય કોણ સમજી શકે?① (૯). પરંતુ જ્ઞાની પુરુષને એનાથી કશું નુકસાન થતું નથી. એ તો દેહને પ્રારબ્ધ પર છોડીને પોતાની મસ્તીમાં નિરભિમાની થઇને રમતો રહે છે. (૧૦). પ્રારબ્ધવશાત્ દેહ ભલે ભમ્યા કરે અને સુખ કે દુ:ખ પામ્યા કરે.

પરંતુ જ્ઞાની તો તટસ્થભાવે, મૂગે મોઢે આ બધી લીલા દૂરથી જોયા કરે છે. (૧૧). જ્ઞાનીને તો સ્વપ્નમાં પણ લાભ-ગેરલાભ હોતા નથી. એ તો સાચે જ પાપ અને પુણ્યથી પર હોય છે. આ બધાં જીવન્મુકતનાં પ્રમાણો (સાબિતી) છે.② (૧૨).

પ્રારબ્ધવશાત્ શાપથી ઘેરાયલા એ અર્જુને એક દિવસ વનમાં વિહાર કરતાં જમદગ્નિ ઋષિનો નંદનવન સમાન આશ્રમ જોયો. થાકી ગયેલો એ રાજા ત્યાં સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યો. (૧૩-૧૪). એણે મનમાં વિચાર્યું કે શાંતિથી દર્શન કરીને પછી નગરમાં જઇશું. આવો લાભ ફરી કયારે મળવાનો છે? આવો વિચાર કરીને, સેનાને દૂર રાખીને, બે-ત્રણ મિત્રોને સાથે લઇને શૂરવીર સહસ્રાર્જુન પગે ચાલીને ત્યાં આવ્યો.③ (૧૫-૧૬). આશ્રમનાં દર્શન માત્રથી જ થાક ઊતરી ગયો. રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો કે સ્વયં ધર્મથી સંતુષ્ટ એવા આ તપોધનને (તપ એ જ જેનું ધન છે) ધન્ય છે. (૧૭). આવું બોલીને એ વિનમ્રભાવે અંદર ગયો તો ત્યાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી મુનિવરને જોયા. (૧૮). ભગવાન શિવની અને સતી પાર્વતીની જીવતી જાગતી મૂર્તિ સમા જમદગ્નિને અને સતી રેણુકાને જોઇને અર્જુને પ્રણામ કર્યા. (૧૯). સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કરીને પછી બન્ને હાથ જોડીને એ ઊભો રહ્યો અને અનેક સ્તોત્રો દ્વારા રાજાએ ખરેખર સુંદર સ્તુતિ કરી. (૨૦). એ જોઇને જમદગ્નિએ તેને આસન આપીને પોતાની પાસે પ્રેમથી બેસાડ્યા અને આશિષ આપીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. એટલે રાજાએ કહ્યું કે આપની કૃપાથી રાષ્ટ્રનો ખજાનો અને બીજું બધું ક્ષેમકુશળ (સલામત-બરાબર) છે.④ (૨૧-૨૨). હે ગુરુરાય ! હું આપનાં દર્શનમાત્રથી જ ધન્ય થઇ ગયો છું મારે લાયક કોઇ સેવા બતાવો. હું આપને વારે વારે પ્રણામ કરું છું. (૨૩). ઋષિ બોલ્યા કે હે રાજા ! તું ખરેખર પરમાત્માના હાથરૂપ (બ્રહ્મબાહુ) છે. તું રક્ષણ કરે છે એટલે અમે આ વનમાં નિર્ભય થઇને રહીએ છીએ અને વિઘ્ન (અડચણ) વગર તપ કરીને હંમેશાં સંતુષ્ટ રહીએ છીએ. અમારે તો કોઇ કહેતાં કોઇ જ ઇચ્છા નથી. પછી અમારે શાની ઊણપ હોય? (૨૪-૨૫). સમગ્ર સૈન્ય સાથે તું આજે પ્રસાદ લઇને પછી નિરાંતે નગરમાં જા એવી મારી એક વિનંતી તું માન. (૨૬). તમે બધા સ્નાન-સંધ્યા વગેરે પતાવીને જલદીથી આવો. બધી રસોઇ તૈયાર છે એટલે હવે વાર નહિ લાગે. (૨૭). "ભલે ત્યારે" એમ કહીને, લશ્કરને થોભાવીને એ ભોજન કરતાં પહેલાં સ્નાન માટે ગયો. (૨૮). જમદગ્નિ ઋષિએ તરત જ કામધેનુ (સુરભિ)ને પ્રાર્થના કરી અને પલકવારમાં જ બધું સાહિત્ય સિદ્ધ કરી લીધું. (૨૯).

ચંદનના બાજઠ પર શુદ્ધ રૂપાના તાટમાં (છીછરી મોટી થાળીમાં) સોનાના વાડકા મૂક્યા. સોનાના લોટા જળથી ભર્યા અને ઉપર રત્નજડિત નાનાં પવાલાં (ઉપપાત્ર) મૂક્યાં. વળી રંગોળી વગેરે પૂરી અને છ રસવાળા અન્નથી થાળી શોભતી હતી. આનું વર્ણન કોણ કરી શકે? (૩૦-૩૧). થાળીએ થાળીએ દીપની અવર્ણ્ય શોભા કરી હતી. સુગંધ મિશ્રિત ધૂપસળી ખૂબ જ મહેકતી હતી. (૩૨). ચાર પ્રકારનાં અન્ન એના યોગ્ય સ્થાને પીરસ્યાં. જમવામાં જાત જાતનાં પકવાનો અને શાક, રાઇતાં હતાં. [ચાર પ્રકારનાં અન્નમાં ભક્ષ્ય (ચાવીને ખવાય તેવા પૂરી,શાક વગેરે), લેહ્ય (ચાટણ દ્રવ્યો-મઠો), પેય (પી શકાય તેવા- દૂધપાક વગેરે) અને ચોષ્ય (ચૂસીને ખવાય તેવા- કેરી વગેરે) હતાં.] (૩૩). બધાને યોગ્ય સ્થાને બેસાડી, ખૂબ ખૂબ આગ્રહ કરીને એમની ઇચ્છા મુજબનું ભોજન આપીને તૃપ્ત કર્યા. (૩૪). ઘોડાને, હાથીને, ઊંટને વગેરેને ઘાસ, ચણા વગેરે આપીને તૃપ્ત કર્યાં. કોઇ ભૂખ્યું રહ્યું નહિ. (૩૫). બધા જમ્યા પછી પેટ પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં જમવાનું વખાણતા હતા અને બોલ્યા કે આવું જમવાનું તો જન્મીને કયારેય જોયું નથી. (૩૬). ભરપેટ ભોજન થતાં હાથ સાફ કરવા માટે જમદગ્નિએ ચંદન અને કસ્તુરી આપ્યાં. (૩૭). મુખવાસમાં મુનિવરે સોપારી સાથે કેસરવાળું પાન આપ્યું અને વિવિધ પ્રકારનાં ફળો અને સૂકા મેવા આપ્યા. (૩૮). બધે ચંદનનું જળ છાંટ્યું હોવાથી ઠંડો પવન વાતો હતો. બધા તરત જ બોલ્યા કે આની આગળ તો દેવલોકનો પણ કોઇ હિસાબ નથી. (તુચ્છ છે.) (૩૯). આ બધો વૈભવ જોઇને રાજા તો દંગ થઇ ગયો (રાજાની તો આંખ જ ફાટી ગઇ.) અને મનમાં બોલ્યો કે આ ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર આટલી બધી

સમૃદ્ધિવાળું કેવી રીતે?⑭ (૪૦). સિદ્ધિઓ મારી દાસી છે અને હું સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) રાજા છું તો પણ મેં આવો જલસો કોઇ દિવસ કર્યો નથી. (૪૧). દેવ અને દાનવોનો પણ બધો વૈભવ અહીં તુચ્છ લાગે ત્યાં મારા જેવા ગરીબ રાજાની શી વાત? આનું રહસ્ય સમજાતું નથી. (૪૨). ત્યાં તો જમદગ્નિ બોલ્યા કે આ થાળી-લોટા-વાટકી વગેરે બધું તમારા ઘરે લઇ જાઓ. મારે માટે તો આ નકામો કચરો છે. (૪૩). આ સાંભળીને પ્રણામ કરીને રાજાએ પૂછ્યું કે હે ઋષિરાજ ! તમે આ બધું આજે ક્ષણવારમાં ક્યાંથી લાવ્યા? (૪૪). જ્યારે અમે ગંગાજી (પર સ્નાન કરવા) ગયા ત્યારે તો આમાંનું કશું હતું નહિ. તો આ બધું ક્યાંથી આવ્યું એ મને સાચેસાચું કહો. (૪૫). આ સાંભળીને મુનિ બોલ્યા કે આ કામધેનુ છે તે જો. આ કામધેનુ આપણે જેનો વિચાર કરીએ તે બધું જ ઇચ્છા પ્રમાણે આપી દે છે. (૪૬). હે રાજા ! આવી વરદ ધેનુ (ગાય)ના કૃપા-પ્રતાપે આજે મેં જંગલમાં મંગલ કરાવી દીધું. (૪૭). એટલે રાજા બોલ્યો કે હે નાથ ! હું સાત દ્વિપનો સમ્રાટ છું. અષ્ટ સિદ્ધિઓ મારા બારણે ઊભી છે અને નવ નિધિ મારી સેવામાં ઊભા છે. પરંતુ આ કામધેનુ વિના એ બધું અપૂર્ણ લાગે છે. માટે કૃપા કરીને મને આ કામધેનુ (સુરભિ) આપો. (૪૮-૪૯). રાજાને(પાર્થિવને) રત્નહારી (જ્યાં પણ રત્ન જણાય તે લેનારો-બળથી કે કળથી) કહ્યો છે માટે હે મુનીશ્વર ! આ ધેનુરત્ન આપ મને આપો. એ સાચે જ રાજદરબારમાં જ શોભશે. (૫૦).

મુનિ બોલ્યા કે હે રાજા ! આ તો મારી હોમ ધેનુ છે. એના ઘી-દૂધથી હું હંમેશાં હોમ-હવન કરું છું. (૫૧). મને એના વિના એક ઘડી પણ ચાલે નહિ. એને આપું તો મારા કર્મનો લોપ થાય માટે હું નહિ આપું. (૫૨). રાજાએ કહ્યું કે એના બદલામાં હજારો ગાયો, સુવર્ણ, રત્ન વગેરે જે ઇચ્છો તે આપું. આપ માગો તો દાસ, દાસીઓ, શહેરો કે દેશ પણ આપી દઉં. પરંતુ હે મુનિ ! મારું આટલું વચન માન્ય રાખીને મને આ ગાય આપી દો. (૫૩-૫૪). મુનિ બોલ્યા કે હે રાજા ! તને આવું કરવું શોભતું નથી. તારા સદ્‌ગુરુ સમર્થ છે અને એનાં ચરણમાં તારું કલ્યાણ (શ્રેય) રહેલું છે. (૫૫). કોઇ દિવસ બ્રાહ્મણે ગાય વેચી હોય એવું જોયું પણ નથી અને સાંભળ્યું પણ નથી. હૈયામાં વિવેક રાખીને તું શાંતિથી પાછો જતો રહે. (૫૬). વેદ વિદ્યાને છોડીને મૂઢની જેમ કામશાસ્ત્ર (કોકશાસ્ત્ર)માં કોણ મન પરોવે? તું ખોટો દુરાગ્રહ ન કરીશ. (૫૭). કામધેનુને છોડીને હું આ તારી દાસ-દાસીઓ કે ગાયો અને રત્નોનું પણ શું કરું? (મારે એનું શું કામ?) એને કોણ સંઘરે? (૫૮). તું અનસૂયાસુત (દત્ત)નાં ચરણમાં શાંત ચિત્ત રાખીને, મોહવશ દુ:ખી થયા સિવાય અહીંથી સુખપૂર્વક પાછો જા. (૫૯). તું બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનારો રાજા છે. તું વિવેક ભૂલીશ નહિ. જ્યાં દયાના સાગર દત્તની કૃપા હોય ત્યાં શું ન હોય? તું ઘેલો થઇશ નહિ. (૬૦).

આમ અનેક રીતથી મુનિશ્રેષ્ઠે એને સમજાવ્યો, તો પણ વિવેકભ્રષ્ટ એ રાજા સમજ્યો નહિ. (૬૧). આ મુનિવર શાંત સ્વભાવના જણાય છે એટલે શાપ આપે એવી ભીતિ તો નથી જ. માટે ધેનુ (ગાય)ની કિંમત મૂકીને લઇ જવી. મનમાં આવો નિશ્ચય કરીને પોતાના માણસોને બોલાવીને કહ્યું કે આ ગાયને છોડી લો અને એને લઇને તરત જ ચાલવા માંડો. (૬૨-૬૩). આ સાંભળતાં જ સેવકો દોડ્યા અને ઝડપથી ગાયને છોડીને તરત જ નગર તરફ ચાલવા લાગ્યા. આનાથી રાજાને આનંદ થયો. (૬૪). ત્યાં અનેક ગાયો, રત્નો, ધન વગેરે મૂકીને અને મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કરીને અર્જુન પણ ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો. (૬૫). વાછરડું ભાંભરતું હતું તો તે પ્રત્યે પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. સદ્‌બુદ્ધિવાળો અને સમજુ રાજા પ્રારબ્ધવશાત્ નિષ્ઠુર થયો હતો. (૬૬). એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર અને શાપ વચન આપ્યા વગર એકદમ શાંત મન કરીને જમદગ્નિ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.⑮ (૬૭). સમિધ વગેરે લઇને જંગલમાંથી પરશુરામ ઝડપથી આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારે એણે જોયું તો ગાયનું વાછરડું દીન અવાજે ભાંભરતું (બાંધેડનું) હતું. હોમ ધેનુ (હોમ ગૌતમી) દેખાતી ન હતી. એટલે સમજુ રામે પૂછ્યું કે અરે ! આને શું થયું છે? આ કેમ આક્રંદ કરે છે? તમે બધા પણ કેમ (મૂંઝાયેલા અને) ઉદાસ દેખાવ છો? એટલે ભાઇઓ બોલ્યા કે આજે કાર્તવીર્ય (અર્જુન) આશ્રમમાં આવ્યો હતો. પિતાશ્રીએ એને ખૂબ માન આપીને

જમાડ્યો હતો. સૈન્ય સાથે ભોજનથી તૃપ્ત થયા પછી એણે હોમ ધેનુની માગણી કરી. પિતાશ્રીએ ના કહી તો એ બળજબરીથી લઇ ગયો. (૬૮-૭૨). એ દુષ્ટો વાછરડાને અહીં મૂકીને હમણાં જ ગાયને લઇને ગયા છે અને તેથી જ આ વાછરડું ભાંભરે છે. (આક્રંદે છે- રડે છે.) (અર્જુનને માગ્યું આપનાર ગાયમાં જ રસ હતો. ખરેખર ગાય સાથે વાછરડું પણ લઇ જવું જોઇએ. પરંતુ સ્વાર્થમાં માનવી અંધ થઇ જતો હોય છે.) (૭૩). આ સાંભળીને પરશુરામને ભારે ક્રોધ ઊપજ્યો અને બોલ્યો કે ખરેખર ! રાજાનો કાળ આવીને જ ઊભો છે. (૭૪). પ્રલય સમયના અગ્નિની જેમ ઊછળીને પરશુરામ બોલ્યો કે એ ગયો ક્યાં? હું એનું કેટલું જોર છે તે જોઉં. એને માર્યા વગર નહિ છોડું. (૭૫). અરેરે ! એણે આ શું નાનો અપરાધ કર્યો છે કે? એની એને શિક્ષા (સજા) કરીને યમપુરીનો રસ્તો બતાવી દઉં. (૭૬). બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કરનાર એ ખૂબ જ ઉન્મત્ત થયો છે. જો હું એનું નિકંદન કાઢી નાંખુ તો જ મારું નામ રામ સાચું. (૭૭). બ્રાહ્મણ પાસેથી વિદ્યા શીખીને સમૃદ્ધ બન્યો અને એવા બ્રાહ્મણનું મૂળ જ એ નમકહરામીએ કાપ્યું? (૭૮). આજે એનો સમૃદ્ધિ ગર્વ ઉતારીને જ હું એને છોડીશ. એ હજી મને ઓળખતો નથી કે હું આવા દુષ્ટોને શિક્ષા કરનારો છું. (૭૯). એનું પાપ આજે ફરી વળ્યું છે એટલે એને આવો અવળો રસ્તો સૂઝ્યો છે. એણે સંતને નકામા સતાવ્યા છે. આજે હું એના હાથ કાપી નાંખીશ. (૮૦). એનું નસીબ એટલું સારું કે પિતાએ એને શાપ નથી આપ્યો. એને મારા હાથે મારી નાંખીને હું તરત જ ગાય (ધેનુ)ને લાવું છું એમ કહીને પિતાને પૂછ્યા વિના ક્રોધે ભરાઇને ચાલી નીકળ્યો. (૮૧-૮૨). હાથીને જોઇને સિંહ ગર્જના કરતો દોડે તેમ, હાથમાં પરશુ ઝાલીને લાલ આંખોવાળો એ (પરશુરામ) દોડ્યો. (૮૩). એક તો મૂળે પરાક્રમી અને અધૂરામાં પૂરું તે ક્રોધે ભરાયો. (પછી પૂછવું જ શું?) એ વિચારવા લાગ્યો કે ક્યારે રાજા મળે? એનું મોત આવી પહોંચ્યું છે. (૮૪). પવનની જેમ એ દોડતો હતો ત્યારે સાચે જ ધરતી પણ ધમ ધમ ગાજતી હતી. એનો જુસ્સો જોઇને રસ્તામાં લોકો આંખ ફાડીને જોઇ રહ્યા હતા. (ચમકી ઊઠ્યા હતા.) (૮૫). જાણે ભગવાન શંકર કોપ્યા હોય અને સૃષ્ટિનો સંહાર કરવાના હોય એવો એ લાગતો હતો. એવામાં એણે દૂરથી લશ્કર જોયું અને જોતાંની સાથે જ કાળના જેવી ગર્જના કરી. (૮૬). એય ચોરટા ! તું ક્યાં જાય છે? તારું મોઢું આ બાજુ ફેરવ. એ દુષ્ટ ! એય પાપી ! હું તને યમલોકમાં પહોંચાડી દઉં છું. (૮૭). તું કુલાંગાર (કુલના અંગાર જેવો) છે, તું ચોરટો છે. હું તારું ગળું છેદી નાંખું છું. એય ઘંટ ! તું એક ક્ષણ ઊભો રહે એટલે હું તારી શક્તિ જોઇ લઉં. (૮૮). તેં બેશરમ બનીને બ્રાહ્મણનું ધન એવી ગાયને ચોરીને તારો આ ક્ષત્રિયધર્મ ખરેખર શોભાવ્યો છે. (૮૯). એને આમ ગર્જના કરતો આવતો જોઇને રાજાએ પાછું વળીને જોયું અને જોતાં જ બોલ્યો કે અરે ! આ તો રામ જ છે, કેમ ! (૯૦). સૂર્ય સમાન તેજસ્વી એ બાળકને જોઇને અર્જુનને હૃદયમાં એવું લાગ્યું કે માન કે ના માન પણ આ ચોક્કસ વિષ્ણુ પોતે જ છે. નહિતર આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર આમ નિર્ભય થઇને મારા પર હુમલો કરવા ધસે નહિ. (૯૧-૯૨). બ્રાહ્મણ તો શાપ આપીને સમગ્ર જગતને બાળી શકે છે. એ કદીપણ હાથમાં શસ્ત્ર પકડે નહિ. જ્યારે આ તો વિરુદ્ધ રીતે વર્તે છે. (૯૩). આ કિશોર વયનો બાળક સિંહ સમાન દેખાય છે. આ ચોક્કસ વૈકુંઠાધિપતિ વિષ્ણુ જ છે એમાં શંકાને કોઇ સ્થાન નથી. (૯૪). મારા કરતાં વધારે ખ્યાતિ ધરાવનારના હાથે મારું મૃત્યુ થાય એવું મેં જે વરદાન માગ્યું હતું તે આજે સાચુ પડશે કે શું? સાચું પડશે એમ જ લાગે છે. (૯૫). આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર મારા કરતાં સાચે જ વધુ ખ્યાતિ ધરાવનાર છે એટલે હવે આયુષ્ય પુરું થયું લાગે છે અને જીવનનો ખેલ પૂરો થયો છે. એટલે જ આ ગાયને હરી લેવાની મને કુબુદ્ધિ સૂઝી. ખરેખર પ્રારબ્ધની ગતિ મહાન છે. સદ્‌ગુરુને પણ ધન્ય છે. (૯૬-૯૭). રણમેદાનમાં લડતાં લડતાં હું મરું એવું વરદાન માગ્યું હતું. વિષ્ણુના હાથે મરવાનો આ સોનેરી મોકો આવી મળ્યો છે. (૯૮). લાચાર (ગરીબ બાપડો) થયા વિના ક્ષાત્રધર્મથી યુદ્ધ કરીને આ દેહ પાડીને એને પ્રસન્ન કરું અને એના ચરણમાં લીન થઇ જાઉં. (૯૯). મનમાં આવો નિશ્ચય કરીને અર્જુને એકદમ સેના ફેરવી અને તેની સામે આવીને ઊભો રહ્યો. (૧૦૦). રામે કહ્યું કે હે દુષ્ટ ! તું બ્રાહ્મણનું ધન ચોરીને સુખેથી કેવી રીતે જીવી શકે? તું ક્યાં

જાય છે? હું તારું જોર જોઉં તો ખરો. (૧૦૧). તું હજી મને ઓળખતો નથી. હું તારો કાળ થઈને આવ્યો છું. દુષ્ટ માણસોને શિક્ષા કરવા માટે જ હું બ્રાહ્મણના પુત્રરૂપે અવતર્યો છું. (૧૦૨). બ્રાહ્મણને ગોધન આપવું જોઈએ અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવું જોઈએ એ સનાતન ધર્મ છોડીને તું કેમ મન ફાવે તેવું વર્તન કરે છે? (૧૦૩). તને આ હોમધેનુ ચોરી લેતાં શરમ કેમ ના આવી? હું આજે તારા હાથ અને માથું બન્ને છેદી નાંખું છું. (૧૦૪). આવી અપમાનજનક વાણી સાંભળીને (નિંદાજનક વચન સાંભળીને) અર્જુન બોલ્યો કે હું રાજા છું અને રત્નનો સંગ્રહ પ્રયત્નપૂર્વક કરું છું. (૧૦૫). આજે આ તદ્દન નવા પ્રકારનું ધેનુરત્ન જોઈને એને લઈને હે બ્રાહ્મણપુત્ર ! હું મારા નગરમાં જઈ રહ્યો છું તે જાણ. (૧૦૬). ત્યાં મોટી કિંમતમાં ગોધન, રત્નો મૂકીને હું આ ધેનુ લઈને આવ્યો છું એટલે તને પાછી નહિ મળે. (૧૦૭). આમ છતાં તારામાં તાકાત હોય તો તું મારી સાથે યુદ્ધ કરીને (મને મારીને) તું સુખેથી લઈ જા. બાકી આમ એમને એમ તો હું નથી આપવાનો. (૧૦૮). રામ બોલ્યો કે તું તારું બોલવાનું (મ્હોં) બંધ કર. કોઈ દિવસ બ્રાહ્મણ ગાય વેચે ખરો કે? તારાં એ રત્નો કોણે લીધાં? તું ચોર મટીને પાછો શાહુકાર થાય છે? (૧૦૯). અરે ! આ ગાય પર તો હું બ્રહ્માંડ ન્યોછાવર કરી દઉં તો પણ ઓછું છે. અરે ! ઓ હૈયાફૂટયા ! અને તું રત્નો મૂકીને એ હરી લે છે? (૧૧૦).આજે તારી સાથે યુદ્ધ (સમર) કરીને તારું માથું ફોડી નાંખું તો જ હું રેણુકાકુમાર સાચો નહિ તો અંત્યજના ઘરનું પાણી છું એમ સમજજે. (૧૧૧). આવું બોલીને એકદમ ઝડપથી હાથમાં પરશુ લઈને એ કાળની જેમ દોડ્યો. એ જોઈને અર્જુને સૈન્યને હુકમ કર્યો કે તમે જોઈ શું રહ્યા છો? એ મનફાવે તેમ બોલે છે તો એને એકદમ મારી નાંખો. (૧૧૨-૧૧૩). ભેરી અને રણશિંગાં ફૂંકાયાં અને યુદ્ધ શરૂ થયું. રામ તો જાણે વજ્રસ્થંભ હોય એમ અડગ ઊભો હતો. (૧૧૪). કોઈ તલવાર ચલાવતું હતું તો કોઈ બાણ છોડતું હતું. ગદા, તોમર (ભાલા જેવું હથિયાર) અને ભોગળ (મુદ્ગર)થી મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. (૧૧૫). તો પણ રણધીર એવો રામ અડગ બનીને ઊભો હતો અને પ્રલયકાળના રુદ્રની માફક સમરાંગણમાં ઘૂમતો હતો. (૧૧૬). એક બાજુ એકલો રામ અને બીજી બાજુ એ ઘણા લોકો હતા. તો પણ નિર્ભય થઈને અચૂકપણે પરશુથી બધાને ઝડપથી વીંધતો હતો. (૧૧૭). કંઈ કેટલાયનાં બખ્તર તોડ્યાં અને અન્યના મુકુટ ફોડ્યા. શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો તોડીને એનો તો પ્રચંડ ડુંગર ખડકી દીધો. (૧૧૮). કેટલાયનાં માથાં ફોડ્યાં અને કેટલાયની છાતી ફોડી. કેટલાયના હાથ-પગ તોડીને એ લોકોને વ્યાકુળ કરી દીધા. (૧૧૯). અસંખ્ય હાથીઓને મારીને એના ગંડસ્થળ ફોડી નાંખ્યાં હતાં. ઘોડાનાં માથાં તોડીને સૈન્યને બળ વગરનું કરી નાંખ્યું. (૧૨૦). એનો પરશુ કાળની દાઢ સમાન એવો તો ધારદાર હતો કે ક્ષણમાત્રમાં એ પ્રાણ હરી લેતો હતો અને પોતે અભેદ્ય રહેતો હતો. (૧૨૧). જેમ એકલો સિંહ અનેક હાથીઓને મારી નાંખે છે તેમ એકલો રામ શત્રુના સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખતો હતો. લોહીની રેલ (પૂર) વહેતી હતી અને એમાં મડદાં તરતાં હતાં. આ જોઈને દેવોને પણ આશ્ચર્ય થતું હતું. (૧૨૨-૧૨૩). નદી સમાન લોહીની નીકો વહેતી હતી અને શેવાળની જેમ વાળ જણાતા હતા. હાથ સાપ જેવા જણાતા હતા અને મડદાં જળચર સમાન હતાં. (૧૨૪). વમળની જેમ ઢાલો ઘૂમી રહી હતી. માંસ કાદવ જેવું જણાતું હતું અને તે હાથી અને ઘોડાને ગળી જતા હતા. બધું બિહામણું-બિહામણું જણાતું હતું. (૧૨૫). એકલો ગરુડ જેમ સાપના આખા કુળને મારી નાંખે તેમ પરશુધર (પરશુરામ) એકલા હાથે અર્જુનની સેનાને હણતો હતો. (૧૨૬). ખરેખર, જાણે કે વડવાનલ બનીને રામે પ્રજ્વલિત થઈને અર્જુનના સાગરને ક્ષણમાત્રમાં બાળી નાંખ્યો. (સૂકવી દીધો) અથવા સ્વયં અગત્સ્ય બનીને રામે ખળભળી ઊઠીને સૈન્ય સાગરને શોષી લીધો. અર્જુને આ જોઈને વિચાર્યું કે ખરેખર, આ મનુષ્ય નથી પણ સ્વયં શ્રીહરિ જ છે, નહિતર મારા અજય સૈન્યને કોણ મારી શકે? (૧૨૭-૧૨૯). જેમ સૂર્ય અંધારું હરી લે તેમ આણે પલકમાત્રમાં સઘળું સૈન્ય મારી નાંખ્યું. આ ચોક્કસ હૃષીકેશ જ છે. (૧૩૦). મારી સાથે દેવ કે દાનવમાં કોઈ ટકી શકતું નથી તો પછી યુદ્ધની વાત કરી શકે એવો માનવ બાપડો તો કોણ હોઈ શકે? (૧૩૧). માટે આ બ્રાહ્મણનંદન (પુત્ર)

ચોક્કસ લક્ષ્મીપતિ (વિષ્ણુ) જ છે. એના શરણે જતાં ચોક્કસ મૃત્યુ ટળી જશે. (૧૩૨). આવો મારનાર તો પાછો ક્યારે મળશે? આ શરીર તો ક્ષણભંગુર છે અને એનો નાશ ટાળી શકવાનો નથી. હું નકામી શંકા કરું છું. (૧૩૩). માટે આજે એના હાથે આ દેહનો અંત લાવી, ગુરુસ્વરૂપે આજે એને મળી જ લઉં. એવો નિશ્ચય કરીને તે જ ક્ષણે સામે આવીને ઊભો રહ્યો અને ધનુષનો ટંકાર કરીને કહ્યું કે હે રામ ! તું બ્રાહ્મણ છે અને સુકુમાર છે. જ્યારે હું ખરેખર ક્ષત્રિય છું. તું તો સાવ બાળક છે. તને હજી મૂછનો દોરો પણ ફૂટ્યો નથી. તને તો માખી કે મચ્છર કરડેને તો પણ તને તાવ આવી જાય એવો છે. (૧૩૪-૧૩૬). તું ઋષિબાળ છે અને તપસ્વી છે. તારો દેહ ખૂબ નાજુક છે. તું મારાં અસહ્ય બાણો કેવી રીતે ઝીલી શકીશ? (સામનો કરી શકીશ?) (૧૩૭). તારે તો કંદમૂળ ખાઇને શાંતિથી જપ-તપ કરવાં જોઇએ. આ તો ધકાધકીનો મામલો છે. એમાં તારું કામ નહિ. (૧૩૮). સહસ્રાર્જુનના નામથી તો કાળ પણ થર થર ધ્રૂજે છે ત્યાં બીજાની તો વાત જ શી? માટે હે બાળક ! તું પાછો વળી જા. (૧૩૯). તેં મારાં નામ અને પરાક્રમ સાંભળ્યાં લાગતાં નથી. નહિતર તેં આ જોખમ ખેડ્યું જ ના હોત. (૧૪૦). તું વગર મોતે શું કામ મરે છે? તારી માતા બિચારી રડતી રહી જશે. એટલે રામ બોલ્યો કે બસ કર ! બહુ થયું. હવે આડી અવળી વાત બંધ કર. (૧૪૧). વાણી વિલાસ છોડીને (મુખની શૂરવીરતા છોડીને) હવે તારી તાકાત બતાવ. હું પણ તારું પરાક્રમ જોઉં અને પછી તને મોતનો પ્રસાદ આપું. (૧૪૨). રામનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાએ દત્તપ્રભુનું ચિંતન કરીને તરત જ પાંચસો ધનુષ એકી સાથે હાથમાં લીધાં. (૧૪૩). સિંહના જેવી ગર્જના કરીને, જેમ મેઘ પર્વત ઉપર અનંતધારથી વરસે તેમ અર્જુને શસ્ત્રો ફેંક્યાં. (એક સાથે પાંચસો બાણ છૂટે ત્યારે વરસાદની ઝડી વરસતી હોય એવું લાગે.) (૧૪૪). વિમાનમાં બેસીને દેવો અંતરિક્ષમાંથી આનંદથી યુદ્ધ જોઇને માથું ડોલાવતા હતા. (૧૪૫). રથ ઉપર ચઢેલો અર્જુન, સામે ન જોઇ શકાય એવાં હજાર કિરણોવાળા સૂર્યની જેમ તેજથી શોભતો હતો. (૧૪૬). એકી સાથે પાંચસો દારુણ બાણ છોડીને રામને ઢાંકી દીધો તો પણ રામ તો અડગ જ હતો. (૧૪૭). એનું અતુલ પરાક્રમ અને હાથની નિપુણતા જોઇને, રાજી થઇને પરશુધર (રામ) મનમાં બોલ્યો કે વીર અર્જુનને ખરેખર ધન્ય છે. એ એકાએક જીતાય એમ નથી. દેવ-દાનવ જ્યાં થાકી ગયા ત્યાં માનવીનું તો શું ગજું? (૧૪૮-૧૪૯). એમ મનોમન બોલીને અતિશય વેગથી શસ્ત્ર અને અસ્ત્રની જાળ તોડી નાંખીને, અશ્વો (ઘોડા) તેમજ સારથિને મારી નાંખીને તરત જ રથ ભાંગી નાંખ્યો. (૧૫૦). ઝાડના અંકુરને તોડી નાંખે તે રીતે હાથો તોડી નાંખીને જ્યાં રામે ગર્જના કરી ત્યાં તો બીજા નવા હાથો પહેલાંની જેમ ફૂટી નીકળ્યા. એને ફરી પાછા રામે કાપી નાખ્યા. જેવા હાથ કાપે કે ફરી પાછા બીજા નવા ફૂટી નીકળે. રામને જંપીને બેસવા દેતા ન હતા. (૧૫૧-૧૫૨). અર્જુન રામને જેવો મારવા દોડે કે તરત જ વારે વારે એના હાથો છેદી નાંખતો હતો. પરંતુ એ તરત જ ફરીથી ફૂટી નીકળતા હતા એટલે રામને શંકા જાગી. (૧૫૩). છેદેલા હસ્તનો ત્યાં પ્રચંડ ડુંગર જેવો ઢગલો થઇ ગયો. રામ મનમાં નિરાશ થઇ ગયો અને હવે શું કરવું એ એને સૂઝતું ન હતું. (૧૫૪). એ મનમાં ગભરાયો અને વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી હાથનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી બીજા પ્રયત્નો નકામા છે. (૧૫૫). (જ્યાં સુધી હાથનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી) એનું માથું છેદી શકાશે નહીં અને અર્જુન મરી શકશે નહીં. મેં કરેલી પ્રતિજ્ઞા વ્યર્થ જશે કે શું? હવે હું શું કરું? (૧૫૬). રામ હિંમત હારી ગયો અને મનમાં નિરાશ થઇ ગયો. એણે મનમાં વિચાર્યું કે મારી માતા રેણુકા પતિવ્રતા છે અને જમદગ્નિ મારા શ્રેષ્ઠ પિતા છે. મારા ગુરુ ભગવાન શંકર છે. મેં એમની બધાની અનન્ય ભાવથી સેવા કરી છે. જો એમની મારા પર કૃપા હશે તો એ આજે મરશે જ અને મને યશ પણ મળશે જ. હું નાહક શંકા કરું છું.Ⓖ (૧૫૭-૧૫૯). ત્યાં તો આકાશવાણી થઇ કે હે રામ ! તું સાંભળ. આ બધું દત્તપ્રભુની કૃપાથી બને છે અને દત્તપ્રભુની કરણી ન કળાય (અકળ-ન સમજાય) એવી છે. (૧૬૦). એનાં હૃદયમાં અમૃત રાખ્યું છે એને લીધે ત્યાંથી હાથ ફૂટે છે. માટે સૌ પ્રથમ એ અમૃત શોષી લે અને પછી એનું માથું છેદી નાંખ. (૧૬૧). આ સાંભળીને હરખભેર રામે અગ્ન્યાસ્ત્ર

છોડીને વક્ષ:સ્થળ ભેદીને અમૃત શોષી લીધું. (૧૬૨). જેમાંથી હાથ ફૂટતા હતાં તે બીજરૂપી અમૃત શોષાઇ જતાં ફરીથી હાથ ફૂટવાના બંધ થયા અને હવે માત્ર બે જ હાથ બાકી રહ્યા. ખરેખર અર્જુન સાચે જ અભેધ હતો. (૧૬૩). આ જોઇને અર્જુન મનમાં સમજી ગયો કે હવે મૃત્યુ આવી ચૂક્યું છે. હવે એક ક્ષણની વાર લાગ્યા વિના આ દેહ પડી જશે. (૧૬૪). એ મનમાં ને મનમાં બોલ્યો કે મારી ઇચ્છા પૂરી કરનાર એ ગુરુમહારાજને ધન્ય છે. હવે આ દેહનો અવરોધ (પડદો) દૂર કરીને (ફાડીને) હું તરત જ એનામાં લીન થઇ જઉં. (૧૬૫). એનાં ચરણમાં મેં સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું છે. હું પણ એનું સ્વરૂપ જ થઇને અભેદ થઇ જઉં. હું તો હંમેશાં સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ જ છું. હવે કોઇ ખેદ રહેતો નથી. (૧૬૬). એવું મનમાં બોલીને રામનાં ચરણમાં વંદન કર્યું. એટલે રામ બોલ્યા કે હે અર્જુન ! હું તારું મસ્તક છેદું છું તેથી તું તારા ઇષ્ટદેવનું તરત જ ચિંતન કર. આ સાંભળીને તરત જ રાજાએ યોગબળે પોતાના પ્રાણ અદ્ધર (ઉપર) ખેંચ્યા. (પ્રાણનું ઉત્ક્રમણ કર્યું.) સ્વ સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય રાખીને, ઇંદ્રિયોને વિષયોમાંથી હટાવીને, ઇંદ્રિયોને તરત જ મનમાં લીન કરી દીધી. ત્યાર બાદ મનનો પ્રાણમાં લય કર્યો અને પ્રાણને યુક્તિપૂર્વક સુષુમ્ણામાં ચઢાવીને પ્રાણનો તેજમાં લય કરી દીધો. પછી તેજનો લય સ્વાત્મરૂપ પરદૈવતમાં કરીને રાજા એ રીતે બ્રહ્મમય થઇને અદ્વય થઇ ગયો.⑧ (૧૬૭-૧૭૧). ક્ષણમાં વૃત્તિનો નિરોધ કરીને જ્યાં અંદર જોયું ત્યાં તો સુષુમ્ણાની અંદર કરોડો સૂર્યના જેવું તેજ ઝળહળવા લાગ્યું. (૧૭૨). એને એ જ સમયે રામે પરશુથી મસ્તક છેદી નાંખ્યું, એની સાથે જ ધમ ધમ કરતું શરીર પૃથ્વી પર પડ્યું. (૧૭૩). એ પ્રાણ જ્યોતિ સ્વરૂપે દત્તપ્રભુના સ્વરૂપમાં કલ્પના ન થઇ શકે એટલી ઝડપથી ભળી ગયા. આ જોઇને દેવો પણ દંગ થઇ ગયા. (૧૭૪). જેનું આખું જીવન દત્તપ્રભુના સ્મરણમાં ગયું તેને કોણ મારી શકે? રામ તો નિમિત્ત માત્ર હતો.⑨ (૧૭૫). એ દત્તપ્રભુનો પૂર્ણ ભકત હતો અને મૂળે જીવન્મુકત હતો. એ મનથી કેવળ અસંગ રહેતો હતો. હવે તે વિદેહમુકત થયો. (૧૭૬). આવું ભયંકર યુદ્ધ જોઇને અને અલૌકિક એવું પ્રયાણ જોઇને આનંદિત થઇને દેવો જયજયકારની ગર્જના કરવા લાગ્યા. (૧૭૭). સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં, પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી, અપ્સરાઓ આનંદથી નૃત્ય કરવા લાગી અને ગંધર્વરાજ રામનાં ઉજજવલ યશોગાન ગાવા લાગ્યા. કિન્નરો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. દેવો બોલ્યા કે હે રામ ! તને ધન્ય છે. તેં તારું નામ અમર કરી લીધું છે. (૧૭૮-૧૭૯). જેની ધાકે દેવો, દાનવો અને યક્ષ પણ થર થર બીતા હતા એવા દુર્જય (મુશ્કેલીથી જીતી શકાય એવો) અર્જુનને હે રામ ! તેં સાચી વાતનો પક્ષ લઇને કુશળતાથી માર્યો છે. (૧૮૦). એવું કહીને બધા દેવો પગે લાગ્યા. એનાથી રામ પણ પ્રસન્ન થયો. એની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થતાં એ પણ રાજી રાજી થતો ગાય લઇને ઝડપથી ઘરે ગયો અને પિતાનાં ચરણોમાં વંદન કરીને બધી વાત કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને જમદગ્નિ જે બોલ્યા એ અપૂર્વ કથાનું અનુસંધાન આગળ ઉપર છે. ભગવાન દત્ત સ્વયં પોતાના મુખે આ બધું બોલી રહ્યા છે. હું (રંગ) તો કેવળ નિમિત્ત માત્ર છું.⑩ (૧૮૧-૧૮૩). આ અધ્યાયમાં કાર્તવીર્ય (અર્જુન)ના વધનું વર્ણન કર્યું છે. હે રંગ ! જો કોઇનામાં અનન્ય નિષ્ઠા હોય તો પછી એનો ઉદ્ધાર કેમ ના થાય? (૧૮૪).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'પરશુરામેણ કાર્તવીર્યાર્જુનવધ'** નામનો **ચોવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૪

(૧) માણસ નિષ્ઠાપૂર્વક સાચી દિશામાં પૂરતા પ્રયત્નો કરે અને છતાં એને ઇચ્છિત પરિણામ ના મળે અથવા વિપરીત પરિણામ મળે ત્યારે પ્રારબ્ધને માનવું પડે છે. આનાથી વિરૂદ્ધ કશું કર્યા વિના, અકસ્માત ન ધારેલું મળે ત્યારે પણ પ્રારબ્ધને માનવું પડે. માણસની જીવનનૈયાને પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધના બે હલેસાંથી ચલાવવાની છે અથવા મનુષ્યરૂપી પંખીની પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધ એ બે પાંખો છે. એક પાંખથી પક્ષી ઊડી શકે નહિ.

(૨) આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્ઞાનીએ પ્રારબ્ધ તો ભોગવવું જ પડે છે. તો પ્રશ્ન એ થાય કે પ્રારબ્ધ ભોગવતા સામાન્ય સંસારીમાં અને જ્ઞાનીમાં પછી શું ફેર? દોહરા ૧૦ થી ૧૨ માં આ ફેર સમજાવ્યો છે. નાટક જોનાર એક પ્રેક્ષક નાટકના પાત્ર સાથે આત્મીયતા કેળવી એના સુખે સુખી અને દુ:ખે દુ:ખી થાય છે. જ્યારે સમજુ પ્રેક્ષક અભિનેતાના સુખે સુખી કે દુ:ખે દુ:ખી થતો નથી કારણ કે એ બે વાત સમજીને બેઠો છે. એક તો આ નાટક છે અને બીજું કે અભિનેતા અને પોતે જુદા છે તેથી એનાં દુ:ખ-સુખને એ નિરાંતે જુએ છે. સામાન્ય સંસારીમાં અને જ્ઞાનીમાં આટલો જ ફેર છે. નાટક તો બંને જુએ છે પણ જોવાની રીત જુદી છે. સાચી સમજ કેળવવા માટે જ આ બધી સાધના કરવાની છે. પૂ.શ્રી 'પ્રભુ પરખ્યા હદે જેણે' ભજનમાં લખે છે :

ન શોધે મોર ચિતારો, કદી પીક રંગ તંબૂરો,
કૃતાકૃતથી પરે બેસી, નિહાળે ખલ્કની રો-રો.

(૩) આ દોહરો આપણને સંત સાથે કેવી રીતે વર્તવું એનો વિવેક શીખવે છે. આપણા ગુરુ મહારાજે આ રીતે જીવી બતાવ્યું છે. અર્જુન રાજા હોવા છતાં સંતનાં દર્શને જવાનો વિવેક જાણે છે, તેથી લશ્કરને દૂર રાખી, બે-ત્રણ મિત્રો સાથે પગે ચાલતો દર્શને ગયો. સંતનાં કે ગુરુનાં દર્શને જઇએ ત્યારે આપણી મોટાઇ કે વૈભવનું પ્રદર્શન થવું જોઇએ નહિ. નમ્રતા અને ખાનદાનીપૂર્વક વર્તવાનું છે. રાજા દશરથ વસિષ્ઠને મળવા માટે રથમાં જતા ત્યારે દૂરથી જેવો આશ્રમ દેખાય કે તરત જ રથમાંથી ઊતરી પડે અને પગપાળા જાય. આપણા ગુરુ મહારાજ પણ ગરુડેશ્વર જાય ત્યારે જેવી ગરુડેશ્વરની ધજા દેખાય કે તરત જ વાહનમાંથી ઊતરી પડે અને પગે ચાલવા માંડતા.

(૪) દોહરા ૨૦ થી ૨૮ સંત અને રાજાના વિવેકસભર વર્તનનું વર્ણન કરે છે. સંતના દરબારમાં આવનાર તો સામાન્ય રીતે વિવેકથી વર્તતો હોય છે પરંતુ સંતે કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ તેનું વર્ણન સમજવા જેવું છે. અર્જુન રાજા છે એટલે નહિ પરંતુ કોઇ પણ દર્શનાર્થી સાથે સાચો સંત આવી રીતે જ વર્તે.

જમદગ્નિએ કેવળ આશિષ નથી આપી પણ એને બેસવા માટે જાતે આસન મૂક્યું છે. એટલું જ નહિ પણ આનંદપૂર્વક અર્જુનને પોતાની પાસે બેસાડ્યો છે. બધામાં એક પરમાત્માનું દર્શન કરનાર સંત આ જ રીતે વર્તે. પાસે બેસાડીને તરત જ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. આવું પૂછવામાં પ્રેમ છે, વિવેક છે. એનાથી સંત કાંઇ સંસારમાં આસકત થતા નથી. છેલ્લે તમે બધા પ્રસાદ લઇને જજો એવો આગ્રહ કર્યો. (જમીને જજો એવો શબ્દ નથી વાપર્યો.) વળી પ્રસાદ લઇને જવાની આજ્ઞા નથી પણ વિનંતી છે. પૂ.શ્રીએ કેવળ સંસારીને માર્ગદર્શન નથી આપ્યું, સંતોને પણ માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું છે. સંતના બારણે ગયેલો ભૂખ્યો-તરસ્યો પાછો ફરે તો એના સંતત્વ વિશે શું સમજવું?

(૫) માણસનું મન અને એમાં પણ રાજાનું મન (શ્રીમંતનું મન) કેવું હોય છે તે સમજાવતો આ દોહરો સમજવા જેવો છે.

પૂ.શ્રીના રંગપત્રમંજુષાના પત્રો વાંચવાથી એમની શ્રીમંત પ્રત્યેની દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આવશે. આવા લોકો સ્વાર્થી અને જરૂર હોય ત્યાં સુધી જ સંબંધ રાખનારા હોય છે-એવું સામાન્ય તારણ છે. આ તારણના અપવાદ હોય છે. ગીતા, એવા શ્રીમંતને 'પવિત્ર શ્રીમંત' તરીકે ઓળખે છે. યોગભ્રષ્ટ આત્મા શ્રીમંતને ત્યાં નથી જન્મતો, એ પવિત્ર શ્રીમંતના ઘરમાં જન્મે છે. **'શુચીનાં શ્રીમતામ્ ગેહે યોગભ્રષ્ટોઽભિજાયતે |'** (અ-૬/શ્લોક-૪૧)

રાજાએ ઋષિનો વૈભવ જોયો તો એની આંખ પહોળી થઇ ગઇ. ઋષિ તો સાદું જીવન જીવે છે પણ રાજા જેવી વ્યક્તિનું સ્વાગત એને અનુરૂપ થવું જોઇએ એવા વિચારે કામધેનુની મદદ લે છે. રાજાનું મન અને દુર્જન વ્યક્તિના મનમાં ચાલતા વિચારોને દેવ પણ સમજી શકતા નથી તો મનુષ્ય તો શું સમજી શકે? શ્લોક છે :

રાજ્ઞસ્ય ચિત્તં, કૃપણસ્ય વિત્તં,
મનોરથં દુર્જનમાનસાનામ્ |
સ્ત્રીયસ્ય ચરિતં પુરુષસ્ય ભાગ્યમ્,
દેવોઽપિ ના જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ||

રાજાનું મન, કૃપણનું ધન, દુર્જનના મનના મનોરથો, સ્ત્રીનું ચરિત્ર અને પુરુષનું ભાગ્ય- આ પાંચ વસ્તુ દેવો પણ જાણી શક્યા નથી, તો મનુષ્યની શું વાત?

શ્રીમંત માણસ બીજાની વધારે શ્રીમંતાઇ જોઇને ન કરવાનું ઘણું કરે છે. આ સાવધાન બનાવે એવી વાત છે. હલકા મનનો શ્રીમંત બીજાની વધુ શ્રીમંતાઇ સહી શકતો નથી.

(૬) સ્વયં ભગવાન શંકરનો અવતાર એવા જમદગ્નિ કપરી પરિસ્થિતિને કેવી રીતે સહે છે તે સમજાવતો આ દોહરો છે. એમનામાં શાપ આપવાની શક્તિ છે પરંતુ શાપ આપતા નથી. બધી વાતો કરવા છતાં અર્જુને અયોગ્ય વર્તન કર્યું ત્યારે એણે પોતાના મનની શાંતિ જાળવી રાખી અને ધ્યાનમાં બેસી ગયા. શાપ આપવાથી તપમાં ક્ષતિ આવે છે. વેરની વણઝાર અથવા દુ:ખના પ્રસંગની હારમાળા ઊભી થાય છે. જો વાદ-વિવાદની ઝાળમાં પ્રેમસંબંધ બળતા હોય તો પછી શાપ આપવાથી શું ન થાય? પૂ.શ્રી દત્તસ્મરણમાં લખે છે :

વધે વાદ વાદે જ એ વેરઝાળ,
બળે ઝાળમાં પ્રેમનો તંતુ ભાળ.

(૭) બધા ઉપાયો અજમાવવા છતાં અર્જુન મરતો નથી. રામ હાથો છેદતો જાય છે અને હાથો ફરી ફરી ફૂટતા જ જાય છે. રામ નિરાશ થઇ ગયો. આ પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઇએ એનું સરસ સૂચન છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં આ વાત એક કરતાં વધુ વાર અવધૂતજીએ કરી છે. સમાજને સુગ્રથિત કરે એવું સૂચન છે. સૌ પ્રથમ રામ માતા રેણુકાનું સ્મરણ કરે છે અને એની સાત્ત્વિકતાનું સ્મરણ કરે છે. પછી પિતાની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારે છે. પોતાના સદ્‌ગુરુને યાદ કરે છે અને કહે છે કે જો આ ત્રણની મારા કૃપા હશે તો અર્જુન મરશે જ. પ્રયત્નો પછી પરિણામ ના મળે ત્યારે નિરાશા અને હતાશા આવવાની પૂરી શક્યતા છે. ત્યારે માતા-પિતા ને ગુરુનું સ્મરણ વ્યક્તિમાં હિંમત અને જોશ પૂરા પાડે છે, એને સંજોગો સામે લડવાની તાકાત આપે છે. 'સદ્‌ગુરુની હૂંફ' વિશેનું પૂ.શ્રીનું ચિંતન અમર આદેશમાં વાંચવાથી આ સ્પષ્ટ થશે.

(૮) દોહરા ૧૬૯ થી ૧૭૧ યોગી પુરુષની દેહ છોડી દેવાની ક્રિયા સમજાવે છે. ૧. સ્વ સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય રાખવું. ૨. ઇંદ્રિયોને વિષયોમાંથી પાછી વાળી લેવી. ૩. ઇંદ્રિયોને મનમાં લીન કરવી. ૪. મનનો પ્રાણમાં લય કરવો. ૫. પ્રાણને સુષુમ્ણામાં કળથી ઉપર ચઢાવવી-પ્રાણોત્ક્રમણ કરવું. ૬. પ્રાણનો તેજમાં લય કરવો અને તેજનો પરદૈવતમાં લય કરવો. આપણા ગુરુ મહારાજે હરિદ્વારમાં જે રીતે લીલા સંકેલી તેનો અભ્યાસ આ સંદર્ભમાં કરી શકાય.

(૯) આ દોહરામાં પૂ.શ્રીએ નામસ્મરણનો મહિમા ખૂબ જ સુંદર રીતે વર્ણવ્યો છે. પૂ.શ્રીનાં નામસ્મરણ વિશેનાં ભજનો, દોહરાઓ અને અન્ય લખાણનો આ સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો જોઇએ. નામસ્મરણ કરનારનું મૃત્યુ તો થાય જ, પરંતુ એ મૃત્યુની બીક એને રહેતી નથી. સાત દિવસ શુકદેવજીની પાસે કથા સાંભળ્યા પછી પણ પરીક્ષિતને તક્ષક કરડ્યો તો ખરો જ અને એનું મૃત્યુ પણ થયું જ. પરંતુ પહેલાં મૃત્યુની જે બીક હતી તે રહી ન હતી. સાપ જેમ કાંચળી ઉતારે તેમ નામસ્મરણ કરનાર એનો દેહ છોડી દે છે. આવી વ્યક્તિની મનની સ્થિતિ શાંત હોય છે. મરણ વખતની વૃત્તિનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે. **मरणे या मतिः सा गतिः** | એવું એક સૂત્ર છે.

(૧૦) શ્રીગુરુલીલામૃત લખાવનારો દત્તપ્રભુ છે અને પોતે તો કેવળ લખનાર છે, નિમિત્ત છે એવો નમ્ર ભાવ પૂ.શ્રીએ અનેક વાર દર્શાવ્યો છે. વળી એ વાસ્તવિકતાનો પણ નિર્દેશ કરે છે. પ્રભુપ્રેરિત આ ગ્રંથનું પારાયણ શું ન કરે? વળી આપણે તો પૂ.શ્રીને દત્તસ્વરૂપ જ માનીએ છીએ. એટલે આપણે મન તો લખાવનારો દત્ત છે. એનો અર્થ ગુરુ મહારાજ છે એવો પણ કરી શકીએ. જેમ વ્યાસ ભગવાને મહાભારત લખાવ્યું અને ભગવાન ગણપતિએ લખ્યું તે જ રીતે દત્તભગવાને આ શ્રીગુરુલીલામૃત લખાવ્યું અને રંગગુરુએ લખ્યું એવું માનવું વધુ ઉચિત જણાશે.

●

અધ્યાય : ૨૫

આ અધ્યાયનું નામ '**અર્જુનપુત્રૈર્જમદગ્નિવધ**' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૩૦ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં અર્જુનના વધની વાત સાંભળીને જમદગ્નિ હૃદયમાં દુ:ખી થયા અને પરિણામે પરશુરામને પશ્ચાત્તાપરૂપે ભરતખંડનાં તીર્થોની યાત્રા કરવાનું કહ્યું એનું વર્ણન આવે છે. (૧-૧૬).

ચાર ધામ, સાત પુરી અને બાર જ્યોતિર્લિંગોની યાત્રા કરીને આવ્યા પછી પરશુરામ જંગલમાં ગયો હતો ત્યારે આશ્રમમાં આવ્યો હશે જાણીને એને મારવા માટે અર્જુનના પુત્રો લશ્કર સાથે આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. આશ્રમને ચારે બાજુથી ઘેરીને જોયું તો પરશુરામ તો ન હતો. પણ એના પિતા જમદગ્નિ હતા એટલે એનો વધ કર્યો તેનું કરુણ વર્ણન છે. (૧૭-૭૨).

જમદગ્નિના વધને કારણે રેણુકાએ ખૂબ કલ્પાંત કર્યું. પરશુરામે આવીને જોયું તો એને ખૂબ ક્રોધ ઊપજ્યો અને એકદમ પરશુ લઇને દોડ્યો. એણે લશ્કર સહિત અર્જુનના બધા પુત્રોને મારી નાંખ્યા અને એકવીસ વાર પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. (૭૩-૧૧૨).

રેણુકાએ આ પ્રતિજ્ઞાની વાત જાણી એટલે એને પ્રતિજ્ઞાની સફળતાના આશીર્વાદ આપ્યા.

રેણુકાએ કહ્યું કે તું મને અને તારા પિતાના શબને કાવડમાં બેસાડીને દક્ષિણ દિશામાં લઇ જા. ત્યાં જ્યાં આકાશવાણી થાય ત્યાં તને બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્ય મળશે. રેણુકાની આજ્ઞા પ્રમાણે પરશુરામ કાવડ લઇને નીકળ્યો અને સહ્યાદ્રિ પર્વત પર આકાશવાણી થઇ ત્યાં રોકાયો એ વર્ણન આ અધ્યાયમાં આવે છે. (૧૧૩-૧૩૦).

અલખ નિરંજનને કહે છે કે હે નિરંજન ! અર્જુનના વધની વાત સાંભળીને જમદગ્નિ અંતરથી ખૂબ દુ:ખી થયા. (૧). એમણે કહ્યું કે બેટા ! તેં આ શું કર્યું? તેં બધાના (પ્રજાના) પ્રત્યક્ષ પિતા સમાન આ રાજાને કેમ માર્યો? તેં તો ભયંકર પાપ આચર્યું છે. (૨). એ તો બધાનું દુ:ખ દૂર કરતો હતો એટલે એનાથી ત્રણે લોક ડરતા હતા. પોતાના પુત્ર સમાન પ્રજાનું પાલન કરનાર એ રાજા તો પુણ્યશ્લોકી હતો. (૩). એને કારણે આપણે નિર્વિઘ્ને તપ કરી શકતા હતા. તેં એના પર નાહકનો ક્રોધ કર્યો અને એમ કરીને મહા દોષ કર્યો છે. (૪). એમ જ વિનોદમાં એ ગૌતમી (કામધેનુ) લઇ ગયો હતો, તેથી તો મેં એને શાપ નો'તો આપ્યો. એને મારી નાંખીને બેટા ! તેં શું કર્યું? (૫). તું વિચાર તો કર કે જે રોજ હજારો ગાયનું દાન અને પુણ્ય કરતો હોય, જેની સેવામાં આઠે સિદ્ધિ અને નવે નિધિ હાજર રહેતાં હોય, જેનું મન હંમેશાં ગુરુચરણમાં લીન રહેતું હોય અને જેનાં સ્મરણથી પાપ ટળી જતું હોય, એ આપણી ગાય શું કામ રાખે? આ તો એણે વિનોદ કર્યો હતો તે તું સમજ્યો નહિ. એને મારી નાંખીને તેં નાહકનું પાપ માથે વહોર્યું છે. (૬-૮). બધાં શાસ્ત્રો રાજાને દશ શ્રોત્રિય સમાન ગણે છે. એમાં આ તો પાછો બ્રહ્મનિષ્ઠ હતો. એને મારવાનું ભયંકર પાપ કર્યું છે. એટલે હે રામ ! મને તારું મોઢું જોવાનું પણ ગમતું નથી. પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળીને પરશુરામ રડવા લાગ્યા.① (૯-૧૦). પિતાનાં ચરણમાં માથું મૂકીને દીનવચન બોલતાં કહ્યું કે જે થઇ ગયું છે તે હવે ટળવાનું નથી. હવે તો મને તમારૂં જ શરણ છે. (૧૧). હે પિતાશ્રી ! એ અપરાધ માફ કરી મને એમાંથી મુકત કરો. તમે જ સાક્ષાત્ ધર્મ છો. તમારા વિના મારું રક્ષણ કોણ કરશે? (૧૨). રામનાં કરુણ વચન સાંભળીને મુનીશ્વર એવું બોલ્યા કે હે રામ ! કરેલાં કર્મના પશ્ચાત્તાપરૂપે તું બધાં તીર્થોમાં ફર. (૧૩). ભરતખંડનાં

બધાં તીર્થોની પશ્ચાત્તાપરૂપે યાત્રા કરવાથી તારા પાપનું નિવારણ થશે. (૧૪). ખાંધે પ્રેમથી ગંગાજળની કાવડ મૂકીને દક્ષિણમાં આવેલા સમુદ્રમાં જઇ, વંદન કરીને એ ગંગાજળ અર્પણ કરવું. ત્યાં ગંગાનું જળ રેડીને ત્યાંથી રેતી લેવી અને એ રેતી લાવીને ગંગાજળમાં અર્પણ કરવી. (૧૫-૧૬). ચાર ધામ, સાત પુરી અને બાર જ્યોતિર્લિંગની યાત્રા શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કર. (૧૭).

આ વચન સાંભળીને માતા-પિતાને પગે લાગીને પિતાની આજ્ઞાનુસાર રામ ઝડપથી નીકળી ગયો. (૧૮). સાધુ જેવો કાપડીનો વેષ લઇને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર સંકલ્પ કરીને પશ્ચાત્તાપરૂપે પાપનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો, પિતાની આજ્ઞા મુજબ લોકોને શીખવાનું મળે એ હેતુથી વિષ્ણુના અંશરૂપ રામ ભક્તિભાવથી યાત્રા કરતો હતો.② (૧૯-૨૦). જે વિશ્વરૂપ છે એ રામને શાનો ક્રોધ ચઢે? જેને સ્વપ્નમાં પણ પાપ લાગે નહિ એવા રામને વળી પ્રશ્ચાત્તાપ શાનો હોય? (૨૧). પામર મનુષ્ય અહંકાર રાખીને પાપ-તાપમાં પડે છે. જે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એ તો અહંકાર વિનાના છે. (૨૨). જેની બધી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ છે (પૂર્ણકામ) અને જેને કોઇ ઇચ્છા જ નથી (નિષ્કામ) એવા રામ, લોકોને શીખવાનું મળે એ હેતુથી પોતે બધાં તીર્થોમાં ફરે છે. આ તો મનુષ્ય વેશમાં કરેલી લીલા છે. (૨૩). બદરિકાશ્રમમાં જઇને નારાયણને વંદન કરીને ત્યાંથી કાવડમાં ગંગાજળ લઇને પાવન તીર્થોની યાત્રાએ નીકળ્યો. (૨૪). યમુના, ક્ષિપ્રા, નર્મદા, તાપી, ગોદા, કૃષ્ણા, કાવેરી, તામ્રપર્ણી એવી બધી નદીઓની યાત્રા કરી, દક્ષિણમાં જઇને સેતુબંધ રામેશ્વરમાં જઇને સમુદ્રસ્નાન કર્યું. સમુદ્રમાં કાવડમાં લાવેલું ગંગાજળ રેડીને સમુદ્રની રેતી લીધી અને ઝડપથી નીકળી ગયો. કાર્તિકેયને વંદન કરી શિવ, કાંચી વગેરે ફરીને શ્રીશૈલ પર્વત ઉપર આવ્યો અને ભાવપૂર્વક મલ્લિકાર્જુનની પૂજા કરી. (૨૫-૨૮). વિરૂપાક્ષને નમસ્કાર કરી એ ગોકર્ણમાં આવ્યો અને પછી કોલ્હાપુરમાં આવ્યો. ત્ર્યંબકેશ્વર ગયો. (૨૯). પછી (સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા) સોમનાથના દર્શન કરીને દ્વારિકા થઇને સિદ્ધપુરમાં આવ્યો અને પછી ત્યાંથી પુષ્કર ગયો. (૩૦). પ્રયાગમાં જઇને સ્નાન કરીને ત્યાં સેતુબંધની રેતી અર્પણ કરી, યાત્રાની પૂર્તિમાં કાશીવિશ્વનાથનાં દર્શન કરીને એ ઝડપથી આશ્રમે આવ્યો અને પ્રેમથી માત-પિતાનાં ચરણમાં વંદન કરીને બધા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા. (૩૧-૩૨).

જે સ્વયં વૈકુંઠાધિપતિ છે તેને વળી પાપ શાનું હોય? આ તો લોકોને બતાવવા પૂરતું પોતે લીલા કરતા હતા. (૩૩). સમગ્ર લશ્કર સહિત (અર્જુનને) રાજાને રણમેદાનમાં મારી નાંખીને રામે તો એને મુક્તિ જ આપી છે. સાધુના સંગનું ફળ આવું હોય છે. (૩૪). સ્વપ્નમાં પણ જેની કોઇ દિવસ ઝાંખી ન થાય એના હાથે મૃત્યુ થાય એ અહોભાગ્યની વાત કહેવાય. (૩૫). યુદ્ધના મેદાનમાં બધા મૃત્યુ પામ્યા. એમાંથી એક પણ બચ્યો નહિ. આ વાત જાણીને અર્જુનના પુત્ર અતિશય શોકાતુર થયા. શોકમાં ડૂબી ગયા. (૩૬). અર્જુનના સો પુત્રો પિતાના મૃત્યુના સમાચાર જાણીને, પિતાના ગુણોને યાદ કરીને મનમાં ખૂબ જ દુ:ખ કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે અરેરે ! આ શું થઇ ગયું? ખરેખર ઈશ્વર કોપાયમાન થયો લાગે છે નહિ તો પ્રતાપ-પરાક્રમમાં સૂર્ય સમાન પિતાનો કેવી રીતે અસ્ત થાય? (૩૭-૩૮). બાર વર્ષની નાની ઉંમરના ઋષિપુત્રે દારુણ યુદ્ધ કરીને લશ્કર સાથે અરેરે ! પિતા અર્જુનને આજે મારી નાંખ્યો. (૩૯).

જેની ધાક ત્રિભુવનમાં રહેતી હતી અને જેનાથી કાળ પણ થર થર ધ્રૂજતો હતો એવા પિતાને આ બાળક આજે આંખ સામે યુદ્ધમાં મારી નાંખે, એવી અઘટિત (ન થાય તેવી) ઘટના આજે પ્રત્યક્ષ બની ગઇ છે. સ્વપ્નમાં પણ ન બને તે બધું આજે કેવી રીતે બન્યું? (૪૦-૪૧). આ તો જાણે આગિયો સૂર્યને ગળી ગયો હોય કે અળસિયું શેષનાગ ગળી ગયું હોય, કે ઉંદરે મેરુ પર્વત પાડી નાંખ્યો હોય કે ભૂતે ભગવાન શંકરને ગ્રસી લીધા હોય એવું લાગે છે. સસલું ઐરાવતને મારી નાંખે કે હોલો ગરુડને મારી નાંખે કે પથ્થર મારીને બાળક ચંદ્રને પાડી નાંખે એવું લાગે છે. (૪૨-૪૩). આ બધું એક દિવસ બની શકે તો પણ રણમેદાનમાં પિતા મૃત્યુ પામે એ તો ના જ બને. આવું બોલી બોલીને બધા એકઠા થઇને

રડતા હતા. (૪૪). પછી બધા પુત્રો રણમેદાનમાં આવ્યા. ત્યાં પિતાનું શબ જોઈને શોકમાં છાતી કૂટવા લાગ્યા અને ક્ષણે ક્ષણે મૂર્છિત થવા લાગ્યા. (૪૫). એમણે ક્રોધે ભરાઈને પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો અમે અમારા પિતાના દુશ્મનને શોધીને ક્ષણવારમાં મારી નાંખીએ તો જ અમે ક્ષત્રિયવીર સાચા. જ્યાં સુધી એ દુષ્ટ ભાર્ગવરામ જીવતો ફરે ત્યાં સુધી અમોને ઋણમાંથી મુક્તિ મળી નથી અને બધા પ્રકારનાં સુખો અમારે મન હરામ બરાબર છે. (૪૬-૪૭). તરત જ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી, પિતાના શબનો યથાવિધિ અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો અને એની ઉત્તરક્રિયા કરી. (૪૮). તીર્થાટન કરીને રામ આવી ગયો છે એવી ખબર થતાં જ અર્જુનના પુત્રો સૈન્ય લઈને ઋષિ આશ્રમને ઘેરી વળ્યા. (૪૯). આ પહેલાં પરશુરામ પોતાના ભાઈઓ સાથે વનમાં ગયો હતો. અર્જુનના પુત્રોએ આશ્રમમાં બધે એને શોધ્યો પણ તે મળ્યો નહિ. એટલે તેઓ યજ્ઞશાળામાં ગયા તો ત્યાં મુનિને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા એટલે બોલ્યા કે નક્કી આ રામના પિતા છે તો એને મારી નાંખો. (૫૦-૫૧). જેમ ગાયને જોઈને યવન દોડે તેમ બધા દોડ્યા અને જેમ વાઘ ગાયને મારવા તૈયાર થાય તેમ બધા મુનિને મારવા દોડ્યા. (૫૨). બધા યમના દૂતો જેવા લાગતા હતા. ક્રોધમાં દાંત ચાવતા હતા. એમણે બન્ને હાથ ઝાલીને જમદગ્નિને પકડ્યા. (૫૩). આ જોઈને રેણુકામાતા ભયનાં માર્યાં આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયાં. બે હાથ જોડીને સતી વિનવવા લાગી. પરંતુ એ દુષ્ટો માન્યા નહિ. (૫૪). રેણુકાએ કહ્યું કે હે રાજપુત્રો ! તમે સાંભળો. હું ખરેખર ક્ષત્રિય કન્યા છું એટલે હું તમારી બેન છું. (૫૫). હું ખોળો પાથરીને તમારી પાસે મારા સૌભાગ્યનું દાન માગું છું. હે ભાઈઓ ! તમે વિવેક લાવીને મારા પર કૃપા કરો. (૫૬). તમે રાજવંશી અને દાનશૂરા છો તો હું એક જ દાન માગુ છું કે તમે મારા પતિના પ્રાણની રક્ષા કરો. તમને તમારા ઇષ્ટદેવના સોગંદ છે- આણ છે. (૫૭). તમે મને ભયથી મુકત કરીને તમારી બહેનની રક્ષા કરો અને મને સૌભાગ્યનું દાન આપીને તમે અમર યશને વરો. (૫૮). મારા પુત્રએ રણમેદાનમાં તમારા પિતાનો વધ કર્યો છે એ અપરાધ તમે ક્ષમા કરો. (માફ કરો.) એવું હું હાથ જોડીને વિનવું છું. (૫૯). એ તો બાળક બુદ્ધિનો (નાદાન) છે. પરંતુ તમે તો સાચે જ વડીલ છો એટલે ધર્મ અધર્મનો વિચાર કરીને અયોગ્ય વર્તન ના કરો. (૬૦). આમ વિવિધ રીતે દીન બનીને રેણુકા વિનવતી હોવા છતાં એ દુષ્ટો પીગળ્યા નહિ. એ જોઈને સતી ગમગીન થઈ ગઈ. (૬૧). મૃત્યુના પાશને વશ થયેલા એ લોકો કોઈનું પણ શું કામ માને? એ જોઈને જમદગ્નિ બોલ્યા કે બધા શાંત થાવ. (૬૨). તમે શું કામ અધર્મ કરો છો? તમે મારું કહેલું માનીને, મારી આશિષ મેળવીને તરત જ પાછા જાવ. (૬૩). તમે બ્રાહ્મણની હત્યા કરશો નહિ, નહિ તો તમારા કુળનો નાશ થશે. તમે ક્રોધ ત્યજીને પાછા વળશો તો બધા સુખી થશો. (૬૪). બ્રાહ્મણની હત્યા કરવાનું પાપ ઘોર છે. એનાથી સત્યાનાશ વળશે. તમે દિલથી મારું માનીને, નિકંદનને નોતરશો નહિ. (૬૫). તો પણ દુષ્ટોએ એ સાંભળ્યુ નહીં (માન્યા નહીં) અને મસ્તક કાપવા માટે તલવાર ખેંચીને ખુલ્લી કરી. આ જોઈને સતીએ તરત જ પોતાની ડોક આગળ કરીને કહ્યું કે હે ભાઈઓ ! તમે આવું ના કરો. પહેલાં તમે ઝડપથી મારું માથું કાપી લો. તમે તમારો ક્રોધ શાંત કરો અને મારા પતિના પ્રાણની રક્ષા કરો. રડતાં રડતાં આમ બોલીને સતીએ ખૂબ વિનવણી કરી પણ એ નાદાન (બગડેલી બુદ્ધિના) દ્રવ્યા નહિ. (૬૬-૬૮). આ (વેદનાસભર) વિનવણી સાંભળીને ખાટકી પણ ચોક્કસ પાછો વળી ગયો હોત પરંતુ જેઓ કાળથી ગ્રસ્ત હતા એવા એ નીચ વૃત્તિના રાજપુત્રો પલળ્યા નહિ. (૬૯). મુનિ શાપવચનો બોલ્યા નહિ. એમણે મનમાં વિચાર્યું કે આ ક્ષત્રિયો અતિશય માત્યા છે. એને રામ ચોક્કસ મારશે. આવું વિચારીને શાન્તિથી ઇષ્ટદેવનું ચિંતન કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો સતીને ધક્કો મારીને દુષ્ટો તરત જ દોડ્યા. અને તલવારથી માથું છેદીને જયકારની ગર્જના કરી. આ જોઈને પથ્થર પણ પીગળી ઊઠે એ રીતે રેણુકા રુદન (કલ્પાંત) કરવા લાગ્યાં. (૭૦-૭૨).

રુદન ગીત

અરેરે ! હાય હાય ! હવે હું શું કરું? પતિ વિનાનું જીવન નકામું છે. તો એવું જીવન જીવવાની જરૂર શી? આ રાજાના દીકરાઓ (તનય) વિવેકનો ત્યાગ કરીને આવો અધર્મ કરે છે. ખરેખર શું પ્રલય આવ્યો કે શું? આ દયાવાન પણ નિર્દય થઇ ગયા. (૧).

હે પુત્ર ! તું દોડીને અહીં આવ. તું કયાં ગયો છે? રોજ પાસે રહેનાર તું આજે આવો વિકટ (મુશ્કેલીથી આવનારો) કેમ થયો? (૨).

હે રામ ! તારા વિના અમારો કોઇ આધાર (નાથ) નથી. આ દુષ્ટોએ હાથમાં તલવાર લઇને, રાજી થઇને તારા સંતુષ્ટ પિતાને મારી નાંખ્યા છે. (૩).

હે રામ ! વારંવાર પોકાર કરવા છતાં તું કેમ આવતો નથી. હે રામ ! તું આજે મારી લાજ કેમ બચાવતો (રાખતો) નથી? (૪).

તું દૂર (જંગલમાં) છે એવું જાણીને, ઘરમાં શૂરવીર (ઘરશૂરા) એવા આ ક્રૂર આવ્યા છે. હે રામ ! તું આવ. આ શૂન્ય (સ્મશાનવત્) ઘરમાં આનંદ (આરામ) નથી રહ્યો. (૫).

હું કયાં જાઉં? અહીં બધું લોહીના રંગે રંગાયેલું છે. એ જોઇને હે દીકરા ! મારા પ્રાણ જાય છે અને છતાં તું બોલતો કેમ નથી? (૬).

•

આમ સતી અતિશય વિલાપ કરતી હતી. એ જોઇને દુષ્ટો હસતા હતા. પોતાને કૃતાર્થ માનીને એને પડતી મૂકીને નગરમાં ગયા અને જતાં જતાં કહેતા ગયા કે આજે રામ કયાંક સંતાઇ રહ્યો તેથી મળ્યો નથી પરંતુ એની ખબર લેવા માટે પાછા આવીશું. એવું કહીને એ લોકો નગરમાં જવા નીકળી ગયા અને સતી વિહ્વળ થઇને રડવા લાગી. (૭૩-૭૫).

રડતાં રડતાં સતી બોલવા લાગી કે આજે મારું પાપ મને ઘેરી વળ્યું. મારું પ્રારબ્ધ જ મને નડ્યું. અરેરે ! હવે હું શું કરું અને કેવી રીતે ધીરજ રાખું? (૭૬). છાતી અને માથું અફાળીને એ અપાર રુદન કરતી હતી. એ પેટમાં ચૂંટીઓ ખણતી હતી અને માથાના વાળ તોડતી હતી. (૭૭). એનું આક્રંદન સાંભળીને તપસ્વી સ્ત્રીઓ દોડી આવી અને એને વિવિધ રીતથી સાંત્વન આપતાં હતાં તો પણ એનો શોક દૂર થતો ન હતો. (૭૮). અનેક પ્રકારે ઘણું ઘણું આશ્વાસન આપવા છતાં પણ એ શાંત પડતી નથી અને કહેવા લાગી કે પતિ વગરનું સતીનું જીવન તદ્ન નકામું છે. (૭૯). હજી રામ કેમ ન આવ્યો? અરે ! એને કેમ આટલી બધી વાર લાગી? અરે ! જ્યાં નસીબ જ આડું ફાટે ત્યાં કોણ આપણને સંભાળે? (૮૦). હે રામ ! તું વનમાં ગયો અને આ દુષ્ટ ક્ષત્રિયો આવી પહોંચ્યા અને મારું સૌભાગ્ય લૂંટી લીધું. ભગવાન કોપાયમાન થયો કે શું? (૮૧).

હે જગદીશ ! હે પરમાત્મા ! તું મારા પુત્ર રામને મોકલ. એનું મુખ જોઇને હું પણ પતિની પાછળ સતી થાઉં. (૮૨). હે રામ ! તું કયાં ગયો છે? તું જલદી આવ. હવે હું જીવી શકું એમ લાગતું નથી. મરતાં પહેલાં છેવટે હું તને જોઇ લઉં એવી ઇચ્છા છે. (૮૩). મારું આયુષ્ય ખૂટી ગયું છે અને નસીબ (કપાળ) ફૂટી ગયું છે. આ જીવનસૂત્ર (મંગલસૂત્ર) તૂટી ગયું છે. અરે ! ખરેખર મારું પ્રારબ્ધ જ રૂઠી ગયું છે.③ (૮૪). હે રામ ! તું જલદી આવ. તું પણ રિસાઇ ગયો છે કે શું? એ રીતે રામ રામ બોલતાં બોલતાં સતી રેણુકા મૂર્છિત થઇને ઢળી પડી. (૮૫).

જંગલમાં રામને પણ અપશુકન થવા લાગ્યાં. એ મનથી ગભરાઇ ગયો અને ભાઇઓને કહેવા લાગ્યો કે આ હરણ ઊલટી બાજુએ (જમણી તરફથી ડાબી તરફ) દોડી રહ્યાં છે, દિવસના શિયાળ સામે આવીને રડે છે, દિશાઓ

ધુમાડાવાળી જણાય છે, સૂર્ય છિદ્રવાળો દેખાય છે, કારણ વિના આ કંઠ સુકાય છે, ડાબી આંખ બહુ જ ફરકે છે અને આ ડાબો હાથ ધ્રુજે છે. આવું બધું વિપરીત કેમ થાય છે? ચોક્કસ કોઇ આફત આવવાની છે એ વાત માનો. (૮૬-૮૯). આમ ઉદાસીન મનથી ભાઇઓ સાથે ઝડપથી આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારે માતાને બેભાન પડેલી જોઇ. (૯૦). કપાયેલા મસ્તકે જમદગ્નિ ધરતી ઉપર પડ્યા હતા. આ અઘટિત ઘટના વિશે સાંભળીને બધા શોક કરવા લાગ્યા. (૯૧). રામ બોલ્યો કે હે પિતાજી ! તમે અમને વનમાં અનાથ આમ મૂકીને કેમ જતા રહ્યા? (૯૨). સાચે જ આ બધા અનર્થનું કારણ હું જ છું. હું ખરેખર તારો પુત્ર નથી. પરંતુ કેવળ દુષ્ટ અને હરામી શત્રુ છું. (૯૩). પિતાના ગુણને યાદ કરીને એ કલ્પાંત કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે મારો તો સર્વાધાર જતો રહ્યો. હવે મારું કોણ? (૯૪). દુ:ખથી આકુળ-વ્યાકુળ થઇને એ ધરતી પર આળોટવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારા જીવતરમાં કાલિમા લાગી ગઇ. હવે આ કલંક (અપવાદ) કેવી રીતે દૂર થશે? (૯૫). અને પછી તરત જ સાવધાન થઇને બોલ્યો કે હું ઝડપથી જાઉં છું અને જો હું મારા પિતાના શત્રુને અબઘડી (હમણાં ને હમણાં) મારું તો જ હું રામ સાચો. (૯૬). એના પાટનગરનું તોડીફોડીને હું નિકંદન કાઢી નાંખું અને શત્રુનો સમગ્ર કુળ સાથે નાશ કરું તો જ પિતૃઋણ વળે. (૯૭). આવું બોલીને ક્રોધે ભરાઇને એણે હાથમાં પરશુ લીધો. માતાને સાંત્વન આપીને એકીશ્વાસે (ઝડપથી) દોડ્યો. (૯૮). માતા અને ભાઇઓએ એને રોક્યો પણ એ માન્યો નહિ અને આડું-તેડું જોયા વગર સીધો જ ચાલી નીકળ્યો. (૯૯). ગર્જના કરીને એ બ્રહ્માંડને ધ્રુજાવતો હતો અને મનોવેગથી માહિષ્મતીમાં આવી પહોંચ્યો. (૧૦૦). રાજાના પુત્રોને લલકાર્યા અને કહ્યું કે મારી સાથે યુદ્ધ કરી મને તમારું બળ બતાવો. હું ક્ષત્રિયોના કાળ સમાન રામ છું. (૧૦૧). હું જ્યારે આશ્રમમાં ન હતો ત્યારે ચોરોની જેમ આવીને મારા પિતાનો વધ કરીને તમે એમાં શું મેળવ્યું? (૧૦૨). મેં તમારા પિતાને મારી નાંખ્યો હતો તો તેનું વેર વાળવા તમારે મારો વધ કરવો હતો. મુનિ ઉપર નાહક શું કામ કેર કર્યો? (૧૦૩). (તમે જે હાથે મારા પિતાનો વધ કર્યો હતો) એ હાથોને હું પણ જોઇ લઉં એમ કહીને તરત જ યુદ્ધ કરીને દુષ્ટ એવા એ બધા રાજપુત્રોને એણે મારી નાંખ્યા. (૧૦૪). કોઇના હાથ-પગ તોડ્યા તો કોઇના પેટ ફાડી (ચીરી) નાંખ્યાં અને કોઇની આંખો ફોડી નાંખીને બધાને ધૂળ ચાટતા કરી દીધા. (૧૦૫). લશ્કરનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખ્યો. રાજપુત્રોને મારી નાંખ્યા પછી કિલ્લા, રાજાના મહેલો, ધજા પતાકા બધું તોડી નાંખીને આખી રાજધાની સ્મશાન જેવી શાંત કરી દીધી અને પાછો આશ્રમે આવ્યો. પોતાની માતાને વંદન કરીને એણે બધા સમાચાર સંભળાવતાં કહ્યું કે મેં બધા દુષ્ટોને મારી નાંખીને નગરને ખેદાનમેદાન કરી નાંખ્યું છે તો પણ મારું મન શાંત થતું નથી. હજી ક્ષત્રિયોનો વંશ તો હેમખેમ રહ્યો જ છે. (૧૦૬-૧૦૮). ઋષિમુનિઓના વારવા છતાં એ કોઇનું સાંભળતો ન હતો. સખત યુદ્ધ કરીને એણે ક્રોધે ભરાઇને ગર્જના કરી અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે હે માતા ! હું આ પૃથ્વીને એકવીસ વાર નિ:ક્ષત્રિય (ક્ષત્રિય વિનાની) કરીશ. ક્ષત્રિયોને હતવીર્ય (પરાક્રમ વગરના) કરીને તેમના લોહીથી પાંચ કુંડો ભરીશ ત્યારે જ હું એને પિતૃઋણમાંથી મુકત કરનારું પિતૃતર્પણ થયેલું માનીશ અને તો જ મને સંતોષ થશે. આવું બોલીને એણે ફરી ગર્જના કરી. એને ભયંકર ક્રોધ ચઢ્યો હતો. (૧૦૯-૧૧૨).

એની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને માતા રેણુકા બોલી કે હે પુત્ર ! તને ધન્ય છે. તારી આ પ્રતિજ્ઞા જરૂરથી પૂરી થશે. (૧૧૩). હું પતિની પાછળ સતી થાઉં. પછી તું અમારી ઉત્તરક્રિયા કરીને તારું કાર્ય સાધજે. વળી બીજું રહસ્ય સાંભળ. દત્તભગવાનના શિષ્ય અર્જુનને તેં તારા હાથે માર્યો છે એટલે એ જો તારા પર ક્રોધ કરે તો તારું મોત જ આવે. (૧૧૪-૧૧૫). એ મહા બળવાન ભગવાન ભકતવત્સલ છે એ તું ભૂલીશ નહિ. એ ધારે તો એક ક્ષણમાં ત્રણે ભુવનને બાળી મૂકે. મારી આ વાત સાચી છે એ તું સ્વીકાર. માટે હું તને યુક્તિપૂર્વક દત્તચરણમાં સોંપીને પછી સતી થઇશ. એનાથી તું પણ કૃતાર્થ થઇશ.[૪] (૧૧૬-૧૧૭). એની આશિષ મળતાં તારી પ્રતિજ્ઞા નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થશે. હે દીકરા !

તું મારી આ વાત માન, નહિ તો તું મર્યો જ સમજ. (૧૧૮). દત્તની કૃપાથી કાળ પણ તારાથી ડરશે તો પછી આ ક્ષત્રિયોનો શો હિસાબ? માટે તું મારું કહ્યું માનીને કાવડના એક પલ્લામાં તેલવાળા કરંડિયામાં તારા પિતાનું શબ મૂકીને અને બીજા ત્રાજવામાં (પલ્લામાં) મને બેસાડીને તું એ કાવડ ખભે મૂકીને દક્ષિણ દિશામાં ઝડપથી ચાલવા માંડ. જ્યાં આકાશવાણી થાય ત્યાં તું આ કાવડ ઉતારજે. (૧૧૯-૧૨૧). ત્યાં તને બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્ય મળશે અને સહગમન વગેરે બધી વિધિ ત્યાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર કરાવશે. (૧૨૨). માતાનાં એ વચનો સાંભળીને એને તરત જ શિરોમાન્ય રાખીને કાવડ તૈયાર કરી અને બંને જણને સંભાળપૂર્વક આનંદથી અંદર બેસાડીને એ કાવડ ખભે મૂકીને પિતૃભકત રામ દક્ષિણ દિશામાં જવા ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો. (૧૨૩-૧૨૪). વિવિધ પ્રકારનાં (નાના) સ્થાનો અને આશ્રમો અને પાવનકારી તીર્થો જોતો જોતો શૈલ વન ઓળંગીને તે જ્યાં સહ્યાદ્રિ પાસે આવ્યો ત્યાં જ એકાએક આકાશવાણી થઇ કે હે રામ ! તું એક વાત માન. અહીં સહ્યાદ્રિ પર આમલકી નામના ગામમાં તને યોગ્ય અને સન્નિષ્ઠ આચાર્ય મળશે અને તારું કાર્ય થશે. તું વાર કર્યા વિના એ આચાર્યને શોધીને જલદીથી પિતાના અગ્નિસંસ્કાર કર. (૧૨૫-૧૨૮). આકાશવાણી (દેવવાણી) સાંભળતાં જ કાવડ મૂકીને માતાની આજ્ઞા પ્રમાણે રામ આચાર્યની શોધ કરવા લાગ્યા. (૧૨૯). દત્ત અવધૂતને આચાર્ય તરીકે પસંદ કરીને રામ આગળ કાર્ય કરશે. રંગ કહે છે કે જો સાચી નિષ્ઠા હોય તો કોણ કલ્યાણ ના પામે? (૧૩૦).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'અર્જુનપુત્રૈર્જમદગ્નિવધ'** નામનો **પચ્ચીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૫

(૧) ૨ થી ૯ સુધીના દોહરા જમદગ્નિની હકારાત્મક વિચારધારા (**Positive thinking**) અંગે પ્રકાશ ફેંકે છે. અર્જુન કામધેનુને લઇને જતો રહ્યો એ વાતનું પરશુરામે ક્રોધભરી દૃષ્ટિથી જે મૂલ્યાંકન કર્યું તેમાં અને જમદગ્નિએ જે મૂલ્યાંકન કર્યું તેમાં આસમાન-જમીનનો ફેર છે. પરશુરામની વિચારધારા પ્રેયસ્કર (મનને ગમી જાય એવી) છે જ્યારે જમદગ્નિની વિચારધારા શ્રેયસ્કર (કલ્યાણ કરે એવી) છે. પરશુરામનું ચિંતન કદાપી કામચલાઉ સાચું જણાય પરંતુ જમદગ્નિનું ચિંતન તો કાયમ માટે સાચું જ નીવડે એવું છે. 'અવેરે જ શમે વેર, ન શમે વેર વેરથી' એ સૂત્ર સમજવું અને આચરણમાં ઉતારવું કઠણ છે પણ કલ્યાણ કરનારું છે.

(૨) ખોટું કર્મ કર્યા પછી (પશ્ચાત્) જે વેદના, દુ:ખ (તાપ) થાય છે તેનું નામ જ પશ્ચાતાપ. એવું શું કામ કરવું જોઇએ કે જે પાછળથી વેદના જન્માવે? ખોટું કર્મ કરવામાં કદાચ શરૂઆતમાં પુરુષાતન જણાય પરંતુ અંતે તો ખોટું કર્મ ખોટું જ રહે છે. આ પશ્ચાત્તાપમાં કરેલા પાપનો જાહેરમાં ઉચ્ચાર કરવો, જાહેરમાં કબૂલાત કરવી એ કપરું કામ છે પણ હૈયાને હળવું કરવાનો સાચો ઉપાય છે. પસ્તાવો એ સ્વર્ગમાંથી ઊતરી આવેલું એવું ઝરણું છે કે જેમાં ડૂબકી મારીને પાપી પાવન થાય છે. પશ્ચાત્તાપ એ શાંતિથી જીવવામાં મદદ કરનારું પરિબળ છે. માનવનું સ્વરૂપ 'આનંદમય' છે તેથી ખોટું

કરીને એ આનંદની પરિસ્થિતિમાં ખળભળાટ મચાવ્યા પછી જ્યાં સુધી એ ફરી સંવાદિતાને સ્થિર ન કરે ત્યાં સુધી એને ચેન પડતું નથી. એટલે પૂ.શ્રીએ એવું કહ્યું કે એક શબ્દ પણ એવો ન બોલો, અરે એક શ્વાસ પણ એવો ન લો કે જે એની સંવાદિતામાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે.

(૩) આ દિવ્ય ગ્રંથની રચનામાં કરુણ પ્રસંગોનું વર્ણન પૂ.શ્રીએ બહુ જ માવજતથી કર્યું છે. જ્ઞાનકાંડમાં એવા બે કરુણ પ્રસંગો છે જે વાંચતાં વાચકની આંખ ભીની થઇ જાય. સાહિત્યની દૃષ્ટિથી પણ શ્રેષ્ઠ કહેવાય એવું વર્ણન અહીં દોહરા ૬૯માં છે અને પછી દોહરા ૭૭ થી ૮૪ સુધી છે. અધ્યાય ૪૬ તો આખો જ કરુણરસે ભર્યો છે એવું પૂ.શ્રીએ જ કહ્યું છે. દૈવી વર્ણનશક્તિનો સુંદર પરિચય મળે છે.

(૪) દોહરા ૧૧૫ થી ૧૧૯ ભારતની મહાન સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર ઉપર સુંદર પ્રકાશ ફેંકે છે. માતા અનસૂયા, માતા રેણુકા કે માતા મદાલસા કેવળ ઘર સંસાર જ ચલાવતાં હતાં એવું નથી. એમનું ચિંતન, એમની સૂઝ, એમની દૃષ્ટિ કેવી વખાણવા જેવી છે તે પૂ.શ્રીએ ખૂબ જ કુશળતાથી બતાવ્યું છે.

પોતાના પુત્રનું અહિત કેવી રીતે રોકવું અને એનું હિત થાય એવું કેવી રીતે કરવું એનું સુંદર વર્ણન અહીં જોવા મળે છે. એક માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે એ સાચું છે. રેણુકા માતાએ રામને કહ્યું કે તેં જે અર્જુનને માર્યો છે તે માત્ર રાજા નથી પરંતુ દત્તનો શિષ્ય છે અને દત્તને બહુ વ્હાલો ભકત છે. બીજું ભગવાન દત્ત ભકતવત્સલ છે એટલે તે ભકત પ્રત્યે કોઇ અયોગ્ય રીતે વર્તે તો સહન કરી લેતા નથી. ત્રીજું દત્ત ભગવાન મહા બળવાન છે અને ધારે તો ક્ષણમાં જ ત્રણે લોકને બાળી શકે એમ છે. આનો સરવાળો એ થાય કે તેં અર્જુનને મારીને મધપૂડો છેડ્યો છે, દત્તપ્રભુને ખલેલ પહોંચાડી છે.

સાચો વડીલ કેવળ ટીકા નથી કરતો, ઉપાય પણ બતાવે છે. ઉપાય બતાવે છે એમ નહિ, તે જાતે ઉપાય કરી બતાવે છે. એટલે રેણુકા માતાએ કહ્યું કે તું ચિંતા ના કર. હું યુક્તિપૂર્વક તને એનાં ચરણોમાં સોંપી દઇશ.

ભારતની આર્યનારીની કેવી કુશળતા !

●

અધ્યાય : ૨૬

આ અધ્યાયનું નામ **'રેણુકાયા: પત્યનુગમન'** છે. એમાં **૧૨૪** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સહ્યાદ્રિ (સહ્ય+અદ્રિ=પર્વત)ના કુદરતી સૌંદર્યનું સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (૧-૪). દત્તભગવાન અને એની શક્તિનું વર્ણન કર્યા પછી રામ પોતાના પિતાના મૃત્યુની અને માતાના સહગમનની વિધિ કરાવવાની વિનંતી કરે છે અને પોતે આવું કરાવવાને લાયક નથી એવું વર્ણન દત્ત પ્રભુ કરે છે. (૫-૩૨). જયારે દત્તની વાતો સાંભળીને રામ સ્તબ્ધ થઇ ગયો ત્યારે માતા રેણુકાએ કુશળતાથી વાતો કરી. જ્ઞાનથી ભરેલી વાતનો એ જ રીતે જવાબ આપીને રેણુકાએ દત્ત પ્રભુને કર્મ કરાવવા રાજી કરી દીધા. (૩૩-૫૧). દત્તપ્રભુએ પછી રેણુકા માતાની સ્તુતિ કરી. (૫૨-૬૫).

પોતાના પિતાનો વધ ક્ષત્રિયોએ કર્યો એ વાત કરીને રામે દત્તની સહાનુભૂતિ મેળવી અને પછી પોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી. આ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે એવા દત્તે જયાં આશીર્વાદ આપ્યાં ત્યાં જ રેણુકાના ઇશારે રામે અર્જુનને માર્યાની વાત કરીને એ અપરાધની ક્ષમા માગી. (૬૬-૮૧).

આ વાત એવા તબક્કે કરી કે દત્તે એને હળવાશથી લઇ લીધી અને તેં કોઇ અપરાધ કર્યો નથી એવી ધરપત આપી. રામે આચાર્ય થવાની વિનંતી કરી જે દત્તપ્રભુએ માન્ય કરી. (૮૨-૮૫).

દત્તપ્રભુએ આચાર્ય થઇને જમદગ્નિના અગ્નિ સંસ્કાર અને રેણુકા માતાની સતી થવાની વિધિ કરાવી. કર્મ કરનાર અને કરાવનાર બંને દેવ પુરુષ હોય પછી કર્મ સાંગોપાંગ પાર ઉતરે એમાં શી નવાઇ? ઔર્ધ્વદૈહિક (ઉત્તરક્રિયા) ક્રિયાનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં આવશે એમ કહીને અધ્યાય પૂર્ણ કર્યો. (૮૬-૧૨૪).

ત્યાં સહ્યાદ્રિ (અદ્રિ=પર્વત) પર દિવ્ય આશ્રમ જોયો, જે ફળ-ફૂલ, તૃણ (ઘાસ), લતા વગેરેની ઝાડીથી વીંટળાયેલો હતો અને તુલસી, ઔદુંબર, શમી, બીલી, પીપળો વગેરેનાં વૃક્ષો (ઝાડ)થી અને વનસ્પતિની ઘટાથી અને પાણીથી શોભતો હતો. (૧-૨). મોર, ચાતક, કોયલ, ચક્રવાક, પોપટ, મેના અને ચાષ જેવાં પક્ષીઓ મીઠા મધુરા સ્વરથી ગાન કરતાં હતાં. (૩). ઇન્દ્રનો નંદનવન પણ જ્યાં તુચ્છ લાગે એવા એ આશ્રમમાં યોગદ્રુમ, શાંત, તપસ્વી, અગ્નિ જેવા, તેજના ઢગલા સમાન શરીરવાળા શ્રીદત્ત, દિશાના વસ્ત્રથી આચ્છાદિત (નગ્ન) વ્યાઘ્રાંબર (વાઘના ચામડાનું આસન) ઉપર બેઠા હતા. એવા એ ધીર અવધૂતને ધન્ય હો. (૪-૫). માથા ઉપર જટાજૂટ શોભે છે. ઘૂંટણ સુધીના લાંબા હાથ (આજાનબાહુ) છે. ચંદ્ર સમાન મુખ અને કમળ સમાન નયનો શોભી રહ્યાં છે. (૬). શંખ (કંબુ) સમાન કંઠવાળી અને મંદસ્મિતવાળી છબી શોભી રહી હતી. વિશાળ દ્વાર સમાન વક્ષ:સ્થળવાળા એ કરોડો કામદેવની જેમ શોભી રહ્યા હતા. (૭). આ જોઇને રામે વંદન કર્યા. ત્યાં દત્તે વિચાર્યું કે આનું મન જોવાને લાવ હું જરા અનુચિત વર્તન કરું.[૧] (૮). એમણે પોતાના ખોળામાં, જેની આગળ અપ્સરા પણ પાણી ભરે, જેનું મુખારવિંદ જોઇને ચંદ્ર પણ શરમાઇ જાય, જેની આંખનું તેજ જોઇને હરિણીનો સમૂહ ચમકી ઊઠે, પાકા ગીલોડા (બિંબ) જેવા હોઠવાળી, શંખ સમાન ડોકવાળી, દાડમની કળી જેવા દાંતવાળી, પોપટ જેવા નાકવાળી, સુંદર શરીરવાળી, ઘટ્ટ સ્તનવાળી, શિલા જેવા નિતંબવાળી, જુવાન હાથીની જાંઘ જેવી પુષ્ટ જાંઘવાળી, હાથીના જેવી ચાલવાળી અને સિંહના જેવી (પાતળી) કમર (કેડ)વાળી એક દિવ્ય સુંદરીને બેસાડી, જે દત્તના ખોળામાં વીજળીની જેમ ચમકતી હતી. એને આનંદપૂર્વક આલિંગન આપીને બન્ને જણા રમત

કરતાં હતાં. કટાક્ષયુકત હાવભાવથી બંને ચુંબન કરતાં હતાં. જેનામાં અદ્વૈતભાવ જ નથી એવાં એ અભિન્ન બનીને ક્રીડા કરે છે. (૯-૧૪). આવી સાત્ત્વિક ક્રીડા જોઇને જે એની નિંદા કરે છે તે ખરેખર પામર અને પાપી છે અને નરકમાં પડે છે. (૧૫). રામને વિચલિત કરવા માટે બન્ને જણાં આ રીતે ક્રીડા કરતાં હતાં. રામ એમની સમક્ષ આવ્યો તો પણ બન્ને જણાં ખસ્યાં નહિ. (૧૬). બ્રહ્મનિષ્ઠ, વેદોને સર્જનાર, પાપ પુણ્યથી પર, જેને કદી પણ માયા ન સ્પર્શી શકે, નિત્ય દિગંબર (વાસના વગરના) તત્ત્ववેત્તા અને જે સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે એવા સાધુનું રહસ્ય જાણીને રામ પણ ઊભો રહ્યો અને પછી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી, બન્ને હાથ જોડી, નમ્ર થઇને પ્રસન્નતાપૂર્વક વિનંતી કરવા લાગ્યો કે હે સાક્ષાત્ દેવ ! મારા પિતા જમદગ્નિ મૃત્યુ પામ્યા છે અને એની સાથે સહગમન કરવા મારી માતા રેણુકા પણ સાથે આવી છે. (૧૭-૨૦). હું તેમનો પુત્ર રામ બન્નેને કનોજથી ખાંધે કાવડ મૂકીને લાવ્યો છું. અહીં દેવવાણી થઇ તેથી હું અહીં આપની પાસે આવ્યો છું. હું આપનાં દર્શનથી ખરેખર ધન્ય થયો છું અને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં નિર્ભય થયો છું. (૨૧-૨૨). હવે મારા પર કૃપા કરીને તમે આચાર્ય થઇને વિધિ પ્રમાણે કર્મ કરાવો એવી અનન્યભાવે પ્રાર્થના કરું છું. (૨૩). એવાં વચન સાંભળીને દત્ત ભગવાને કહ્યું કે તું તો મૂઢ છે. હું શાસ્ત્રોમાં જણાવેલાં કરવાનાં અને નહિ કરવાનાં કાર્યો વિશે કશું જ જાણતો નથી. તો હું પછી કેવી રીતે શાસ્ત્રોકત કર્મ કરાવું? (૨૪). હું અનાચારી, અસ્પૃશ્ય અને અભાષ્ય છું. હું ધર્મ કે અધર્મ જાણતો નથી અને મન ફાવે તેમ વર્તું છું. (૨૫). એ સાંભળીને રામ ફરી બોલ્યા કે તું મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, યોગીશ્વર છે, સ્રષ્ટા છે, વિભુ છે, કર્તા છે અને હર્તા છે. તું પૂર્ણ સચ્ચિદાનંદ છે, ગુણાતીત છે અને અનંત છે. તું ધર્મ અને અધર્મથી પર છે. તારો પંથ ન્યારો છે. (૨૬-૨૭). નિર્વિકાર અને નિષ્પાપ તને કર્મ-અકર્મ નડતાં નથી. હે જગત્પ્રભુ ! હું તને પ્રણામ કરું છું. તું તો કેવળ કલ્યાણરૂપ જ છે. (૨૮). દત્ત પ્રભુએ કહ્યું કે તું સમજુ થઇને આવું અવળું કેમ બોલે છે? તારી વાત ઉપરથી તો તારી મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન થાય છે. (૨૯). તેં તારી સગી આંખે (નજરોનજર) જોયું છે કે હું સ્ત્રી-લંપટ અને અપવિત્ર છું. છતાં પણ તું તો મારાં વખાણ કરે છે. તો હે રામ ! તને થયું છે શું? (૩૦). ગુણ અને દોષો જોયા પછી માણસનો સંગ કરવો જોઇએ. તું તો ખોટું વર્તન કરે છે. મારા ઢંગ તો વિચિત્ર છે. (૩૧). હું નિંદાને પાત્ર છું, અવાચ્ય છું, સ્ત્રીમાં આસકત બનેલો પરાધીન છું, યોગ્ય અયોગ્ય જાણતો નથી, વિધિ (કરવા જેવાં કાર્યો) અને નિષેધ (નહિ કરવા જેવાં કાર્યો) જાણતો નથી અને અતિશય આસકત છું. (૩૨). દત્તનાં આવાં વચનો સુણીને રામ તો સ્તબ્ધ જ થઇ ગયો. એ જોઇને કાવડમાં બેઠેલી રેણુકાએ કહ્યું કે લોકમાં થતી વાતોની જેમ બોલીને તું કેમ મોહ પમાડે છે? હે અપરિચ્છિન્ન વિભુ ! આ બાળક દયાને પાત્ર છે.② (૩૩-૩૪). તમારું વાકય નારિયેળની જેમ ઉપરથી કઠોર પરંતુ અંદરથી અમૃત સમા પાણીથી ભરેલું છે એને આ નાદાન કેવી રીતે સમજી શકે? (૩૫). જે ત્રિગુણને વશ હોય તેને વિધિનિષેધ હોય. જે અહંથી ગ્રસ્ત (ઘેરાયલો) હોય તેને માટે તો શાસ્ત્રોકત કર્મો પણ બંધન ઊભાં કરે છે. (૩૬). તું તો વિશ્વંભર અને શ્રુતિતાત છે. તું વિધિનિષેધથી પર છે. તું નિત્યમુકત અને નિ:સંગી છે. તું તો પતિતને પણ પાવન કરનાર છે. (૩૭). અસંગીને વળી સ્ત્રીનો સંગ શાનો હોય? એ તો મિથ્યા બબડાટ છે. હે પ્રભો ! આ સ્ત્રી તો આકાશના પુષ્પની જેમ તારી માયા છે જેનું માપ લઇ શકાય તેમ નથી. (૩૮). તું ત્રણે ગુણોથી પર છે, તું પરમેશ્વર છે, તું નિત્ય છે અને ઉપાધિથી મુકત છે. તું પિંડ અને બ્રહ્માંડ સાથે જોડાયલો એવો ત્રણે દેહનો (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ દેહ) સાક્ષી છે. (૩૯).

શબ્દ, સ્પર્શ (રૂપ, રસ અને ગંધ) વગેરે એ તો ઇંદ્રિયોથી ગ્રહી શકાય એવા વિષયો છે. તું તો મન અને બુદ્ધિથી પણ પર છે. માટે તું અગ્રાહ્ય છે એ વાત સાચી છે. (૪૦). મન અને બુદ્ધિનું જોર તને ઓળખવા માટે ચાલી શકે એમ નથી એટલે તું વિષય રહિત, સ્પર્શ રહિત અને કેવળ અભાષ્ય (કહી શકાય નહી એવો) છે. (૪૧). ધર્મ અને અધર્મ એ શાસ્ત્રોનાં વાકયો માયાને કારણે મોહવશ જે ફોગટ દેહાભિમાન રાખે છે તેને જ પ્રમાણરૂપ છે. (૪૨). હે વિભુ ! માયા તો તારા વશમાં

છે અને તું તો નિરહંકારી છે. તું સ્વયં ધર્મ છે. ધર્મ અને અધર્મ તને નડતા નથી. (૪૩). તું સર્વતંત્રથી સ્વતંત્ર હોવા છતાં ભક્તિથી પરતંત્ર થાય છે. તું ભકતની ભાવનાને અનુરૂપ કલ્પિત રૂપ ધરે છે. (૪૪). તારાં એવાં કલ્પિત રૂપોનું ભાવપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી અકલ્પિત ફળ મળે છે. એ અર્થમાં તું અભાષ્ય છે. (૪૫). તને પામવા માટે વેદો એ પ્રમાણ (શબ્દ પ્રમાણ) છે એવું કહેવામાં આવે છે. વળી બધી પરોક્ષ પ્રમાણની સ્થિતિ પણ આત્માનો (પોતાનો) અનુભવ તો નથી જ. (પ્રમાણ ત્રણ પ્રકારનાં છે : પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ,પરોક્ષ પ્રમાણ અને શબ્દ પ્રમાણ) (૪૬).

સૌ પ્રથમ વેદાંતનું અને શાસ્ત્રોનું યોગ્ય રીતે શ્રવણ કરવું જોઇએ. પછી શ્રવણના મનનનો અભ્યાસ કર્યા પછી નિદિધ્યાસન કરવું જોઇએ. (૪૭). એનાથી આવરણ ટળે છે, માયાની ઉપાધિ નાસી જાય છે અને જલદીથી સ્વ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૪૮). માટે વેદ વગેરે (શબ્દ પ્રમાણે) દ્વારા તું કેવળ અસ્પર્શ્ય છે. તારા રૂપનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી એ અર્થમાં તું અભાષ્ય છે. આવું કહેવું એ જ સત્ય ભાષ્ય છે. (૪૯). વર્તમાન, ભાવિ અને ભૂતકાળના વિષયો તને સ્પર્શી શકતા નથી એ અર્થમાં તું અવિષય છે. (૫૦).

તારો જાતે અનુભવ કરી શકાય છે. તું અભેદ્ય છે. તું સર્વથી વંદન કરવા યોગ્ય છે અને તું સર્વેશ છે. સ્વયંપ્રકાશ એવા હે પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર ! હું તને પ્રણામ કરું છું. (૫૧). સાધ્વી (રેણુકા)નાં આવાં વચન સાંભળી, હાસ્ય કરીને દત્તદિગંબર સ્તવન કરતાં બોલ્યા કે હે માતા ! આ સ્વરૂપો તારાં જ છે. આ સકળ વિશ્વમાં તું જ વ્યાપેલી છે. તું ૐકાર (પ્રણવ) રૂપ અને ઉત્તમ (પરાવરા) છે. તું જ આદ્ય ભવાની છે. માયાનો આ સઘળો વિસ્તાર એ તારું જ રૂપ છે. અનુપમ એવી તું જ બ્રહ્મા, હરિ અને હરનું સર્જન કરે છે. તું સ્વયંપણે અલિપ્ત રહીને અખંડપણે અનેકવાર સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરીને કેવળ અભંગ સ્વરૂપે રહે છે. અનેકરૂપો હોવા છતાં મૂળ તું એક જ છે એ વાતને મૂઢ જાણતો નથી. તું ચૈતન્યરૂપે બધે વ્યાપીને તું બધામાં ગૂઢરૂપે વસે છે. આ બધું દેખાતું નામ અને રૂપ એ સાચે તું જ છે. બીજું નિષ્કલંક એવું સચ્ચિદાનંદનું અલક્ષ્યરૂપ એ પણ તારું જ સ્વરૂપ છે પણ એને મન વાણીથી પામી શકાતું નથી. અજ્ઞાની એને કોઇ દિવસ જાણી શકતો ન હોવાથી એ નાદાન (અણસમજુ-બાળ) ખોટા ખોટા તર્કો કરે છે. દેહ, ઇંદ્રિય અને પ્રાણ વગેરેથી વિલક્ષણપણે અલિપ્ત રહીને તું બધાની સાક્ષીરૂપ છે, પરંતુ તારો કોઇ સાક્ષી નથી. તારામાં સાક્ષી કે સાક્ષ્યપણાનો લેશમાત્ર ભાસ નથી. મૂળે જયાં સાક્ષ્ય જ નથી ત્યાં પછી કોણ સાક્ષી હોય? માટે જ તને નિરાધાર (જેને કોઇ આધારની જરૂર નથી એવી) અને એકવીરા કહી છે. આ દેહ અને જગત વગેરે ભ્રાંતિનો તું જ આધાર છે. જ્ઞાની વિના બીજો કોઇ તો તારો પાર પામી શકે એમ જ નથી. અંદર અને બહાર બધે વ્યાપી રહીને તું બધાનાં અંતરમાં વસી રહી છે. એવી તું લોકોનું ભલું કરવા માટે આ રીતે અવતાર ધારીને, તીર્થોને પાવન કરતી ખરેખર અહીં આવી પહોંચી છે. ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત અને જેને મુનિવૃંદ વંદન કરે છે એવા શિવ શંકરના સાક્ષાત્ અવતાર સમા જમદગ્નિ એ તારા પતિ છે. જેના નામમાત્રથી સ્વયં કાળ પણ થર થર ધ્રૂજતો હોય એવા એ તપોમૂર્તિને મૃત્યુએ કેવી રીતે ગ્રસ્યો? (૫૨-૬૫).

દત્તપ્રભુનાં આવાં વચનો સાંભળીને રેણુકા મૌન રહી એટલે વંદન કરીને રામ બોલ્યો કે મૃત્યુનું કારણ ક્ષત્રિય છે. (૬૬). હું જ્યારે આશ્રમમાં ન હતો ત્યારે એકાએક આવીને એ દુષ્ટોએ પિતાનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. (૬૭). આ સાંભળતાંની સાથે જ શ્રીદત્તે ક્રોધાવેશમાં આવી શાપ આપ્યો અને બોલ્યા કે આ ક્ષત્રિયો અભિમાની થઇ ગયા છે અને તેથી જ બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કરનારા થયા છે. (૬૮). મનમાં ગભરાયા વિના એ લોકો બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને સંતને મારતા થયા છે એટલે હવે કોઇપણ જાતના વિલંબ વગર એના કુળનો નાશ થશે. (૬૯). મૃગ (હરણ), મીન (માછલી) અને દ્વિજ (બ્રાહ્મણ) તૃણ (ઘાસ), જળ (પાણી) અને સંતોષથી રહે છે તો પણ પારધી (લુબ્ધક), માછીમાર (ધીવર) અને દુર્જનો એને ત્રાસ આપે છે.③ (૭૦). બ્રાહ્મણો પાસેથી જ વિદ્યા શીખીને ક્ષત્રિયો મત્ત થયા છે અને રાજયમદમાં એ દુષ્ટ કમબખ્ત

કોઇથી ડરતા જ નથી. (૭૧). એમનાં પાપે એમનો સત્વરે નાશ થાઓ. આ સાંભળતાંની સાથે જ રેણુકાએ રામને ઇશારો કર્યો.④ (૭૨). એટલે પ્રણામ કરીને રામે કહ્યું કે આશ્રમમાં આવીને પિતાની હત્યાના સમાચાર સાંભળીને મેં ક્રોધમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે હું એકવીસ વાર પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરીશ અને પાંચ કુંડો લોહીથી ભરીને તર્પણ કરીશ. (૭૩-૭૪). એ સિવાય ઋણમુક્તિ નથી એવું મારું પ્રતિજ્ઞા વચન છે. હે સિદ્ધ પુરુષ ! હું આપના શરણે આવ્યો છું. કૃપા કરીને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો. (૭૫). એવું કહીને એણે પ્રણામ કર્યા એટલે ગંભીરપણે દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે તારી ધીર પ્રતિજ્ઞાને ધન્ય છે અને તારી પ્રતિજ્ઞા જરૂરથી પૂરી થશે. (૭૬). તું મારા તેજથી શક્તિશાળી થા અને આ ક્ષત્રિયોનો સંહાર કર. તને મારા પૂરા આશીર્વાદ છે. તને કાળ પણ કાંઇ કરી શકશે નહિ. (૭૭). એની સાથે જ તરત રામે કહ્યું કે હે પ્રભુ ! મારો એક અપરાધ ક્ષમા કરો. આપનો શિષ્ય એવો અર્જુન નામનો એક ભકત અમારી હોમધેનુનું હરણ કરી ગયો હતો. તેથી મેં એનો વધ કર્યો છે. એના પુત્રોએ મારા પિતાની હત્યા કરી તો એ પુત્રોને પણ મેં મારી નાંખ્યા છે. (૭૮-૭૯). યોગનિષ્ઠ, બ્રાહ્મણભકત અને ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત એવા એને (અર્જુનને) ક્રોધમાં આવીને મેં મારા હાથે મારી નાંખ્યો છે. (૮૦). મારો આ અપરાધ ક્ષમા કરો. એટલે દત્તભગવાને કહ્યું કે હે રામ ! તું તો એમાં નિમિત્તમાત્ર છે. તું તો સદા પર્યાપ્તકામ (જેને કોઇ પ્રકારની ઇચ્છા નથી એવો પૂર્ણકામ) છે. (૮૧). મેં એને જે વરદાન આપ્યું હતું તે પ્રમાણે જ તેં એને માર્યો છે એટલે એમાં તારો કોઇ દોષ નથી. (૮૨). તું મારી જ વિભૂતિ છે અને મારો મિત્ર પણ છે. હું અને તું એક જ છીએ. તું પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરી નાંખ. (૮૩). વળી પાછા વંદન કરીને રામે કહ્યું કે હે દેવ ! આચાર્ય થઇને આપ વિલંબ વગર બધી જ ઔર્ધ્વદેહિક ક્રિયા કરાવો. (૮૪). દત્ત ભગવાને કહ્યું કે ભલે (તથાસ્તુ). સ્વયં અવધૂત તલ, દર્ભ વગેરે લઇને સ્મશાનમાં આવ્યા.⑤ (૮૫). લાકડાં વગેરે ભેગા કરી રામને કહ્યું કે તું અહીં બાણ મારીને બધાં તીર્થોનું નિર્માણ કર. (૮૬). દત્તની આજ્ઞાનુસાર રામે પર્વત ભેદીને ત્રણે લોકને પાવન કરનારા તીર્થનું નિર્માણ કર્યું. (૮૭). શાસ્ત્રોકત નિયમ પ્રમાણે પહેલાં પોતે વિધિસર સ્નાન કર્યું અને પછી માતાને અતિશય પ્રેમથી શાસ્ત્રોકત રીતે સ્નાન કરાવ્યું. (૮૮). સ્વયં અવધૂતે શ્રીમુખે સંકલ્પ કરાવ્યો. રેણુકા માતાએ જયાં સ્નાન કર્યું એ ધન્ય સ્થળ જ પાવનકારી માતૃતીર્થના નામે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયું. બધાં તીર્થોના અંશ એમાં હોવાથી ત્યાં સ્નાન-પાન કરનાર પાપી પળવારમાં પાવન થઇ જાય છે. (૮૯-૯૦). પછી પ્રભુએ પ્રાયશ્ચિત વિધિ કરાવીને ત્રેતાગ્નિ સિદ્ધ કર્યો અને પછી વિધિ અનુસાર પ્રેતાધાન વિધિ કર્યો. ત્યારબાદ સહગમન માટે રેણુકામાતા વસ્ત્ર અને અલંકારો સજી તૈયાર થયાં. સેંથીમાં સિંદુર ભર્યું, કપાળમાં કુંકુમ લગાવ્યું. આંખમાં આંજણ (કાજળ) આંજીને, સૂર્યને પગે લાગીને, અગ્નિકુંડની પાસે એકદમ ઝડપથી આવ્યાં. (૯૧-૯૩). દેવો પોતાની સ્ત્રીઓને સહગમનના દર્શન કરાવવા માટે વિમાનમાં લઇને આવી પહોંચ્યા. (૯૪). ઋષિઓ, ઋષિપત્નીઓ, યક્ષ,ગંધર્વ, કિન્નરો, ચારણ, અપ્સરા, વિદ્યાધર, સપ્ત ઋષિઓ પોતાની પત્નીઓને લઇને આવ્યાં અને સંત મહંતો ત્યાં આવીને ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરવા લાગ્યા. (૯૫-૯૬). સ્ત્રી વૃંદે રેણુકાને આનંદથી હળદર-કંકુ આપીને વંદન કર્યાં અને સૌભાગ્યના આશીર્વાદ માગ્યા. (૯૭). સતી રેણુકાએ પણ ભાવપૂર્વક દંપતી (પતિ અને પત્ની)નું પૂજન કરીને એને વાયનોનું દાન કર્યું અને વસ્ત્ર-અલંકારો આપીને બધાંને સંતુષ્ટ કર્યા અને પછી સહગમન માટે પ્રેમથી આજ્ઞા માગી. પછી આચાર્ય શ્રી દત્તપ્રભુને પૂજીને ઉલ્લાસપૂર્વક બોલ્યાં કે હે રામ ! આજથી આ દત્ત તારાં માતા પિતા છે. એની આજ્ઞામાં રહીને તું એના કહ્યા મુજબ વર્તજે. (૯૮-૧૦૦). ગાય, અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરી, સાવધાનીપૂર્વક વર્તીને, તારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરીને, તું ચિરંજીવી થા. (૧૦૧). યજ્ઞ કરીને તું કશ્યપમુનિને પૃથ્વીનું દાન કરજે. મને તેડું આવ્યું છે તેથી હું તો મારે મૂળ સ્થાન જાઉં છું. (૧૦૨). હૃદયમાં વિવેક રાખીને મારો શોક કરીશ નહિ. હે મારા લાલ ! તું સ્વાત્માનંદમાં સદા સર્વદા સુખી રહેજે. (૧૦૩). એવું કહ્યા પછી દત્ત પ્રભુને ફરીથી ભલામણ કરતાં કહ્યું કે હે પ્રભુ ! આ રામ આજથી આપનો

બાળક છે. (૧૦૪). હવે તમે જ એનાં મા-બાપ છો. એના ગુણ-દોષો જોશો નહિ. એના માથે હાથ રાખીને એનું રક્ષણ કરજો. (૧૦૫). એ નાનો છે, નાદાન છે, એને શામાં એનું હિત છે અને શામાં હિત નથી એનું (સારા-નરસાનું) એને ભાન નથી. માટે હે નાથ ! હું એને તમને સોંપું છું. તમો તો બધું જ જાણો છો. (૧૦૬). એનું તમે પાલન કરજો. હવે વધારે તો શું કહું? આવો એનો અનુપમ સ્નેહ હતો. આવું કહીને દત્તનાં ચરણમાં વારેવારે વંદન કરવા લાગી. (૧૦૭).

પછી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરીને અને પતિનું ધ્યાન ધરીને આનંદપૂર્વક પોતાની કાયાને અગ્નિમાં હોમી દીધી. (૧૦૮). સતીના સ્પર્શથી અગ્નિ પણ દશે દિશામાં કરોડો સૂર્યની જેમ શુદ્ધ યશથી શોભતો હતો. (૧૦૯). બધા જયજયકાર કરવા લાગ્યા. સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ અને દેવો તથા મુનિઓ વંદન કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે ધન્ય છે આ રેણુકાને. પતિની પાછળ સતી થઇને એણે ડગલે ડગલે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મેળવ્યું છે. (૧૧૦-૧૧૧). આ શરીર ઉપરના સાડા ત્રણ કરોડ રોમ (રૂંવાટી)ને જે જીવતે જીવ અગ્નિમાં હોમે છે તે સતીને ધન્ય છે. (૧૧૨). એના પુણ્યની કોણ ગણતરી માંડી શકે? રોમ રોમ દીઠ એ કરોડો વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં પતિ સાથે આનંદથી રહેશે. (૧૧૩). ઋષિ પત્નીઓ વંદન કરીને બોલવા લાગ્યાં કે આ પતિવ્રતા રેણુકા જગતમાં અજોડ છે. એ જગતના વંદનને પાત્ર છે. (૧૧૪). એના જેવી બીજી કોઇ સ્ત્રી અમે આજ સુધી જોઇ નથી. આવી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીને ધન્ય છે. એવું કહીને ફરી ફરી વંદન કરવા લાગ્યાં. (૧૧૫). એણે તો માતાનું, પિતાનું અને પતિનું એમ ત્રણે કુળને ખરેખર તારી દીધાં અને જગતમાં એનું નામ અમર અને પાવન કરી દીધું. (૧૧૬). પતિવ્રતાના ધર્મથી એ અક્ષયધામમાં ગઇ છે. હવે એનો કદી પણ પુનર્જન્મ થવાનો નથી. (૧૧૭). હે જગદીશ્વર ! બધાને એવી સદ્‌બુદ્ધિ આપો કે પતિને દેવ સમાન માનીને એની અનન્ય ભાવે સેવા કરે. (૧૧૮). આ રીતે પ્રશંસા કરતાં કરતાં અને પતિવ્રતા સતીની યશોગાથા ગાતાં ગાતાં બધા પોત પોતાના સ્થાને ગયાં. જે સાંભળતાં સાંભળનાર મુકત થઇ જાય છે. (૧૧૯). અલખ નિરંજનને કહે છે કે સહગમન જેવું ત્રણે લોકમાં બીજું એકે પુણ્ય નથી. ભગવાન ટેક રાખે એવી પ્રાર્થના. (૧૨૦). પ્રભુ પોતે રામના હાથે (કરે) ત્યાં ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા કરાવશે એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં થશે. (૧૨૧). એ બ્રહ્મરસરૂપી અમૃતનું ભાગ્યશાળી હશે તે પાન કરશે. મોતીથી ભરેલાં પાત્રમાં કાગડો ચાંચ બોળતો નથી. (૧૨૨). ક્રિયા કરનાર (રામ) અને કરાવનાર (દત્ત) બન્ને જ્યારે દેવપુરુષ હોય ત્યારે કર્મમાં ઊણપ શાની રહે? પણ આ તો બધી લીલા છે. કોણ મર્યું? અને કોની ક્રિયા? (ખરેખર કોઇ મર્યું જ નથી અને એની ક્રિયા પણ શાની?) (૧૨૩). રંગ કહે છે કે આ જગતનો આ બધો ન સમજાય તેવો (અટપટો-ગૂંચવાડાભર્યો) ખેલ છે. સદ્‌ગુરુની કૃપા હોય તો જ મનનો સંદેહ ટળે છે.[૬] (૧૨૪).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'રેણુકાયા: પત્યનુગમન'** નામનો **છવ્વીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૬

(૧) શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં એક કરતાં વધુ વાર દેવપુરુષે, મહાનપુરુષે સામાનું મન માપવા અને મન પામવા અનેકવાર એની કસોટીરૂપ અનુચિત વર્તન કર્યાનું વર્ણન આવે છે. આવું અનુચિત વર્તન જોયા પછી પણ એના પ્રત્યેનો સદ્‌ભાવ લેશમાત્ર ઓછો ન થાય અને એ વર્તન પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરી સાવધાન રહે તે પામી જાય છે. જે કોઇ વ્યક્તિ આપણી શ્રદ્ધાનું કેન્દ્ર હોય, જેના પ્રત્યે ગુરુભાવ હોય તે વ્યક્તિનાં વર્તનને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, સમીક્ષા કરવાનો નહિ. કારણ કે એમાં સમીક્ષા કરનારે પાછળથી પસ્તાવું પડતું હોય છે.

(૨) ૩૩ થી ૫૨ સુધીના દોહરાનું સાવધાનીપૂર્વક પઠન કરતાં પહેલી વાત તો એ જણાય છે, રેણુકા માતા ત્યારે જ બોલે છે જ્યારે પરશુરામ જવાબ આપી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી.

બીજી વાત એ કે રેણુકા માતાએ વળતો જે જવાબ આપ્યો એ જોતાં એમનું આધ્યાત્મિક ઊંડાણ કેવું ઊંચું છે તે ખબર પડે છે. ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં, પાંચ પુત્રોની માતા હોવા છતાં એનામાં આધ્યાત્મિક ઉદ્ગુયનો અને નૈતિક હિંમત કેવાં છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

(૩) દોહરા ૭૦ની ચર્ચા કરતી વખતે દોહરો ૬૯ અને દોહરો ૭૧ પણ વાંચવો જોઈએ. જે લોકો કોઇને હેરાન-પરેશાન કરતા નથી અને મોટી અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાનું જીવન ગુજારતા હોય તેને વગર કારણે ત્રાસ આપનારનો કુળક્ષય થાય છે. આવી સમજણ આપતા પ્રસંગો એકથી વધુ વાર છે. "અકારણ છળ અન્યનો કરતાં અનિષ્ટ થાય. કરતાં છળ સાધુતણો, નિશ્ચય કુલક્ષય થાય". (અ.૬/દો.૨૫). અનસૂયાના સત્ત્વહરણ વખતે આ દોહરો મૂક્યો છે. કુળક્ષય એટલે સંતાનો મરી જ જાય એમ નહિ, પણ કુલાંગર પાકે અને એ રીતે જીવતર તો બગાડે જ.

(૪) રેણુકા કેવળ પતિવ્રતા કે સતી જ નથી પરંતુ પુત્રનું શ્રેય કરનારી માતા પણ છે. પરશુરામે અર્જુનનો વધ કર્યો છે અને અર્જુન દત્તપ્રભુનો કૃપાપાત્ર છે. એટલે દત્તપ્રભુ પરશુરામની વિરુદ્ધ જાય તો? આવું ન બને એટલા માટે એ યોગ્ય સમયની રાહ જોતી હતી. એ સમય આવ્યો જણાતાં જ એણે બોલવાનું બંધ કરી, રામને બોલવાનો ઇશારો કરી એની કૃપા થાય એ રીતે રજૂઆત કરવાનું કહ્યું. દોહરા ૭૩ થી ૮૦ સુધીમાં રામે કરેલી તાર્કિક રજૂઆતનું વર્ણન છે. મહત્ત્વની વાત અનુકૂળ વાતાવરણ ઊભું કર્યા પછી છેલ્લે આવે છે અને તે પણ ભૂલના એકરારરૂપે.

(૫) સંતને સમજવા કેટલા કઠિન છે અને તેને સમજીએ તો કેટલું સમજવાનું મળે એ સમજાવતા દોહરા ૮૫ અને ૮૬ સાવધાનીપૂર્વક વાંચવા જોઇએ. દત્તપ્રભુએ આચાર્ય થવાનું સ્વીકાર્યું પછી પોતે તલ અને દર્ભ વગેરે જાતે લઇને આવ્યા. (પરશુરામને એની વ્યવસ્થા કરવાનું કહ્યું નથી.) એટલું જ નહિ પણ ચિતા ખડકવાનાં લાકડાં પણ એમણે જાતે જ ભેગાં કર્યાં છે. આટલું કર્યા પછી એણે રામને બાણ મારી તીર્થ ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું છે. સામી વ્યક્તિ માટે સંત કેટલું કરે એનું આ ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આની પાછળનું કારણ શું? આ અહૈતુકી કૃપા છે. 'માતાને કોઇ પૂછે કે તું બાળકને કેમ પ્રેમ કરે છે?' તો શું જવાબ આપે? જે લોકો સાચા પ્રેમી છે તે આવું બધું કરતા નથી, એનાથી સહજતાથી થઇ જાય છે જે સંસારી સમજી શકતા નથી અને તર્ક-કુતર્ક કરે છે. "અરે ! સાચા પ્રેમી કવચિદપિ અપેક્ષા નવ કરે" એ કાવ્યપંક્તિ ભૂલવી ના જોઇએ.

(૬) આ દોહરાનું વારે વારે ચિંતન થવું જોઇએ. આખા અધ્યાયનો સાર જાણે આ દોહરામાં મૂકી દીધો છે. સદ્‌ગુરુ દિલથી કૃપા કરે તો જ શંકા ટળે અને શંકા ટળે તો જ જગતનો અટપટો ખેલ સમજાય એવો છે. સદ્‌ગુરુની કૃપા કેવી રીતે પમાય?

●

અધ્યાય : ૨૭

આ અધ્યાયનું નામ **'રેણુકામાહાત્મ્યવર્ણન'** છે. આ અધ્યાયમાં **૧૨૪** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં દત્ત પ્રભુએ પરશુરામ પાસે ઔર્ધ્વદૈહિક (ઉતરક્રિયા) ક્રિયા કરાવી એનું વર્ણન છે. (૧-૨). રામને પૂછ્યું કે તારાં માતા પિતા કયાં ગયાં? રામે કહ્યું કે એ મૃત્યુ પામ્યાં અને આપે પિંડાદિક અપાવીને ઉત્તમ લોક આપ્યો. ત્યારે દત્ત પ્રભુએ આખી તાત્ત્વિક વાત કરીને રામને સંતોષવા જમદગ્નિ અને રેણુકાના દર્શન કરાવ્યાં. રામ ભાવાવેશમાં આવીને ભેટવા ગયા ત્યાં જ માતા-પિતા અંતર્ધાન થયાં. રામે કરુણ વિલાપ કર્યો અને મૂર્છિત થયો ત્યારે ધરતી ભેદીને રેણુકાએ મુખ કાઢી પરશુરામને ચુંબન કર્યુ. એ જ માતૃતીર્થ બન્યું. (૩-૩૨).

પછી દત્ત પ્રભુએ પરશુરામને એની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા કહ્યું. પરશુરામે એકવીસ વાર પૃથ્વી નિ:ક્ષત્રિય કરી પાંચ કુંડો લોહીથી ભર્યા. આ હત્યાથી પશ્ચાતાપ અનુભવતા રામને શ્રી દત્તે સોમયાગ કરવાનો કહ્યો. દત્ત પ્રભુના કહેવા મુજબ રામે સોમયજ્ઞ કર્યો અને કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કર્યું. (૩૩-૬૬).

દત્ત પ્રભુને આચાર્ય તરીકે સુવર્ણ-ધન-વસ્ત્ર વગેરે આપ્યાં તે પ્રભુએ બ્રાહ્મણોને આપી દીધાં. રામ સાથે સખ્યભાવે બધી વાત કરી અને રામને ત્રિપુરા રહસ્ય સંભાળાવ્યું. પછી એને તપશ્ચર્યામાં રત રહેવાનું કહ્યું. (૬૭-૮૨).

રામ પશ્ચિમ સાગરે તપોનુષ્ઠાન કરવા બેઠા. તો બ્રાહ્મણો આવી પહોંચ્યા અને ફરી ફરી દાન માગવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે કશ્યપને પૃથ્વીનું દાન કર્યું તો પશ્ચિમ સાગરે પૃથ્વી ઉપર કેવી રીતે બેસાય? એટલે સમુદ્રમાં તીર મારી, સમુદ્રનું શોષણ કરી ત્યાં કોંકણ નામનો પ્રદેશ નિર્માણ કર્યો. તો એ પણ બ્રાહ્મણે લઇ લીધો. એટલે પછી રામ ગુપ્તરૂપે ચિપળૂણમાં (એક ગામનું નામ) રહી તપ કરવા લાગ્યાં. (૮૩-૯૧).

રેણુકાનું માતૃતીર્થનું માહાત્મ્ય વર્ણવીને આ અધ્યાયને પૂર્ણ કર્યો અને હવે પછીના અલર્કના કથાનકની પૂર્વભૂમિકા બાંધી. (૯૨-૧૨૪).

કર્મથી પર અને અકર્મ એવા યોગિવર શ્રીદત્તે રામ પાસે પ્રેમપૂર્વક ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ (ઉત્તર ક્રિયા) કરાવ્યું. આવા દત્તપ્રભુને ધન્ય છે ! (૧). માટીથી સ્નાન વગેરે યથાવિધિ કરાવીને નિવાપાંજલિ અને પિંડદાન કરાવીને અત્રિપુત્ર દત્ત બોલ્યા કે હે રામ ! તું જ કહે કે તારાં માતા-પિતા કયાં ગયાં? રામે કહ્યું કે એ તો મૃત્યુ પામ્યાં છે. એમની આ ઉત્તરક્રિયા કરાવીને અને પિંડદાન અપાવીને તમે એમને ઉત્તમ લોક આપ્યો છે. આપના જેવા પ્રભુ જ્યારે સ્વયં આચાર્ય હોય ત્યારે પછી ત્યાં શોક કેવી રીતે હોય?. એ બન્ને મુકત થઇ ગયાં. મારાં માતા-પિતાને ધન્ય છે. એ સાંભળીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે શું ગાંડા જેવી વાત કરે છે? (૨-૫). જે વિશ્વનું સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરે છે એવા એ અજ અને અક્ષય કયાંથી મરે? અને મર્યા જ નથી તો પછી મુકત પણ કેવી રીતે થાય? (૬). એ તો સાક્ષાત્ પાર્વતી અને શંકર હતાં. પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે મુનિ તરીકે અવતર્યા હતા. હે બાળ ! એ તો બધે જ વ્યાપીને રહેલા છે. (૭). તારી મા રેણુકા તો સાક્ષાત્ પાર્વતી (જગદંબા) છે અને પિતા જમદગ્નિ તો સાક્ષાત્ સ્વયં ઇશ્વર-પશુપતિ છે. (૮). ધર્મકાર્ય પૂરું થતાં અવતાર સંકેલીને એ અંતર્ધાન થયાં અને તરત જ અદૃશ્ય થઇ ગયાં. (૯). એ જન્મ્યાં પણ નથી, મર્યાં પણ નથી કે સ્વર્ગમાં પણ ગયાં નથી. એવું બોલવું વાહિયાત (નકામું) છે. એ તો જેમ હતાં તેમ જ રહ્યાં છે. (૧૦). જેની સત્તા વગર પાંદડું પણ હાલી ના શકે

એવાં એ સર્વવ્યાપક કયાં જાય? એ અવતરે પણ કેવી રીતે? અને મરે પણ કેવી રીતે? (૧૧). હે રામ ! એ લીલા કરવા માટે શરીર ધરનારા કયાંય પણ ગયાં નથી. જો તારી જોવાની ઇચ્છા હોય તો હું તને બતાવું. (૧૨). રામે કહ્યું કે મને કૃપા કરીને દર્શન કરાવો. એવું બોલતાંની વારમાં જ ત્યાં પાસે જ જમદગ્નિ અને રેણુકાને ઊભેલાં જોયાં. (૧૩). દત્તપ્રભુએ કહ્યું કે હે રામ ! તું જ કહે કે આ તારાં માતા-પિતા છે કે બીજું કોઇ છે ! રામ તો જોતો જ રહ્યો. (૧૪). એણે જોયું તો ભસ્મ કરેલું દિવ્ય શરીર છે અને પદ્માસન વાળીને જમદગ્નિ ધ્યાનમાં બેઠા છે. એના ખોળાની ડાબી બાજુએ (વામાંકે) સુવર્ણની વેલ જેવી સતી રેણુકા અમીભરી નજરે પતિનું મુખ જોઇ રહી છે. (૧૫-૧૬). એ જોઇને રામના હરખનો પાર ન રહ્યો અને જ્યાં ભેટવા માટે દોડ્યો ત્યાં તો બંને જણાં તે જ ક્ષણે અંતર્ધાન થઇ ગયાં. આ જોઇને રામ રડવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે હે મા ! હે પિતા ! તમારા વગર મને જરા પણ ગમતું નથી. (૧૭-૧૮). મને અહીં એકલો મૂકીને તમે કયાં અલોપ થઇ ગયા? અત્યારે તો તમે અહીં હતાં તો પછી તમે કયાં જતાં રહ્યાં? તમે કયાં સંતાઇ ગયાં છો? (૧૯). એકદમ દૃષ્ટિ ગુમાવતાં (આંધળો થઇ જતાં) માણસ જે રીતે આક્રંદન કરે એ રીતે દુ:ખી થઇને રામ શોકથી રડતો હતો. (૨૦). આ જોઇને દત્ત ભગવાન બોલ્યા કે અરે રામ ! તું કોણ છે? તું નાહકનો મોહવશ કેમ રડે છે? મા કોણ અને બાપ કોણ? (૨૧). જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચારીને તું જો અને તારું રૂપ ઓળખ. આ મોહ અને મમતાનો ત્યાગ કરીને એ રૂપમાં તન્મય થા. (૨૨). રામે કહ્યું કે તમારી આ બધી વાત સાચી પરંતુ 'મા'નો પ્રેમ કેમ ભુલાય? હે સદ્‌ગુરુ ! હું શું કરું?① (૨૩). માતાનું એકવાર સ્તનપાન કરવાથી માથે જે દેવું ઊભું થાય છે તે તો ત્રણે ભુવન દાનમાં આપી દઉં તો પણ ચૂકવાય એમ નથી. (૨૪). હે પ્રભુ ! હું તમને વધારે શું કહું? મારી મા મારું જીવન છે અને મારા પ્રાણ પણ છે. મને એના વિના જરાય ગમતું નથી. (૨૫). 'મા' 'મા' એમ બોલતાં બોલતાં રામ બેભાન થઇને પડ્યો. એની મરણ દશા જોઇને સતી રેણુકાએ મનોમન વિચાર્યું કે મારા પ્રગટ થયા સિવાય આ રામ બીજી કોઇ રીતે શાંત નહિ થાય. એવો વિચાર કરીને પૃથ્વીનું પડ ફોડીને પરશુરામનાં મોં સામે એનું (રેણુકાનું) ચંદ્ર સમાન મુખ પ્રગટ થયું. (૨૬-૨૮).

રામને ચુંબન કર્યું એટલે રામ રાજી થઇ ગયો. ભાવપૂર્વક વંદન કરીને માતાને આનંદથી જોઇ રહ્યો. (૨૯). આ જોઇને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે ધન્ય છે આ પુત્રને, ધન્ય છે આ માતાને અને ધન્ય છે આ બન્નેના પ્રેમને કે જેનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. (૩૦). એ જ રેણુકાના મુખનું આજે ઘણા લોકો પૂજન કરે છે અને એનાં દર્શનથી દુ:ખડાં અને બધા પ્રકારનો શોક ટળે છે. (૩૧). જે કોઇ માહૂરગઢ જઇને માતૃતીર્થમાં સ્નાન કરીને એ જગદંબાનું ભાવપૂર્વક પૂજન કરશે એનાં બધાં પાપો ટળી જશે અને સંસાર તાપનો દવ પણ શાંત થશે. એ આ લોક અને પરલોક એમ બન્નેમાં ધન્ય ધન્ય થઇ જશે અને મોક્ષનું સુખ પામશે. (૩૨-૩૩). રામને ભેટી પડીને દત્તપ્રભુ તરત જ બોલ્યા કે હે રામ ! દુષ્ટ ક્ષત્રિયોને મારીને હવે તું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કર. (૩૪). દત્તપ્રભુને ભાવથી પ્રણામ કરીને પ્રણીતામાં (નદીનું નામ) સ્નાન કરીને તરત જ સંકલ્પ મૂક્યો. (૩૫).

પછી બધાને કુરુક્ષેત્રમાં બોલાવીને યુદ્ધ કરીને ક્રોધે ભરાઇને બધા રાજાઓને લશ્કર સહિત માર્યા. (૩૬). એનો દારુણ પરશુ બધાનો કચ્ચર ઘાણ વાળતો હતો. મોટા મોટા શૂરવીરો પણ બીકથી પ્રાણનો ત્યાગ કરતા હતા. (૩૭). એની ગર્જના સાંભળીને ક્ષત્રિય સ્ત્રીઓના ગર્ભો સ્રવી જતા હતા. એ શોધી શોધીને ક્ષત્રિય માત્રને તરત જ મારી નાંખતો હતો. (૩૮). એ રીતે એણે એકવીસ વાર પૃથ્વીને ક્ષત્રિય વગરની કરી અને ક્ષત્રિયના લોહીથી પાંચ કુંડો ભરીને એની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી અને એ રીતે એણે તર્પણ કર્યું. આના પરિણામે એનો બધો ક્રોધ દૂર થયો અને તરત જ મન પણ શાંત થઇ ગયું. (૩૯-૪૦). આજે પણ એ કુંડને લોકો કુરુક્ષેત્રમાં સ્યમંતપંચકના નામથી ઓળખે છે. (૪૧). ત્યાંથી ઝડપથી શસ્ત્રો સાફ કરીને આવીને રામે દત્તપ્રભુને પ્રેમથી પ્રણામ કર્યા અને બોલ્યો કે મેં આપના બળે જ આ બધા ક્ષત્રિયોને

મારી નાંખ્યા છે. હવે મારું મન શાંત થયું એ આપની જ કૃપાનું પરિણામ છે. (૪૨-૪૩). ખરેખર ક્રોધ એ ખૂબ ખરાબ વસ્તુ છે. એ સારા વિચારો નષ્ટ કરી નાંખે છે. ક્રોધે ભરાઇએ એટલે શું કરવું અને શું ના કરવું એ સૂઝતું નથી.☹ (૪૪). એ દુષ્ટ આપણી ઇચ્છા ન હોવા છતાં અન્યાય કરાવે છે. અરેરે ! હું પણ કેવો મૂરખ માણસ તે ક્રોધને વશ થયો. (૪૫). એકનું (પિતાનું) વેર વાળવા માટે સમગ્ર ક્ષત્રિય કુળનો નાશ કરવાનો આવો મોટો અનર્થ મેં કેમ કર્યો? (૪૬). એક રાજાને મારતાં મને મારા પિતાએ બધાં તીર્થોમાં ફરવાની આજ્ઞા કરી હતી. ત્યારે આ તો ન ગણી શકાય એવા કેટલા રાજાને મેં મારી નાંખ્યા? ખરેખર કેટલું બધું પાપ થયું. આ બધું મને ડંખે છે. (ભારે પસ્તાવો થાય છે.) (૪૭-૪૮). માટે હું આપના શરણે આવ્યો છું. તમે મને પાવન કરો. એવું દુ:ખી મને બોલીને એણે ફરીથી પ્રણામ કર્યા. (૪૯). આ સાંભળીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે હે રામ ! એ બધા દુષ્ટ રાજાઓને તેં તરત જ મારી નાંખ્યા એનો નકામો સંતાપ શું કામ કરે છે? એમાં તારો કોઇ દોષ નથી. (૫૦). તેં તો (એમને મારીને) દુષ્ટોનો નાશ કરીને, સાધુ પુરુષોનું રક્ષણ કરીને ધર્મની સારી રીતે સ્થાપના કરી છે. એમાં તેં બિલકુલ પાપ કર્યું નથી. (૫૧). એ બધાનાં પુણ્યનો ક્ષય થવાથી એમના પાપને કારણે જ એમને મૃત્યુએ ઘેર્યા હતા. એ લોકો એમનાં પાપે જ મર્યા છે. તું તો કેવળ નિમિત્તમાત્ર છે. (૫૨). આમ છતાં તારું મન જો ના જ માનતું હોય તો મારું માનીને બ્રહ્મર્ષિને બોલાવીને સનાતન એવો સોમયાગ (સોમ યજ્ઞ) કર. (૫૩). એનાથી તારું પાપ દૂર થશે અને દેવ સંતુષ્ટ થશે. બ્રાહ્મણો રાજી થશે અને તારી જગતમાં કીર્તિ ફેલાશે. (૫૪). તેં યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોને મારીને આખી પૃથ્વી જીતી લીધી છે તો હવે યજ્ઞ કરીને તું એ કલ્પિત પાપ ધોઇ નાંખ. (૫૫). તું સ્થિતપ્રજ્ઞ કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કર. તેને દક્ષિણામાં સર્વસ્વ આપ તો તેનાથી તું પાવન થઇશ. (૫૬). દત્તપ્રભુનાં એ વચનો સાંભળીને અને એને માથે ચઢાવીને (સ્વીકારીને), બધા ઋષિઓને બોલાવીને એણે સોમ યજ્ઞ કરવાનું નક્કી કર્યું. (૫૭). અત્રિ, મરીચિ, અંગિરા, ક્રતુ, વસિષ્ઠ, પુલત્સ્ય, પુલહ, ભરદ્વાજ, કશ્યપ, ભૃગુ, ગૌતમ, વિશ્વામિત્ર, અગત્સ્ય, ગર્ગ, પવિત્ર વામદેવ, જગત્વંદ્ય વિખ્યાત જાબાલ વગેરે બધા અગ્રગણ્ય ઋષિઓ બધા શિષ્યોને લઇને આવ્યા. (૫૮-૬૦). શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહથી યજ્ઞનો આરંભ થયો. સ્વયં દત્તપ્રભુ જ્યાં આચાર્ય હોય ત્યાં પછી શાની ઊણપ હોય? (૬૧). જેના નામના સ્મરણ માત્રથી ન્યૂનતા સંપૂર્ણતાને પામે છે એવા દત્તપ્રભુ આચાર્ય થતાં સાંગતા સત્વરે સામે દોડીને આવે છે. (૬૨). દેવો પણ જાતે આવીને ત્યાં પ્રેમથી, સંતોષથી અને આનંદથી પોતાનો યજ્ઞનો ભાગ લે છે. (૬૩). ગાય અને ધન આપીને બ્રાહ્મણોને સંતુષ્ટ કર્યા અને એમને ભાવતાં ભોજન મળતાં બધા સંતુષ્ટ થયા. (૬૪).

વિધિ મુજબ કશ્યપઋષિના પગ ધોઇને શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજન કરીને પછી રામે સંકલ્પ મૂક્યો અને પૃથ્વીનું દાન કર્યું અને દક્ષિણા પેટે (તરીકે) આનંદથી ધન અને રત્નો આપ્યાં. (૬૫-૬૬). છેલ્લે આચાર્ય દત્તનું અનન્યભાવે પ્રણામ કરીને સુવર્ણ, ધન, વસ્ત્ર વગેરે આપીને ભાવથી પૂજન કર્યું. (૬૭). દેવે (દત્તે) આ બધું જ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું. આપ્તકામ ભગવાનને ધનનું શું કામ? (૬૮). દત્તપ્રભુને વળી આચાર્યપણું શું? એ ભાવભૂખ્યો દેવ ફૂલથી પણ રાજી થઇ જાય એવો છે. એણે તો ભકતની ઇચ્છાવશ જ કર્મ કરાવ્યું હતું. (૬૯). રામને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે હે રામ ! તને ધન્ય છે. તેં દુષ્ટોને મારવાનું કપરું કાર્ય કર્યું છે. (૭૦). રાક્ષસ સમા પરાણે જીતી શકાય એવા આ ક્ષત્રિયોને મારી નાંખીને અને યજ્ઞ કરીને તેં બધા લોકોને સુખી સુખી કરી નાંખ્યા છે. (૭૧). તું એકલો હતો, તારી મદદમાં કોઇ ન હતું જ્યારે સામે પક્ષે મોટા પ્રમાણમાં દુશ્મનો હતા. તો પણ તેં તારાં બાવડાંનાં જોરે એ બધાને મારી નાંખ્યા. ધન્ય છે તારા જેવા વીર પુરુષને ! (૭૨). તું સ્વયં વિષ્ણુ છે એટલે જ આવું અતુલ પરાક્રમ કરી શકે. એ વગર આવું બની જ ના શકે ! અને તારા વિના બીજું કોણ આવું કરી શકે? (૭૩). રામે કહ્યું કે મારી શું તાકાત? આ બધું તો આપની કૃપાનું જ ફળ છે. આપે જ કૃપા કરીને મારું (દાસનું) નામ કીર્તિવંત કર્યું છે. હું શું કામ ખોટું અભિમાન કરું? (૭૪). અરસપરસ આવું બોલતા

સાંભળીને લોકો જયજયકાર કરવા લાગ્યા. બંનેને પ્રેમથી પગે લાગીને ધન્ય હો ! ધન્ય હો ! (જય હો ! જય હો !) એવું બોલવા લાગ્યા. (૭૫). હે પ્રભુ ! આપ શરીરથી જુદા હોવા છતાં આપ બંને એક જ છો. આપનું એક જ રૂપ છે અને મન પણ એક જ છે એવું અમને દેખાય છે. તમારી લીલા સમજાય એવી નથી. (૭૬). લોકોને પાવન કરવા આમ અવતાર ધારણ કરીને, આવી અગમ્ય લીલા કરીને, તમે લોકોનો ઉદ્ધાર કરો છો. આવું બોલીને એમની આજ્ઞા લઇને એમની કીર્તિ ગાતાં ગાતાં પોતપોતાના સ્થાને ગયા. (૭૭-૭૮). શ્રીદત્ત સાથે નિરપેક્ષ મૈત્રી કરીને ત્યાં રામ રહ્યો. રાજી થઇને દત્તપ્રભુએ એને નિર્વાણરૂપ આત્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો.③ (૭૯). સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે એવા ત્રિપુરારહસ્યનો ઉપદેશ પ્રભુએ લોકો માટે પ્રેમથી કર્યો. (૮૦). એ દિવ્ય ઉપદેશ કેવળ ઉપનિષદમાં ચર્ચેલા તત્ત્વથી જ ભરેલો છે. જેના શ્રવણથી ભ્રાંતિ ટળે છે અને આત્મસંદેહ ગળે છે. (૮૧). દત્તપ્રભુએ કહ્યું કે હે રામ ! તું મારો મિત્ર છે. હવે મારાં ચરણનું ચિંતન કરતો કરતો તું જા અને તપશ્ચર્યામાં રત રહે. (૮૨). સાવર્ણિક મન્વંતરમાં તું જ્યારે ઋષિના ઘરે જન્મીને બ્રહ્મતેજરૂપી લક્ષ્મીથી યુકત મહર્ષિ થઇશ ત્યારે ફરીથી અવતાર ધરીને હું તારામાં મૂકેલું આ તેજ પાછું લઇ લઇશ. (ત્રેતાયુગમાં રામચંદ્ર ભગવાને શિવધનુષ્યનો ભંગ કર્યા બાદ પરશુરામનું તેજ લઇ લીધું હતું.) હવે તું સાગર કિનારે જા અને બ્રાહ્મણની જેમ ધીર પુરુષ બનીને તપસ્યા કર. તું મહાકલ્પને અંતે મારું સાયુજ્ય પામીશ. (૮૩-૮૫). દત્તપ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને થોડો સમય રામ આશ્રમે રહ્યો અને એ સમય દરમ્યાન એમની સેવા કરીને પછી પશ્ચિમ સાગરને કિનારે જઇને તપનું અનુષ્ઠાન શરૂ કર્યું. પરંતુ ત્યાં પણ બ્રાહ્મણોએ એને ઠરવા ના દીધો અને ફરી ફરી દાન માગવા લાગ્યા. (૮૬-૮૭). રામે કહ્યું કે મેં કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કરી દીધું અને બીજું બધું તમને દાનમાં આપી દીધું, પછી મારી પાસે કશું જ રહ્યું નથી. એટલે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે તેં પૃથ્વીનું દાન કર્યું છે તો દાનમાં આપેલી વસ્તુનો તું ઉપભોગ કેમ કરે છે? આ સાગર કિનારે ભૂમિ પર કેમ બેઠો છે? (૮૮-૮૯). આ સાંભળીને તે જ ક્ષણે બાણ મારીને સમુદ્રનો થોડો ભાગ સૂકવી દીધો અને ત્યાં કોંકણ નામના ભૂખંડનું સર્જન કર્યું. (૯૦). એ પ્રદેશ પણ બ્રાહ્મણોએ માગીને લઇ લીધો. તે દિવસથી ચિપળૂણ નામના ગામમાં ગુપ્ત રહીને પરશુરામ તપસ્યા કરે છે.④ (૯૧). ત્યાર પછીના યુગમાં દશરથના ઘરે રામ તરીકે અવતાર લઇને શ્રીહરિએ પરશુરામનું તેજ પાછું હરી લીધું. (૯૨). તે દિવસથી ગુપ્ત રહીને રામ તપસ્યા કરે છે. આગળ ઉપર એ મહાસમર્થ મહર્ષિ થશે. ક્ષત્રિયોનું અભિમાન ઉતારવા માટે વિષ્ણુનો અંશ અને દત્ત ભગવાનનો મિત્ર એવો પરશુધર પરશુરામ તરીકે અવતર્યો છે. (૯૩-૯૪). સ્વયં પાર્વતી રેણુકા તરીકે અને ભગવાન શંકર જમદગ્નિ તરીકે અવતર્યા હતા એ વાતમાં શંકાને કોઇ સ્થાન નથી. (૯૫).

ઘણા સમય પૂર્વે નસીબજોગે બ્રહ્મદેવને વેદોની વિસ્મૃતિ થઇ હતી. તેથી બ્રહ્મદેવ (બ્રહ્માજી) ખૂબ ઉદાસ થઇ ગયા હતા. (૯૬). એકદમ ઝડપથી માતાપુર જઇને એમણે રેણુકાની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે હે વાઙ્મયી (વાણીરૂપ) મા ગાયત્રી ! તું જ વેદોની માતા છે. હું વેદો ભૂલી ગયો છું. હે મા ! ફરીથી પહેલાની જેમ એને પ્રકાશિત કરીને તું મારા પર કૃપા કર. એટલે દેવી (રેણુકામાતા)એ કહ્યું કે જઇને દત્તને પૂછો. એ બધું કહેશે. એટલે બ્રહ્માએ જઇને દત્તને કહ્યું કે મને શંકા થઇ છે. હે દિગંબર એવા દત્તપ્રભુ ! તું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વજ્ઞ છે. તને બધા દેવો વંદે છે અને ઋષિ મુનિઓ તારી સેવા કરે છે. તને બુદ્ધિપ્રદીપ કહે છે. હે દેવ ! નસીબજોગે મને વેદોનું વિસ્મરણ થયું છે. તારા વિના ફરીથી કોણ ઉપદેશ કરે? તું એનો ઉપદેશ કરી મારા ખેદનું તરત નિવારણ કર. (૯૭-૧૦૧).

દત્તપ્રભુ હસીને બોલ્યા કે હે બ્રહ્માજી ! તમને અવિદ્યાથી જ વેદોનું વિસ્મરણ થયું છે અને તમે વિમૂઢ થયા છો. એણે (રેણુકાએ) ખરેખર તમને મોહમાં નાંખી દીધા છે. એ રેણુકા જ વિદ્યા અને અવિદ્યા છે એ ચોક્કસ માનજો. (૧૦૨-૧૦૩). જે બધા વર્ણો (અક્ષર)માં રહે છે અને બધા વર્ણો જેનામાં રહે છે એ વર્ણરૂપ જ રેણુકા છે અને એ બીજી કોઇ નથી. (૧૦૪). એ શબ્દ બ્રહ્મ જ સાવિત્રી છે, એને જ તું વેદમાતા જાણ. એ એક અને અદ્વિતીય કેવળ ચૈતન્ય

કળા છે. (૧૦૫). એ પ્રણવરૂપિણી (ૐકાર સ્વરૂપ) અને એકવીરા (રેણુકા) છે. એ એક અને અનેકમાં બધે રહીને જગતને જન્મ આપનારી છે. (૧૦૬). એનું સ્મરણ કરતાંની સાથે જ વેદોનું સ્ફૂરણ (સ્મરણ) થશે. એટલે બ્રહ્માજી બોલ્યા કે અરે ! હું પણ કેમ ભૂલાવામાં પડ્યો. આ વાત સાચી છે. (૧૦૭). એવું બોલીને બ્રહ્માજીએ ત્રિપુરા દેવી (રેણુકા)નું ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં જ રેણુકા-'મા' પ્રગટ્યાં એટલે બ્રહ્માજીએ વંદન કર્યાં. (૧૦૮). તેમના મુખેથી બધા વેદો સાંગ (અંગ સહિત) ઉત્પન્ન થયા. એ લઇને ચતુર્મુખી (બ્રહ્મા) ધન્ય ધન્ય થયા અને પ્રસન્ન પણ થયા. (૧૦૯). આવી સમર્થ રેણુકા 'રેણુ' નૃપનો ભાવ જોઇને પુત્રીરૂપે અવતરી. એના સ્મરણથી સંતાપ ટળી જાય છે. (૧૧૦). આજે પણ માહૂરગઢે હાજરા હજૂર રહીને ભકતોનાં સંકટો દૂર કરીને તેમને તારે છે. (૧૧૧). ત્યાં જ અત્રિ-અનસૂયાનું સ્થાન છે અને પાસે જ દત્તપ્રભુનો આશ્રમ છે. આવું મા-રેણુકાના ધામનું દર્શન માત્ર જન્મ મરણનો શ્રમ હરી લે છે. (૧૧૨). કાળા આમળાનાં ઝાડ પાસે (રેણુકા) લક્ષ્મી સ્વરૂપે વસે છે. આવા માહૂરગઢને ધન્ય છે. એનું વર્ણન કરવું કેવળ અશકય છે. (૧૧૩). મા રેણુકાનું શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરીને જો કોઇ પુરુષ માતૃતીર્થમાં પિંડદાન કરે તો તેના પિતૃઓની ચોક્કસપણે તરત જ સદ્‌ગતિ થાય છે. બધાં તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ એવું આ પાવનકારી અને પુણ્ય દેનારું તીર્થ છે. (૧૧૪-૧૧૫).

પોતાના (ચાંધ્રીક નામના ઋષિના) પિતૃઓ નરકમાં પડ્યા છે એવું જાણીને ચાંધ્રીક ઋષિએ આ સ્થળે પિંડદાન કર્યું તેથી તેના પિતૃઓ તે જ ક્ષણે મુકિતને પામ્યા. બધી ઇચ્છાઓ પૂરી કરનારું આવું સમર્થ તીર્થ ત્રિભુવનમાં બીજું એકેય નથી. (૧૧૬-૧૧૭).

એવું બીજું સર્વતીર્થ છે અને પદ્મતીર્થ પણ છે. જ્યાં સ્નાન કરવા માત્રથી કુષ્ઠ વગેરે રોગો હરી લે છે. (૧૧૮). એવું આ અનુપમ (શ્રેષ્ઠ) સ્થાન છે જ્યાં દત્તપ્રભુએ અર્જુનને યોગ વગેરેનો ઉપદેશ કરીને એને મુકિત આપી હતી. (૧૧૯). રામ પર અનુગ્રહ કરનાર અને નિરાકાર હોવા છતાં પણ ભાવનાને વશ સાકાર થનાર શ્રી ગુરુને ધન્ય હો ! એમનો જય હો ! (૧૨૦). વળી એણે અલર્કને પણ તાર્યો. એનો ખેલ (લીલા) સમજાય એવો નથી. પોતે વિશ્વનું ભરણપોષણ કરે છે છતાં એની પાસે નાનું સરખું વસ્ત્ર પણ નથી. (એટલે દિગંબર રહે છે.) (૧૨૧). આ સાંભળીને નિરંજન વંદન કરીને હર્ષભેર જે બોલ્યો એ અપૂર્વ અને રસભર વાતનું અનુસંધાન હવે પછીના અધ્યાયમાં છે. (૧૨૨). આ અધ્યાયમાં માતૃતીર્થનો મહિમા કહ્યો અને વર્ણન ન થઇ શકે એવું ત્રિપુરાદેવીના રહસ્યનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૨૩). જ્યાં ચાર મુખવાળા સ્વયં બ્રહ્મા પણ મૂગા થઇ જાય ત્યાં આ રાંકડા રંગનું શું ગજું? ગુરુદેવની કૃપા થતાં જ એનો સમૂળો ઢંગ જ ફરી ગયો. (૧૨૪).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'રેણુકામાહાત્મ્યવર્ણન'** નામનો સત્ત્યાવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૭

(૧) સાક્ષાત્ શંકરસ્વરૂપ જમદગ્નિ, સ્વયં પાર્વતીસ્વરૂપ રેણુકા અને વિષ્ણુનો અંશ એવા પરશુરામના આ કુટુંબમાં પરશુરામ ઉત્તર ક્રિયા કરે છે એ મહત્ત્વની વાત દ્વારા ધર્મ જાળવણીનો સંકેત છે. આપણા બાપજીએ પણ મોરટક્કા જઇને

પોતાની માતાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ કરી હતી અને લોકોને શીખવ્યું કે આવી વિધિ કરજો. પરંતુ મહત્ત્વની વાત
એ છે કે જ્ઞાની હોવા છતાં પરશુરામ માતાને યાદ કરીને જે આક્રંદ કરે છે અને માતૃઋણની વાત કરે છે એવાં
પાછળ પૂ.શ્રીનો આશય સમાજમાં માત-પિતાની સેવા કરતા બધા થાય એવો છે. પોતાની માતાનું સ્મરણ થતાં પૂ.શ્રી
જાહેરમાં આંસુ સાર્યાં હતાં એ વાત બધા જાણે છે. પોતાનો ભકત 'માતા પ્રત્યે કેવળ સદ્‌ભાવ અને પૂજ્યભાવ રહે'
એવી એમની અંતરની ઇચ્છા અહીં વ્યકત થઇ છે. પૂ.શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજીને ભાગવત વિદ્યાપીઠ, સોલાના આમંત્રણના જવાબમાં લખેલું કે "માતાની આજ્ઞા છે કે મારે રાત્રિ નારેશ્વર ગાળવી. માતૃઆજ્ઞાવશ હું લાચાર છું." પૂ.શ્રીની આ જબરજસ્ત ક્રાંતિ ધ્યાન બહાર ન જાય તો પારાયણ ફળ્યું ગણાય. જો પરશુરામને આ સમયે યાદ આવી જાય કે એણે ભૂતકાળમાં માતાનું ડોકું ઉડાડી દીધું હતું તો કેટલું ભારે દુ:ખ થાય? એટલે એમણે વરદાન માગ્યું હતું કે આ વાત મને કદી પણ યાદ ના આવો.

(૨) આત્મા આનંદ સ્વરૂપ છે એ વાતને સમર્થન મળે એવા દોહરા છે. દોહરા ૪૪ થી ૪૮નું વાચન આ સંદર્ભમાં કરી શકાય. કોઇપણ વ્યકિત ક્રોધમાં આવીને કશું પણ એવું કરે કે જેથી એ પોતાના આનંદ સ્વરૂપથી દૂર થાય તો એ વ્યકિત મોડી-વહેલી એને હેરાન કરે છે, ડંખે છે. પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીના એ વાકયનું સ્મરણ ઉચિત ગણાશે કે 'પ્રેમ આપશો તો પ્રેમ મળશે. કદાચ નહિ મળે તો પણ પ્રેમ આપ્યાનો સંતોષ થશે'. આ સંતોષ પામવાની ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવા માટે સત્સંગની જરૂર છે, સંતના જીવનને વાંચવાની જરૂર છે.

(૩) રામને દત્તનું સખ્ય મળ્યું એમાં સખ્યનો આપેલો અર્થ 'નિરપેક્ષ મૈત્રી' ખૂબ મહત્ત્વનો છે. પૂ.શ્રી પોતાના ભારે જગત્સુહૃદ્ લખતા તો એમાં પણ સુહૃદ્નો અર્થ એ જ છે કે કોઇપણ જાતની અપેક્ષા નહિ રાખનાર મિત્ર. આ નિરપેક્ષ મૈત્રીમાં જ પ્રેમ રહેલો છે. નવધા ભકિતમાં પણ સખ્ય મૈત્રી આઠમી છે. મિત્રને બધું કહી શકાય અને એ પણ બધું કરી શકે. એના ખભે બેસી શકાય અને એને ખભે બેસાડી પણ શકાય. પરંતુ મોટી વ્યકિત સખા બનાવે ત્યારે સામી વ્યકિતએ એને સમજવામાં ભૂલ નહિ કરવી નહિતર અર્જુનને જેમ રડતાં રડતાં કહેવાનો દિવસ આવ્યો હતો તેમ આપણને પણ આવે.

સખેતિ મત્વા પ્રસભં યદુકતં હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખેતિ |
અજાનતા મહિમાનં તવેદં મયા પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાડપિ ||
યન્ત્યાવહાસાર્થમસત્કૃતોડસિ વિહારશય્યાસન ભોજનેષુ |
એકોડથવાપ્યચ્યુત તત્સમક્ષં તત્ક્ષામયે ત્વામહમપ્રમેયમ્ ||

(ગીતા. અ.૧૧/શ્લોક ૪૧-૪૨.)

આપનો આ મહિમા અને સ્વરૂપને ન જાણતાં મેં ભૂલથી અથવા સ્નેહથી 'આપ મારા મિત્ર છો' એવું માની 'હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે સખા !' આ રીતે જે કાંઇ સંબોધીને કહ્યું છે તથા હે અચ્યુત ! સાથે ખેલતાં, સૂતાં-બેસતાં, ઊઠતાં-બેસતાં કે ખાતાં-પીતાં, એકલા અથવા કોઇની સમક્ષ પણ મારા દ્વારા હસવામાં પણ આપનો જે કંઇ અનાદર કરાયો હોય તે સર્વ અપરાધ માટે અપાર પ્રભાવવાળા આપની સમક્ષ હું ક્ષમા માગું છું.

(૪) ૮૭ થી ૯૧ સુધીના દોહરા વાંચતાં બ્રાહ્મણોની માગણવૃત્તિનાં વરવાં દર્શન થાય છે. પૂ.શ્રીની ખૂમારી આ માગણવૃત્તિને સહન કરી શકતી નથી. માગવું અને મરવું બરાબર છે. પણ માગનારને કયાં એની ચિંતા હોય છે!

અધ્યાય : ૨૮

આ અધ્યાયનું નામ **'કુવલયાશ્વેન મદાલસાવરણ'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૬૫ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં શત્રુજિત નામના રાજાના પુત્ર ઋતુધ્વજની વાતનું વર્ણન આવે છે. સોમ (ચંદ્ર) વંશમાં થયેલા રાજા શત્રુજિતને ઋતુધ્વજ નામનો પુત્ર હતો. ગાલવ મુનિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે ઋષિની માંગણી સ્વીકારીને શત્રુજિતે ઋતુધ્વજને મોકલ્યો. ઈશ્વરે ગાલવ મુનિને એક દૈવી ઘોડો આપ્યો હતો જે એણે ઋતુધ્વજને આપ્યો. (૧-૩૯).

ઋતુધ્વજની હાજરીમાં જ્યાં ગાલવ મુનિએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો ત્યાં જ પાતાલકેતુ વરાહ (ડુક્કર)ના સ્વરૂપે આવ્યો એટલે મુનિએ એને બતાવ્યો. ઋતુધ્વજે બાણ માર્યું જે એની છાતીમાં વાગ્યું પણ મર્યો નહિ અને ત્યાંથી નાસી ગયો. દિવ્ય ઘોડા ઉપર બેસીને ઋતુધ્વજ એની પાછળ પાછળ ગયો. પાતાલકેતુ એક ગુફામાં (દરીમાં) ભરાયો. એની પાછળ ઋતુધ્વજ પણ ગયો. (૪૦-૪૮).

ઘોડો એને પાતાળમાં લઇ ગયો. ત્યાં રત્નજડિત એક મહેલમાં બે સ્ત્રીઓને જોઇ. એક હતી મદાલસા અને બીજી હતી એની બહેનપણી કુંડલા. વિશ્વાસુ ગંધર્વની પુત્રી મદાલસાનું હરણ કરીને પાતાલકેતુ એને પરણવાના હેતુથી અહીં લાવ્યો હતો. પણ મદાલસા એને પરણવા માગતી ન હતી. કુંડલાએ કહ્યું કે કાલે એ રાક્ષસ બળજબરીથી પરણવાનો છે. આ મદાલસા મરી જશે પણ એને નહિ પરણે. કુંડલાની વિનંતી સ્વીકારીને, મદાલસાની મરજી જાણી કુલગુરુની હાજરીમાં અગ્નિની સાક્ષીએ ઋતુધ્વજે લગ્ન કર્યાં. (૪૯-૧૩૦). કુંડલા પછી હિમાલય પર ગઇ અને ઋતુધ્વજ મદાલસાને ઘોડા પર બેસાડીને મુનિના આશ્રમે જવા નીકળ્યો એટલે પાતાલકેતુ એના ભાઇ તાલકેતુ સાથે લશ્કર લઇને લડવા આવ્યો. યુદ્ધમાં પાતાલકેતુ વીંધાયો. એ જોઇને તાલકેતુ નાસી ગયો. મુનિના આશિષ લઇને ઋતુધ્વજ મદાલસા સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યો. પરંતુ બધા દિવસ કયાં કોઇના એક સરખા જાય છે. પછીની વાત બીજા અધ્યાયમાં છે. (૧૩૧-૧૬૫).

શિષ્ય નિરંજને પ્રણામ કરીને અલખને કહ્યું કે હે ગુરુરાય ! મને ગુરુની કથા આગળ કહો જેથી મારો સંશય દૂર થાય. (૧). અલર્ક કોણ હતો? અને એને કેવી રીતે તાર્યો એ વાત મને કહો. હું જેમ જેમ અમૃત પીતો જાઉં છું તેમ તેમ તરસ વધતી જાય છે. (૨). હું આપને તકલીફ આપું છું એ સાચું પરંતુ મારું તો કામ થઇ જાય છે. (મને લાભ થાય છે.) આપ તો સ્વયં કામના રહિત છો પણ લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ ફરો છો ને ! (૩). આ સાંભળીને અલખજી બોલ્યા કે હે નિરંજન ! તારો પ્રશ્ન ખૂબ સરસ છે. આ જગતમાં પ્રશ્ન પૂછનાર જ કયાં મળે છે? હું કહું તે બધું સાવધાન થઇને સાંભળ. (૪).

ચંદ્રવંશમાં શત્રુજિત નામનો એક રાજા હતો. એ નિર્મલ ટેક રાખીને શિવજીની આરાધના કરતો હતો. (૫). ભગવાન શંકરની કૃપાથી તેને તેજનો અંબાર અને સદ્‌ગુણનો ભંડાર સમો પુત્ર થયો. (૬). એનું નામ ઋતુધ્વજ પાડ્યું. એ પિતૃભકત હતો. પિતાએ એને જનોઇ આપી અને એ વિદ્યા શીખવા લાગ્યો. (૭). ધનુર્વેદનો અભ્યાસ કરીને શસ્ત્ર-અસ્ત્રની બધી વિદ્યામાં નિપુણ થયો. (૮). એ રાજાનો પુત્ર ઉદાર, મહા શૂરવીર, શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરનાર અને બીજાનાં દુ:ખ દૂર કરનાર હતો. (૯). ન્યાય નીતિથી વર્તીને એ યુવરાજપદ શોભાવતો હતો. (૧૦).

રેવા નદીના કિનારે ગાલવ મુનિ નામના એક મુનિ પોતાના આશ્રમમાં રહીને પોતાના અનુષ્ઠાનમાં રત રહેનાર સાક્ષાત્ ધર્મમૂર્તિ હતા. (૧૧). એક વાર તહેવારના દિવસે (પર્વકાળે) શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહથી મુનિએ જ્યાં યજ્ઞની શરૂઆત

કરી ત્યાં જ વિઘ્ન આડે આવ્યું. (૧૨). યજ્ઞનો ધૂમાડો દેખાતાંની સાથે જ પાતાલકેતુ નામનો એક રાક્ષસ યજ્ઞનો ભંગ કરવા દોડી આવતો હતો. (૧૩). એ રાક્ષસ અતિ ભયંકર અને મહા ઘાતકી હતો. યજ્ઞમાં માંસ અને હાડકાં નાંખીને યજ્ઞ (મખ)ને અભડાવતો હતો. (૧૪). આને લીધે મુનિ બધી રીતે કંટાળી ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે હવે હું શું કરું? આ રાક્ષસ ઉપાધિ કરે છે અને હું કશું કરી શકતો નથી. (૧૫). જો એને ક્રોધે ભરાઇને શાપ આપું તો મારા તપનો ભંગ થાય, ભયંકર પાપ લાગે અને બધી મઝા મરી જાય. (૧૬). હે ભગવાન ! તું આ ભકતની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે? હે દીનબંધુ ! તારા વિના મારો કોઇ બીજો રક્ષક નથી. (૧૭). તને દૈત્યનો દુશ્મન અને ધર્મની મર્યાદાનું રક્ષણ કરનાર કહ્યો છે. તારા વિના મારે બીજો કોઇ આશ્રય નથી. હે પ્રભુ ! તું હવે દોડ, જલદી દોડ. (૧૮). આ દૈત્યોએ મુનિઓને હરાવી દીધા છે. યજ્ઞ અને યાગ થઇ શકતાં નથી. બધા કર્મનો લોપ થયો છે માટે હે વિભુ ! તું જાગ અને દોડીને આવ. (૧૯). તારા ભરોસે મેં જ્યાં યજ્ઞની શરૂઆત કરી ત્યાં જ અરેરે ! આ દૈત્યો વિઘ્ન કરવા આવી પહોંચ્યા છે. હે પ્રભુ ! આ દુષ્ટોને તું હણી નાંખ. (૨૦).

આ રીતે લાચાર થઇને મુનિવરે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી. એનાથી દૈત્યનો અંત લાવનાર ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને એક ચમત્કાર થયો. (૨૧). આકાશ માર્ગથી ત્યાં ઓચિંતો એક ઘોડો ઊતર્યો અને દેવવાણી (આકાશવાણી) થઇ જે દંગ થઇને મુનિ સાંભળી રહ્યા. (૨૨). હે મુનિ ! આ દિવ્ય ઘોડો લઇને તું શત્રુજિત રાજા પાસે જા અને યજ્ઞના રક્ષણ માટે એના પુત્ર (ઋતુધ્વજ)ની માંગણી કર. તારું કાર્ય સિદ્ધ થઇ જશે. (૨૩). આ ઘોડા પર બેસીને ઋતુધ્વજ જલદીથી દુષ્ટને મારશે અને તારો યજ્ઞ પૂર્ણ થશે. (૨૪). આ આકાશવાણી સાંભળીને મુનિ ઘોડાને લઇને એ જ ક્ષણે રાજદરબારમાં આવ્યા અને પ્રાર્થનારૂપે બોલ્યા કે હે રાજા ! મારું નામ ગાલવમુનિ છે અને હું રેવાતટે રહું છું. હું યજ્ઞ કરું છું ત્યારે પાતાલકેતુ નામનો એક રાક્ષસ યજ્ઞમાં માંસ અને હાડકાં ફેંકીને વિઘ્ન કરે છે. આજે ભગવાને પ્રસન્ન થઇને મને આ દિવ્ય ઘોડો આપ્યો છે. (૨૫-૨૭). એ અચાનક જ આકાશમાર્ગેથી ઊતર્યો અને ત્યાં આકાશવાણી થઇ કે આ ઘોડા ઉપર બેસીને ઋતુધ્વજ દૈત્યને મારી નાંખશે. એટલે હું અહીં આવ્યો છું. યજ્ઞના રક્ષણ માટે તું તારા પુત્રને આપ. ભગવાન તારું ભલું કરશે. (૨૮-૨૯). જે આનંદપૂર્વક કોઇનું પણ દુ:ખથી રક્ષણ કરે છે તે જ સાચો ક્ષત્રિય મનાય છે. જલદીથી યજ્ઞનું રક્ષણ કરી ક્ષત્રિય એવું નામ સાર્થક કર. (૩૦).

મુનિનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલો રાજા બોલ્યો કે હે પુત્ર ઋતુધ્વજ ! તું સુખેથી આ ઘોડા પર બેસીને જા અને દૈત્યનો નાશ કર. (૩૧). જ્યાં મુનિની કૃપા હોય ત્યાં આખું વિશ્વ અનુકૂળ થઇ જાય છે, તો બાપડા દૈત્યની તો શી વિસાત? એ ચોક્કસ કમોતે મરશે જ. (૩૨). પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળીને ઋતુધ્વજ માત-પિતાને પ્રણામ કરીને ઘોડાને લઇને મુનિ સાથે આશ્રમમાં આવ્યો અને કહ્યું કે તમે કોઇનાથી પણ ડર્યા વગર, નિર્ભય થઇને યજ્ઞ (અધ્વર)ની શરૂઆત કરો. (૩૩-૩૪). તમે મને રાક્ષસ બતાવજો એટલે હું એને મારી નાંખીશ. એટલે મુનિએ કહ્યું કે હું જેવો યજ્ઞનો આરંભ કરીશ તેવો યજ્ઞનો ધુમાડો જોઇને એ તરત જ આવશે એટલે એ દેખાશે કે તરત જ હું તને બતાવીશ. (૩૫-૩૬). તું શસ્ત્ર અને અસ્ત્રથી સજ્જ (તૈયાર) રહે. એ દુષ્ટ માયાવી છે અને ઘડી ઘડી એનું રૂપ બદલે છે. તેથી તું એ દુષ્ટ પ્રત્યે સાવધાન થઇને રહે. (૩૭).

રાજકુમારે કહ્યું કે જ્યારે આપના જેવું શિરછત્ર હોય ત્યારે અમે બિલકુલ ભય વગરના થઇ જઇએ છીએ, પછી એ દૈત્ય શું કરવાનો છે? (૩૮). હે ગુરુનાથ ! તમારા જેવા સંતની કૃપા થાય પછી શું દુર્લભ હોય? વિજય તો જાતે દોડીને સામે આવીને ઊભો રહે. એ પણ કાંઇ મોટી વાત નથી. (૩૯). આવાં વચન સાંભળીને ગાલવે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. પ્રેમપૂર્વક સંકલ્પ કરીને અગ્નિનું આવાહન કર્યું. (૪૦). બધે હોમનો ધુમાડો વ્યાપ્યો એટલે એ જોઇને એ ભયંકર દૈત્ય એકદમ ઝડપથી વરાહનું રૂપ લઇને દોડતો આવ્યો. (૪૧). ઘૂર ઘૂર શબ્દ કરતો હતો (ઘૂરકતો હતો), એની દાઢ વિકરાળ

હતી. ભાલા સમા વાળ ઊભા હતા. આમ સઘળું બિહામણું (બીક લાગે એવું) હતું. (૪૨). એ જ ક્ષણે એ આશ્રમમાં આવ્યો. એને જોઇને ગાલવ મુનિએ રાજકુમારને કહ્યું કે તું ત્યાં જો. પેલો આવ્યો છે. (૪૩). મુનિનું એ વચન સાંભળીને વરાહને જોઇને રાજકુમાર ઘોડા પર ચઢીને એકદમ દોડ્યો. (૪૪). વરાહનું નિશાન કરીને જોરથી એકદમ ધારદાર તીર માર્યું, જે એનાં હૃદયને ભેદીને પેસી ગયું. આમ છતાં એ મર્યો નહિ. (૪૫). રાક્ષસનું મર્મ સ્થળ ભેદાયું. એ ડુક્કરવેષી પાતાલકેતુ નાસવા લાગ્યો એટલે રાજકુમાર ઘોડા પર બેસીને ડુક્કરની પાછળ દોડ્યો. (૪૬). એ રાક્ષસ બીકનો માર્યો ગુફામાં ભરાઇ ગયો અને એની પાછળ પાછળ રાજકુમાર છૂપા રસ્તે ગયો. (૪૭). એ અશ્વની (ઘોડાની) ઝડપને ધન્ય છે. અંધારામાં પણ ચાલીને ક્ષણવારમાં પાતાળમાં આવીને ઊભો રહ્યો. (૪૮). રાજકુમારે ત્યાં એક દિવ્ય રત્નજડિત મહેલ જોયો. સુવર્ણ શિખરો ઝગમગે છે, મણિનાં બારણાં છે, નીલમ (ઇંદ્રનીલ)ની ભીંતો છે, મોતીનાં તોરણો છે, વૈદૂર્ય (નીલરંગનો મણિ)ના દાદર છે, સ્ફટિકની અગાસી છે. એના બાગની શોભાનું વર્ણન કોણ કરી શકે? આ બધું જોઇને રાજપુત્ર દંગ થઇ ગયો. (આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો.) (૪૯-૫૧). ઘોડાને ઝાડ સાથે બાંધીને એ મહેલની પાસે આવ્યો. ત્યાં તો દ્વાર પર એકલી એક દિવ્ય કન્યાને જોઇ. (૫૨). એ મુગ્ધા સુંદર બાળા રમવાના દડાથી (કંદુકથી) રમતી હતી. પોતાની પાસે રાજકુમારને જોતાં જ એ તરત જ ચમકી અને તરત જ માળ ઉપર દોડતી દોડતી ચડી ગઇ. આ જોઇને રાજકુમાર એની પાછળ પાછળ ગયો. ત્યાં તો સાતમા માળે એણે રત્નજડિત પલંગ (પર્યંક) પર બીજી સુંદરીને બેઠેલી જોઇ જેની કોમળ કાયા જાણે પ્રત્યક્ષ વીજળી સમાન હતી. (૫૩-૫૫). જેના રોમે રોમમાંથી તારુણ્ય નીતરતું હતું. એવી તે સુંદરતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ સમાન દેખાતી હતી. (૫૬). એને ચિંતામાં ડૂબેલી બેઠેલી જોઇને રાજકુમારને મનમાં ખૂબ નવાઇ થઇ. ત્યાં તો એ યુવતી રાજકુમારને જોઇને મૂર્છિત થઇને ધરતી પર ઢળી પડી. એની પેલી સાવધાન બહેનપણીએ એને પકડી રાખી. (૫૭-૫૮). એ મડદાંની માફક (નિર્જીવની જેમ) ભાન વગર એક ક્ષણ પડી રહી. આ જોઇને રાજકુમારને મનમાં દુ:ખ થયું. (૫૯). એને થયું કે માનો યા ના માનો પણ ચોક્કસ એ મને જોઇને મનમાં બીધી લાગે છે અને તેથી ભૂમિ પર મૂર્છા ખાઇને પડી છે એમાં કોઇ શંકા જ નથી. (૬૦). આ મહેલ તો સુંદર જણાય છે પણ ઘરમાં કોઇ પુરુષ દેખાતો નથી. આ બે સુંદરીઓ એકલી રહેતી હોય એમ જણાય છે. (૬૧). એકાંતમાં જયાં એકલી સ્ત્રીઓ હોય ત્યાં જવામાં મોટો દોષ ગણાયો છે માટે મારે અહીંથી તરત પાછા ફરવું જોઇએ અને એ જ નીતિ પ્રમાણેનું યોગ્ય વર્તન છે. એવું વિચારીને જયાં રાજા પાછો ફર્યો ત્યાં જ પેલી ઊઠીને લાચાર મુખે રડવા લાગી અને રાજાને જોઇ ફરી બેભાન (નિ:સંજ્ઞ) થઇને પાછી બેભાન થતી.① (૬૨-૬૪). એની બહેનપણીએ રાજકુમારને પૂછ્યું કે તમે આ રીતે અહીં કેવી રીતે આવ્યા? તમે કોણ છો? ક્યાં નીકળ્યા હતા? અહીં તમારે આરામ કરવો હોય તો ભલે કરો. (૬૫). રાજકુમારે કહ્યું કે અહીં કોઇ પુરુષ નથી એટલે મારું મન ખચકાય છે. એટલે હું કેવી રીતે આરામ કરું? (૬૬). તમે બન્ને જણા કોણ છો? અને આવા નિર્જન સ્થળે એકલાં કેમ રહો છો? આ (યુવતી) કેમ વારે ઘડી બેભાન થાય છે? તમે મને બધું વિસ્તારપૂર્વક કહો. (૬૭). આ વચન સાંભળીને પેલી બહેનપણીએ યુવતીને ગૂઢ ઇશારો કર્યો. રાજકુમારને જોઇને એણે જોરદાર નિસાસો નાંખ્યો. (૬૮). પંખો નાંખીને એને સાવધાન કરી અને પછી એ યુવતીના ઇશારાથી એની બહેનપણીએ રાજાને કહ્યું કે હે દેવ ! તમે આજે અહીં આવીને અમને દર્શન આપ્યાં. એ દર્શનને કારણે તમારાં ચરણની સેવાની ઇચ્છાથી એ બેભાન થઇ પડે છે. (એને તમારી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છે.) (૬૯-૭૦). એ કામેચ્છાવશ વ્યાકુળ થઇ છે અને એના ક્ષોભનું કારણ આપ છો. હું તમને તદ્દન સાચું કહું છું. (૭૧). આ સુંદરી વિશ્વાવસુ ગંધર્વની કન્યા (દીકરી) છે. પાતાલકેતુ એનું હરણ કરીને એને અહીં લાવ્યો છે. (૭૨). આ મદાલસા એ લાવણ્યની લતા સમાન છે અને સદ્નસીબે એની સાથે આપનો મેળાપ થયો છે. (૭૩). એ કુલાધમ રાક્ષસ એની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છે છે. હરણ કરીને લાવ્યા પછી એની સાથે તરત જ રતિક્રીડા કરવા પ્રવૃત્ત થયો એટલે એને તે વખતે ખસેડવા પૂરતું એણે કહ્યું

કે અમારા કુળમાં લગ્ન કર્યા પહેલાં સ્ત્રી સાથે આવી ભોગક્રીડા કરવાની પ્રથા નથી. આમ છતાં પણ તું બળજબરીથ
રતિક્રીડા કરવાનો પ્રયત્ન કરશે તો તું ખાતરી રાખજે કે હું ચોક્કસ મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ. (હું મરી જઇશ.) ત્યારે એનુ
માનીને શુક્રાચાર્યને પૂછીને લગ્ન માટેનું મુહૂર્ત કઢાવ્યું. (૭૪-૭૭). કાલે તેરસને દિવસે એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ બળજબરીથ
લગ્ન થશે. લગ્ન કરવાના હેતુથી જ કાલે એને જીવતી રાખીને એ દૈત્ય અમને છોડીને જતો રહ્યો. એ તક (લાગ)નો લાભ
ઊઠાવીને એ આપઘાત કરવા ઊઠી ત્યાં જ કામધેનુએ આવીને કહ્યું કે હે સુંદરી ! તું તારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ નહિ. મારું
માનીને હે મદાલસા ! તું થોડી ધીરજ રાખ. (૭૮-૮૦).

આવતી કાલે દૈત્યને વીંધીને એક વીર પુરુષ આ સ્થળે આવીને તને મળશે અને તારી સાથે પરણશે. (૮૧).
એ મદન મનોહર પુરુષ તારે માટે લાયક હશે એ નક્કી છે. એનો હાથ ઝાલીને તું સુખી થજે. આજે આ રીતે પ્રાણનો ત્યાગ
કરીશ નહિ. (૮૨). આવું કહીને ત્યાંને ત્યાં જ કામધેનુ (સુરભી) અંતર્ધાન થઇ ગઇ. એ રીતે જ એ દુષ્ટ આજે વીંધાયો
છે અને એના કહેવા પ્રમાણે જ આજે બધું બન્યું છે. (૮૩). અત્યારે જ ડુક્કરના એ વેષમાં અહીંથી હાંફતો હાંફતો ગયો
એને કોણે વીંધ્યો તેની કોને ખબર? (૮૪). એ વીંધાયો તેથી પાતાલમાં જઇને ભરાઇ બેઠો છે. એની પાછળ પાછળ આપને
આવેલા જોઇને અમારી શંકા દૂર થઇ. (૮૫). મને એમ લાગે છે કે ચોક્કસ આપે જ એને વીંધ્યો છે. હે દેવ ! તમે કોણ
છો તે કહો. તમને જોતાં જ આ મન પ્રસન્ન થઇ ઊઠે છે. (ઠરે છે.) (૮૬). હું તાપસ કન્યા છું. મારું નામ કુંડલા છે અને
હિમાલયમાં યોગમાં રત (મગ્ન) રહું છું. (૮૭). હું એની બાળપણની બહેનપણી છું અને એની સાથે જ મોટી થઇ છું અને
મદાલસા (ગંધર્વની દીકરી-આત્મજા) સાથે કોડથી રમતી હતી. (૮૮). આનું અપહરણ કરીને એને આકાશ માર્ગે લઇ જતાં
એ દુષ્ટ દાનવને મેં જોયો. આનું કરુણ રુદન સાંભળીને હું એકદમ દોડી અને એનું હિત કરવાના આશયથી એને વિનયપૂર્વક
પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે તું મને સાથે લઇ જા. એને મારા વિના નહિ ગમે અને એકલી એકલી રડ્યા કરશે. એના કરતાં તું
મને સાથે લઇ જા. અમને બન્નેને આનંદ થશે. (૮૯-૯૧). સદ્નસીબે એ દુષ્ટને દયા આવી અને મને સાથે લઇ આવ્યો.
હે નાથ ! આપને મળવાથી મારું આવવું સફળ થયું. (૯૨). મેં આપને બધું જ કહ્યું. એ જ રીતે આપ પણ બધું વિગતવાર
કહો. આપે અમને દીનને દર્શન આપીને કૃતાર્થ (ધન્ય ધન્ય) કરી દીધાં છે. (૯૩). એ સાંભળીને રાજકુમાર બોલ્યો કે હું
દેવપુરુષ નથી. હું આ પૃથ્વી ઉપર રાજાના પુત્ર તરીકે યથાર્થ રીતે રહું છું. (૯૪). સોમવંશી રાજા શત્રુજિત એ મારા પિતા
છે અને પિતૃભક્ત એવા મારું નામ ઋતુધ્વજ છે. (૯૫). ગાલવ મુનિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે પિતાએ મને મોકલ્યો
એટલે એ કામ માટે હું આવ્યો હતો. (૯૬). એ મુનિના આશ્રમમાં આ વરાહના રૂપમાં આવેલો દૈત્ય મારા હાથે વીંધાયો એટલે
તરત જ ઝડપથી નાસી ગયો. (૯૭). આ જ ગુફામાં એ પેઠો એટલે એની શોધ કરવા માટે હું એની પાછળ પાછળ આવ્યો.
મને પણ ખૂબ આનંદ થયો છે. (૯૮). હવે એ દાનવને શોધીને મારી નાંખું એટલે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન થશે અને બધું
શુભ થશે. (૯૯). કુંડલાએ કહ્યું કે એ બંને ભાઇઓ દુષ્ટ છે. એમાં પાતાલકેતુ મોટો છે અને તાલકેતુ નાનો છે. (૧૦૦).
બન્ને જણા આ જગ્યાએ રહીને ત્રણે લોકને હેરાન હેરાન કરે છે. અત્યારે પાતાલમાં જઇને સંતાઇ રહ્યા છે. (૧૦૧). આખરે
થાકીને બહાર આવશે અને એમનાં પાપે જ મરશે. હવે એનું પુણ્ય પૂરું થવા આવ્યું છે એમાં શંકા નથી. (૧૦૨). મારી એક
વિનંતી સ્વીકારો અને તમે આ પવિત્ર કન્યા સાથે લગ્ન કરો. (૧૦૩). એનું પાણિગ્રહણ કરીને એને જલદીથી શોક મુક્ત
કરો. આ કરવા જેવું છે. એ કરવાથી તમારી જગતમાં કીર્તિ ફેલાશે. (૧૦૪). આ કન્યા યોગીઓ દ્વારા પ્રશંસા પામેલી છે
એના જેવી બીજી કોઇ કન્યા નથી. હે રાજકુમાર ! એની સાથે પરણીને તમે પણ જલદીથી ધન્ય થઇ જાવ. (૧૦૫).
તમે મારી વાતનો અનાદર કરીને મારું કહ્યું નહિ કરો તો આ (કન્યા) એનો જીવ આપી દેશે પણ એ દુષ્ટને તો નહિ
જ પરણે. (૧૦૬). પ્રાણ જશે તો પણ એ દુષ્ટને વશ નહિ થાય. તમે જ કહો કે સિંહની દીકરી શિયાળને પચે ખરી કે? (૧૦૭).

હે દેવ ! પ્રારબ્ધાનુસાર એ તમારે શરણ આવી છે. તો એને તરછોડશો નહિ. એને પરણીને તમે પણ જગમાં ધન્ય થાવ. એની સેવા પામવી એ પણ દુર્લભ છે. (૧૦૮). આ રીતે બહેનપણી કુંડલા વારે વારે વિનંતી કરે છે, પરંતુ રાજાનું મન માનતું નથી. એણે કહ્યું કે મને આ યોગ્ય લાગતું નથી. (૧૦૯). ધન્ય છે એ જિતેન્દ્રિય રાજકુમારને કે જે સ્ત્રીનાં સાંનિધ્યમાં જરા પણ વિકાર અનુભવતો નથી અને મનમાં સહેજ પણ ચલિત થતો નથી. (૧૧૦). એ બોલ્યો કે મેં તમારી બધી વાત સાંભળી. એ મને પરણવાની ઇચ્છા રાખે છે એ પણ જાણ્યું. પરંતુ મારું મન માનતું નથી. હજી મનમાં શંકા થાય છે. (૧૧૧). હું ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારો છું. એટલે અધર્મ નહિ કરું. એનું દાન કોણ કરે? એ મારા કુલની વધૂ કેવી રીતે બને? (૧૧૨). રાજાની દીકરી દેવ અને બ્રાહ્મણની હાજરીમાં અગ્નિની સમીપમાં લગ્ન કરે છે. અહીં તો કોઇ સાક્ષી નથી. (૧૧૩). મોહવશ થઇને એને એકાંતમાં પરણું તો મને ભયંકર પાપ લાગશે અને મનમાં ખૂબ કલેશ થશે. (૧૧૪). કુંડલાએ કહ્યું કે તમે આવું શું બોલો છો? સ્વયંવરમાં કન્યા પોતે જ લગ્ન કરે છે તો એને કોણ દોષિત ગણે છે? (૧૧૫). આ તો ગંધર્વની દીકરી છે. એની સાથે ગાંધર્વલગ્ન કરતાં તમને પાપ નહિ લાગે અને બધે તમારો જયજયકાર થશે. (૧૧૬). તમે વિચાર કરીને જુઓ તો કુલાચાર પણ અન્ય નથી. શું શકુંતલા પણ દુષ્યંત સાથે આ રીતે પરણી ન હતી? (૧૧૭). સૂર્યવંશમાં અને ચંદ્રવંશમાં એમ બધે સ્વયંવર સ્વીકારાયો છે. એમાં પણ ગાંધર્વ વિધિ પ્રમાણેનાં લગ્ન તો શ્રેષ્ઠ મનાયાં છે એમાં કોઇ શંકા છે કે? (૧૧૮). આમ છતાં તમારો સાક્ષીનો આગ્રહ હોય જ તો હું ધ્યાન કરીને જલદીથી કુલગુરુને અહીં બોલાવું છું અને પછી શંકા રાખ્યા વિના લગ્ન કરો. (૧૧૯). એટલે રાજાએ કહ્યું કે જો સાક્ષીમાં કુલગુરુ હોય તો પછી એના જેવી બીજી વાત શી ! તો તો પછી મને કોઇ જ વાંધો નથી અને મને પણ સંતોષ થશે. (૧૨૦). આ સાંભળીને કુંડલાએ ધ્યાનથી ગુરુને બોલાવ્યા, એટલે ગુરુ પણ સમિધ અને દર્ભ (કુશ) લઇને તરત જ આવી પહોંચ્યા. (૧૨૧). કુંડલાએ બધી વાત કરી એટલે એ સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે નસીબજોગે આ શુભ મુહૂર્ત છે. આના જેવું બીજું શુભ મુહૂર્ત જ નથી. તો પણ એક ગ્રહ જરા નબળો છે. એ સિવાયનું બાકી બીજું બધું બરાબર છે. એનાથી એ કોઇ દિવસ શોક કરાવશે. બાકી એ સિવાય બીજી ઝાઝી બીક નથી. (૧૨૨-૧૨૩). એવું કહીને તરત જ લગ્ન સમયે પ્રગટાવવામાં આવતો અગ્નિ (યોજકાગ્નિ) પ્રજવલિત કર્યો અને સ્વયં કુલગુરુએ વિધિ અનુસાર લગ્ન (હસ્તમેળાપ) કરાવ્યાં. (૧૨૪). ત્યાં આનંદ આનંદ થઇ ગયો. મદાલસા પણ ખૂબ રાજી થઇ. બધાંને આશિષ આપીને કુલગુરુ પણ સંતોષ પામીને ગયા. (૧૨૫). મદાલસાએ કહ્યું કે હે સખી ! તેં ખૂબ મોટો ઉપકાર કર્યો. નહિ તો મારા નસીબમાં આવું ક્યાંથી? હું બધે હડે હડે (તિરસ્કૃત) થઇ હોત. (૧૨૬). કુંડલાએ કહ્યું કે આજે તારા પર ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે એમ માન. એટલે તું એનો ઉપકાર માન. હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. (૧૨૭). આજે તારી મનોકામના પૂરી થઇ એ જોઇને મને પણ સંતોષ થયો. હવે હું પણ જઉં છું. (૧૨૮). હવે તને તારા પતિદેવને સોંપીને હું તપશ્ચર્યા કરવા માટે જઉં. પતિવ્રતમાં રત રહીને તું પતિના ચરણમાં હંમેશાં સુખી રહેજે. (૧૨૯). આ સાંભળીને મદાલસા ગદગદિત (ગળગળી) થઇ ગઇ અને બોલી કે શું હવે ફરી પાછી તું નહિ મળે? (૧૩૦). હે કુંડલા ! આ તારો (નિ:સ્વાર્થ) સ્નેહ કેમ કરીને ભુલાશે? તેં તો મા કરતાં પણ મોટો ઉપકાર કરી દીધો છે. એવું કહીને મદાલસા કુંડલાને ભેટી પડી. આંખેથી પ્રેમનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં. કુંડલા પણ ગળગળી થઇને પ્રેમથી રડવા લાગી અને બોલી કે તું તો ધન્ય થઇ ગઇ. તું સમજુ થઇને આમ ચિંતા કેમ કરે છે? તું તો ખૂબ જ ભાગ્યશાળી છે એટલે ખોટાં ખોટાં અનુમાનો ના કરીશ. (૧૩૧-૧૩૩). હવે હું તપ કરવા જઉં છું એમ કહીને કુંડલા સખી આનંદથી હિમાલય પર જતી રહી. (૧૩૪).

રાજકુમાર પણ પત્ની સાથે જ્યાં ઘોડા પર સવાર થયો ત્યાં જ સૈન્ય લઇને દૈત્ય આવ્યો. (૧૩૫). આવીને પાતાલકેતુએ જોશમાં ગર્જના કરી અને બોલ્યો કે અલ્યા ચોર ! મારું આ સ્ત્રી રત્ન કેમ હરી લે છે? (૧૩૬). હું ઘરમાં ન હતો ત્યારે ઘરમાં પેસીને મારી પ્રિયાને ચોરીને હે ભામટા ! તું કેમ નાસી જવા લાગ્યો છે? (૧૩૭). તું હજી મને ઓળખતો

નથી. તારું મોત આવીને ઊભું છે. હું તારા કુળ સાથે તારો સંહાર કરું છું. તું ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભો રહે. (૧૩૮). રાજા બોલ્યો કે જ્યારે તું બાણથી વીંધાયો અને જીવ બચાવવા માટે નાસી ગયો ત્યારે જ મેં તને ઓળખી લીધો હતો. (૧૩૯). તે વખતે તારું જોર કયાં ગયું હતું તે હવે ખોટો બબડાટ (પ્રલાપ) કરે છે? તું મારી સામે આવ એટલે તારો પ્રતાપ કેવો દિવ્ય છે તે જોઇ લઉં. (૧૪૦). ઓ દુષ્ટ ! તું જાતે જ આ ગંધર્વની કન્યાને ચોરીને લાવ્યો હતો અને તું બીજાને ચોર કહે છે? બ્રાહ્મણ અને અગ્નિની સાક્ષીએ, સ્વયંવર કરીને મારી સાથે એણે જાતે લગ્ન કર્યાં છે. હું તારા કંઠને છેદીને તારી બોલતી બંધ કરી દઉં છું. (૧૪૧-૧૪૨). આ સાંભળતાં જ એ દૈત્ય ક્રોધથી ઊછળ્યો અને સૈન્ય લઇને રાજકુમાર પર તૂટી પડ્યો. (૧૪૩). ત્યાં ભયંકર યુદ્ધ થયું તો પણ રાજકુમાર ડગ્યો નહિ. ઇષ્ટદેવનું ચિંતન કરીને એણે પણ વળતો જોરદાર પ્રહાર કર્યો. (૧૪૪). લશ્કરને બેહાલ કરી નાંખ્યું અને અગણિત વીરોને મારી નાંખ્યા. પાર વગરનાને ઘાયલ કર્યા અને ધીર સૈનિકો પણ બેભાન થઇને પડ્યા. (૧૪૫). બધા જ જીવ બચાવીને નાઠા. એ જોઇને પાતાલકેતુનું મસ્તક છેદીને એને તેણે તરત જ મારી નાંખ્યો. (૧૪૬). આ જોઇને એનો નાનો ભાઇ તાલકેતુ રણ છોડીને પાતાળમાં જઇને ભરાઇ ગયો. (૧૪૭). મદાલસાને હરખભેર ઘોડા પર બેસાડીને રાજા ગાલવ મુનિ પાસે આવ્યો અને બધી વિગતો કહી સંભળાવી. (૧૪૮). મુનિએ પ્રસન્ન થઇને આશિષ આપ્યા અને કહ્યું કે હવે મારો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને પૂરો થશે. (૧૪૯). તેં મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તું દીર્ઘકાલ સુધી સુખી રહે, એમ કહીને એને નગરમાં જવાની આજ્ઞા આપી. (૧૫૦). મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કરીને, ત્યાંથી તરત જ પત્ની સાથે નગરમાં આવ્યો. એના આવવાની વાત જાણીને રાજાએ (પિતાએ) આખી નગરી શણગારી અને સામૈયું કરીને પુત્ર અને પુત્રવધૂનું મોટા પાયે સન્માન કર્યું. (૧૫૧-૧૫૨). પુત્રવધૂને જોઇને રાજાને મનમાં ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો અને પુત્રને વિજય પામીને આવેલો જોઇને અતિશય પ્રસન્ન થયો. (૧૫૩). વાજિંત્રોના ઘોષ દ્વારા એને જલદી જલદી નગરમાં લાવી એનું કુવલયાશ્વ એવું પ્રેમપૂર્વક નામ પાડ્યું.② (૧૫૪). બ્રાહ્મણોને ધન અને વસ્ત્રો આપીને સંતુષ્ટ કર્યા અને આખા નગરમાં સાકર વહેંચી લોકોને રાજી કર્યાં. (૧૫૫). નગરજનોએ જયજયકાર કરીને ઉત્સવની ઉજવણી કરી. મદાલસાની સાથે પુત્ર ઋતુધ્વજે (કુવલયાશ્વે) પિતાના ચરણોમાં વંદન કર્યાં અને લગ્ન વિશેની બનેલી બધી જ બીના વિગતપૂર્વક કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને બધાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને બોલ્યા કે દેવલોકનું કેવળ અપૂર્વ એવું આ રત્ન જે આ પૃથ્વીના લોકો માટે તદ્દન નવું જ છે તે નસીબવશ પામીને હે સુત ! તું ધન્ય થઇ ગયો છે. (૧૫૬-૧૫૮). વિનયી અને સુશીલ એવી મદાલસાએ પણ ધર્મ પ્રમાણે જીવીને બધાને સંતોષ આપ્યો. (૧૫૯).

પતિને સાક્ષાત્ ભગવાન માનીને એના પર અનન્ય પ્રેમ રાખતી હતી અને એની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને એને હંમેશાં અનુકૂળ થઇને જીવતી હતી. (૧૬૦). ચક્રવાકની જેમ આ જોડું (દંપતી) કિલ્લોલથી જીવન જીવતું હતું ત્યાં જ ઓચિંતુ સંકટ આવીને ઊભું રહ્યું. (૧૬૧). પોતાના ભાઇનું વેર વાળવા માટે તાલકેતુએ દારુણ વિઘ્ન ઊભું કર્યું એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં થશે. (૧૬૨). કોઇના પણ બધા દિવસો એક સરખા જતા જ નથી. રેંટમાળાની જેમ માનવી ગ્રહદશાનું યંત્ર બદલાતું રહે છે.③ (૧૬૩). પાતાલકેતુને મારીને કુવલયાશ્વ (ઋતુધ્વજ) મદાલસાને પરણ્યો એનું વર્ણન આ અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું. (૧૬૪). **રંગ** કહે છે કે હવે અનુપમ એવો કથા પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. હૃદયમાં શ્રદ્ધા રાખીને અને દુર્જનોનો સંગ ત્યજીને એ સાંભળો.④ (૧૬૫).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'કુવલયાશ્વેન મદાલસાવરણ'** નામનો અઠ્ઠાવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૮

(૧) એકાંતમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ એકલી હોય ત્યાં ન જવું જોઇએ કારણ કે જવામાં મોટો દોષ છે. આ વાત મૂકવા પાછળ પૂજયશ્રી સમાજનું ધ્યાન દોરવા માંગે છે. ઘણીવાર વ્યક્તિ સાધનામાં થોડી આગળ વધે એટલે પોતે કામ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે એવું માનીને બેહૂદું વર્તન કરી બેસે છે. આવું ન થવું જોઇએ. સમાજને શીખવવાની દૃષ્ટિથી પણ જે રીતે વર્તાતું હોય તે રીતે જ વર્તવું જોઇએ. આ રાજકુમાર ધર્મશીલ છે અને યુવાન હોવા છતાં એ કેવો સદાચારી છે, સંયમી છે એનો ખ્યાલ દોહરા ૧૧૦માં આપી દીધો છે. 'પુરુષને જિતેંદ્રિય જોઇને એના તરફ સ્ત્રી વધુ આકર્ષાય છે' એવું ઝવેરચંદ મેઘાણીનું વિધાન યાદ આવે છે.

(૨) ઋતુધ્વજનું નામ પાડ્યું કુવલયાશ્વ. આકાશ માર્ગમાંથી ઊતરેલો અશ્વ દિવ્ય હતો. એ પૃથ્વી ઉપર કે પાતાલમાં ગમે ત્યાં અંધારામાં પણ જઇ શકતો હતો. એ પૃથ્વી (કુ) પર ગોળ કંકણ (વલય)ની માફક બધે ફરી શકવાની શક્તિ ધરાવતો હતો. એવા કુવલય અશ્વ ઉપરથી ઋતુધ્વજનું નામ પણ કુવલયાશ્વ પાડ્યું.

(૩) આ દોહરો આપણા માટે આશ્વાસનરૂપ પણ છે અને ચેતવણીરૂપ પણ છે. દુ:ખના ડુંગર તૂટી પડ્યા હોય ત્યારે આ દોહરો આશ્વાસનરૂપ છે કે બધા દિવસો એક સરખા નથી હોતા. આ દિવસો પણ જતા રહેશે અને સુખના દિવસો આવશે. જ્યારે સુખનો સોનાનો સૂર્ય તપતો હોય ત્યારે આ દોહરો ચેતવણીરૂપ છે અને આપણને અભિમાની થતાં અને ગમે તેમ વર્તતાં રોકે છે. આ સુખના દિવસો પણ કાયમ રહેવાના નથી એ વાતની સમજ વ્યક્તિને નમ્ર અને નરમ બનાવે છે. આ સુખના દિવસો પણ જતા રહેશે એ યાદ રાખીને વ્યક્તિ પ્રેમાળ બનીને, પરોપકારી બનીને જીવી શકે.

(૪) હૃદયમાં શ્રદ્ધા રાખીને કથા વાર્તા સાંભળવી જોઇએ પરંતુ સાથે સાથે દુર્જનોનો સંગ પણ છોડવો જોઇએ નહિતર હાથીની જેમ તળાવમાં બે કલાક સ્નાન કર્યા પછી સૂંઢથી પોતાના જ શરીર ઉપર ધૂળ ફેંકવા જેવું જીવન થશે.

અધ્યાય : ૨૯

આ અધ્યાયનું નામ 'કુવલયાશ્વશોકવર્ણન' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૧૫ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં પોતાના ભાઇનું વેર વાળવા તાલકેતુ કેવું કપટ કરે છે તેનું વર્ણન છે. એક દિવસ રાજકુમાર (કુવલયાશ્વ) શિકાર કરવા એકલો જંગલમાં ગયો. આ વાત જાણીને તાલકેતુએ એક દિવ્ય પણ માયાવી આશ્રમ ઊભો કર્યો. ઋષિનો આશ્રમ છે એવું માનીને રાજકુમાર તરીકે વિવેક દર્શાવવા મુનિના દર્શનાર્થે ગયો. (૧-૧૨).

ઋષિવેશમાં રહેલા તાલકેતુએ દક્ષિણા આપવા માટે ધનની જરૂર છે એમ કહ્યું અને એના ગળાની કંઠીથી કામ પતી જશે એમ કહી કંઠી લઇ લીધી. 'હું વરુણનું દર્શન કરીને આવું ત્યાં સુધી બેસ' એવી જાળ પાથરીને ઋષિ શત્રુજિતના મહેલમાં ગયો. રાજકુમારને દૈત્યોએ મારી નાંખ્યો છે અને મરતાં મરતાં તેણે આ કંઠી તમને આપવા કહી છે એમ કહીને કંઠી આપીને તરત જ આશ્રમે આવી કુવલયાશ્વને આશિષ આપીને જવાની રજા આપી. (૧૩-૫૨).

ઋષિની વાત સાંભળીને અને સાબિતિરૂપ કંઠી જોઇને રાજા બેભાન થયો અને મદાલસા સતી થઇ. ઋષિના આશ્રમેથી નગરમાં આવતાં રાજકુમારને અનેક અપશુકનો થયાં. મહેલમાં આવીને પરિસ્થિતિ જોતાં જ ગભરાઇ ગયો. શત્રુજિતે રાજકુમારને જીવતો જોયો તો થયું કે ભૂત છે કે શું? પિતાએ કંઠીની વાત કરી અને મદાલસાના બળી મરવાની વાત કરી એટલે કુવલયાશ્વ બધું કપટ સમજી ગયો. (૫૩-૮૦).

મદાલસા સિવાય બીજાની સાથે જીવન જીવાય જ નહિ એમ માની રાજકુમાર જંગલમાં ગયો. ત્યાં અશ્વતર નાગના બે પુત્રો સાથે ઓળખાણ થઇ. એમણે બધી વાત જાણી એનો ઉપાય કરવાનું વિચાર્યું. એના પિતાએ આ વાત જાણીને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે તપથી બધું જ સારું થશે. (૮૧-૧૧૫).

અલખ નિરંજનને કહે છે કે મોટાભાઇનું વેર વાળવા માટે તાલકેતુ રાત દિવસ મથે છે. (૧). એક દિવસ રાજકુમાર કુવલયાશ્વ શિકાર રમવા જંગલમાં એકલો ગયો. એ જોઇને રાક્ષસે મનમાં વિચાર્યું કે વેર વાળવાની આ સોનેરી તક છે. એમ વિચારીને માયાના જોરે દિવ્ય તપોવન સર્જી દીધું અને આશ્રમની અંદર કપટી મુનિ થઇને બેઠો. માથા ઉપર જટાજૂટ બાંધી છે. શરીરે ભસ્મ લગાડી છે અને હાથમાં ગોમુખી લઇને બહારથી (મોઢેથી) જાપ કરે છે અને બગલાની જેમ ધ્યાન ધરવાનો ઢોંગ કરતો હતો. એના પેટમાં તો કપટ (પાપ) હતું.① (૨-૫). જંગલમાં રસ્તે જતાં રાજકુમારે આશ્રમ જોયો એને થયું કે આવા સુંદર આશ્રમમાં કોણ વસે છે તે જોઉં. (૬). અહીં વૃક્ષોની છાયા શોભે છે. હિંસક પ્રાણીઓ પણ શાંત સ્વભાવનાં જણાય છે. ઝરણાંઓ મંદ મંદ ગતિથી વહે છે. આ બધું સર્વોત્તમ હતું. (૭). આ આશ્રમમાં નવા કોણ તપસ્વી ઋષિ છે? લાવ અંદર જઇને જોઉં અને એનાં દર્શન કરીને ધન્ય થાઉં. (૮). એવું વિચારીને એ આશ્રમમાં ગયો. મુનિને જોઇને અંતરમાં રાજી થયો અને ભાવપૂર્વક વંદન કર્યાં અને બોલ્યો કે હે દેવ ! આજે આપના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું. આ દાસને આપે પાવન કર્યો છે. હું આપની શી સેવા કરી શકું? (૯-૧૦). એવું બોલીને વંદન કર્યાં એટલે કપટી મુનિએ પૂછ્યું કે હે રાજા ! તું કોણ છે? અને આ સ્થળે ક્યાંથી આવ્યો? (૧૧). રાજકુમાર બોલ્યો કે શત્રુજિત મારા પિતા છે. હું કુવલયાશ્વ શિકાર રમતો રમતો અહીં આવી પહોંચ્યો છું. (૧૨). આજનો દિવસ ધન્ય થઇ ગયો કે આપનું દિવ્ય દર્શન થયું. કપટી બોલ્યો કે તું ખરેખર ધન્ય છે. તું મારું વચન સાંભળ. (૧૩). મેં યજ્ઞની શરૂઆત તો કરી દીધી છે પણ દક્ષિણા આપવા

માટે ધન નથી. દક્ષિણા વગરનો યજ્ઞ એ કેવળ તામસી યજ્ઞ છે. (૧૪). રાજાએ કહ્યું કે આપ આ સેવકને આજ્ઞા કરો એટલે હું નગરમાં જઇને તમે કહો તેટલું ધન લઇ આવું. (૧૫). મારે ખજાનામાં કોઇ ખોટ નથી, પણ સાથે કાંઇ લાવ્યો નથી અને હે સંત ! હું ખાલી હાથે શિકાર રમવા નીકળ્યો છું અને અહીં આવ્યો છું. (૧૬). કપટી મુનિ બોલ્યો કે હું તો ઇચ્છા વગરનો છું. મારે તને શું કામ હેરાન કરવો? હું તો સ્વપ્ને પણ સંગ્રહ કરતો નથી. મને આવી કોઇ આશા જ નથી. તારા કંઠમાં જે આ કંઠી દેખાય છે તે જો મને મળે તો પણ મારું કાર્ય ચોક્કસ થઇ જશે. બસ ! હે રાજકુમાર ! તું એ કંઠી આપ. મને આનાથી વધારે કંઇ જોઇતું નથી. જો તારું મન માને તો હે રાજા ! આટલી કંઠી આપ. એનાથી મારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.② (૧૭-૧૯).

રાજકુમાર મનમાં બોલ્યો કે આ ઋષિ સત્પાત્ર છે. એને માટે કંઠી શું, બધી ક્ષણભંગુર દોલત પણ આનંદથી આપી દઉં. એમ વિચારીને એણે તરત જ કંઠી આપી દીધી. એ લઇને કપટીએ કહ્યું કે હું વરુણનું દર્શન કરીને તરત જ આવું છું ત્યાં સુધી તું અહીં બેસ. પછી આવીને હું તને આશીર્વાદ આપીશ. (૨૦-૨૨). 'ભલે' એવું કહીને રાજા ત્યાં શાંતિથી બેઠો. આ બાજુ કપટી મુનિ રડતો રડતો રાજ મહેલમાં જઇને (શત્રુજિત) રાજાની હાજરીમાં મદાલસાને કહેવા લાગ્યો કે અરેરે ! કારમો કેર થઇ ગયો છે. તારા પતિ કુવલયાશ્વને તાલકેતુ નામના દૈત્યે કપટ કરીને જંગલમાં યુદ્ધ કરીને મારી નાંખ્યો છે. (૨૩-૨૫). એને એકલો જોઇને એના પર દૈત્યો તૂટી પડ્યા અને પોતાના મોટાભાઇનું મૃત્યુ યાદ કરીને એ દુષ્ટ તાલકેતુ પણ તૂટી પડ્યો. તારો પતિ બહાદુરીપૂર્વક લડ્યો તો પણ પ્રારબ્ધવશ એ દૈત્યના બાણથી વીંધાઇને નીચે પડ્યો. એને આમ વીંધાયલો પડેલો જોઇને, સંતોષ પામીને દૈત્યો ઘોડાને લઇને જતા રહ્યા. એ જ વખતે હું જંગલમાં સમિધ લેવા ગયો હતો. (૨૬-૨૮). રાજકુમારને જોઇને હું તરત જ એની પાસે ગયો. મારા હાથમાં કંઠી આપીને એણે મને ખાસ કહ્યું કે તમે જાતે જઇને આશ્વાસનરૂપે આ કંઠી મદાલસાને મારા મૃત્યુ પછી આપી આવજો. એવું કહીને તારા પતિએ તરત જ પ્રાણ ત્યજી દીધા. આદિવાસીઓએ એનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ખરેખર બધું ગજબનું થઇ ગયું. (૨૯-૩૧). હું પણ આ વાત કહેવા માટે જ તરત અહીં આવ્યો છું અને મારે પાછા તપોનુષ્ઠાન કરવા જંગલમાં જવું છે. એમ કહીને મદાલસાના હાથમાં તરત જ કંઠી મૂકીને જરા પણ સમય બગાડ્યા વગર (એ જ પગે) એ દુષ્ટ દૈત્ય પાછો ફર્યો. (૩૨-૩૩). પુત્રના મૃત્યુની વાત સાંભળીને રાજા સ્ત્રીની જેમ રડવા લાગ્યો અને તરત જ પુત્રના ગુણોને યાદ કરીને પથ્થર સાથે માથું અફાળવા લાગ્યો. (૩૪). મદાલસા બેભાન થઇને પડી અને થોડીવારે ભાન આવતાં પતિના ગુણો સંભારીને આક્રંદન કરવા લાગી જે સાંભળીને પથ્થર પણ પીગળી જાય. (૩૫). છાતી અને માથું કૂટવા લાગી. માથાના વાળ તોડવા લાગી અને વારે વારે મૂર્છા ખાઇને પડવા લાગી. મારું તો નસીબ જ ફૂટી ગયું છે. હે નાથ ! મને એકલી છોડીને તું ક્યાં જતો રહ્યો છે ! તારા વિના આ રાજ્ય અને સંપત્તિ બધું નકામું લાગે છે. તારા વિના બિલકુલ ગમતું નથી. (૩૬-૩૭). મારાં આ સૌંદર્યનો પણ હવે શો અર્થ? હે પ્રાણેશ્વર ! તારા વિના આ હાથી, ઘોડા બધા દુશ્મન જેવાં લાગે છે. (૩૮). જેમ પાણી વગર માછલી તરફડી તરફડીને મરી જાય છે તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી પણ બધે તિરસ્કૃત થાય છે. (૩૯). ધિક્કાર છે આવા દારુણ વૈધવ્યને કે જેમાં ડગલે ને પગલે દુ:ખ જ છે. એના કરતાં અગ્નિમાં બળી મરું તો એનાથી સુખી થઇશ. (૪૦). પતિ પાછળ બળી મરવું એ પાવનકારી છે અને કુળને ચોક્કસ તારનાર છે. આવી સ્ત્રી અનંતકાળ સુધી સ્વર્ગમાં પતિ સાથે આનંદ-સુખ ભોગવે છે. (૪૧). પતિદેવે આ કંઠી આપી છે તેને આખરી પ્રસાદ માનીને અગ્નિમાં સુખેથી બળી મરું એ ઉત્તમ છે. એમાં હું શું કામ શંકા કરું? (૪૨). એમ વિચારીને હાથમાં કંઠી લઇને અને આનંદપૂર્વક પતિનું ધ્યાન ધરીને એ સુંદરી અગ્નિમાં કૂદી પડી. (૪૩). નગરમાં બધે હાહાકાર વ્યાપી ગયો. રાજા બોલ્યા કે હવે મારે પણ શું કામ જીવવું જોઇએ? (૪૪). બાળપણમાં જેની માતા મરી જાય, યુવાનીમાં જેની સ્ત્રી મૃત્યુ પામે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જેના પુત્રો મરી જાય તો એના જેવો કોઇ પાપી નથી.③ (૪૫). હું પણ બધી રીતે પરવારી ગયો છું. પુત્ર અને પુત્રવધૂ મૃત્યુ પામ્યાં. હવે જીવીને પણ શું કામ?

હું પણ એમની પાછળ મરી જાઉં. (૪૬). એમ બોલીને પુત્રના ગુણો યાદ કરીને બેભાન થઇને ભૂમિ પર પડ્યો અને ભાનમાં આવે ત્યારે શોકને લીધે છાતી અને માથું કૂટવા (અફાળવા) લાગ્યો. (૪૭). બધાના આશ્વાસન આપવા છતાં પણ શોક દૂર થતો નથી. એટલે બોલ્યો કે હું પણ હવે પ્રાણ ત્યજીને પરલોક સાધી લઉં. (૪૮). આ બાજુ પેલો કપટી મુનિ ઝડપભેર આશ્રમે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો કે હે રાજકુમાર ! તને ધન્ય છે. તું ઉદારતામાં અજોડ છે. (૪૯). તેં મારું કાર્ય પાર પાડ્યું છે તેથી હું તારા પર પ્રસન્ન છું. મારી તને આશિષ છે કે તું હંમેશાં સુખી રહેશે. (૫૦). જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું થોડો સમય અહીં આરામ કર. એટલે રાજકુમાર બોલ્યો કે ના હવે મારે જલદીથી જવું જોઇએ. (૫૧). અહીં ઘણો સમય વીતી ગયો છે એટલે બધાં ચિંતા કરતાં હશે. એટલે કપટી મુનિ બોલ્યો કે તો ભલે ! તું જા. ભગવાન શંકર તારું રક્ષણ કરો. (૫૨). રાજકુમારને એના કપટની બિલકુલ ખબર નથી એટલે એ મુનિનાં વચન સાંભળીને, વંદન કરીને શંકા કર્યા વગર જતો રહ્યો. (૫૩). રસ્તામાં જતાં ઘુવડ બોલવા લાગ્યું એટલે શંકાશીલ થયો. (ફાળ પડી.) એને થયું કે મારું ડાબું અંગ પણ કેમ ફરકે છે? ચોક્કસ અણધાર્યું દુ:ખ આવશે. (૫૪). નગરમાં પિતા સુખી હો એવી પ્રાર્થના સાથે ભગવાનનું નામ લેતો એ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. બધે સૂનકાર સૂનકાર જણાવા લાગ્યો. (૫૫). બધે શોક અને ગમગીનીનું વાતાવરણ જણાય છે. આનંદ-ઉત્સવ ક્યાંયે થતો નથી. (બધે ઘોર અંધારું છે.) ક્યાંયે દીવો સરખો પણ સળગતો નથી. એને થયું કે અરેરે ! શું થયું હશે? (૫૬). મનમાં એવો દુ:ખી થતો થતો એ રાજમહેલમાં આવ્યો તો ત્યાં દારુણ રુદન સાંભળ્યું. (૫૭). રુદન સાંભળીને એ એકદમ અંદર દોડ્યો તો ત્યાં સામે જ પિતાને જોયાં અને એનું લાચાર મુખ જોઇને એના ચરણમાં આળોટવા લાગ્યો. (૫૮). રાજકુમારને જોઇને રાજાએ મનમાં વિચાર્યું કે આ (રાજકુમાર) અહીં કેવી રીતે આવ્યો? આ સ્વપ્ન છે કે એનું ભૂત છે? કાંઇ સમજાતું નથી. (૫૯). અથવા શું મારું દુ:ખ જાણીને ભગવાને એને અહીં મોકલ્યો છે? કે શું પેલો મુનિ કપટી હતો? હજી પણ શંકા તો રહે જ છે. (૬૦).

જો પેલો મુનિ કપટી હોય તો એ મારા પુત્રની કંઠી કેવી રીતે લાવે? આ બધું કેવી રીતે બન્યું? (૬૧). જો આ મારો પુત્ર જ હોય તો એની સ્ત્રી તો બળી મરી છે. હું એને કયા મોઢે આ દુ:ખની વાત કરું કે તારી સ્ત્રી બળી મરી છે. (૬૨).

પિતાને આ રીતે ચિંતામાં જોઇને કુવલયાશ્વ ચિંતામાં ડૂબી જઇને ઊભો રહ્યો અને બોલ્યો કે હે પિતાજી ! તમે કેમ આટલા બધા ઉદાસ છો? (દુ:ખી છો?) (૬૩). હે પિતાજી ! શું તમારું કોઇએ અપમાન કર્યું છે? જો કર્યું હોય તો મને કહો તો કોઇ પ્રકારની શંકા કર્યા વગર એનું મસ્તક કાપી નાંખું. (૬૪). શિક્ષાને પાત્ર હોય એવા કોને છોડી દઉં? હું કોનું કોનાથી રક્ષણ કરું? હું કયા ગરીબને ધનવાન કરી દઉં? ધનથી ઉન્મત્ત બનેલા કોને હું મારી નાંખું? (૬૫). હું આપના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે તમારા મનમાં જે હોય તે મને કહો. હું સાચું કહું છું કે હું તે પ્રમાણે કરીશ. એમાં શંકા-કુશંકા ના કરશો. (૬૬). જો મારી પ્રાણપ્રિયા મદાલસા પણ તમને દુ:ખ આપતી હોય તો તમે કહો તો તેને પણ કાઢી મૂકું. (૬૭). મદાલસાનું નામ સાંભળતાં જ જીભ કચરીને રાજા બોલ્યો કે અરેરે ! હે પુત્ર ! હવે એનું નામ લેવાનો કોઇ અર્થ જ રહ્યો નથી. (૬૮). અરેરે ! હે પુત્ર ! તારા વિશેની અશુભ ખબર સાંભળીને એ સતી પરલોકમાં ગઇ. (૬૯). હે મદાલસા ! હે મદાલસા ! એવું બોલીને રાજા પૃથ્વી પર બેભાન થઇને પડ્યો. એને સાવધાન કરીને રાજકુમારે રાજાને બધી વાત પૂછી. (૭૦). રાજા બોલ્યો કે હે પુત્ર ! તું જંગલમાં ગયો હતો ત્યારે એક મુનિ ભારે વિલાપ કરતો કરતો અહીં આવ્યો હતો અને તારી કંઠી આપી તારા મૃત્યુના અશુભ સમાચાર આપ્યા હતા. એ સમાચાર સાંભળીને તરત જ પુત્રવધૂ મદાલસા તારા શોકને લીધે તારા અંતકાળના પ્રસાદરૂપ કંઠીને હાથમાં લઇને અગ્નિમાં બળી મરી. (૭૧-૭૩). આ ખરેખર અનર્થ થયો છે. એ તાપસી કોણ હતો? પુત્રવધૂ નાહકની બળી મરી. અમને કોઇ શંકા ગઇ જ નહિ. (૭૪). રાજકુમાર બોલ્યો કે જંગલમાં જતાં મેં એક આશ્રમ જોયો. એટલે હું એની અંદર ગયો. (૭૫). એમાં એક કપટી મુનિ હતો. તેણે યજ્ઞની દક્ષિણા માટે મારી કંઠી માંગી અને મેં આપી પણ

દીધી. (૭૬). તે વખતે મેં એને ઓળખ્યો નહિ એટલે આ બધો ઉત્પાત થયો. હવે એ દુષ્ટ અને લુચ્ચા તાલકેતુને મેં ઓળખ્યો. (૭૭). ભૂતકાળમાં મેં એની ઉપેક્ષા કરી હતી ત્યારે જ જો આની જાણ હોત તો એ ઉદ્ધત કદી ફાવત નહિ. (૭૮). શૂરવીરે સાવધાનીપૂર્વક શરૂઆતથી જ શત્રુને મારી નાંખવો જોઇએ, નહિતર એ છેવટે દુ:ખનું કારણ બને છે. (૭૯). અનુભવી લોકોનું કહેવું છે કે વધેલો (શેષ) અગ્નિ, દેવું અને શત્રુ આખરે શોક કરાવે છે.④ (૮૦). હવે જે થઇ ગયું છે તે નથી થવાનું એવું નહિ થાય. મારી પ્રિય સ્ત્રી બળી મરી છે. પત્નીનો વિરહાગ્નિ સહન કરવો ભારે કપરું કામ છે. જાણે જીવતાં જ મરવાનું. (૮૧). એના ઋણમાંથી મુકત થવા માટે હું એવો સંકલ્પ કરું કે હવે આ જન્મે બીજાની સાથે નહિ પરણું. (૮૨). જેણે શાલ ઓઢી હોય તે કદી ચામડું (ખાલ) ઓઢીને રાજી થતો નથી. એ જ રીતે આ દિવ્ય પત્ની જતાં બીજી સ્ત્રી મને નહિ ગમે. (૮૩). એવો સંકલ્પ કરીને ઉદાસ થઇને રાજકુમાર વૈભવ છોડીને જંગલમાં એકલો રહેવા લાગ્યો. (૮૪). અશ્વતર નાગના પુત્રો એવા બન્ને ભાઇઓ નસીબજોગે ફરતાં ફરતાં ત્યાં સ્વેચ્છાએ આવી ચઢ્યા. (૮૫). એ બન્ને વાનપ્રસ્થ બ્રાહ્મણ જેવા સુંદર જણાતા હતા. એમને જોઇને રાજકુમારે પ્રણામ કર્યા અને બેસવા આસન આપ્યું. (૮૬). વાતચીત કરતાં ધીરે ધીરે સરખો સ્વભાવ જોઇને બન્નેનાં એક જ દિલ હોય તેમ અરસ પરસ મિત્રતા થઇ. (૮૭). એ લોકો રોજ આવવા લાગ્યા અને ભેગા થઇને રમવા લાગ્યા અને એ રીતે આનંદ કરીને સાંજ પડે એટલે ફરી પાછા ઘરે જતા રહેતા હતા. (૮૮). એ રાજકુમાર પણ બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ જેવો, રૂપમાં કામદેવ સમાન અને પરાક્રમમાં દેવેન્દ્ર સમાન હતો. (૮૯). એને જાઇને નાગપુત્રોને પણ અતિશય આશ્ચર્ય થતું હતું. રાજકુમાર પણ એમને ઋષિપુત્ર માનીને તેની સાથે રમતો હતો. (૯૦). રાજકુમારને પણ એમના વિના એક ઘડી પણ ચેન પડતું નહિ. એ રીતે આનંદથી દિવસો જતા હતા. એમાં એક દિવસ રાજકુમારની લાલ આંખો જોઇને નાગપુત્રોએ હસી મજાકમાં પ્રેમથી પૂછ્યું કે કાલે રાત્રે શું થયું? ભાભીએ રાત્રે જંપવા દીધા નથી કે શું? આ આંખો ઉજાગરાને કારણે જ લાલ દેખાય છે કે શું? (૯૧-૯૩). એમનાં આવાં વચનો સાંભળીને રાજકુમાર શોક કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે આવી મશ્કરી કરવાની રહેવા દો. મારો તો જીવ જાય છે. (૯૪). એટલે દુ:ખી થઇને નાગપુત્રો બોલ્યા કે હે દોસ્ત ! તારાં દુ:ખની એ બધી વાતો અમને વિસ્તારથી કહે. (૯૫). પોતાના સાચા મિત્રને દુ:ખ કહેવાથી મનનો બોજો હળવો થાય છે અને મિત્ર પણ એને પોતાનું દુ:ખ ગણીને ઉપાય બતાવે છે.⑤ (૯૬). એટલે રાજકુમારે બધી વાત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને નાગપુત્રોને બહુ દુ:ખ થયું. શોકાતુર થઇને અને ઉદાસીન મુખે મૂગા મૂગા ઘરે આવ્યા. (૯૭). એ બંને આગળના જેમ વાતો પણ કરતા નથી. ભોગ વિલાસ છોડી દઇને મિત્રના દુ:ખને યાદ કરતા હંમેશાં ઉદાસ બનીને બેસી રહે છે. (૯૮). એમનો એવો ઉદાસ ચહેરો જોઇને એક દિવસ એમના પિતાએ એમને પૂછ્યું કે તમે કેમ દુ:ખી જણાઓ છો? તમારાં દુ:ખનું કારણ મને કહો. (૯૯). એટલે નાગપુત્ર બોલ્યા કે પૃથ્વી ઉપર શત્રુજિત નામનો એક ચંદ્રવંશી રાજા છે. તેના પુત્રની એક અડગ ટેક છે. એનો પુત્ર કુવલયાશ્વ એ અમારો મિત્ર છે. એનાં દુ:ખે અમે પણ દુ:ખી છીએ અને અમને ઘર પણ સ્મશાન જેવું લાગે છે. (૧૦૦-૧૦૧). મિત્રનું દુ:ખ જોઇને જે આ રીતે દુ:ખી ન થાય તે માણસ માણસ નથી પણ ગધેડો છે. એવાનું તો નામ પણ ના લેવું જોઇએ. (૧૦૨). અશ્વતર નાગે કહ્યું કે તમે મને તમારા મિત્રનું દુ:ખ કહો એટલે હું એનો ઉપાય યોજીને એનો પ્રતિકાર કરું. (૧૦૩). મિત્રએ હંમેશાં મિત્રનું સો રીતે (શતધા) કામ કરવું જોઇએ. હે પુત્રો ! તમે મને કહો કે એ રાજકુમાર શા કારણે દુ:ખી છે? (૧૦૪). પિતાનાં વચન સાંભળી નાગપુત્રોએ કહ્યું કે વિશ્વાવસુ ગંધર્વની મદાલસા નામની, રૂપ રૂપનો અંબાર એવી, યોગિમાન્ય અને સુંદર મુખવાળી દીકરી હતી જે અમારા મિત્રની સાથે પરણી હતી. (૧૦૫-૧૦૬). એક દિવસ અમારો આ મિત્ર જંગલમાં (શિકાર માટે) ગયો ત્યારે એક કપટી રાક્ષસે (મુનિના વેશમાં) આવીને મદાલસાને કહ્યું કે તારો પતિ (જંગલમાં) મરી ગયો છે. એવું જાણીને સુંદરી પતિના પ્રેમને કારણે અગ્નિમાં બળી

મરી. (૧૦૭-૧૦૮). વનમાંથી આવીને મિત્રએ આ બધું જોયું એટલે ખૂબ દુ:ખી થયો અને એણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું બીજી સ્ત્રી સાથે કદી પણ લગ્ન નહિ કરું. (૧૦૯). પત્નીના વિરહમાં અમારો મિત્ર ત્યાં ઝૂરી મરે છે. એનો એ શોક અમારાથી જોવાતો નથી. (૧૧૦). બધી ઇંદ્રિયોનો રાજા આત્મા છે તે ભોગ ભોગવીને જ્ઞાનથી ચોક્કસ પ્રશાંત થાય છે. (૧૧૧). જો એનામાં વાસના(નું બીજ) રહી જાય તો એની સદ્‌ગતિ થતી નથી માટે પ્રયત્નપૂર્વક એને (રાજાને) સંતુષ્ટ કરવો જાઇએ. (૧૧૨). નાગે કહ્યું કે તમારા મિત્રનું કાર્ય ભારે કપરું જણાય છે તો પણ હું બધા પ્રયત્નો કરીને રાજાનું હિત થાય એવું કરીશ. (૧૧૩). તપથી કશું જ અસાધ્ય નથી. (બધું જ મેળવી શકાય છે.) એવું કહીને નાગ શો પ્રયત્ન કરે છે એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં રંગ કરશે. (૧૧૪). આ અધ્યાયમાં મદાલસાના વિરહમાં રાજકુમારે કેવું દુ:ખ અનુભવ્યું એનું કેવળ અપૂર્વ કહી શકાય તેવું વર્ણન કર્યું. (૧૧૫).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'કુવલયાશ્વશોકવર્ણન'** નામનો **ઓગણત્રીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૯

(૧) ગોમુખી હાથમાં લઇને 'બહારથી જપ' કરતો હતો. એમાં બહારથી શબ્દ ખૂબ મહત્ત્વનો છે. જો હૃદયથી, અંદરથી જાપ કરતો હોત તો કપટ હોત જ નહિ. અથવા જેના મનમાં કપટ હોય છે તેના જાપમાં ભલીવાર હોતો નથી, એ ફળતો નથી. પૂ.શ્રીના ભજનમાં પણ હરિનું નામ લેવાની પૂર્વ શરત કપટ છોડવાની જ છે.

મન છોડ દે કપટ હરિ પદ ભજ રે. અને

હરિ ભજના હરિ ભજના, ફૂડ કપટ સબ ત્યજના.

દરેક માણસને ભવરોગ લાગુ પડ્યો છે. ગુરુરૂપી વૈદ્ય દવા આપીને રોગ દૂર કરે છે. ભગવાનનું નામ એ ઔષધ છે અને સાધુનો સંગ એ પરેજી છે. પરેજી પાળવામાં ન આવે તો ઔષધ અસર તો ન કરે પણ વિપરીત અસર (Re-action) કરે એ સ્વાભાવિક છે.

(૨) સાચો સાધુ જીવી બતાવે, બોલી ન બતાવે. જ્યારે કપટી મુનિએ બડાશભરી વાતો કરી ત્યારે રાજકુમાર અંજાઇ ગયો. દંભ અને કપટ ઘણીવાર અસલી વસ્તુ કરતાં પણ વધારે પ્રભાવશાળી હોય છે. પણ એ પ્રભાવ થોડો સમય જ ટકે. ખરાબ ચારિત્ર્યવાળી સ્ત્રી વધુ લાજ-મર્યાદા દર્શાવે છે, લાંબો ઘૂંઘટ ખેંચે છે. (અસતી ભવતિ સલજ્જા |) ખારાશવાળું પાણી વધારે ઠંડું હોય છે. (ક્ષારં નીરં શિતલં ભવતિ |) જે દંભી હોય છે તે બહારથી ખૂબ વિવેકી જણાય છે. (દંભી ભવતિ વિવેકી |). આ દોહરા દ્વારા પૂ.શ્રી આપણને સાવધાન કરે છે.

(૩) આ દોહરો સાચું દુ:ખ કયું કહેવાય એના તરફ ઇશારો કરે છે. આ ત્રણે મહાન દુ:ખી છે. જેની બાળપણમાં 'મા' મરી

જાય તે બાળક માતૃપ્રેમથી વંચિત રહી જાય છે અને "મા" નો પ્રેમ ન મળે તો કશું જ મળ્યું નથી એમ મનાય. યુવાનીમાં સ્ત્રી (પત્ની) મરી જાય એટલે ભરદરિયે નાવ ડૂબી ગયું ગણાય. બીજી વાર લગ્ન થઇ શકે પણ એનાથી મન પહેલાંની જેમ પ્રસન્ન રહેતું નથી. ઘડપણમાં પુત્રો મરે એટલે પોતાની આંખ સામે જ પોતાના સર્જનનો વિનાશ જોવો. આ ઘણું જ કપરું છે. જેને ખોળામાં સુવાડ્યો હોય તેને ચિતા ઉપર સુવાડવાનો દિવસ આવે તો એ કરુણતાની શી વાત કરવી?

લોખંડ જેવું મજબૂત મનોબળ ધરાવતા શ્રીમતી ઇન્દિરા ગાંધીના પુત્ર સંજય ગાંધીના અવસાનના સંદર્ભમાં આદરણીય બાબા આમ્ટે વડાપ્રધાન શ્રીમતી ગાંધીને મળ્યા ત્યારે વાતમાં ને વાતમાં એણે કહ્યું કે જે પુત્રને ઉછેરીને મોટો કર્યો હોય તે પુત્રના ઉપર માટી નાંખવાનો પ્રસંગ આવે તો એ ખૂબ કરુણ ઘટના છે, નહિ? આ સાંભળીને શ્રીમતી ગાંધી ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી પડ્યા હતા. જે પુત્રને ખભા ઉપર બેસાડી રમાડ્યો હોય, એની નનામી ખભા ઉપર મૂકવાનો પ્રસંગ આવે તો તે કેટલો કરુણ ગણાય?

(૪) આ દોહરો અનુભવની વાત કરી આપણને વ્યવહારુ બનાવે છે. બેદરકારીથી કે વધુ પડતા દયાભાવથી અગ્નિ, ઋણ અને શત્રુને જીવતા રહેવા દેવાથી એ મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. ધર્મ પણ આતતાયીને મારવાનું કહે છે. એટલે જીવનમાં ધર્મને સાચા અર્થમાં સમજવો જોઇએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાલને માર્યો, અર્જુને જયદ્રથને માર્યો વગેરે કાર્ય પણ ધર્મપ્રેરિત જ હતા. આદર્શો જન જીવનને ઉપાધિરૂપ ન બનવા જોઇએ.

(૫) આ દોહરામાં મિત્રને દુ:ખની વાત કરવી જોઇએ એવું કહ્યું છે. અધ્યાય ૭- દોહરો ૭૯ માં પૂ.શ્રીએ જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાણપ્રિય મિત્રને, ગુણવાન નોકરને, પતિવ્રતા સ્ત્રીને અને સાધુ સંતને દુ:ખની વાત કરવી જોઇએ. પૂ.શ્રીએ પણ સુખી પરિવારની ચર્ચા કરતાં આ જ ભાવ પ્રગટ કર્યો છે કે એકબીજાનાં દુ:ખમાં અડખે પડખે રહેજો અને થાય તો દુ:ખ દૂર કરવાનો ઉપાય કરજો. **A friend in need is a freind indeed.** સાચો ધર્મ આવી ભાવના જગાવે છે. ધર્મ એ ભિન્ન મનના માનવીને બાંધનારો વજ્રરસ છે એવું પણ પૂ.શ્રીએ કહ્યું છે. આ દોહરાનો થાય એટલો અમલ કરવો જોઇએ.

અધ્યાય : 30

આ અધ્યાયનું નામ **'મદાલસાપુનરુજ્જીવન'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૨૮ દોહરા છે.

પોતાના પુત્રોના મિત્ર કુવલયાશ્વના કલ્યાણ માટે અશ્વતર નાગ હિમાલય પર પ્લક્ષાવરણ તીર્થમાં આવીને તપોનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યો. (૧-૨).

સરસ્વતીનું ધ્યાન કરીને એને પ્રસન્ન કર્યાં. એણે માતા પાસે માગ્યું કે મને અને કંબલને રાગ રાગિણીનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપો. આવું વરદાન મેળવીને બંને નાગ કૈલાસમાં આવ્યા. એના તપથી ભગવાન શંકર પ્રસન્ન થયા અને વરદાન માગવાનું કહ્યું. નાગે કહ્યું કે કુવલયાશ્વની પત્ની મદાલસા, દૈત્યના કપટથી અગ્નિમાં બળી મરી છે. એ મદાલસા બધી રીતે પૂર્વજન્મના જેવી જ થઇને મારી દીકરી થઇને આવે એવું વરદાન માંગું છું. શંકર ભગવાને 'તથાસ્તુ' કહ્યું. (૩-૪૨).

ભગવાન શંકરે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે નાગપત્નીએ મદાલસાનું ચિંતન કરીને પિંડનું ભક્ષણ કર્યું એટલે નાક દ્વારા એક પિંડ પડ્યો અને તેમાંથી પૂર્વજન્મના જેવી જ મદાલસા ઊભી થઇ પરંતુ મદાલસાને પોતે બળી મરી હતી તે વાત યાદ રહી નથી. અગ્નિપ્રવેશ પહેલાની બધી જ વાત યાદ છે. (૪૩-૫૭).

નાગે એને અંત:પુરમાં રાખી અને પુત્રોને કહ્યું કે તમે બીજું કશું કહ્યા વગર રાજકુમારને અહીં બોલાવી લાવો. નાગપુત્રો રાજકુમારને બોલાવી લાવ્યા. અશ્વતર નાગને એના પુત્રે કહ્યું કે એને મદાલસા સિવાય બીજું કશું જોઇતું નથી. અશ્વતર નાગે માયા નિર્મિત મદાલસાને દૂરથી બતાવી અને મદાલસાને જોતાં જ એ દોડ્યો અને મૂર્છિત થઇને પડ્યો. (૫૮-૯૫).

પછી નાગે કુવલયાશ્વને કહ્યું કે ભગવાન શંકરની કૃપાથી જ મદાલસા જીવતી થઇ છે. મદાલસાને લઇને કુવલયાશ્વ મિત્ર સાથે નગરમાં આવ્યો. બધે આનંદ આનંદ અને જયજયકાર થઇ ગયો. (૯૬-૧૨૮).

(પોતાના પુત્રના મિત્રનું હિત કરીશ) એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને એ અશ્વતર નાગ કંબલ નાગ સાથે હિમાલય પર આવ્યો અને ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ દેનાર પ્લક્ષાવરણ તીર્થમાં આવીને તરત જ અનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યો. (૧-૨). આસન સિદ્ધ કરી, પ્રાણને સારી રીતે સંયમિત કરી, આહાર પર વિજય મેળવી સ્થિર ચિત્તથી એ સરસ્વતીનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. એણે કહ્યું કે હે માત ! નાના બાળકની વાણીના જેવા મારા આ બોબડા બોલની સ્તુતિ સ્વીકારી લે. (૩-૪). સમુદ્રનાં જળ (જીવન)થી માનવી જેમ સમુદ્રની પૂજા કરે છે અને દીવાથી સૂર્યની આરતી ઉતારે છે, એવી મારી આ સ્તુતિ તું સમજજે. (૫). વાણીરૂપ સ્ફૂર્તિ આપીને તું જ બોલાવે છે. તું બોલાવે તે રીતે આ બાળક બોલે છે. હે મા સરસ્વતી ! તું એ સત્ય માન. (૬). આ દેખાતું બધું જ જગત એ તારું જ રૂપ છે. તો પછી હું તારાથી ક્યાં ભિન્ન છું? હું તારા અરૂપની (નિરાકારની) કેવી રીતે સ્તુતિ કરી શકું? (૭). આ દેખાય તે બધું જડ અને નાશવંત છે અને ભોકતા જીવ અવિનાશી છે. પણ હે મા ! તું તો બધાથી પર છે. કેવળ સાક્ષી અને અમર છે. (૮). જેમ પાણીમાં પરપોટા થાય છે તેમ જીવ અને ઈશ્વર તારા સ્વરૂપમાં ઉપાધિભેદથી ભાસે છે. (૯). તું પ્રણવરૂપિણી (ૐકાર સ્વરૂપ) છે, પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, ગુણોની સ્વામિની છે અને (ૐ કારની) અર્ધમાત્રા ચૈતન્યમયી છે જે નિર્વિકાર છે. (૧૦). હે ભામિની ! તું ક્રિયાથી પર છે. ભુક્તિ મુક્તિ આપનાર છે. સ્વર અને વ્યંજન(વર્ણ)ને પ્રકાશીને સંસારનો વ્યવહાર સાધે છે. (૧૧). યજ્ઞ વગેરેનું તું મૂળ છે. તું બધાને

પ્રકાશ આપનારી છે. હે વિદ્યાદેવી સરસ્વતી ! તું વેદનું મૂળ છે. (૧૨). તું નિરાધારનો આધાર છે. તું બધાનું કારણ છે. સર્વવ્યાપક એવું તારું રૂપ કોણ જાણી શકે? (૧૩). જે તારું રાત દિવસ ધ્યાન ધરતો હોય એવો કોઇ સુભકત જ તારા મંગલધામને જાણી શકે. બાકી બીજાં બધાં તો નકામાં ફાંફાં છે. (૧૪). આ લોકમાં ને પરલોકમાં ફળના ભોગથી વિરકત થઇને જે હંમેશ માટે તારું શરણું ગ્રહે છે તેનો જ સંદેહ તૂટે છે. (૧૫). હે મા સરસ્વતી ! હું તને ફરી ફરીને પ્રણામ કરું છું. પોતાના ભકતોના હૈયે વસનારી હે મા ! તું પ્રસન્ન થા. (૧૬).

સરસ્વતી સ્તુતિ

(શાંત હો શ્રીગુરુ દત્તા.....એ રાહ)

હે (અયિ) સરસ્વતી મા ! અમે તને વંદન કરીએ છીએ અને તારાં ચરણકમળને ભાવથી ચૂમીએ છીએ.

હે શ્રેષ્ઠો દ્વારા વર્ણવાયેલી ! તને વંદન કરીને આ સંસાર સાગરને તરી જઇએ. જે શબ્દથી પર છે એને શબ્દ દ્વારા પ્રસન્ન (પસંદ) કરીએ અને તારી મૂર્તિનું અમે ધ્યાન ધરીએ. હે મા ! તું અમને સદ્‌બુદ્ધિ આપીને અમારી આ હૃદય વાડીને પુષ્પોથી વિકસિત કર જેથી અમે દુર્બુદ્ધિરૂપી કચરો કાઢી નાંખીએ અને અમે રોજે રોજ તારું નામ સ્મરણ કરીએ. (૧).

તારું શરણ લીધા પછી શું કામ ડરીએ? અમે સ્વાનંદે નિર્ભય થઇને ફરીએ. અમે અક્ષય (જેનો નાશ ન થાય તેવાં) સુખ પામીને આનંદ કરીએ (રમીએ) અને બધાં જ દુ:ખોને ભૂલી જઇએ. હૃદયનો બધો અંધકાર નિવારી તથા અનીતિમય ગર્વને સંહારી હે મા ! તું શિવનું દર્શન કરાવ. તારાં ચરણોમાં તન્મય થઇ જઇએ. (૨).

વાલ્મીકિએ જયારે તારી સ્તુતિ કરી ત્યારે તરત જ બીજાં બધાં કાર્યો છોડીને તું દોડી ગઇ. બુદ્ધિનાં એનાં બધાં બંધનો તોડીને, એને આનંદ કરાવીને (રમાડીને) ધન્ય ધન્ય (કૃતકૃત્ય) કરી દીધો. તો પછી આજે કેમ વાર લગાડે છે? હે મા(અંબ) ! આ નાના બાળકને કેમ તરછોડી દીધો? અમને તારા વિના બીજો કોઇ આધાર (આશરો) નથી. તને છોડીને અમે કયાં જઇએ? (૩).

વેદ અને શાસ્ત્ર જેના શ્વાસ છે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર જેના દાસ છે, જેનાં નામ સ્મરણથી જન્મ મરણનો ત્રાસ રહેતો નથી અને એના કટાક્ષે બધું ખાસ (બધા) અનુકૂલ થઇ જાય છે. પાડા પણ વેદોનું ઉચ્ચારણ કરે છે અને (દેવગુરુ) બૃહસ્પતિ (વાચસ્પતિ) મૂગા થઇને હારી જાય છે. ઉંદર સિંહનો ગર્વ ઉતારે છે. એમાં જરા પણ શંકા કરવા જેવું નથી. (૪).

અમારા બધા દોષો દૂર કરીને, આવેલાં સંકટો ટાળીને, ખરાબ શંકાના મૂળને ચીરી નાંખીને આ બાળકનો ઉદ્ધાર કરી નાંખ. હંસ ઉપર ઉમંગથી બેસીને હે મા ! આ બાળકને જલદીથી ખોળામાં લઇ લે. આ સંસારરૂપી રંગભૂમિમાં નાદામૃત પાઇને પાવન કર. અમે તારા પગમાં પડીએ છીએ. (૫).

●

આવી સ્તુતિ સાંભળીને પ્રસન્ન થઇને મા સરસ્વતી ત્યાં પ્રગટ થઇને હર્ષભેર બોલ્યાં કે મનગમતું વરદાન માગો. (૧૭). નાગે જોયું તો ત્યાં એક હાથમાં વીણા લઇને અને બીજા હાથમાં માળા લઇને શ્વેત વદનવાળી, શ્વેત વસ્ત્રવાળી, ચાર હાથવાળી, હંસ ઉપર બેઠેલી મા-શારદાને જોઇ. એને સામે જ જોઇને નાગે એને પ્રણામ કર્યા. (૧૮-૧૯). નાગ બોલ્યો કે હે મા ! જો તું પ્રસન્ન થઇ હોય તો મને અને કંબલને ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવી પૂર્ણ ગાન શકિત તરત જ આપ. (૨૦). અમને બંનેને નિયમાનુસાર આલાપ વગેરેનું અને રાગરાગિણીનું જ્ઞાન આપ અને બધાં અંગો સહિત (સાંગ)

યોગ્ય પ્રકારની ગાયનકલા આપ. અમને કોયલના જેવો મીઠો, મંજુલ, કોમલ અને ગંભીર સ્વર આપ જેથી અમારું ગાન સાંભળીને ભગવાન શંકર રાજી થાય અને અમને અમારી ઇચ્છા મુજબનો વર આપે. (૨૧-૨૨). સરસ્વતીએ 'તથાસ્તુ' કહીને કહ્યું કે જાવ, તમને બધા જ પ્રકારનું નાદરહસ્ય અને અંગો સહિત રાગ રાગિણીનું જ્ઞાન ચોક્કસ આપ્યું. (૨૩). તમારો મધુર અને સુમંજુલ અવાજ (સ્વન) તાલ-તાન સહિત સાંભળીને ગ્રહમંડળ પણ તારા સહિત ડોલશે. (૨૪). શંકર ભગવાન પણ એમનું નૃત્ય છોડીને આનંદપૂર્વક એ ગાન સાંભળશે અને હર્ષભેર હાસ્ય કરીને વરદાન આપશે. (૨૫). આવું વરદાન આપીને સરસ્વતી ત્યાંથી અંતર્ધાન થઇ ગયાં. એટલે બન્ને નાગો તરત જ ઝડપથી કૈલાસમાં આવ્યા. (૨૬).

બાગમાં બેસીને વાજિંત્રોનો યથાયોગ્ય મેળ બેસાડીને સમય અનુસાર આલાપ, તાલ, ધ્વનિ અને લયનો મેળ બેસાડીને, દૈવત સાધીને રાગ રાગિણી સહિત સુંદર ગાન કરવા લાગ્યા. (૨૭-૨૮).

शिव स्तुति

હે બાળક (માર્કંડેય) અને શરણે આવેલાને તારનાર, વિજયાપતિ હર સાંબ સદાશિવ હું આપને વંદન કરૂં છું; હે વનમાં વસનાર, વનચરોથી પ્રશંસિત, હે ભય (દર) ને હરનાર હે સાંબ સદાશિવ કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર. (૧).

હે ત્રિપુરાસુરને મારનાર સુરશ્રેષ્ઠ સાંબ, હે સુ-મન (દેવો, પુષ્પો)થી અર્ચિત, મંગલકારી સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); હે રવિ, ચંદ્ર અને અગ્નિરૂપ આંખવાળા, કામદેવનો અંત લાવનાર, મદનો નાશ કરનાર હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૨).

શંખના નાદરૂપ; (ચિત્તની) શાંતિ આપનાર, માથા ઉપર જટા ધારણ કરનાર, ચંદ્રનું આભૂષણ (ધારણકરનાર), હે સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); કપૂર સમાન (વર્ણવાળા), ક્ષણ (આનંદ) કરનાર; કમળ થીય કોમળ; કમનીય વસ્તુઓ આનાર હે સાંબ સદા શિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૩).

જીભ (વાણી) થી પર; રસને વધારનાર, દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનાર; સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); ગૌરીના હર; ગંગાને ધારણ કરનાર, ગણોથી વંદિત; ગજાસુરનું મર્દન કરનાર, હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૪).

માનઅપમાન રહિત; રેવાના તાત; સારી રીતે પૂજિત સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું.); ગરીબોના મિત્ર; સર્પ વિભૂષિત; નીલકંઠ; સ્થિર (મક્કમ) દ્વારા ઇચ્છિત હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૫).

ભિખારણ દ્વારા વંદિત; કામનાનો નાશક; જંગલી સ્ત્રી (ભીલડીનું રૂપ ધારણ કરનાર પાર્વતી) થી છેતરાઇ જનાર સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); ગુરુ શ્રેષ્ઠ દુર્જનોથી નિન્દિત, દિવ્ય વિભૂતિ (ભભૂતિ, વૈભવ)થી શોભિત હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૬).

ઝૂંપડીમાં વસેલા; ગણોના નાયક; ઝેર પીનાર; ગતિ આપનાર સાંબ સદાશિવનો જય હો; વેદના ગાનથી આનંદિત થનાર; નટ, ચોરને દંડનાર, પિંગળી જટાવાળા હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૭).

કુબેરના મિત્ર, ધનથી અપ્રાપ્ય, લોભથી દૂર રહેનાર ધ્રુવ, મુક્તિ આપનાર; સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું) હૃદય (અથવા વાદળ)રૂપી મંદિર જેને પ્રિય છે તે, 'રંગ'ને આનંદિત કરે તેવા મુખરૂપ ચંદ્ર ધારણ

(હૃષીક=ઇન્દ્રિયો, ઇશ=વશ કરનાર). (૧૨-૧૩). પાંચમો પુત્ર ભાર્ગવરામ સ્વયં વિષ્ણુનો અંશ જ હતો અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે જ એણે અવતાર ધારણ કર્યો હતો. (૧૪). ક્ષાત્રમંત્ર અભિમંત્રિત ચરુના પ્રભાવથી એનું શરીર તેજ તેજના અંબાર સમાન હતું. ભૃગુઋષિનાં વચન અનુસાર રામ (પરશુરામ) ક્ષાત્રધર્મમાં રત અને ધીર થયો. (૧૫). સમય જતાં એને યજ્ઞોપવીત (જનોઇ) આપવામાં આવી. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને તપશ્ચર્યા દ્વારા તેણે પાર્વતી અને શંકરને પ્રસન્ન કર્યા. (૧૬). ધનુર્વેદ ભણીને શસ્ત્ર અને અસ્ત્રમાં નિપુણ થયો. ગુરુને દક્ષિણા આપીને તરત જ ઘેર આવ્યો.② (૧૭). બધા વેદોનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કર્યો અને પછી માતા-પિતાની સેવા કરીને એ સમજુ (દીકરા)એ માતાપિતાને સંતુષ્ટ કર્યાં. (૧૮). એનો વિવેક અને સુશીલ સ્વભાવ જોઇને ઋષિમુનિઓ પણ એને માન આપવા લાગ્યા અને બધા માટે પૂજ્ય બન્યો. (૧૯). ઇશ્વરનો અવતાર હોવા છતાં એ પુત્રની જેમ રહીને માતા-પિતાની ભાવથી સેવા કરતો હતો. (૨૦).

માતાપિતાની સાથે રહીને એ રોજ જંગલમાં જઇને સમિધ, ફૂલ, ફળ, દર્ભ વગેરે જાતે લાવતો હતો. (૨૧). હે જમદગ્નિ ઋષિ ! તમને ધન્ય છે કારણ કે તમારી પત્ની અને તમારા પુત્રો તમારી આજ્ઞામાં રહે છે. (ઋષિ) વનમાં રહીને તપશ્ચર્યા કરીને આલોક અને પરલોકને સાધતા હતા.③ (૨૨). એક દિવસ પતિનાં ચરણનું ચિંતન કરતી કરતી માતા રેણુકા સ્નાન કરવા માટે એકલી ગંગા નદીના તીરે આવી. (૨૩). એ વખતે ગંધર્વરાજ ચિત્રરથ મદોન્મત હાથીની જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો હતો તે માતા રેણુકાએ જોયું. (૨૪). વિવિધ પ્રકારનાં (નાના) પુષ્પોની સુગંધીથી સુશોભિત રાજા જાણે બીજો કામદેવ હોય એ રીતે નિ:શંક (શંકા રહિત) ક્રીડા કરતો હતો. (૨૫). સુંદર યુવાન સ્ત્રીઓનો સમૂહ એને વીંટળાઇને કૌતુકથી (આશ્ચર્યના ભાવથી) ક્રીડા કરી રહ્યો હતો. આ જોઇને રેણુકા અંતરમાં રાજી થઇ અને વિચારવા લાગી કે આ સ્ત્રીઓને ધન્ય છે અને ધન્ય છે એમની ક્રીડાને. (આ પ્રકારનું) સુખ એ ઉત્તમ સુખ છે એમ જાણો ! આવું (મનોમન) બોલીને આનંદથી એ ક્રીડા જોઇ રહી. પ્રારબ્ધની ગતિ વિચિત્ર છે. આજે સતી ભુલાવામાં પડી. (૨૬-૨૮). કામદેવ કોઇને છોડતો નથી. એ કામદેવ (મન્મથ)નાં બાણ સહન કરવાં અતિ મુશ્કેલ છે. જ્યાં દેવો પણ પછડાયા ત્યાં માણસની શી વિસાત? (૨૯). માટે કામની નિંદા ન કરતાં તેની સ્તુતિ કરી તેની કૃપા પ્રાપ્ત કરી સાવધાન થઇને રહેવું.④ (૩૦). જુઓ ! જગતની માતા એવી રેણુકા કે જે પરમ સતી પણ છે તે પણ કામથી વ્યાકુળ બનીને જડની જેમ ઊભી રહી. (૩૧). જેનામાં વસ્ત્રમાં પાણી બાંધીને ઘરે લઇ જવાની શક્તિ હતી એવી એ પણ મોહમાં પડી. (૩૨). જેના પતિવ્રતાપણાથી પાંચે ભૂતો (આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી) પણ ડરતાં હતાં, સ્થાવરો (પર્વત, ઝાડ-પાન વગેરે) પણ સાવધાન થઇને વર્તતા હતાં, દેવો અને મનુષ્યો બીકથી ધ્રૂજતા હતા અને જે સ્વપ્નમાં પણ કોઇ પરપુરુષનું મોં જોતી ન હતી તે (રેણુકા) આજે મોહમાં પડીને બીજાની ક્રીડા જોતી રહી. (૩૩-૩૪). ખરેખર એના વ્રતમાં ન્યૂનતા (શિથિલતા) આવી અને સતી શરમાઇ ગઇ. વસ્ત્રમાં પાણી રહેતું ન હતું તેથી રેણુકા બીકની મારી રડતી હતી. (૩૫). એ વિચારવા લાગી (મનોમન બોલી) કે અરેરે! આ શું થઇ ગયું? મેં ઊંચી આંખે કેમ જોયું? બીજાની કામ-ક્રીડા જોતાં અરેરે ! તરત જ મૃત્યુ કેમ ના થયું? (૩૬). જે કોઇ સ્ત્રી બીજાની કામ-ક્રીડા જુએ છે તે જારિણી થાય છે. અરેરે! હે કામ ! તારા જેવો ત્રિભુવનમાં કોઇ ચોર નથી. (૩૭). હે કામદેવ ! આ રીતે બધાનું પુણ્ય હરી લઇને તું પ્રાણીમાત્રને વશ કરે છે. તને હજાર વાર પ્રણામ હો. (૩૮). પહેલાં તું સર્વાંગ સંપૂર્ણ હતો, પરંતુ શિવજીની સમાધિનો ભંગ કરવા જતાં શિવે તને શાપ આપી ભસ્મીભૂત કર્યો. તો પણ તારો જીવ ઠરીને બેઠો નહિ. (૩૯). (તારી પત્ની રતિએ) શંકર ભગવાનને પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભોળાનાથે તને ફરી જીવતો કર્યો. (કામદેવ અંગ વિનાનો છે એટલે સૂક્ષ્મરૂપે મનમાં રહીને વ્યક્તિને આકુળવ્યાકુળ કરે છે.) (૪૦). તને અંગ વગરનો કરવા છતાં પણ તું તારું કામ ભૂલ્યો નથી. અરે ! તેં મારા પર દયા કેમ ન કરી? ધિક્કાર છે આ જીવનને અને ધિક્કાર છે આ શરીરને. (૪૧). અરેરે ! હે દેવ ! તેં આ શું કર્યું? તેં કોપ કરીને તારી

જ દીકરીને તારી જાતે જ દોષના સાગરમાં કેમ હડસેલી? (૪૨). હે નારાયણ ! હે વિભુ ! હે પતિત પાવન પરમાત્મા (અનંત)! હું બાલિકા અપરાધી છું. મારા ઉપર મારા પતિ ચોક્કસ કોપાયમાન થશે. (૪૩). હે નાથ ! મને કામદેવે લૂંટી છે તેથી મને કાંઇ સૂઝતું નથી. મને અસહ્ય વ્યથા થાય છે. હું અનાથ શું કરું? (૪૪). હવે ઘરે જઇને પતિને શું મોં બતાવું? આમ ભયભીત થયેલી રેણુકા માથા પર જળ લઇને વિચારમાં મગ્ન બનીને તરત જ આશ્રમમાં આવી. આ બધું (પોતાના) ચિત્તામાં જાણી જવાથી ઋષિ કાળની જેમ ઊભા રહ્યા. (૪૫-૪૬). બ્રહ્મતેજથી રહિત અને ભ્રષ્ટ ધૈર્યવાળી રેણુકાને નીચે મોઢે ઊભેલી જોઇને ક્રોધપૂર્વક મુનિ બોલ્યા કે હું અતિશય ગરીબ એવો બ્રાહ્મણ છું, ફળ-ફૂલ ખાઇને અને ઝાડની છાલનાં વસ્ત્ર (વલ્કલ) પહેરીને જંગલમાં દુ:ખથી રહું છું. મારી તો ઘાસની ઝૂંપડી છે. અહીંયા રાજાના ઘરનું સુખ કયાંથી હોય? તને આ કયાંથી ગમે? તું સુખેથી જતી રહે અને મખમલનાં વસ્ત્રો પહેર. અહીં તો ગાયનું મૂતર ગંધાય છે જયારે ત્યાં તો અત્તરના કુવારા ઊડે છે. અહીં બેસવા માટે લાકડાનું કે પથ્થરનું આસન છે જયારે ત્યાં તો ગાલીચા ઢાળેલા હોય છે. (૪૭-૫૦). આખરે તો તું રાજાની દીકરી છે. તારે શા માટે આ બધી વેઠ કરવી પડે? તું સુખેથી રાજા સાથે જા અને પકવાનથી પેટ ભર. (૫૧). મારે હવે તારું કોઇ કામ નથી. તને મન ફાવે ત્યાં તું જા. આનંદથી મોજ-મસ્તી કર અને તારા શરીરને સુખથી લાડ લડાવ. (૫૨). તારું મન મારાથી કંટાળી ગયું છે. તારું મન બીજાના રંગે રંગાયું છે. તને ફાવે તેમ તું કર. (૫૩). તું સમજી લે કે જે સ્ત્રી પરપુરુષમાં આસકત થાય તેને તરત જ ત્યજવી જોઇએ એવું બધાં શાસ્ત્રો કહે છે. (૫૪). આજથી તારો અને મારો સંબંધ સદંતર તૂટી ગયો છે. તું હવે તરત જ પાછી જતી રહે. તું એક ડગલું પણ આગળ આવીશ નહિ.[૫] (૫૫). ન બોલાય (સાંભળવા ના ગમે) એવા બોલ સાંભળીને રેણુકા મા બીકની મારી થર થર ધ્રૂજતી મૂગે મોઢે ઊભી રહી. (૫૬). આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં છે, શોકથી મુખ સુકાયું છે અને પરસેવે વસ્ત્રો રેબઝેબ થયાં છે એવી મા નીચે મોઢે જોઇ રહી. (૫૭). અંતરમાં અતિ ઉદાસીન એવી એને કાંઇ સૂઝતું નથી. કંઠ રૂંધાયો હોવાથી મોંમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળતો નથી. (૫૮). ખૂબ જ વ્યથિત થયેલી રેણુકા એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકી નહિ. એનું બધું તેજ વિલાઇ ગયું અને હૈયામાં હિંમત પણ રહી નહિ. (૫૯). એને લાકડાની પૂતળીની જેમ સ્થિર ઊભેલી જોઇને જમદગ્નિ ફરી વાણીનાં બાણોથી એને વીંધવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે હજી તું ઉદ્ધત (બેશરમ) થઇને અહીં જ ઊભી છે? જા તારું મોં કાળું કર. (અહીંથી જતી રહે.) મારો ક્રોધ બહુ જ ખરાબ છે. તું નહિ જાય તો ચોક્કસ તારા પ્રાણ લઇશ. (૬૦-૬૧). મારું મન ખૂબ જ નિષ્ઠુર થઇ ગયું છે. તું નાહકની પ્રાણ ગુમાવશે. આવું સાંભળીને સતી મનોમન બોલી (વિચાર્યું) કે મારા પ્રારબ્ધમાં આવો યોગ કયાંથી? (૬૨). એકવાર ભાગ્યવશાત્ ભૂલ કરી. હવે આ ચરણ નહિ છોડું. ભલે મૃત્યુ આવે (દેહ પડે) પરંતુ અહીંથી એક ક્ષણ માટે પણ ખસવાની નથી. (૬૩). સાધુની કૃપા મેળવવી અતિ દુર્લભ છે પરંતુ એનો ક્રોધ મેળવવો તો અશક્ય જ છે. મારું તો બંને રીતે કલ્યાણ જ છે. પછી હું નાહકની શું કામ ડરું? (૬૪). પતિના હાથે મૃત્યુ થશે તો પાપનો નાશ થશે, આગળ ઉપરની દુર્ગતિ ટળશે અને હું વિશેષ રીતે મુકત થઇશ. (૬૫). 'તું જતી રહે, જતી રહે' એમ કહેવા છતાં રેણુકા બોલ્યા ચાલ્યા વગર બારણામાં સ્થિર ઊભી રહી. એ જોઇને પ્રલય સમયના અગ્નિ સમાન કોપાયમાન થઇને જમદગ્નિએ સૌથી મોટા (જયેષ્ઠ) પુત્રને બોલાવીને કહ્યું કે (હે વસુમંત!) તારી મા માનસપાપે ભ્રષ્ટ થઇને દોષયુકત થઇ છે. તેથી તું શંકા કર્યા વગર એનો શિરચ્છેદ કર. (૬૬-૬૮). પિતાશ્રીનાં આવાં વચનો સાંભળીને એમનાં પવિત્ર (મનોહર) ચરણને વંદન કરીને વસુમંત બોલ્યો કે હે પિતાશ્રી ! શાસ્ત્રમાં ક્રોધની ઘણી જ નિંદા કરી છે તેથી તમે આ ક્રોધ શાંત કરો. મા કરતાં બીજું કોઇ અન્ય દૈવત નથી એટલે એને મારી નાંખવાથી હું ચોક્કસ દુર્ગતિને જ પામું. (૬૯-૭૦). પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળીને (જમદગ્નિએ) કહ્યું કે તને ધિક્કાર છે. તું મને ન્યાયશાસ્ત્ર શીખવે છે? તારો કાળ આવીને ઊભો છે. (૭૧). જે પુત્ર પિતાની આજ્ઞાનું હંમેશાં પાલન કરે તે જ પુત્ર સત્પાત્ર છે. એ સિવાયના બીજા બધા કીડા સમાન જાણવા અને એવા

કુપાત્ર ફોગટના જીવે છે. (૭૨). તું મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને પાછો અભિમાની થઇને ફરે છે? 'જા તું બળીને ભસ્મ થઇ જા' એવું એમણે ક્રોધમાં કહ્યું. (૭૩). વસુમંત ત્યાં ને ત્યાં ભસ્મીભૂત થઇ ગયો. એ જોઇને તરત જ બીજા પુત્ર વસુને બોલાવીને કહ્યું કે તું તારી માનું માથું કાપી નાંખ. (૭૪). વસુએ કહ્યું કે પિતાજી ! તમે આ શું કહો છો? આવું તો કોઇ દિવસ બની શકે જ નહિ. બધાં શાસ્ત્રો 'માતાને પિતાથી સો ગણી શ્રેષ્ઠ છે' એવું કહે છે. (૭૫). એક વાર સ્તનપાન કર્યાનો માતાનો ઉપકાર પણ કોઇ દિવસ વાળી શકાતો નથી. જો હું માતાનો વધ કરું તો ત્રણે લોકનો મારા પર ફિટકાર વરસશે. (૭૬). અરેરે ! માતાએ વેઠેલાં કષ્ટોનું કોણ વર્ણન કરી શકે? એને શબ્દો દ્વારા (કડવાં વચનો દ્વારા) દુ:ખ આપનાર પણ રૌરવ નામના નરકમાં જાય છે. (૭૭). ઘીની આહુતિથી જેમ અગ્નિ ભડકે બળે તેમ આવાં વચનો સાંભળીને જમદગ્નિ અતિશય કોપાયમાન થયા અને એને પણ બાળીને ભસ્મ કરી દીધો. (૭૮). વિશ્વાવસુ અને સુષેણને પણ એ જ રીતે શાપ આપીને તરત જ ત્યાં ભસ્મીભૂત કરી દીધા તો પણ એમનો ક્રોધ શાંત ના થયો. (૭૯). એ મનોમન બોલ્યા કે હજી રામ (પરશુરામ) જંગલમાંથી કેમ પાછો ફર્યો નથી? એની સાથે જ પાંચમો પુત્ર હાથમાં પરશુ (ફરશી) લઇને આવ્યો. (૮૦). જંગલમાંથી સમિધ, પુષ્પ વગેરે લાવીને પિતાના ચરણમાં મૂકીને વંદન કર્યું. (૮૧). એને જોઇને ઋષિ બોલ્યા કે હે રામ ! તું પિતૃભકત છે. એટલે મારું આટલું કામ કરીને તું મારા મનનું સમાધાન કર. (૮૨). આ રેણુકા (તારી મા) માનસપાપથી ભ્રષ્ટ થઇ છે. પહેલાં એનો શિરચ્છેદ કર અને પછી તું બેસ. (૮૩). તારા ચાર ભાઇઓએ (શિરચ્છેદ કરવાની) ના પાડી તેથી એ લોકો મારા શાપને કારણે ભસ્મીભૂત થઇ ગયા છે. તું એકદમ પરશુ ઊઠાવ. હે બુદ્ધિશાળી (રામ) ! તું માયાને વશ થઇશ નહિ. શૂરવીર પરશુધરે (પરશુરામે) મનોમન વિચાર્યું કે જો હું ના પાડીશ તો પણ માતા બચવાની તો નથી જ. અમને બંનેને શાપ આપીને ચોક્કસ રાખ કરી નાંખશે. (૮૪-૮૬). મારા પિતા શિવનો અવતાર છે, સમર્થ છે અને સાક્ષાત્ કૈલાસપતિ છે. એટલે તે કર્તું (કરવા જેવું), અકર્તું (નહિ કરવા જેવું) એને અન્યથા કર્તું (ઊલટું કરવા)ની શક્તિ ધરાવે છે. (૮૭). માયાપતિ (ભગવાન) એક જ ક્ષણમાં નવી સૃષ્ટિનું સર્જન કરી દે છે તેમ એમની કૃપાદૃષ્ટિ થતાં શું નહિ થાય? (એટલે કે બધું જ શકય છે.) (૮૮). હું એમની આજ્ઞાનું નાહક ઉલ્લંઘન શું કામ કરું? એમને રાજી કરું. એ રાજી થતાં હું માતાને ભાઇઓ સાથે ફરી જીવતાં કરીશ. (૮૯). આવું ઝડપથી વિચારીને પરશુ લઇને તરત જ માતાનું માથું ધડથી જુદું કરી દીધું. (૯૦). આ મહાન આશ્ચર્યકારક બાબત છે. એને દયા કેમ ના આવી? શું એનું હૃદય પથ્થર જેવું કઠણ હતું કે લોઢા જેવું? (૯૧). માતાનું ગળું કાપતાં જેનું હૃદય લેશમાત્ર ગભરાયું નહિ તેનું હૃદય ક્ષત્રિયવંશનો નાશ કરતાં શાનું ગભરાય? (૯૨). ગળું કપાતાં જ લોહીના ફૂવારા ઊડ્યા. તો પણ એની આંખ ભીની થઇ નહિ. આવી (એમની) અભેદ દૃષ્ટિ હતી. (૯૩). એનું આવું અદ્‌ભુત શૌર્ય અને અડગ ઔદાર્ય (ઉદારતા) જોઇને ઋષિએ વિચાર્યું કે આ અનાર્ય નથી. (આર્ય જ છે.) એ શ્રેષ્ઠ પિતૃભકત છે. (૯૪). પુત્રના પ્રેમને વશ થઇ, એને આનંદથી ભેટીને શાંત થઇને પછી બોલ્યા કે હે રામ (પરશુરામ) ! તને ધન્ય છે. પાપ-પુણ્યનો વિચાર કર્યા વગર જ કેવળ અનન્ય ભાવથી તેં મારી આજ્ઞાનું પાલન કર્યું તેથી તું મારા આશીર્વાદથી ત્રણે લોક (સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળ)માં તરત જ પૂજ્ય થઇશ. હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે તું મુકત મનથી માગ. હું માંગેલું ચોક્કસ આપીશ. (૯૫-૯૭). આ સાંભળીને પ્રણામ કરીને પરશુરામ બોલ્યા કે માતા સહિત મારા બધા ભાઇઓને જીવતા કરો. મારા મનમાં મેં માતાના કરેલા વધની જરા પણ સ્મૃતિ ના રહો. હું ચિરંજીવ થાઉં, હંમેશાં બધે વિજયી થાઉં અને કલેશ વિનાનો થાઉં.[૬] (૯૮-૯૯). એ સાંભળીને જમદગ્નિએ 'તથાસ્તુ' (તેમ થાવ.) એમ કહ્યું એટલે પુત્રો સહિત માતા રેણુકા જીવતાં થયાં. (૧૦૦).

આ જોઇને રામને ખૂબ જ આનંદ થયો. પ્રેમથી દોડી જઇને માતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. એટલે માતાએ આશિષ આપી. (૧૦૧). માતા-પુત્રનું એ મિલન અવર્ણનીય છે. પ્રેમથી કંઠ રુંધાયો હોવાથી બેમાંથી કોઇ બોલી

શકયું નહિ. (૧૦૨). રેણુકા બોલ્યાં કે તને ધન્ય છે. તેં ઉત્તમ કામ કર્યું છે. મારા મનને ઘણો જ સંતોષ થયો છે. જા, તારું નામ અમર થશે. (૧૦૩). તને કોઇ દિવસ પણ કળિયુગ (અથવા કળિ અને કાળ) પીડા કરશે નહિ. તું બધે પૂજ્ય થઇશ. તારાં યશોગાન કરનારા આલોકમાં અને પરલોકમાં સુખી થશે. (૧૦૪). આમ કરીને પતિનાં ચરણમાં માથું મૂકયું અને બોલી કે હું ખરેખર પાપિણી છું અને મેં જ આ બધી ઉપાધિ ઊભી કરી છે. (૧૦૫). તમે તો કેવળ દયાની મૂર્તિ છો. મારા પર ક્રોધ કરવાનું બહાનું બનાવીને મારા ક્રિયમાણ અને સંચિત કર્મો ભસ્મ કરી દીધાં. (૧૦૬). હું એને ખરેખર શાપ માનતી જ નથી, એને મારા પર તમે કરેલી કૃપા જ માનું છું. હે નાથ ! તમે મારું બધું પાપ ધોઇ નાંખી મને પાપરહિત કરી નાંખી. (૧૦૭). આપ સમાન બીજો કોણ દયાળુ દેવ છે જે કોઇપણ પ્રકારની સેવા કર્યા વગર મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇને મારો ઉદ્ધાર કરે. મને આપનાં ચરણની અખંડ સેવા આપો. (૧૦૮). હે ઇશ્વર! હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે તું મને જનમોજનમ આ જ પતિ મળે એવો યોગ આપજે અને એનાથી હું કદીપણ છૂટી ન પડું. (૧૦૯). એવું બોલીને પતિના પગમાં વારે વારે વંદન કરવા લાગી. એટલે પ્રસન્ન થઇને મુનિ બોલ્યા કે તું તો શુદ્ધ મનની જ હતી પણ બીજા લોકોને શીખવાનું મળે એટલા માટે મેં તને (બાળીને) મારી નંખાવીને તને શુદ્ધ કરી. બીજા કોઇથી આવું બની શકે જ નહિ. (૧૧૦-૧૧૧). એ બહાને પરશુરામની પણ પરીક્ષા કરી. એ પિતૃભકત છે એ વાત સાચી છે. એ આપણું નામ ચોક્કસ અમર કરશે એની તું મનમાં ખાતરી રાખજે. (૧૧૨). આવું કહીને બીજા બધાનું પણ સમાધાન કર્યું અને પછી બધા જ પોતપોતાના ધર્મમાં આનંદથી વર્તવા લાગ્યા. (૧૧૩). પરશુધારી રામ સાક્ષાત્ વિષ્ણુના અંશ હતા. (જમદગ્નિની સેવા દ્વારા) ભગવાન શંકરની સેવામાં તત્પર રહી શિવ-વિષ્ણુ વચ્ચેનું અપૂર્વ ઐકય દર્શાવે છે. (૧૧૪). ભકત કાર્તવીર્ય(અર્જુન)ના કોડ પૂરવા અને ક્ષત્રિયોનું અભિમાન ઉતારવા સ્વયં લક્ષ્મીપતિ બ્રાહ્મણવેષે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ થઇને અવતર્યા. હે સુસિદ્ધ સંતો ! આ અધ્યાયમાં તમે એ કથા સાંભળી છે. (૧૧૫-૧૧૬). હવે પછીના અધ્યાયમાં કામધેનુના હરણનું બહાનું (નિમિત્ત) કરીને શ્રીહરિ અર્જુનનો વધ કરીને એને મુકિત આપશે ત્યારે અલૌક્કિ રંગ જામશે. એનું વર્ણન કોણ કરી શકે? રંગ તો માત્ર નિમિત્ત છે બાકી જેનું છે તે જ (આ બધું) બોલે છે. (૧૧૭-૧૧૮).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'પરશુરામ અવતાર'** નામનો **ત્રેવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૩

(૧) ભગવાન શંકરસ્વરૂપ જમદગ્નિ અને પાર્વતીસ્વરૂપ રેણુકાના મહેંકતા ગૃહસ્થાશ્રમનું વર્ણન છે. એમને પાંચ પુત્રો થયા એટલે લગ્ન કરી, કૌટુંબિક જીવન જીવીને પણ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે ઊંચાં શિખરો કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય તેનું માર્ગદર્શન છે અને ગૃહસ્થાશ્રમીને મોટી હૂંફ છે. પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં લગ્ન હંમેશાં બાધક નથી. પૂ. ડોંગરે મહારાજ એવું કહેતા કે ખુલ્લા મેદાનમાં રહીને લડવા કરતાં (સંન્યાસી થઇને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરવા કરતાં) કિલ્લામાં રહીને

લડવાનું (ગૃહસ્થાશ્રમી રહીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરવાનું) સરળ છે. વળી ઊંચા આદર્શોવાળું જીવન જીવતી વ્યકિતઓ લગ્નજીવન સ્વીકારે તો સમાજને સંસ્કારી સંતાનો મળે અને સમાજ ઉપર ઉપકાર થયો ગણાય.

(૨) ક્ષાત્રચરુના પ્રભાવે પરશુરામે ધનુર્વિદ્યામાં નિપુણતા મેળવી. એમના ગુરુ ભગવાન શંકર છે. આમ વેદ-શાસ્ત્રોના અભ્યાસ ઉપરાંત ક્ષાત્રધર્મ અનુરૂપ ધનુર્વિદ્યા શીખ્યા અને શસ્ત્ર તેમજ અસ્ત્રમાં નિપુણતા મેળવી. (અસ્ત્ર એટલે ફેંકવાનું હથિયાર- બાણ, ચક્ર, ભાલો વગેરે. શસ્ત્ર એટલે હાથમાં રાખીને લડવાનું હથિયાર- તલવાર, ગદા વગેરે.)

(૩) આ ખૂબ જ સુંદર દોહરો છે. મોટી ઉંમરે પત્ની અને પુત્રો આજ્ઞામાં રહે એ સાચું સુખ છે. સામાન્યત: આવું ઓછું જોવા મળે છે. પરંતુ પત્ની અને પુત્રો આજ્ઞાનું પાલન કરે એવું વડીલે જીવવું પડે એ ભૂલવા જેવું નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી રહીને મિશનનું કામ કરવું, કુટુંબની વ્યકિતઓ પણ એમાં સહભાગી બને અને ગામના લોકો પણ પ્રેમથી સહકાર આપે એવું જીવન જીવે એવા સંતને કોટી કોટી વંદના કરવી જોઇએ. આ ખૂબ અઘરું છે. "વિશ્વપ્રેમ કરવો સહેલો છે, પરંતુ પડોશીને પ્રેમ કરવો કઠણ છે." વળી તુલસીદાસજી કહે છે તેમ:

તુલસી કભુ ન જાઇયો જહાં બાપકો ગાંવ,
દાસ ગયો, તુલસી ગયો, રહ્યો તુલસિયો નામ.

(૪) રેણુકા માતાના પ્રસંગના વર્ણનમાં આ દોહરા દ્વારા પૂ. બાપજીએ આપણને સાચી અને સુંદર સમજ આપી છે. એવું કહેવાય છે કે આ ભારત દેશ જ એવો છે કે જયાં બ્રહ્મસૂત્ર અને કામસૂત્ર બન્ને લખાયા છે અને તે લખનારા પણ ઋષિ જ છે.

કામની નિંદા કરવાને બદલે, એના પ્રત્યે સૂગ કેળવવાને બદલે એનાથી સાવધાન રહીને ચાલવાનું છે. કામવૃત્તિ દરેક પ્રાણીમાં જન્મથી જ હોય છે અને એ ઇશ્વરે સંસાર ચાલુ રાખવા માટે મૂકેલી છે. એ વૃત્તિ ઉપર સંયમ હોવો જોઇએ, સમજપૂર્વકનો સંયમ આવકાર્ય છે. એ અંગે દઢાગ્રહ હોવો જોઇએ, દુરાગ્રહ નહિ.

પતંજલિ કૃત યોગદર્શનનું પહેલું જ સૂત્ર છે: 'योगश्चित्तवृत्ति निरोधः|'.

જેણે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરવી છે તેણે આ સમજ કેળવવી રહી.

(૫) ૪૮ થી ૫૫ સુધીના દોહરાનું વિશેષ રીતે ચિંતન થવું જોઇએ. શેકસપિયર કહે છે કે He is to command and She is to obey. હવે જમાનો (પરિસ્થિતિ) બદલાયો છે તેમ છતાં કોઇ પણ પુરુષને ખબર પડે કે પોતાની પત્ની પોતાને વફાદાર નથી તો એનું એને મહા દુ:ખ હોય છે. એ સ્થિતિ એ સહન કરી શકતો નથી. કદાચ સહન કરે તો એમાં મહદંશે લાચારી હોય છે. એ અંદરથી પામર અને નિસ્તેજ બની ગયો હોય છે. કદાચ આમાં Sense of possession-પોતીકાપણાનો અને માલિકીપણાનો ભાવ પણ હોઇ શકે. હકીકત એ છે કે પર-પુરુષના પ્રેમમાં પોતાની પત્ની છે એવું જાણ્યા પછી પુરુષ સ્વસ્થ રહી શકતો નથી. સ્ત્રીનામાં જે સહનશકિત છે, જે સમજશકિત છે, અનુકૂળ થવાની જે શકિત છે તેની પુરુષમાં ઉણપ છે. 'પુરુષ' શબ્દનો અર્થ જ કઠોર થાય છે.

(૬) પરશુરામે માગેલા વરદાનમાં 'માતૃવધની મને લેશમાત્ર સ્મૃતિ ન રહો' એ વરદાન સમજવા જેવું છે. ગમે તેટલા શુભ હેતુથી પણ કોઇનું મૃત્યુ નીપજાવ્યું હોય તો પણ એની યાદ ભવિષ્યમાં જે તે વ્યકિતને પરેશાન કરે છે. આવાં કાર્યો મૃત્યુ સમયે અથવા દુ:ખના સમયે તરત જ યાદ આવે છે અને અકળાવે છે. ખોટું કાર્ય વધુ સાવધાનીથી કરાતું હોવાથી એની યાદ મગજમાં અકબંધ રહે છે. ઘણી વાતો એવી છે કે જે ભૂલી જવાય તો આશીર્વાદરૂપ ગણાય. આવી વાતોની સ્મૃતિ હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે અને કોઇ વાર વ્યકિતને આપઘાત કરવા પ્રેરે. પૂ.શ્રીના અમર આદેશનું વાંચન આ સંદર્ભમાં થવું જોઇએ. દયાવૃત્તિથી કોઇને મારી નાંખવાની (Mercy Killing) વિચારધારાનો આને કારણે વિરોધ થાય છે.

અધ્યાય : ૨૪

આ અધ્યાયનું નામ 'પરશુરામેણ કાર્તવીર્યાર્જુનવધ' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૮૪ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સૌ પ્રથમ તો પ્રારબ્ધ કેવું બળવાન હોય છે એનું વર્ણન છે. (૧-૧૨). એક વાર કાર્તવીર્ય અર્જુન લશ્કર સાથે જંગલમાં ગયો ત્યારે એણે જમદગ્નિ ઋષિનો આશ્રમ જોયો. ઋષિના દર્શને લશ્કર સાથે ગયો ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે તમે સ્નાન સંધ્યા વગેરે કરીને આવો અને પ્રસાદ લઇને જ જજો. (૧૩-૨૯).

જમદગ્નિએ જે ઠાઠ અને વૈભવથી આગતા સ્વાગતા કરીને જમાડ્યા એનાથી રાજા તો દંગ જ થઇ ગયો. આટલું બધું આટલી ઝડપથી કેવી રીતે થયું એ પ્રશ્નના સંદર્ભમાં મુનિએ કહ્યું કે આ કામધેનુનો પ્રભાવ છે. રાજાએ કહ્યું કે કોઇ પણ કિંમતે આ ગાય (ધેનુ) આપો. ઋષિએ સમજાવ્યો પણ રાજા સમજયો નહિ અને સિપાઇ દ્વારા એકલી ગાય લઇને ચાલવા માંડ્યું. (૩૦-૬૬).

શાંત મુનિ કશું જ બોલ્યા નહિ એટલામાં જંગલમાંથી સમિધ વગેરે લઇને પરશુરામ આવ્યો. એણે બધી વાતો સાંભળી અને ક્રોધે ભરાઇને પરશુ લઇને દોડ્યો. (૬૭-૮૬).

અર્જુનને જોતાં જ એણે સિંહગર્જના કરી અને એને વેધક વાણીરૂપી બાણો માર્યાં. અર્જુને એનો જવાબ આપ્યો. પરંતુ આખરે યુદ્ધ શરુ થયું. અર્જુન પણ પરશુરામને ઓળખી ગયો. પોતાના વરદાન પ્રમાણે હવે મૃત્યુ નજીક છે એવું જાણવા છતાં બહારથી ઘમાસાણ યુદ્ધ કર્યું અને અંતે યોગીને છાજે એવા મૃત્યુને વર્યો. (૮૭-૧૮૪).

વંદન કરીને શિષ્ય ફરીથી બોલ્યો કે હે ગુરુરાય ! મને અર્જુનની કથા આગળ કહો જેથી મારી શંકા દૂર થાય. (૧). (મને એવી શંકા થાય છે કે) જે રાજા બ્રાહ્મણોનો ભક્ત હતો, જે અપૂર્વ પ્રમાણમાં દાન કરતો હતો, જેની સેવામાં સિદ્ધિઓ ખડે પગે હાજર રહેતી હતી, જેનું અનુપમ ઐશ્વર્ય હતું તે રાજા બ્રાહ્મણની ગાય બળજબરીથી લઇ જવાનું અઘટિત કાર્ય શું કામ કરે? એટલે અલખે કહ્યું કે તું શાંતિથી સાંભળ. આ બધો પ્રારબ્ધનો ખેલ છે (રમત છે). (૨-૩). વસિષ્ઠ ઋષિના શાપને કારણે એની બુદ્ધિ ફરી હતી. શાપ તો નિમિત્તમાત્ર હતો. મુનિ પણ એમાં શું કરે? ખરેખર પ્રારબ્ધ જ બળવાન હતું. (૪). પોતે જ્ઞાની, ધર્માત્મા અને ઇચ્છારહિત હોવા છતાં અને સદા નીતિથી વર્તતો હોવા છતાં તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ ભૂલથાપ ખાઇ જાય છે. (૫).

ભલે દેવ હોય કે મુકત હોય પરંતુ પ્રારબ્ધ કોઇને છોડતું નથી. એ ઇશ્વર દ્વારા નક્કી થયેલું હોય છે અને એ પોતાનું જોર બતાવવા હંમેશાં તત્પર રહે છે. (૬). જ્યાં પ્રારબ્ધવશાત્ સૂર્યદેવ (સવારથી સાંજ સુધી) ભમ્યા કરે છે, શંકર ભગવાન (રોજ બપોરે) ભીખ માગે છે, વિષ્ણુ ભગવાન માછલી અને કાચબારૂપે અવતાર ધારણ કરે છે ત્યાં માણસનું તો શું ગજું? (૭). બ્રહ્માજી પણ પોતાની દીકરી(સરસ્વતી)ને જોઇને કામથી વિહ્વળ થયા હતા, ઇંદ્રદેવે અહલ્યા સાથે ક્રીડા કરી હતી અને ચંદ્ર પોતાના ગુરુ (બૃહસ્પતિ)ની પત્નીને લઇને ભાગી ગયો હતો. (૮). રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું હતું અને નળ તથા યુધિષ્ઠિર (ધર્મ) જેવા જુગાર રમ્યા હતા. આ બધી એમની ન સમજાય તેવી વિચિત્ર લીલા છે. એનું રહસ્ય કોણ સમજી શકે?① (૯). પરંતુ જ્ઞાની પુરુષને એનાથી કશું નુકસાન થતું નથી. એ તો દેહને પ્રારબ્ધ પર છોડીને પોતાની મસ્તીમાં નિરભિમાની થઇને રમતો રહે છે. (૧૦). પ્રારબ્ધવશાત્ દેહ ભલે ભમ્યા કરે અને સુખ કે દુ:ખ પામ્યા કરે.

પરંતુ જ્ઞાની તો તટસ્થભાવે, મૂગે મોઢે આ બધી લીલા દૂરથી જોયા કરે છે. (૧૧). જ્ઞાનીને તો સ્વપ્નમાં પણ લાભ-ગેરલાભ હોતા નથી. એ તો સાચે જ પાપ અને પુણ્યથી પર હોય છે. આ બધાં જીવન્મુકતનાં પ્રમાણો (સાબિતી) છે.② (૧૨).

પ્રારબ્ધવશાત્ શાપથી ઘેરાયલા એ અર્જુને એક દિવસ વનમાં વિહાર કરતાં જમદગ્નિ ઋષિનો નંદનવન સમાન આશ્રમ જોયો. થાકી ગયેલો એ રાજા ત્યાં સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યો. (૧૩-૧૪). એણે મનમાં વિચાર્યું કે શાંતિથી દર્શન કરીને પછી નગરમાં જઇશું. આવો લાભ ફરી કયારે મળવાનો છે? આવો વિચાર કરીને, સેનાને દૂર રાખીને, બે-ત્રણ મિત્રોને સાથે લઇને શૂરવીર સહસ્રાર્જુન પગે ચાલીને ત્યાં આવ્યો.③ (૧૫-૧૬). આશ્રમનાં દર્શન માત્રથી જ થાક ઊતરી ગયો. રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો કે સ્વયં ધર્મથી સંતુષ્ટ એવા આ તપોધનને (તપ એ જ જેનું ધન છે) ધન્ય છે. (૧૭). આવું બોલીને એ વિનમ્રભાવે અંદર ગયો તો ત્યાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી મુનિવરને જોયા. (૧૮). ભગવાન શિવની અને સતી પાર્વતીની જીવતી જાગતી મૂર્તિ સમા જમદગ્નિને અને સતી રેણુકાને જોઇને અર્જુને પ્રણામ કર્યા. (૧૯). સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કરીને પછી બન્ને હાથ જોડીને એ ઊભો રહ્યો અને અનેક સ્તોત્રો દ્વારા રાજાએ ખરેખર સુંદર સ્તુતિ કરી. (૨૦). એ જોઇને જમદગ્નિએ તેને આસન આપીને પોતાની પાસે પ્રેમથી બેસાડ્યા અને આશિષ આપીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. એટલે રાજાએ કહ્યું કે આપની કૃપાથી રાષ્ટ્રનો ખજાનો અને બીજું બધું ક્ષેમકુશળ (સલામત-બરાબર) છે.④ (૨૧-૨૨). હે ગુરુરાય ! હું આપનાં દર્શનમાત્રથી જ ધન્ય થઇ ગયો છું મારે લાયક કોઇ સેવા બતાવો. હું આપને વારે વારે પ્રણામ કરું છું. (૨૩). ઋષિ બોલ્યા કે હે રાજા ! તું ખરેખર પરમાત્માના હાથરૂપ (બ્રહ્મબાહુ) છે. તું રક્ષણ કરે છે એટલે અમે આ વનમાં નિર્ભય થઇને રહીએ છીએ અને વિઘ્ન (અડચણ) વગર તપ કરીને હંમેશાં સંતુષ્ટ રહીએ છીએ. અમારે તો કોઇ કહેતાં કોઇ જ ઇચ્છા નથી. પછી અમારે શાની ઊણપ હોય? (૨૪-૨૫). સમગ્ર સૈન્ય સાથે તું આજે પ્રસાદ લઇને પછી નિરાંતે નગરમાં જા એવી મારી એક વિનંતી તું માન. (૨૬). તમે બધા સ્નાન-સંધ્યા વગેરે પતાવીને જલદીથી આવો. બધી રસોઇ તૈયાર છે એટલે હવે વાર નહિ લાગે. (૨૭). "ભલે ત્યારે" એમ કહીને, લશ્કરને થોભાવીને એ ભોજન કરતાં પહેલાં સ્નાન માટે ગયો. (૨૮). જમદગ્નિ ઋષિએ તરત જ કામધેનુ (સુરભિ)ને પ્રાર્થના કરી અને પલકવારમાં જ બધું સાહિત્ય સિદ્ધ કરી લીધું. (૨૯).

ચંદનના બાજઠ પર શુદ્ધ રૂપાના તાટમાં (છીછરી મોટી થાળીમાં) સોનાના વાડકા મૂક્યા. સોનાના લોટા જળથી ભર્યા અને ઉપર રત્નજડિત નાનાં પવાલાં (ઉપપાત્ર) મૂક્યાં. વળી રંગોળી વગેરે પૂરી અને છ રસવાળા અન્નથી થાળી શોભતી હતી. આનું વર્ણન કોણ કરી શકે? (૩૦-૩૧). થાળીએ થાળીએ દીપની અવર્ણ્ય શોભા કરી હતી. સુગંધ મિશ્રિત ધૂપસળી ખૂબ જ મહેકતી હતી. (૩૨). ચાર પ્રકારનાં અન્ન એના યોગ્ય સ્થાને પીરસ્યાં. જમવામાં જાત જાતનાં પકવાનો અને શાક, રાઇતાં હતાં. [ચાર પ્રકારનાં અન્નમાં ભક્ષ્ય (ચાવીને ખવાય તેવા પૂરી,શાક વગેરે), લેહ્ય (ચાટણ દ્રવ્યો-મઠો), પેય (પી શકાય તેવા- દૂધપાક વગેરે) અને ચોષ્ય (ચૂસીને ખવાય તેવા- કેરી વગેરે) હતાં.] (૩૩). બધાને યોગ્ય સ્થાને બેસાડી, ખૂબ ખૂબ આગ્રહ કરીને એમની ઇચ્છા મુજબનું ભોજન આપીને તૃપ્ત કર્યા. (૩૪). ઘોડાને, હાથીને, ઊંટને વગેરેને ઘાસ, ચણા વગેરે આપીને તૃપ્ત કર્યાં. કોઇ ભૂખ્યું રહ્યું નહિ. (૩૫). બધા જમ્યા પછી પેટ પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં જમવાનું વખાણતા હતા અને બોલ્યા કે આવું જમવાનું તો જન્મીને કયારેય જોયું નથી. (૩૬). ભરપેટ ભોજન થતાં હાથ સાફ કરવા માટે જમદગ્નિએ ચંદન અને કસ્તુરી આપ્યાં. (૩૭). મુખવાસમાં મુનિવરે સોપારી સાથે કેસરવાળું પાન આપ્યું અને વિવિધ પ્રકારનાં ફળો અને સૂકા મેવા આપ્યા. (૩૮). બધે ચંદનનું જળ છાંટ્યું હોવાથી ઠંડો પવન વાતો હતો. બધા તરત જ બોલ્યા કે આની આગળ તો દેવલોકનો પણ કોઇ હિસાબ નથી. (તુચ્છ છે.) (૩૯). આ બધો વૈભવ જોઇને રાજા તો દંગ થઇ ગયો (રાજાની તો આંખ જ ફાટી ગઇ.) અને મનમાં બોલ્યો કે આ ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર આટલી બધી

સમૃદ્ધિવાળું કેવી રીતે?⑭ (૪૦). સિદ્ધિઓ મારી દાસી છે અને હું સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) રાજા છું તો પણ મેં આવો જલસો કોઇ દિવસ કર્યો નથી. (૪૧). દેવ અને દાનવોનો પણ બધો વૈભવ અહીં તુચ્છ લાગે ત્યાં મારા જેવા ગરીબ રાજાની શી વાત? આનું રહસ્ય સમજાતું નથી. (૪૨). ત્યાં તો જમદગ્નિ બોલ્યા કે આ થાળી-લોટા-વાટકી વગેરે બધું તમારા ઘરે લઇ જાઓ. મારે માટે તો આ નકામો કચરો છે. (૪૩). આ સાંભળીને પ્રણામ કરીને રાજાએ પૂછ્યું કે હે ઋષિરાજ ! તમે આ બધું આજે ક્ષણવારમાં ક્યાંથી લાવ્યા? (૪૪). જ્યારે અમે ગંગાજી (પર સ્નાન કરવા) ગયા ત્યારે તો આમાંનું કશું હતું નહિ. તો આ બધું ક્યાંથી આવ્યું એ મને સાચેસાચું કહો. (૪૫). આ સાંભળીને મુનિ બોલ્યા કે આ કામધેનુ છે તે જો. આ કામધેનુ આપણે જેનો વિચાર કરીએ તે બધું જ ઇચ્છા પ્રમાણે આપી દે છે. (૪૬). હે રાજા ! આવી વરદ ધેનુ (ગાય)ના કૃપા-પ્રતાપે આજે મેં જંગલમાં મંગલ કરાવી દીધું. (૪૭). એટલે રાજા બોલ્યો કે હે નાથ ! હું સાત દ્વિપનો સમ્રાટ છું. અષ્ટ સિદ્ધિઓ મારા બારણે ઊભી છે અને નવ નિધિ મારી સેવામાં ઊભા છે. પરંતુ આ કામધેનુ વિના એ બધું અપૂર્ણ લાગે છે. માટે કૃપા કરીને મને આ કામધેનુ (સુરભિ) આપો. (૪૮-૪૯). રાજાને(પાર્થિવને) રત્નહારી (જ્યાં પણ રત્ન જણાય તે લેનારો-બળથી કે કળથી) કહ્યો છે માટે હે મુનીશ્વર ! આ ધેનુરત્ન આપ મને આપો. એ સાચે જ રાજદરબારમાં જ શોભશે. (૫૦).

મુનિ બોલ્યા કે હે રાજા ! આ તો મારી હોમ ધેનુ છે. એના ઘી-દૂધથી હું હંમેશાં હોમ-હવન કરું છું. (૫૧). મને એના વિના એક ઘડી પણ ચાલે નહિ. એને આપું તો મારા કર્મનો લોપ થાય માટે હું નહિ આપું. (૫૨). રાજાએ કહ્યું કે એના બદલામાં હજારો ગાયો, સુવર્ણ, રત્ન વગેરે જે ઇચ્છો તે આપું. આપ માગો તો દાસ, દાસીઓ, શહેરો કે દેશ પણ આપી દઉં. પરંતુ હે મુનિ ! મારું આટલું વચન માન્ય રાખીને મને આ ગાય આપી દો. (૫૩-૫૪). મુનિ બોલ્યા કે હે રાજા ! તને આવું કરવું શોભતું નથી. તારા સદ્‌ગુરુ સમર્થ છે અને એનાં ચરણમાં તારું કલ્યાણ (શ્રેય) રહેલું છે. (૫૫). કોઇ દિવસ બ્રાહ્મણે ગાય વેચી હોય એવું જોયું પણ નથી અને સાંભળ્યું પણ નથી. હૈયામાં વિવેક રાખીને તું શાંતિથી પાછો જતો રહે. (૫૬). વેદ વિદ્યાને છોડીને મૂઢની જેમ કામશાસ્ત્ર (કોકશાસ્ત્ર)માં કોણ મન પરોવે? તું ખોટો દુરાગ્રહ ન કરીશ. (૫૭). કામધેનુને છોડીને હું આ તારી દાસ-દાસીઓ કે ગાયો અને રત્નોનું પણ શું કરું? (મારે એનું શું કામ?) એને કોણ સંઘરે? (૫૮). તું અનસૂયાસુત (દત્ત)નાં ચરણમાં શાંત ચિત્ત રાખીને, મોહવશ દુ:ખી થયા સિવાય અહીંથી સુખપૂર્વક પાછો જા. (૫૯). તું બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનારો રાજા છે. તું વિવેક ભૂલીશ નહિ. જ્યાં દયાના સાગર દત્તની કૃપા હોય ત્યાં શું ન હોય? તું ઘેલો થઇશ નહિ. (૬૦).

આમ અનેક રીતથી મુનિશ્રેષ્ઠે એને સમજાવ્યો, તો પણ વિવેકભ્રષ્ટ એ રાજા સમજ્યો નહિ. (૬૧). આ મુનિવર શાંત સ્વભાવના જણાય છે એટલે શાપ આપે એવી ભીતિ તો નથી જ. માટે ધેનુ (ગાય)ની કિંમત મૂકીને લઇ જવી. મનમાં આવો નિશ્ચય કરીને પોતાના માણસોને બોલાવીને કહ્યું કે આ ગાયને છોડી લો અને એને લઇને તરત જ ચાલવા માંડો. (૬૨-૬૩). આ સાંભળતાં જ સેવકો દોડ્યા અને ઝડપથી ગાયને છોડીને તરત જ નગર તરફ ચાલવા લાગ્યા. આનાથી રાજાને આનંદ થયો. (૬૪). ત્યાં અનેક ગાયો, રત્નો, ધન વગેરે મૂકીને અને મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કરીને અર્જુન પણ ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો. (૬૫). વાછરડું ભાંભરતું હતું તો તે પ્રત્યે પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. સદ્‌બુદ્ધિવાળો અને સમજુ રાજા પ્રારબ્ધવશાત્ નિષ્ઠુર થયો હતો. (૬૬). એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર અને શાપ વચન આપ્યા વગર એકદમ શાંત મન કરીને જમદગ્નિ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.⑮ (૬૭). સમિધ વગેરે લઇને જંગલમાંથી પરશુરામ ઝડપથી આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારે એણે જોયું તો ગાયનું વાછરડું દીન અવાજે ભાંભરતું (બાંધેડનું) હતું. હોમ ધેનુ (હોમ ગૌતમી) દેખાતી ન હતી. એટલે સમજુ રામે પૂછ્યું કે અરે ! આને શું થયું છે? આ કેમ આક્રંદ કરે છે? તમે બધા પણ કેમ (મૂંઝાયેલા અને) ઉદાસ દેખાવ છો? એટલે ભાઇઓ બોલ્યા કે આજે કાર્તવીર્ય (અર્જુન) આશ્રમમાં આવ્યો હતો. પિતાશ્રીએ એને ખૂબ માન આપીને

જમાડ્યો હતો. સૈન્ય સાથે ભોજનથી તૃપ્ત થયા પછી એણે હોમ ધેનુની માગણી કરી. પિતાશ્રીએ ના કહી તો એ બળજબરીથી લઇ ગયો. (૬૮-૭૨). એ દુષ્ટો વાછરડાને અહીં મૂકીને હમણાં જ ગાયને લઇને ગયા છે અને તેથી જ આ વાછરડું ભાંભરે છે. (આક્રંદે છે- રડે છે.) (અર્જુનને માગ્યું આપનાર ગાયમાં જ રસ હતો. ખરેખર ગાય સાથે વાછરડું પણ લઇ જવું જોઇએ. પરંતુ સ્વાર્થમાં માનવી અંધ થઇ જતો હોય છે.) (૭૩). આ સાંભળીને પરશુરામને ભારે ક્રોધ ઊપજ્યો અને બોલ્યો કે ખરેખર ! રાજાનો કાળ આવીને જ ઊભો છે. (૭૪). પ્રલય સમયના અગ્નિની જેમ ઊછળીને પરશુરામ બોલ્યો કે એ ગયો ક્યાં? હું એનું કેટલું જોર છે તે જોઉં. એને માર્યા વગર નહિ છોડું. (૭૫). અરેરે ! એણે આ શું નાનો અપરાધ કર્યો છે કે? એની એને શિક્ષા (સજા) કરીને યમપુરીનો રસ્તો બતાવી દઉં. (૭૬). બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કરનાર એ ખૂબ જ ઉન્મત્ત થયો છે. જો હું એનું નિકંદન કાઢી નાંખુ તો જ મારું નામ રામ સાચું. (૭૭). બ્રાહ્મણ પાસેથી વિદ્યા શીખીને સમૃદ્ધ બન્યો અને એવા બ્રાહ્મણનું મૂળ જ એ નમકહરામીએ કાપ્યું? (૭૮). આજે એનો સમૃદ્ધિ ગર્વ ઉતારીને જ હું એને છોડીશ. એ હજી મને ઓળખતો નથી કે હું આવા દુષ્ટોને શિક્ષા કરનારો છું. (૭૯). એનું પાપ આજે ફરી વળ્યું છે એટલે એને આવો અવળો રસ્તો સૂઝ્યો છે. એણે સંતને નકામા સતાવ્યા છે. આજે હું એના હાથ કાપી નાંખીશ. (૮૦). એનું નસીબ એટલું સારું કે પિતાએ એને શાપ નથી આપ્યો. એને મારા હાથે મારી નાંખીને હું તરત જ ગાય (ધેનુ)ને લાવું છું એમ કહીને પિતાને પૂછ્યા વિના ક્રોધે ભરાઇને ચાલી નીકળ્યો. (૮૧-૮૨). હાથીને જોઇને સિંહ ગર્જના કરતો દોડે તેમ, હાથમાં પરશુ ઝાલીને લાલ આંખોવાળો એ (પરશુરામ) દોડ્યો. (૮૩). એક તો મૂળે પરાક્રમી અને અધૂરામાં પૂરું તે ક્રોધે ભરાયો. (પછી પૂછવું જ શું?) એ વિચારવા લાગ્યો કે ક્યારે રાજા મળે? એનું મોત આવી પહોંચ્યું છે. (૮૪). પવનની જેમ એ દોડતો હતો ત્યારે સાચે જ ધરતી પણ ધમ ધમ ગાજતી હતી. એનો જુસ્સો જોઇને રસ્તામાં લોકો આંખ ફાડીને જોઇ રહ્યા હતા. (ચમકી ઊઠ્યા હતા.) (૮૫). જાણે ભગવાન શંકર કોપ્યા હોય અને સૃષ્ટિનો સંહાર કરવાના હોય એવો એ લાગતો હતો. એવામાં એણે દૂરથી લશ્કર જોયું અને જોતાંની સાથે જ કાળના જેવી ગર્જના કરી. (૮૬). એય ચોરટા ! તું ક્યાં જાય છે? તારું મોઢું આ બાજુ ફેરવ. એ દુષ્ટ ! એય પાપી ! હું તને યમલોકમાં પહોંચાડી દઉં છું. (૮૭). તું કુલાંગાર (કુલના અંગાર જેવો) છે, તું ચોરટો છે. હું તારું ગળું છેદી નાંખું છું. એય ઘંટ ! તું એક ક્ષણ ઊભો રહે એટલે હું તારી શક્તિ જોઇ લઉં. (૮૮). તેં બેશરમ બનીને બ્રાહ્મણનું ધન એવી ગાયને ચોરીને તારો આ ક્ષત્રિયધર્મ ખરેખર શોભાવ્યો છે. (૮૯). એને આમ ગર્જના કરતો આવતો જોઇને રાજાએ પાછું વળીને જોયું અને જોતાં જ બોલ્યો કે અરે ! આ તો રામ જ છે, કેમ ! (૯૦). સૂર્ય સમાન તેજસ્વી એ બાળકને જોઇને અર્જુનને હૃદયમાં એવું લાગ્યું કે માન કે ના માન પણ આ ચોક્કસ વિષ્ણુ પોતે જ છે. નહિતર આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર આમ નિર્ભય થઇને મારા પર હુમલો કરવા ધસે નહિ. (૯૧-૯૨). બ્રાહ્મણ તો શાપ આપીને સમગ્ર જગતને બાળી શકે છે. એ કદીપણ હાથમાં શસ્ત્ર પકડે નહિ. જ્યારે આ તો વિરુદ્ધ રીતે વર્તે છે. (૯૩). આ કિશોર વયનો બાળક સિંહ સમાન દેખાય છે. આ ચોક્કસ વૈકુંઠાધિપતિ વિષ્ણુ જ છે એમાં શંકાને કોઇ સ્થાન નથી. (૯૪). મારા કરતાં વધારે ખ્યાતિ ધરાવનારના હાથે મારું મૃત્યુ થાય એવું મેં જે વરદાન માગ્યું હતું તે આજે સાચુ પડશે કે શું? સાચું પડશે એમ જ લાગે છે. (૯૫). આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર મારા કરતાં સાચે જ વધુ ખ્યાતિ ધરાવનાર છે એટલે હવે આયુષ્ય પુરું થયું લાગે છે અને જીવનનો ખેલ પૂરો થયો છે. એટલે જ આ ગાયને હરી લેવાની મને કુબુદ્ધિ સૂઝી. ખરેખર પ્રારબ્ધની ગતિ મહાન છે. સદ્‌ગુરુને પણ ધન્ય છે. (૯૬-૯૭). રણમેદાનમાં લડતાં લડતાં હું મરું એવું વરદાન માગ્યું હતું. વિષ્ણુના હાથે મરવાનો આ સોનેરી મોકો આવી મળ્યો છે. (૯૮). લાચાર (ગરીબ બાપડો) થયા વિના ક્ષાત્રધર્મથી યુદ્ધ કરીને આ દેહ પાડીને એને પ્રસન્ન કરું અને એના ચરણમાં લીન થઇ જાઉં. (૯૯). મનમાં આવો નિશ્ચય કરીને અર્જુને એકદમ સેના ફેરવી અને તેની સામે આવીને ઊભો રહ્યો. (૧૦૦). રામે કહ્યું કે હે દુષ્ટ ! તું બ્રાહ્મણનું ધન ચોરીને સુખેથી કેવી રીતે જીવી શકે? તું ક્યાં

જાય છે? હું તારું જોર જોઉં તો ખરો. (૧૦૧). તું હજી મને ઓળખતો નથી. હું તારો કાળ થઈને આવ્યો છું. દુષ્ટ માણસોને શિક્ષા કરવા માટે જ હું બ્રાહ્મણના પુત્રરૂપે અવતર્યો છું. (૧૦૨). બ્રાહ્મણને ગોધન આપવું જોઈએ અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવું જોઈએ એ સનાતન ધર્મ છોડીને તું કેમ મન ફાવે તેવું વર્તન કરે છે? (૧૦૩). તને આ હોમધેનુ ચોરી લેતાં શરમ કેમ ના આવી? હું આજે તારા હાથ અને માથું બન્ને છેદી નાંખું છું. (૧૦૪). આવી અપમાનજનક વાણી સાંભળીને (નિંદાજનક વચન સાંભળીને) અર્જુન બોલ્યો કે હું રાજા છું અને રત્નનો સંગ્રહ પ્રયત્નપૂર્વક કરું છું. (૧૦૫). આજે આ તદ્દન નવા પ્રકારનું ધેનુરત્ન જોઈને એને લઈને હે બ્રાહ્મણપુત્ર ! હું મારા નગરમાં જઈ રહ્યો છું તે જાણ. (૧૦૬). ત્યાં મોટી કિંમતમાં ગોધન, રત્નો મૂકીને હું આ ધેનુ લઈને આવ્યો છું એટલે તને પાછી નહિ મળે. (૧૦૭). આમ છતાં તારામાં તાકાત હોય તો તું મારી સાથે યુદ્ધ કરીને (મને મારીને) તું સુખેથી લઈ જા. બાકી આમ એમને એમ તો હું નથી આપવાનો. (૧૦૮). રામ બોલ્યો કે તું તારું બોલવાનું (મ્હોં) બંધ કર. કોઈ દિવસ બ્રાહ્મણ ગાય વેચે ખરો કે? તારાં એ રત્નો કોણે લીધાં? તું ચોર મટીને પાછો શાહુકાર થાય છે? (૧૦૯). અરે ! આ ગાય પર તો હું બ્રહ્માંડ ન્યોછાવર કરી દઉં તો પણ ઓછું છે. અરે ! ઓ હૈયાફૂટયા ! અને તું રત્નો મૂકીને એ હરી લે છે? (૧૧૦).આજે તારી સાથે યુદ્ધ (સમર) કરીને તારું માથું ફોડી નાંખું તો જ હું રેણુકાકુમાર સાચો નહિ તો અંત્યજના ઘરનું પાણી છું એમ સમજજે. (૧૧૧). આવું બોલીને એકદમ ઝડપથી હાથમાં પરશુ લઈને એ કાળની જેમ દોડ્યો. એ જોઈને અર્જુને સૈન્યને હુકમ કર્યો કે તમે જોઈ શું રહ્યા છો? એ મનફાવે તેમ બોલે છે તો એને એકદમ મારી નાંખો. (૧૧૨-૧૧૩). ભેરી અને રણશિંગાં ફૂંકાયાં અને યુદ્ધ શરૂ થયું. રામ તો જાણે વજ્રસ્થંભ હોય એમ અડગ ઊભો હતો. (૧૧૪). કોઈ તલવાર ચલાવતું હતું તો કોઈ બાણ છોડતું હતું. ગદા, તોમર (ભાલા જેવું હથિયાર) અને ભોગળ (મુદ્ગર)થી મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. (૧૧૫). તો પણ રણધીર એવો રામ અડગ બનીને ઊભો હતો અને પ્રલયકાળના રુદ્રની માફક સમરાંગણમાં ઘૂમતો હતો. (૧૧૬). એક બાજુ એકલો રામ અને બીજી બાજુ એ ઘણા લોકો હતા. તો પણ નિર્ભય થઈને અચૂકપણે પરશુથી બધાને ઝડપથી વીંધતો હતો. (૧૧૭). કંઈ કેટલાયનાં બખ્તર તોડ્યાં અને અન્યના મુકુટ ફોડ્યા. શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો તોડીને એનો તો પ્રચંડ ડુંગર ખડકી દીધો. (૧૧૮). કેટલાયનાં માથાં ફોડ્યાં અને કેટલાયની છાતી ફોડી. કેટલાયના હાથ-પગ તોડીને એ લોકોને વ્યાકુળ કરી દીધા. (૧૧૯). અસંખ્ય હાથીઓને મારીને એના ગંડસ્થળ ફોડી નાંખ્યાં હતાં. ઘોડાનાં માથાં તોડીને સૈન્યને બળ વગરનું કરી નાંખ્યું. (૧૨૦). એનો પરશુ કાળની દાઢ સમાન એવો તો ધારદાર હતો કે ક્ષણમાત્રમાં એ પ્રાણ હરી લેતો હતો અને પોતે અભેદ્ય રહેતો હતો. (૧૨૧). જેમ એકલો સિંહ અનેક હાથીઓને મારી નાંખે છે તેમ એકલો રામ શત્રુના સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખતો હતો. લોહીની રેલ (પૂર) વહેતી હતી અને એમાં મડદાં તરતાં હતાં. આ જોઈને દેવોને પણ આશ્ચર્ય થતું હતું. (૧૨૨-૧૨૩). નદી સમાન લોહીની નીકો વહેતી હતી અને શેવાળની જેમ વાળ જણાતા હતા. હાથ સાપ જેવા જણાતા હતા અને મડદાં જળચર સમાન હતાં. (૧૨૪). વમળની જેમ ઢાલો ઘૂમી રહી હતી. માંસ કાદવ જેવું જણાતું હતું અને તે હાથી અને ઘોડાને ગળી જતા હતા. બધું બિહામણું-બિહામણું જણાતું હતું. (૧૨૫). એકલો ગરુડ જેમ સાપના આખા કુળને મારી નાંખે તેમ પરશુધર (પરશુરામ) એકલા હાથે અર્જુનની સેનાને હણતો હતો. (૧૨૬). ખરેખર, જાણે કે વડવાનલ બનીને રામે પ્રજ્વલિત થઈને અર્જુનના સાગરને ક્ષણમાત્રમાં બાળી નાંખ્યો. (સૂકવી દીધો) અથવા સ્વયં અગત્સ્ય બનીને રામે ખળભળી ઊઠીને સૈન્ય સાગરને શોષી લીધો. અર્જુને આ જોઈને વિચાર્યું કે ખરેખર, આ મનુષ્ય નથી પણ સ્વયં શ્રીહરિ જ છે, નહિતર મારા અજય સૈન્યને કોણ મારી શકે? (૧૨૭-૧૨૯). જેમ સૂર્ય અંધારું હરી લે તેમ આણે પલકમાત્રમાં સઘળું સૈન્ય મારી નાંખ્યું. આ ચોક્કસ હૃષીકેશ જ છે. (૧૩૦). મારી સાથે દેવ કે દાનવમાં કોઈ ટકી શકતું નથી તો પછી યુદ્ધની વાત કરી શકે એવો માનવ બાપડો તો કોણ હોઈ શકે? (૧૩૧). માટે આ બ્રાહ્મણનંદન (પુત્ર)

ચોક્કસ લક્ષ્મીપતિ (વિષ્ણુ) જ છે. એના શરણે જતાં ચોક્કસ મૃત્યુ ટળી જશે. (૧૩૨). આવો મારનાર તો પાછો ક્યારે મળશે? આ શરીર તો ક્ષણભંગુર છે અને એનો નાશ ટાળી શકવાનો નથી. હું નકામી શંકા કરું છું. (૧૩૩). માટે આજે એના હાથે આ દેહનો અંત લાવી, ગુરુસ્વરૂપે આજે એને મળી જ લઉં. એવો નિશ્ચય કરીને તે જ ક્ષણે સામે આવીને ઊભો રહ્યો અને ધનુષનો ટંકાર કરીને કહ્યું કે હે રામ ! તું બ્રાહ્મણ છે અને સુકુમાર છે. જ્યારે હું ખરેખર ક્ષત્રિય છું. તું તો સાવ બાળક છે. તને હજી મૂછનો દોરો પણ ફૂટ્યો નથી. તને તો માખી કે મચ્છર કરડેને તો પણ તને તાવ આવી જાય એવો છે. (૧૩૪-૧૩૬). તું ઋષિબાળ છે અને તપસ્વી છે. તારો દેહ ખૂબ નાજુક છે. તું મારાં અસહ્ય બાણો કેવી રીતે ઝીલી શકીશ? (સામનો કરી શકીશ?) (૧૩૭). તારે તો કંદમૂળ ખાઇને શાંતિથી જપ-તપ કરવાં જોઇએ. આ તો ધકાધકીનો મામલો છે. એમાં તારું કામ નહિ. (૧૩૮). સહસ્રાર્જુનના નામથી તો કાળ પણ થર થર ધ્રૂજે છે ત્યાં બીજાની તો વાત જ શી? માટે હે બાળક ! તું પાછો વળી જા. (૧૩૯). તેં મારાં નામ અને પરાક્રમ સાંભળ્યાં લાગતાં નથી. નહિતર તેં આ જોખમ ખેડ્યું જ ના હોત. (૧૪૦). તું વગર મોતે શું કામ મરે છે? તારી માતા બિચારી રડતી રહી જશે. એટલે રામ બોલ્યો કે બસ કર ! બહુ થયું. હવે આડી અવળી વાત બંધ કર. (૧૪૧). વાણી વિલાસ છોડીને (મુખની શૂરવીરતા છોડીને) હવે તારી તાકાત બતાવ. હું પણ તારું પરાક્રમ જોઉં અને પછી તને મોતનો પ્રસાદ આપું. (૧૪૨). રામનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાએ દત્તપ્રભુનું ચિંતન કરીને તરત જ પાંચસો ધનુષ એકી સાથે હાથમાં લીધાં. (૧૪૩). સિંહના જેવી ગર્જના કરીને, જેમ મેઘ પર્વત ઉપર અનંતધારથી વરસે તેમ અર્જુને શસ્ત્રો ફેંક્યાં. (એક સાથે પાંચસો બાણ છૂટે ત્યારે વરસાદની ઝડી વરસતી હોય એવું લાગે.) (૧૪૪). વિમાનમાં બેસીને દેવો અંતરિક્ષમાંથી આનંદથી યુદ્ધ જોઇને માથું ડોલાવતા હતા. (૧૪૫). રથ ઉપર ચઢેલો અર્જુન, સામે ન જોઇ શકાય એવાં હજાર કિરણોવાળા સૂર્યની જેમ તેજથી શોભતો હતો. (૧૪૬). એકી સાથે પાંચસો દારુણ બાણ છોડીને રામને ઢાંકી દીધો તો પણ રામ તો અડગ જ હતો. (૧૪૭). એનું અતુલ પરાક્રમ અને હાથની નિપુણતા જોઇને, રાજી થઇને પરશુધર (રામ) મનમાં બોલ્યો કે વીર અર્જુનને ખરેખર ધન્ય છે. એ એકાએક જીતાય એમ નથી. દેવ-દાનવ જ્યાં થાકી ગયા ત્યાં માનવીનું તો શું ગજું? (૧૪૮-૧૪૯). એમ મનોમન બોલીને અતિશય વેગથી શસ્ત્ર અને અસ્ત્રની જાળ તોડી નાંખીને, અશ્વો (ઘોડા) તેમજ સારથિને મારી નાંખીને તરત જ રથ ભાંગી નાંખ્યો. (૧૫૦). ઝાડના અંકુરને તોડી નાંખે તે રીતે હાથો તોડી નાંખીને જ્યાં રામે ગર્જના કરી ત્યાં તો બીજા નવા હાથો પહેલાંની જેમ ફૂટી નીકળ્યા. એને ફરી પાછા રામે કાપી નાખ્યા. જેવા હાથ કાપે કે ફરી પાછા બીજા નવા ફૂટી નીકળે. રામને જંપીને બેસવા દેતા ન હતા. (૧૫૧-૧૫૨). અર્જુન રામને જેવો મારવા દોડે કે તરત જ વારે વારે એના હાથો છેદી નાંખતો હતો. પરંતુ એ તરત જ ફરીથી ફૂટી નીકળતા હતા એટલે રામને શંકા જાગી. (૧૫૩). છેદેલા હસ્તનો ત્યાં પ્રચંડ ડુંગર જેવો ઢગલો થઇ ગયો. રામ મનમાં નિરાશ થઇ ગયો અને હવે શું કરવું એ એને સૂઝતું ન હતું. (૧૫૪). એ મનમાં ગભરાયો અને વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી હાથનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી બીજા પ્રયત્નો નકામા છે. (૧૫૫). (જ્યાં સુધી હાથનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી) એનું માથું છેદી શકાશે નહીં અને અર્જુન મરી શકશે નહીં. મેં કરેલી પ્રતિજ્ઞા વ્યર્થ જશે કે શું? હવે હું શું કરું? (૧૫૬). રામ હિંમત હારી ગયો અને મનમાં નિરાશ થઇ ગયો. એણે મનમાં વિચાર્યું કે મારી માતા રેણુકા પતિવ્રતા છે અને જમદગ્નિ મારા શ્રેષ્ઠ પિતા છે. મારા ગુરુ ભગવાન શંકર છે. મેં એમની બધાની અનન્ય ભાવથી સેવા કરી છે. જો એમની મારા પર કૃપા હશે તો એ આજે મરશે જ અને મને યશ પણ મળશે જ. હું નાહક શંકા કરું છું.Ⓖ (૧૫૭-૧૫૯). ત્યાં તો આકાશવાણી થઇ કે હે રામ ! તું સાંભળ. આ બધું દત્તપ્રભુની કૃપાથી બને છે અને દત્તપ્રભુની કરણી ન કળાય (અકળ-ન સમજાય) એવી છે. (૧૬૦). એનાં હૃદયમાં અમૃત રાખ્યું છે એને લીધે ત્યાંથી હાથ ફૂટે છે. માટે સૌ પ્રથમ એ અમૃત શોષી લે અને પછી એનું માથું છેદી નાંખ. (૧૬૧). આ સાંભળીને હરખભેર રામે અગ્ન્યાસ્ત્ર

છોડીને વક્ષ:સ્થળ ભેદીને અમૃત શોષી લીધું. (૧૬૨). જેમાંથી હાથ ફૂટતા હતાં તે બીજરૂપી અમૃત શોષાઇ જતાં ફરીથી હાથ ફૂટવાના બંધ થયા અને હવે માત્ર બે જ હાથ બાકી રહ્યા. ખરેખર અર્જુન સાચે જ અભેધ હતો. (૧૬૩). આ જોઇને અર્જુન મનમાં સમજી ગયો કે હવે મૃત્યુ આવી ચૂક્યું છે. હવે એક ક્ષણની વાર લાગ્યા વિના આ દેહ પડી જશે. (૧૬૪). એ મનમાં ને મનમાં બોલ્યો કે મારી ઇચ્છા પૂરી કરનાર એ ગુરુમહારાજને ધન્ય છે. હવે આ દેહનો અવરોધ (પડદો) દૂર કરીને (ફાડીને) હું તરત જ એનામાં લીન થઇ જઉં. (૧૬૫). એનાં ચરણમાં મેં સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું છે. હું પણ એનું સ્વરૂપ જ થઇને અભેદ થઇ જઉં. હું તો હંમેશાં સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ જ છું. હવે કોઇ ખેદ રહેતો નથી. (૧૬૬). એવું મનમાં બોલીને રામનાં ચરણમાં વંદન કર્યું. એટલે રામ બોલ્યા કે હે અર્જુન ! હું તારું મસ્તક છેદું છું તેથી તું તારા ઇષ્ટદેવનું તરત જ ચિંતન કર. આ સાંભળીને તરત જ રાજાએ યોગબળે પોતાના પ્રાણ અદ્ધર (ઉપર) ખેંચ્યા. (પ્રાણનું ઉત્ક્રમણ કર્યું.) સ્વ સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય રાખીને, ઇંદ્રિયોને વિષયોમાંથી હટાવીને, ઇંદ્રિયોને તરત જ મનમાં લીન કરી દીધી. ત્યાર બાદ મનનો પ્રાણમાં લય કર્યો અને પ્રાણને યુક્તિપૂર્વક સુષુમ્ણામાં ચઢાવીને પ્રાણનો તેજમાં લય કરી દીધો. પછી તેજનો લય સ્વાત્મરૂપ પરદૈવતમાં કરીને રાજા એ રીતે બ્રહ્મમય થઇને અદ્વય થઇ ગયો.⑧ (૧૬૭-૧૭૧). ક્ષણમાં વૃત્તિનો નિરોધ કરીને જ્યાં અંદર જોયું ત્યાં તો સુષુમ્ણાની અંદર કરોડો સૂર્યના જેવું તેજ ઝળહળવા લાગ્યું. (૧૭૨). એને એ જ સમયે રામે પરશુથી મસ્તક છેદી નાંખ્યું, એની સાથે જ ધમ ધમ કરતું શરીર પૃથ્વી પર પડ્યું. (૧૭૩). એ પ્રાણ જ્યોતિ સ્વરૂપે દત્તપ્રભુના સ્વરૂપમાં કલ્પના ન થઇ શકે એટલી ઝડપથી ભળી ગયા. આ જોઇને દેવો પણ દંગ થઇ ગયા. (૧૭૪). જેનું આખું જીવન દત્તપ્રભુના સ્મરણમાં ગયું તેને કોણ મારી શકે? રામ તો નિમિત્ત માત્ર હતો.⑨ (૧૭૫). એ દત્તપ્રભુનો પૂર્ણ ભકત હતો અને મૂળે જીવન્મુકત હતો. એ મનથી કેવળ અસંગ રહેતો હતો. હવે તે વિદેહમુકત થયો. (૧૭૬). આવું ભયંકર યુદ્ધ જોઇને અને અલૌકિક એવું પ્રયાણ જોઇને આનંદિત થઇને દેવો જયજયકારની ગર્જના કરવા લાગ્યા. (૧૭૭). સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં, પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી, અપ્સરાઓ આનંદથી નૃત્ય કરવા લાગી અને ગંધર્વરાજ રામનાં ઉજજવલ યશોગાન ગાવા લાગ્યા. કિન્નરો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. દેવો બોલ્યા કે હે રામ ! તને ધન્ય છે. તેં તારું નામ અમર કરી લીધું છે. (૧૭૮-૧૭૯). જેની ધાકે દેવો, દાનવો અને યક્ષ પણ થર થર બીતા હતા એવા દુર્જય (મુશ્કેલીથી જીતી શકાય એવો) અર્જુનને હે રામ ! તેં સાચી વાતનો પક્ષ લઇને કુશળતાથી માર્યો છે. (૧૮૦). એવું કહીને બધા દેવો પગે લાગ્યા. એનાથી રામ પણ પ્રસન્ન થયો. એની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થતાં એ પણ રાજી રાજી થતો ગાય લઇને ઝડપથી ઘરે ગયો અને પિતાનાં ચરણોમાં વંદન કરીને બધી વાત કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને જમદગ્નિ જે બોલ્યા એ અપૂર્વ કથાનું અનુસંધાન આગળ ઉપર છે. ભગવાન દત્ત સ્વયં પોતાના મુખે આ બધું બોલી રહ્યા છે. હું (રંગ) તો કેવળ નિમિત્ત માત્ર છું.⑩ (૧૮૧-૧૮૩). આ અધ્યાયમાં કાર્તવીર્ય (અર્જુન)ના વધનું વર્ણન કર્યું છે. હે રંગ ! જો કોઇનામાં અનન્ય નિષ્ઠા હોય તો પછી એનો ઉદ્ધાર કેમ ના થાય? (૧૮૪).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'પરશુરામેણ કાર્તવીર્યાર્જુનવધ'** નામનો **ચોવીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૪

(૧) માણસ નિષ્ઠાપૂર્વક સાચી દિશામાં પૂરતા પ્રયત્નો કરે અને છતાં એને ઇચ્છિત પરિણામ ના મળે અથવા વિપરીત પરિણામ મળે ત્યારે પ્રારબ્ધને માનવું પડે છે. આનાથી વિરૂદ્ધ કશું કર્યા વિના, અકસ્માત ન ધારેલું મળે ત્યારે પણ પ્રારબ્ધને માનવું પડે. માણસની જીવનનૈયાને પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધના બે હલેસાંથી ચલાવવાની છે અથવા મનુષ્યરૂપી પંખીની પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધ એ બે પાંખો છે. એક પાંખથી પક્ષી ઊડી શકે નહિ.

(૨) આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્ઞાનીએ પ્રારબ્ધ તો ભોગવવું જ પડે છે. તો પ્રશ્ન એ થાય કે પ્રારબ્ધ ભોગવતા સામાન્ય સંસારીમાં અને જ્ઞાનીમાં પછી શું ફેર? દોહરા ૧૦ થી ૧૨ માં આ ફેર સમજાવ્યો છે. નાટક જોનાર એક પ્રેક્ષક નાટકના પાત્ર સાથે આત્મીયતા કેળવી એના સુખે સુખી અને દુ:ખે દુ:ખી થાય છે. જ્યારે સમજુ પ્રેક્ષક અભિનેતાના સુખે સુખી કે દુ:ખે દુ:ખી થતો નથી કારણ કે એ બે વાત સમજીને બેઠો છે. એક તો આ નાટક છે અને બીજું કે અભિનેતા અને પોતે જુદા છે તેથી એનાં દુ:ખ-સુખને એ નિરાંતે જુએ છે. સામાન્ય સંસારીમાં અને જ્ઞાનીમાં આટલો જ ફેર છે. નાટક તો બંને જુએ છે પણ જોવાની રીત જુદી છે. સાચી સમજ કેળવવા માટે જ આ બધી સાધના કરવાની છે. પૂ.શ્રી 'પ્રભુ પરખ્યા હદે જેણે' ભજનમાં લખે છે :

ન શોધે મોર ચિતારો, કદી પીક રંગ તંબૂરો,
કૃતાકૃતથી પરે બેસી, નિહાળે ખલ્કની રો-રો.

(૩) આ દોહરો આપણને સંત સાથે કેવી રીતે વર્તવું એનો વિવેક શીખવે છે. આપણા ગુરુ મહારાજે આ રીતે જીવી બતાવ્યું છે. અર્જુન રાજા હોવા છતાં સંતનાં દર્શને જવાનો વિવેક જાણે છે, તેથી લશ્કરને દૂર રાખી, બે-ત્રણ મિત્રો સાથે પગે ચાલતો દર્શને ગયો. સંતનાં કે ગુરુનાં દર્શને જઇએ ત્યારે આપણી મોટાઇ કે વૈભવનું પ્રદર્શન થવું જોઇએ નહિ. નમ્રતા અને ખાનદાનીપૂર્વક વર્તવાનું છે. રાજા દશરથ વસિષ્ઠને મળવા માટે રથમાં જતા ત્યારે દૂરથી જેવો આશ્રમ દેખાય કે તરત જ રથમાંથી ઊતરી પડે અને પગપાળા જાય. આપણા ગુરુ મહારાજ પણ ગરુડેશ્વર જાય ત્યારે જેવી ગરુડેશ્વરની ધજા દેખાય કે તરત જ વાહનમાંથી ઊતરી પડે અને પગે ચાલવા માંડતા.

(૪) દોહરા ૨૦ થી ૨૮ સંત અને રાજાના વિવેકસભર વર્તનનું વર્ણન કરે છે. સંતના દરબારમાં આવનાર તો સામાન્ય રીતે વિવેકથી વર્તતો હોય છે પરંતુ સંતે કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ તેનું વર્ણન સમજવા જેવું છે. અર્જુન રાજા છે એટલે નહિ પરંતુ કોઇ પણ દર્શનાર્થી સાથે સાચો સંત આવી રીતે જ વર્તે.

જમદગ્નિએ કેવળ આશિષ નથી આપી પણ એને બેસવા માટે જાતે આસન મૂક્યું છે. એટલું જ નહિ પણ આનંદપૂર્વક અર્જુનને પોતાની પાસે બેસાડ્યો છે. બધામાં એક પરમાત્માનું દર્શન કરનાર સંત આ જ રીતે વર્તે. પાસે બેસાડીને તરત જ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. આવું પૂછવામાં પ્રેમ છે, વિવેક છે. એનાથી સંત કાંઇ સંસારમાં આસકત થતા નથી. છેલ્લે તમે બધા પ્રસાદ લઇને જજો એવો આગ્રહ કર્યો. (જમીને જજો એવો શબ્દ નથી વાપર્યો.) વળી પ્રસાદ લઇને જવાની આજ્ઞા નથી પણ વિનંતી છે. પૂ.શ્રીએ કેવળ સંસારીને માર્ગદર્શન નથી આપ્યું, સંતોને પણ માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું છે. સંતના બારણે ગયેલો ભૂખ્યો-તરસ્યો પાછો ફરે તો એના સંતત્વ વિશે શું સમજવું?

(૫) માણસનું મન અને એમાં પણ રાજાનું મન (શ્રીમંતનું મન) કેવું હોય છે તે સમજાવતો આ દોહરો સમજવા જેવો છે.

પૂ.શ્રીના રંગપત્રમંજુષાના પત્રો વાંચવાથી એમની શ્રીમંત પ્રત્યેની દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આવશે. આવા લોકો સ્વાર્થી અને જરૂર હોય ત્યાં સુધી જ સંબંધ રાખનારા હોય છે-એવું સામાન્ય તારણ છે. આ તારણના અપવાદ હોય છે. ગીતા, એવા શ્રીમંતને 'પવિત્ર શ્રીમંત' તરીકે ઓળખે છે. યોગભ્રષ્ટ આત્મા શ્રીમંતને ત્યાં નથી જન્મતો, એ પવિત્ર શ્રીમંતના ઘરમાં જન્મે છે. **'શુચીનાં શ્રીમતામ્ ગેહે યોગભ્રષ્ટોઽભિજાયતે |'** (અ-૬/શ્લોક-૪૧)

રાજાએ ઋષિનો વૈભવ જોયો તો એની આંખ પહોળી થઇ ગઇ. ઋષિ તો સાદું જીવન જીવે છે પણ રાજા જેવી વ્યક્તિનું સ્વાગત એને અનુરૂપ થવું જોઇએ એવા વિચારે કામધેનુની મદદ લે છે. રાજાનું મન અને દુર્જન વ્યક્તિના મનમાં ચાલતા વિચારોને દેવ પણ સમજી શકતા નથી તો મનુષ્ય તો શું સમજી શકે? શ્લોક છે :

રાજ્ઞસ્ય ચિત્તં, કૃપણસ્ય વિત્તં,
મનોરથં દુર્જનમાનસાનામ્ |
સ્ત્રીયસ્ય ચરિતં પુરુષસ્ય ભાગ્યમ્,
દેવોઽપિ ના જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ||

રાજાનું મન, કૃપણનું ધન, દુર્જનના મનના મનોરથો, સ્ત્રીનું ચરિત્ર અને પુરુષનું ભાગ્ય- આ પાંચ વસ્તુ દેવો પણ જાણી શક્યા નથી, તો મનુષ્યની શું વાત?

શ્રીમંત માણસ બીજાની વધારે શ્રીમંતાઇ જોઇને ન કરવાનું ઘણું કરે છે. આ સાવધાન બનાવે એવી વાત છે. હલકા મનનો શ્રીમંત બીજાની વધુ શ્રીમંતાઇ સહી શકતો નથી.

(૬) સ્વયં ભગવાન શંકરનો અવતાર એવા જમદગ્નિ કપરી પરિસ્થિતિને કેવી રીતે સહે છે તે સમજાવતો આ દોહરો છે. એમનામાં શાપ આપવાની શક્તિ છે પરંતુ શાપ આપતા નથી. બધી વાતો કરવા છતાં અર્જુને અયોગ્ય વર્તન કર્યું ત્યારે એણે પોતાના મનની શાંતિ જાળવી રાખી અને ધ્યાનમાં બેસી ગયા. શાપ આપવાથી તપમાં ક્ષતિ આવે છે. વેરની વણઝાર અથવા દુ:ખના પ્રસંગની હારમાળા ઊભી થાય છે. જો વાદ-વિવાદની ઝાળમાં પ્રેમસંબંધ બળતા હોય તો પછી શાપ આપવાથી શું ન થાય? પૂ.શ્રી દત્તસ્મરણમાં લખે છે :

વધે વાદ વાદે જ એ વેરઝાળ,
બળે ઝાળમાં પ્રેમનો તંતુ ભાળ.

(૭) બધા ઉપાયો અજમાવવા છતાં અર્જુન મરતો નથી. રામ હાથો છેદતો જાય છે અને હાથો ફરી ફરી ફૂટતા જ જાય છે. રામ નિરાશ થઇ ગયો. આ પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઇએ એનું સરસ સૂચન છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં આ વાત એક કરતાં વધુ વાર અવધૂતજીએ કરી છે. સમાજને સુગ્રથિત કરે એવું સૂચન છે. સૌ પ્રથમ રામ માતા રેણુકાનું સ્મરણ કરે છે અને એની સાત્ત્વિકતાનું સ્મરણ કરે છે. પછી પિતાની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારે છે. પોતાના સદ્‌ગુરુને યાદ કરે છે અને કહે છે કે જો આ ત્રણની મારા કૃપા હશે તો અર્જુન મરશે જ. પ્રયત્નો પછી પરિણામ ના મળે ત્યારે નિરાશા અને હતાશા આવવાની પૂરી શક્યતા છે. ત્યારે માતા-પિતા ને ગુરુનું સ્મરણ વ્યક્તિમાં હિંમત અને જોશ પૂરા પાડે છે, એને સંજોગો સામે લડવાની તાકાત આપે છે. 'સદ્‌ગુરુની હૂંફ' વિશેનું પૂ.શ્રીનું ચિંતન અમર આદેશમાં વાંચવાથી આ સ્પષ્ટ થશે.

(૮) દોહરા ૧૬૯ થી ૧૭૧ યોગી પુરુષની દેહ છોડી દેવાની ક્રિયા સમજાવે છે. ૧. સ્વ સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય રાખવું. ૨. ઇંદ્રિયોને વિષયોમાંથી પાછી વાળી લેવી. ૩. ઇંદ્રિયોને મનમાં લીન કરવી. ૪. મનનો પ્રાણમાં લય કરવો. ૫. પ્રાણને સુષુમ્ણામાં કળથી ઉપર ચઢાવવી-પ્રાણોત્ક્રમણ કરવું. ૬. પ્રાણનો તેજમાં લય કરવો અને તેજનો પરદૈવતમાં લય કરવો. આપણા ગુરુ મહારાજે હરિદ્વારમાં જે રીતે લીલા સંકેલી તેનો અભ્યાસ આ સંદર્ભમાં કરી શકાય.

(૯) આ દોહરામાં પૂ.શ્રીએ નામસ્મરણનો મહિમા ખૂબ જ સુંદર રીતે વર્ણવ્યો છે. પૂ.શ્રીનાં નામસ્મરણ વિશેનાં ભજનો, દોહરાઓ અને અન્ય લખાણનો આ સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો જોઇએ. નામસ્મરણ કરનારનું મૃત્યુ તો થાય જ, પરંતુ એ મૃત્યુની બીક એને રહેતી નથી. સાત દિવસ શુકદેવજીની પાસે કથા સાંભળ્યા પછી પણ પરીક્ષિતને તક્ષક કરડ્યો તો ખરો જ અને એનું મૃત્યુ પણ થયું જ. પરંતુ પહેલાં મૃત્યુની જે બીક હતી તે રહી ન હતી. સાપ જેમ કાંચળી ઉતારે તેમ નામસ્મરણ કરનાર એનો દેહ છોડી દે છે. આવી વ્યક્તિની મનની સ્થિતિ શાંત હોય છે. મરણ વખતની વૃત્તિનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે. **मरणे या मतिः सा गतिः** | એવું એક સૂત્ર છે.

(૧૦) શ્રીગુરુલીલામૃત લખાવનારો દત્તપ્રભુ છે અને પોતે તો કેવળ લખનાર છે, નિમિત્ત છે એવો નમ્ર ભાવ પૂ.શ્રીએ અનેક વાર દર્શાવ્યો છે. વળી એ વાસ્તવિકતાનો પણ નિર્દેશ કરે છે. પ્રભુપ્રેરિત આ ગ્રંથનું પારાયણ શું ન કરે? વળી આપણે તો પૂ.શ્રીને દત્તસ્વરૂપ જ માનીએ છીએ. એટલે આપણે મન તો લખાવનારો દત્ત છે. એનો અર્થ ગુરુ મહારાજ છે એવો પણ કરી શકીએ. જેમ વ્યાસ ભગવાને મહાભારત લખાવ્યું અને ભગવાન ગણપતિએ લખ્યું તે જ રીતે દત્તભગવાને આ શ્રીગુરુલીલામૃત લખાવ્યું અને રંગગુરુએ લખ્યું એવું માનવું વધુ ઉચિત જણાશે.

●

અધ્યાય : ૨૫

આ અધ્યાયનું નામ '**અર્જુનપુત્રૈર્જમદગ્નિવધ**' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૩૦ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં અર્જુનના વધની વાત સાંભળીને જમદગ્નિ હૃદયમાં દુ:ખી થયા અને પરિણામે પરશુરામને પશ્ચાત્તાપરૂપે ભરતખંડનાં તીર્થોની યાત્રા કરવાનું કહ્યું એનું વર્ણન આવે છે. (૧-૧૬).

ચાર ધામ, સાત પુરી અને બાર જ્યોતિર્લિંગોની યાત્રા કરીને આવ્યા પછી પરશુરામ જંગલમાં ગયો હતો ત્યારે આશ્રમમાં આવ્યો હશે જાણીને એને મારવા માટે અર્જુનના પુત્રો લશ્કર સાથે આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. આશ્રમને ચારે બાજુથી ઘેરીને જોયું તો પરશુરામ તો ન હતો. પણ એના પિતા જમદગ્નિ હતા એટલે એનો વધ કર્યો તેનું કરુણ વર્ણન છે. (૧૭-૭૨).

જમદગ્નિના વધને કારણે રેણુકાએ ખૂબ કલ્પાંત કર્યું. પરશુરામે આવીને જોયું તો એને ખૂબ ક્રોધ ઊપજ્યો અને એકદમ પરશુ લઇને દોડ્યો. એણે લશ્કર સહિત અર્જુનના બધા પુત્રોને મારી નાંખ્યા અને એકવીસ વાર પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. (૭૩-૧૧૨).

રેણુકાએ આ પ્રતિજ્ઞાની વાત જાણી એટલે એને પ્રતિજ્ઞાની સફળતાના આશીર્વાદ આપ્યા.

રેણુકાએ કહ્યું કે તું મને અને તારા પિતાના શબને કાવડમાં બેસાડીને દક્ષિણ દિશામાં લઇ જા. ત્યાં જ્યાં આકાશવાણી થાય ત્યાં તને બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્ય મળશે. રેણુકાની આજ્ઞા પ્રમાણે પરશુરામ કાવડ લઇને નીકળ્યો અને સહ્યાદ્રિ પર્વત પર આકાશવાણી થઇ ત્યાં રોકાયો એ વર્ણન આ અધ્યાયમાં આવે છે. (૧૧૩-૧૩૦).

અલખ નિરંજનને કહે છે કે હે નિરંજન ! અર્જુનના વધની વાત સાંભળીને જમદગ્નિ અંતરથી ખૂબ દુ:ખી થયા. (૧). એમણે કહ્યું કે બેટા ! તેં આ શું કર્યું? તેં બધાના (પ્રજાના) પ્રત્યક્ષ પિતા સમાન આ રાજાને કેમ માર્યો? તેં તો ભયંકર પાપ આચર્યું છે. (૨). એ તો બધાનું દુ:ખ દૂર કરતો હતો એટલે એનાથી ત્રણે લોક ડરતા હતા. પોતાના પુત્ર સમાન પ્રજાનું પાલન કરનાર એ રાજા તો પુણ્યશ્લોકી હતો. (૩). એને કારણે આપણે નિર્વિઘ્ને તપ કરી શકતા હતા. તેં એના પર નાહકનો ક્રોધ કર્યો અને એમ કરીને મહા દોષ કર્યો છે. (૪). એમ જ વિનોદમાં એ ગૌતમી (કામધેનુ) લઇ ગયો હતો, તેથી તો મેં એને શાપ નો'તો આપ્યો. એને મારી નાંખીને બેટા ! તેં શું કર્યું? (૫). તું વિચાર તો કર કે જે રોજ હજારો ગાયનું દાન અને પુણ્ય કરતો હોય, જેની સેવામાં આઠે સિદ્ધિ અને નવે નિધિ હાજર રહેતાં હોય, જેનું મન હંમેશાં ગુરુચરણમાં લીન રહેતું હોય અને જેનાં સ્મરણથી પાપ ટળી જતું હોય, એ આપણી ગાય શું કામ રાખે? આ તો એણે વિનોદ કર્યો હતો તે તું સમજ્યો નહિ. એને મારી નાંખીને તેં નાહકનું પાપ માથે વહોર્યું છે. (૬-૮). બધાં શાસ્ત્રો રાજાને દશ શ્રોત્રિય સમાન ગણે છે. એમાં આ તો પાછો બ્રહ્મનિષ્ઠ હતો. એને મારવાનું ભયંકર પાપ કર્યું છે. એટલે હે રામ ! મને તારું મોઢું જોવાનું પણ ગમતું નથી. પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળીને પરશુરામ રડવા લાગ્યા.① (૯-૧૦). પિતાનાં ચરણમાં માથું મૂકીને દીનવચન બોલતાં કહ્યું કે જે થઇ ગયું છે તે હવે ટળવાનું નથી. હવે તો મને તમારૂં જ શરણ છે. (૧૧). હે પિતાશ્રી ! એ અપરાધ માફ કરી મને એમાંથી મુકત કરો. તમે જ સાક્ષાત્ ધર્મ છો. તમારા વિના મારું રક્ષણ કોણ કરશે? (૧૨). રામનાં કરુણ વચન સાંભળીને મુનીશ્વર એવું બોલ્યા કે હે રામ ! કરેલાં કર્મના પશ્ચાત્તાપરૂપે તું બધાં તીર્થોમાં ફર. (૧૩). ભરતખંડનાં

બધાં તીર્થોની પશ્ચાત્તાપરૂપે યાત્રા કરવાથી તારા પાપનું નિવારણ થશે. (૧૪). ખાંધે પ્રેમથી ગંગાજળની કાવડ મૂકીને દક્ષિણમાં આવેલા સમુદ્રમાં જઇ, વંદન કરીને એ ગંગાજળ અર્પણ કરવું. ત્યાં ગંગાનું જળ રેડીને ત્યાંથી રેતી લેવી અને એ રેતી લાવીને ગંગાજળમાં અર્પણ કરવી. (૧૫-૧૬). ચાર ધામ, સાત પુરી અને બાર જ્યોતિર્લિંગની યાત્રા શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કર. (૧૭).

આ વચન સાંભળીને માતા-પિતાને પગે લાગીને પિતાની આજ્ઞાનુસાર રામ ઝડપથી નીકળી ગયો. (૧૮). સાધુ જેવો કાપડીનો વેષ લઇને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર સંકલ્પ કરીને પશ્ચાત્તાપરૂપે પાપનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો, પિતાની આજ્ઞા મુજબ લોકોને શીખવાનું મળે એ હેતુથી વિષ્ણુના અંશરૂપ રામ ભક્તિભાવથી યાત્રા કરતો હતો.② (૧૯-૨૦). જે વિશ્વરૂપ છે એ રામને શાનો ક્રોધ ચઢે? જેને સ્વપ્નમાં પણ પાપ લાગે નહિ એવા રામને વળી પ્રશ્ચાત્તાપ શાનો હોય? (૨૧). પામર મનુષ્ય અહંકાર રાખીને પાપ-તાપમાં પડે છે. જે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એ તો અહંકાર વિનાના છે. (૨૨). જેની બધી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ છે (પૂર્ણકામ) અને જેને કોઇ ઇચ્છા જ નથી (નિષ્કામ) એવા રામ, લોકોને શીખવાનું મળે એ હેતુથી પોતે બધાં તીર્થોમાં ફરે છે. આ તો મનુષ્ય વેશમાં કરેલી લીલા છે. (૨૩). બદરિકાશ્રમમાં જઇને નારાયણને વંદન કરીને ત્યાંથી કાવડમાં ગંગાજળ લઇને પાવન તીર્થોની યાત્રાએ નીકળ્યો. (૨૪). યમુના, ક્ષિપ્રા, નર્મદા, તાપી, ગોદા, કૃષ્ણા, કાવેરી, તામ્રપર્ણી એવી બધી નદીઓની યાત્રા કરી, દક્ષિણમાં જઇને સેતુબંધ રામેશ્વરમાં જઇને સમુદ્રસ્નાન કર્યું. સમુદ્રમાં કાવડમાં લાવેલું ગંગાજળ રેડીને સમુદ્રની રેતી લીધી અને ઝડપથી નીકળી ગયો. કાર્તિકેયને વંદન કરી શિવ, કાંચી વગેરે ફરીને શ્રીશૈલ પર્વત ઉપર આવ્યો અને ભાવપૂર્વક મલ્લિકાર્જુનની પૂજા કરી. (૨૫-૨૮). વિરૂપાક્ષને નમસ્કાર કરી એ ગોકર્ણમાં આવ્યો અને પછી કોલ્હાપુરમાં આવ્યો. ત્ર્યંબકેશ્વર ગયો. (૨૯). પછી (સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા) સોમનાથના દર્શન કરીને દ્વારિકા થઇને સિદ્ધપુરમાં આવ્યો અને પછી ત્યાંથી પુષ્કર ગયો. (૩૦). પ્રયાગમાં જઇને સ્નાન કરીને ત્યાં સેતુબંધની રેતી અર્પણ કરી, યાત્રાની પૂર્તિમાં કાશીવિશ્વનાથનાં દર્શન કરીને એ ઝડપથી આશ્રમે આવ્યો અને પ્રેમથી માત-પિતાનાં ચરણમાં વંદન કરીને બધા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા. (૩૧-૩૨).

જે સ્વયં વૈકુંઠાધિપતિ છે તેને વળી પાપ શાનું હોય? આ તો લોકોને બતાવવા પૂરતું પોતે લીલા કરતા હતા. (૩૩). સમગ્ર લશ્કર સહિત (અર્જુનને) રાજાને રણમેદાનમાં મારી નાંખીને રામે તો એને મુક્તિ જ આપી છે. સાધુના સંગનું ફળ આવું હોય છે. (૩૪). સ્વપ્નમાં પણ જેની કોઇ દિવસ ઝાંખી ન થાય એના હાથે મૃત્યુ થાય એ અહોભાગ્યની વાત કહેવાય. (૩૫). યુદ્ધના મેદાનમાં બધા મૃત્યુ પામ્યા. એમાંથી એક પણ બચ્યો નહિ. આ વાત જાણીને અર્જુનના પુત્ર અતિશય શોકાતુર થયા. શોકમાં ડૂબી ગયા. (૩૬). અર્જુનના સો પુત્રો પિતાના મૃત્યુના સમાચાર જાણીને, પિતાના ગુણોને યાદ કરીને મનમાં ખૂબ જ દુ:ખ કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે અરેરે ! આ શું થઇ ગયું? ખરેખર ઈશ્વર કોપાયમાન થયો લાગે છે નહિ તો પ્રતાપ-પરાક્રમમાં સૂર્ય સમાન પિતાનો કેવી રીતે અસ્ત થાય? (૩૭-૩૮). બાર વર્ષની નાની ઉંમરના ઋષિપુત્રે દારુણ યુદ્ધ કરીને લશ્કર સાથે અરેરે ! પિતા અર્જુનને આજે મારી નાંખ્યો. (૩૯).

જેની ધાક ત્રિભુવનમાં રહેતી હતી અને જેનાથી કાળ પણ થર થર ધ્રૂજતો હતો એવા પિતાને આ બાળક આજે આંખ સામે યુદ્ધમાં મારી નાંખે, એવી અઘટિત (ન થાય તેવી) ઘટના આજે પ્રત્યક્ષ બની ગઇ છે. સ્વપ્નમાં પણ ન બને તે બધું આજે કેવી રીતે બન્યું? (૪૦-૪૧). આ તો જાણે આગિયો સૂર્યને ગળી ગયો હોય કે અળસિયું શેષનાગ ગળી ગયું હોય, કે ઉંદરે મેરુ પર્વત પાડી નાંખ્યો હોય કે ભૂતે ભગવાન શંકરને ગ્રસી લીધા હોય એવું લાગે છે. સસલું ઐરાવતને મારી નાંખે કે હોલો ગરુડને મારી નાંખે કે પથ્થર મારીને બાળક ચંદ્રને પાડી નાંખે એવું લાગે છે. (૪૨-૪૩). આ બધું એક દિવસ બની શકે તો પણ રણમેદાનમાં પિતા મૃત્યુ પામે એ તો ના જ બને. આવું બોલી બોલીને બધા એકઠા થઇને

રડતા હતા. (૪૪). પછી બધા પુત્રો રણમેદાનમાં આવ્યા. ત્યાં પિતાનું શબ જોઈને શોકમાં છાતી કૂટવા લાગ્યા અને ક્ષણે ક્ષણે મૂર્છિત થવા લાગ્યા. (૪૫). એમણે ક્રોધે ભરાઈને પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો અમે અમારા પિતાના દુશ્મનને શોધીને ક્ષણવારમાં મારી નાંખીએ તો જ અમે ક્ષત્રિયવીર સાચા. જ્યાં સુધી એ દુષ્ટ ભાર્ગવરામ જીવતો ફરે ત્યાં સુધી અમોને ઋણમાંથી મુક્તિ મળી નથી અને બધા પ્રકારનાં સુખો અમારે મન હરામ બરાબર છે. (૪૬-૪૭). તરત જ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી, પિતાના શબનો યથાવિધિ અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો અને એની ઉત્તરક્રિયા કરી. (૪૮). તીર્થાટન કરીને રામ આવી ગયો છે એવી ખબર થતાં જ અર્જુનના પુત્રો સૈન્ય લઈને ઋષિ આશ્રમને ઘેરી વળ્યા. (૪૯). આ પહેલાં પરશુરામ પોતાના ભાઈઓ સાથે વનમાં ગયો હતો. અર્જુનના પુત્રોએ આશ્રમમાં બધે એને શોધ્યો પણ તે મળ્યો નહિ. એટલે તેઓ યજ્ઞશાળામાં ગયા તો ત્યાં મુનિને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા એટલે બોલ્યા કે નક્કી આ રામના પિતા છે તો એને મારી નાંખો. (૫૦-૫૧). જેમ ગાયને જોઈને યવન દોડે તેમ બધા દોડ્યા અને જેમ વાઘ ગાયને મારવા તૈયાર થાય તેમ બધા મુનિને મારવા દોડ્યા. (૫૨). બધા યમના દૂતો જેવા લાગતા હતા. ક્રોધમાં દાંત ચાવતા હતા. એમણે બન્ને હાથ ઝાલીને જમદગ્નિને પકડ્યા. (૫૩). આ જોઈને રેણુકામાતા ભયનાં માર્યાં આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયાં. બે હાથ જોડીને સતી વિનવવા લાગી. પરંતુ એ દુષ્ટો માન્યા નહિ. (૫૪). રેણુકાએ કહ્યું કે હે રાજપુત્રો ! તમે સાંભળો. હું ખરેખર ક્ષત્રિય કન્યા છું એટલે હું તમારી બેન છું. (૫૫). હું ખોળો પાથરીને તમારી પાસે મારા સૌભાગ્યનું દાન માગું છું. હે ભાઈઓ ! તમે વિવેક લાવીને મારા પર કૃપા કરો. (૫૬). તમે રાજવંશી અને દાનશૂરા છો તો હું એક જ દાન માગુ છું કે તમે મારા પતિના પ્રાણની રક્ષા કરો. તમને તમારા ઇષ્ટદેવના સોગંદ છે- આણ છે. (૫૭). તમે મને ભયથી મુકત કરીને તમારી બહેનની રક્ષા કરો અને મને સૌભાગ્યનું દાન આપીને તમે અમર યશને વરો. (૫૮). મારા પુત્રએ રણમેદાનમાં તમારા પિતાનો વધ કર્યો છે એ અપરાધ તમે ક્ષમા કરો. (માફ કરો.) એવું હું હાથ જોડીને વિનવું છું. (૫૯). એ તો બાળક બુદ્ધિનો (નાદાન) છે. પરંતુ તમે તો સાચે જ વડીલ છો એટલે ધર્મ અધર્મનો વિચાર કરીને અયોગ્ય વર્તન ના કરો. (૬૦). આમ વિવિધ રીતે દીન બનીને રેણુકા વિનવતી હોવા છતાં એ દુષ્ટો પીગળ્યા નહિ. એ જોઈને સતી ગમગીન થઈ ગઈ. (૬૧). મૃત્યુના પાશને વશ થયેલા એ લોકો કોઈનું પણ શું કામ માને? એ જોઈને જમદગ્નિ બોલ્યા કે બધા શાંત થાવ. (૬૨). તમે શું કામ અધર્મ કરો છો? તમે મારું કહેલું માનીને, મારી આશિષ મેળવીને તરત જ પાછા જાવ. (૬૩). તમે બ્રાહ્મણની હત્યા કરશો નહિ, નહિ તો તમારા કુળનો નાશ થશે. તમે ક્રોધ ત્યજીને પાછા વળશો તો બધા સુખી થશો. (૬૪). બ્રાહ્મણની હત્યા કરવાનું પાપ ઘોર છે. એનાથી સત્યાનાશ વળશે. તમે દિલથી મારું માનીને, નિકંદનને નોતરશો નહિ. (૬૫). તો પણ દુષ્ટોએ એ સાંભળ્યુ નહીં (માન્યા નહીં) અને મસ્તક કાપવા માટે તલવાર ખેંચીને ખુલ્લી કરી. આ જોઈને સતીએ તરત જ પોતાની ડોક આગળ કરીને કહ્યું કે હે ભાઈઓ ! તમે આવું ના કરો. પહેલાં તમે ઝડપથી મારું માથું કાપી લો. તમે તમારો ક્રોધ શાંત કરો અને મારા પતિના પ્રાણની રક્ષા કરો. રડતાં રડતાં આમ બોલીને સતીએ ખૂબ વિનવણી કરી પણ એ નાદાન (બગડેલી બુદ્ધિના) દ્રવ્યા નહિ. (૬૬-૬૮). આ (વેદનાસભર) વિનવણી સાંભળીને ખાટકી પણ ચોક્કસ પાછો વળી ગયો હોત પરંતુ જેઓ કાળથી ગ્રસ્ત હતા એવા એ નીચ વૃત્તિના રાજપુત્રો પલળ્યા નહિ. (૬૯). મુનિ શાપવચનો બોલ્યા નહિ. એમણે મનમાં વિચાર્યું કે આ ક્ષત્રિયો અતિશય માત્યા છે. એને રામ ચોક્કસ મારશે. આવું વિચારીને શાન્તિથી ઇષ્ટદેવનું ચિંતન કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો સતીને ધક્કો મારીને દુષ્ટો તરત જ દોડ્યા. અને તલવારથી માથું છેદીને જયકારની ગર્જના કરી. આ જોઈને પથ્થર પણ પીગળી ઊઠે એ રીતે રેણુકા રુદન (કલ્પાંત) કરવા લાગ્યાં. (૭૦-૭૨).

રુદન ગીત

અરેરે ! હાય હાય ! હવે હું શું કરું? પતિ વિનાનું જીવન નકામું છે. તો એવું જીવન જીવવાની જરૂર શી? આ રાજાના દીકરાઓ (તનય) વિવેકનો ત્યાગ કરીને આવો અધર્મ કરે છે. ખરેખર શું પ્રલય આવ્યો કે શું? આ દયાવાન પણ નિર્દય થઇ ગયા. (૧).

હે પુત્ર ! તું દોડીને અહીં આવ. તું કયાં ગયો છે? રોજ પાસે રહેનાર તું આજે આવો વિકટ (મુશ્કેલીથી આવનારો) કેમ થયો? (૨).

હે રામ ! તારા વિના અમારો કોઇ આધાર (નાથ) નથી. આ દુષ્ટોએ હાથમાં તલવાર લઇને, રાજી થઇને તારા સંતુષ્ટ પિતાને મારી નાંખ્યા છે. (૩).

હે રામ ! વારંવાર પોકાર કરવા છતાં તું કેમ આવતો નથી. હે રામ ! તું આજે મારી લાજ કેમ બચાવતો (રાખતો) નથી? (૪).

તું દૂર (જંગલમાં) છે એવું જાણીને, ઘરમાં શૂરવીર (ઘરશૂરા) એવા આ ક્રૂર આવ્યા છે. હે રામ ! તું આવ. આ શૂન્ય (સ્મશાનવત્) ઘરમાં આનંદ (આરામ) નથી રહ્યો. (૫).

હું કયાં જાઉં? અહીં બધું લોહીના રંગે રંગાયેલું છે. એ જોઇને હે દીકરા ! મારા પ્રાણ જાય છે અને છતાં તું બોલતો કેમ નથી? (૬).

•

આમ સતી અતિશય વિલાપ કરતી હતી. એ જોઇને દુષ્ટો હસતા હતા. પોતાને કૃતાર્થ માનીને એને પડતી મૂકીને નગરમાં ગયા અને જતાં જતાં કહેતા ગયા કે આજે રામ કયાંક સંતાઇ રહ્યો તેથી મળ્યો નથી પરંતુ એની ખબર લેવા માટે પાછા આવીશું. એવું કહીને એ લોકો નગરમાં જવા નીકળી ગયા અને સતી વિહ્વળ થઇને રડવા લાગી. (૭૩-૭૫).

રડતાં રડતાં સતી બોલવા લાગી કે આજે મારું પાપ મને ઘેરી વળ્યું. મારું પ્રારબ્ધ જ મને નડ્યું. અરેરે ! હવે હું શું કરું અને કેવી રીતે ધીરજ રાખું? (૭૬). છાતી અને માથું અફાળીને એ અપાર રુદન કરતી હતી. એ પેટમાં ચૂંટીઓ ખણતી હતી અને માથાના વાળ તોડતી હતી. (૭૭). એનું આક્રંદન સાંભળીને તપસ્વી સ્ત્રીઓ દોડી આવી અને એને વિવિધ રીતથી સાંત્વન આપતાં હતાં તો પણ એનો શોક દૂર થતો ન હતો. (૭૮). અનેક પ્રકારે ઘણું ઘણું આશ્વાસન આપવા છતાં પણ એ શાંત પડતી નથી અને કહેવા લાગી કે પતિ વગરનું સતીનું જીવન તદ્ન નકામું છે. (૭૯). હજી રામ કેમ ન આવ્યો? અરે ! એને કેમ આટલી બધી વાર લાગી? અરે ! જ્યાં નસીબ જ આડું ફાટે ત્યાં કોણ આપણને સંભાળે? (૮૦). હે રામ ! તું વનમાં ગયો અને આ દુષ્ટ ક્ષત્રિયો આવી પહોંચ્યા અને મારું સૌભાગ્ય લૂંટી લીધું. ભગવાન કોપાયમાન થયો કે શું? (૮૧).

હે જગદીશ ! હે પરમાત્મા ! તું મારા પુત્ર રામને મોકલ. એનું મુખ જોઇને હું પણ પતિની પાછળ સતી થાઉં. (૮૨). હે રામ ! તું કયાં ગયો છે? તું જલદી આવ. હવે હું જીવી શકું એમ લાગતું નથી. મરતાં પહેલાં છેવટે હું તને જોઇ લઉં એવી ઇચ્છા છે. (૮૩). મારું આયુષ્ય ખૂટી ગયું છે અને નસીબ (કપાળ) ફૂટી ગયું છે. આ જીવનસૂત્ર (મંગલસૂત્ર) તૂટી ગયું છે. અરે ! ખરેખર મારું પ્રારબ્ધ જ રૂઠી ગયું છે.③ (૮૪). હે રામ ! તું જલદી આવ. તું પણ રિસાઇ ગયો છે કે શું? એ રીતે રામ રામ બોલતાં બોલતાં સતી રેણુકા મૂર્છિત થઇને ઢળી પડી. (૮૫).

જંગલમાં રામને પણ અપશુકન થવા લાગ્યાં. એ મનથી ગભરાઇ ગયો અને ભાઇઓને કહેવા લાગ્યો કે આ હરણ ઊલટી બાજુએ (જમણી તરફથી ડાબી તરફ) દોડી રહ્યાં છે, દિવસના શિયાળ સામે આવીને રડે છે, દિશાઓ

ધુમાડાવાળી જણાય છે, સૂર્ય છિદ્રવાળો દેખાય છે, કારણ વિના આ કંઠ સુકાય છે, ડાબી આંખ બહુ જ ફરકે છે અને આ ડાબો હાથ ધ્રુજે છે. આવું બધું વિપરીત કેમ થાય છે? ચોક્કસ કોઇ આફત આવવાની છે એ વાત માનો. (૮૬-૮૯). આમ ઉદાસીન મનથી ભાઇઓ સાથે ઝડપથી આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારે માતાને બેભાન પડેલી જોઇ. (૯૦). કપાયેલા મસ્તકે જમદગ્નિ ધરતી ઉપર પડ્યા હતા. આ અઘટિત ઘટના વિશે સાંભળીને બધા શોક કરવા લાગ્યા. (૯૧). રામ બોલ્યો કે હે પિતાજી ! તમે અમને વનમાં અનાથ આમ મૂકીને કેમ જતા રહ્યા? (૯૨). સાચે જ આ બધા અનર્થનું કારણ હું જ છું. હું ખરેખર તારો પુત્ર નથી. પરંતુ કેવળ દુષ્ટ અને હરામી શત્રુ છું. (૯૩). પિતાના ગુણને યાદ કરીને એ કલ્પાંત કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે મારો તો સર્વાધાર જતો રહ્યો. હવે મારું કોણ? (૯૪). દુ:ખથી આકુળ-વ્યાકુળ થઇને એ ધરતી પર આળોટવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારા જીવતરમાં કાલિમા લાગી ગઇ. હવે આ કલંક (અપવાદ) કેવી રીતે દૂર થશે? (૯૫). અને પછી તરત જ સાવધાન થઇને બોલ્યો કે હું ઝડપથી જાઉં છું અને જો હું મારા પિતાના શત્રુને અબઘડી (હમણાં ને હમણાં) મારું તો જ હું રામ સાચો. (૯૬). એના પાટનગરનું તોડીફોડીને હું નિકંદન કાઢી નાંખું અને શત્રુનો સમગ્ર કુળ સાથે નાશ કરું તો જ પિતૃઋણ વળે. (૯૭). આવું બોલીને ક્રોધે ભરાઇને એણે હાથમાં પરશુ લીધો. માતાને સાંત્વન આપીને એકીશ્વાસે (ઝડપથી) દોડ્યો. (૯૮). માતા અને ભાઇઓએ એને રોક્યો પણ એ માન્યો નહિ અને આડું-તેડું જોયા વગર સીધો જ ચાલી નીકળ્યો. (૯૯). ગર્જના કરીને એ બ્રહ્માંડને ધ્રુજાવતો હતો અને મનોવેગથી માહિષ્મતીમાં આવી પહોંચ્યો. (૧૦૦). રાજાના પુત્રોને લલકાર્યા અને કહ્યું કે મારી સાથે યુદ્ધ કરી મને તમારું બળ બતાવો. હું ક્ષત્રિયોના કાળ સમાન રામ છું. (૧૦૧). હું જ્યારે આશ્રમમાં ન હતો ત્યારે ચોરોની જેમ આવીને મારા પિતાનો વધ કરીને તમે એમાં શું મેળવ્યું? (૧૦૨). મેં તમારા પિતાને મારી નાંખ્યો હતો તો તેનું વેર વાળવા તમારે મારો વધ કરવો હતો. મુનિ ઉપર નાહક શું કામ કેર કર્યો? (૧૦૩). (તમે જે હાથે મારા પિતાનો વધ કર્યો હતો) એ હાથોને હું પણ જોઇ લઉં એમ કહીને તરત જ યુદ્ધ કરીને દુષ્ટ એવા એ બધા રાજપુત્રોને એણે મારી નાંખ્યા. (૧૦૪). કોઇના હાથ-પગ તોડ્યા તો કોઇના પેટ ફાડી (ચીરી) નાંખ્યાં અને કોઇની આંખો ફોડી નાંખીને બધાને ધૂળ ચાટતા કરી દીધા. (૧૦૫). લશ્કરનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખ્યો. રાજપુત્રોને મારી નાંખ્યા પછી કિલ્લા, રાજાના મહેલો, ધજા પતાકા બધું તોડી નાંખીને આખી રાજધાની સ્મશાન જેવી શાંત કરી દીધી અને પાછો આશ્રમે આવ્યો. પોતાની માતાને વંદન કરીને એણે બધા સમાચાર સંભળાવતાં કહ્યું કે મેં બધા દુષ્ટોને મારી નાંખીને નગરને ખેદાનમેદાન કરી નાંખ્યું છે તો પણ મારું મન શાંત થતું નથી. હજી ક્ષત્રિયોનો વંશ તો હેમખેમ રહ્યો જ છે. (૧૦૬-૧૦૮). ઋષિમુનિઓના વારવા છતાં એ કોઇનું સાંભળતો ન હતો. સખત યુદ્ધ કરીને એણે ક્રોધે ભરાઇને ગર્જના કરી અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે હે માતા ! હું આ પૃથ્વીને એકવીસ વાર નિ:ક્ષત્રિય (ક્ષત્રિય વિનાની) કરીશ. ક્ષત્રિયોને હતવીર્ય (પરાક્રમ વગરના) કરીને તેમના લોહીથી પાંચ કુંડો ભરીશ ત્યારે જ હું એને પિતૃઋણમાંથી મુકત કરનારું પિતૃતર્પણ થયેલું માનીશ અને તો જ મને સંતોષ થશે. આવું બોલીને એણે ફરી ગર્જના કરી. એને ભયંકર ક્રોધ ચઢ્યો હતો. (૧૦૯-૧૧૨).

એની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને માતા રેણુકા બોલી કે હે પુત્ર ! તને ધન્ય છે. તારી આ પ્રતિજ્ઞા જરૂરથી પૂરી થશે. (૧૧૩). હું પતિની પાછળ સતી થાઉં. પછી તું અમારી ઉત્તરક્રિયા કરીને તારું કાર્ય સાધજે. વળી બીજું રહસ્ય સાંભળ. દત્તભગવાનના શિષ્ય અર્જુનને તેં તારા હાથે માર્યો છે એટલે એ જો તારા પર ક્રોધ કરે તો તારું મોત જ આવે. (૧૧૪-૧૧૫). એ મહા બળવાન ભગવાન ભકતવત્સલ છે એ તું ભૂલીશ નહિ. એ ધારે તો એક ક્ષણમાં ત્રણે ભુવનને બાળી મૂકે. મારી આ વાત સાચી છે એ તું સ્વીકાર. માટે હું તને યુક્તિપૂર્વક દત્તચરણમાં સોંપીને પછી સતી થઇશ. એનાથી તું પણ કૃતાર્થ થઇશ.[૪] (૧૧૬-૧૧૭). એની આશિષ મળતાં તારી પ્રતિજ્ઞા નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થશે. હે દીકરા !

તું મારી આ વાત માન, નહિ તો તું મર્યો જ સમજ. (૧૧૮). દત્તની કૃપાથી કાળ પણ તારાથી ડરશે તો પછી આ ક્ષત્રિયોનો શો હિસાબ? માટે તું મારું કહ્યું માનીને કાવડના એક પલ્લામાં તેલવાળા કરંડિયામાં તારા પિતાનું શબ મૂકીને અને બીજા ત્રાજવામાં (પલ્લામાં) મને બેસાડીને તું એ કાવડ ખભે મૂકીને દક્ષિણ દિશામાં ઝડપથી ચાલવા માંડ. જ્યાં આકાશવાણી થાય ત્યાં તું આ કાવડ ઉતારજે. (૧૧૯-૧૨૧). ત્યાં તને બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્ય મળશે અને સહગમન વગેરે બધી વિધિ ત્યાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર કરાવશે. (૧૨૨). માતાનાં એ વચનો સાંભળીને એને તરત જ શિરોમાન્ય રાખીને કાવડ તૈયાર કરી અને બંને જણને સંભાળપૂર્વક આનંદથી અંદર બેસાડીને એ કાવડ ખભે મૂકીને પિતૃભકત રામ દક્ષિણ દિશામાં જવા ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો. (૧૨૩-૧૨૪). વિવિધ પ્રકારનાં (નાના) સ્થાનો અને આશ્રમો અને પાવનકારી તીર્થો જોતો જોતો શૈલ વન ઓળંગીને તે જ્યાં સહ્યાદ્રિ પાસે આવ્યો ત્યાં જ એકાએક આકાશવાણી થઇ કે હે રામ ! તું એક વાત માન. અહીં સહ્યાદ્રિ પર આમલકી નામના ગામમાં તને યોગ્ય અને સન્નિષ્ઠ આચાર્ય મળશે અને તારું કાર્ય થશે. તું વાર કર્યા વિના એ આચાર્યને શોધીને જલદીથી પિતાના અગ્નિસંસ્કાર કર. (૧૨૫-૧૨૮). આકાશવાણી (દેવવાણી) સાંભળતાં જ કાવડ મૂકીને માતાની આજ્ઞા પ્રમાણે રામ આચાર્યની શોધ કરવા લાગ્યા. (૧૨૯). દત્ત અવધૂતને આચાર્ય તરીકે પસંદ કરીને રામ આગળ કાર્ય કરશે. રંગ કહે છે કે જો સાચી નિષ્ઠા હોય તો કોણ કલ્યાણ ના પામે? (૧૩૦).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'અર્જુનપુત્રૈર્જમદગ્નિવધ'** નામનો **પચ્ચીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૫

(૧) ૨ થી ૯ સુધીના દોહરા જમદગ્નિની હકારાત્મક વિચારધારા (**Positive thinking**) અંગે પ્રકાશ ફેંકે છે. અર્જુન કામધેનુને લઇને જતો રહ્યો એ વાતનું પરશુરામે ક્રોધભરી દૃષ્ટિથી જે મૂલ્યાંકન કર્યું તેમાં અને જમદગ્નિએ જે મૂલ્યાંકન કર્યું તેમાં આસમાન-જમીનનો ફેર છે. પરશુરામની વિચારધારા પ્રેયસ્કર (મનને ગમી જાય એવી) છે જ્યારે જમદગ્નિની વિચારધારા શ્રેયસ્કર (કલ્યાણ કરે એવી) છે. પરશુરામનું ચિંતન કદાપી કામચલાઉ સાચું જણાય પરંતુ જમદગ્નિનું ચિંતન તો કાયમ માટે સાચું જ નીવડે એવું છે. 'અવેરે જ શમે વેર, ન શમે વેર વેરથી' એ સૂત્ર સમજવું અને આચરણમાં ઉતારવું કઠણ છે પણ કલ્યાણ કરનારું છે.

(૨) ખોટું કર્મ કર્યા પછી (પશ્ચાત્) જે વેદના, દુ:ખ (તાપ) થાય છે તેનું નામ જ પશ્ચાતાપ. એવું શું કામ કરવું જોઇએ કે જે પાછળથી વેદના જન્માવે? ખોટું કર્મ કરવામાં કદાચ શરૂઆતમાં પુરુષાતન જણાય પરંતુ અંતે તો ખોટું કર્મ ખોટું જ રહે છે. આ પશ્ચાત્તાપમાં કરેલા પાપનો જાહેરમાં ઉચ્ચાર કરવો, જાહેરમાં કબૂલાત કરવી એ કપરું કામ છે પણ હૈયાને હળવું કરવાનો સાચો ઉપાય છે. પસ્તાવો એ સ્વર્ગમાંથી ઊતરી આવેલું એવું ઝરણું છે કે જેમાં ડૂબકી મારીને પાપી પાવન થાય છે. પશ્ચાત્તાપ એ શાંતિથી જીવવામાં મદદ કરનારું પરિબળ છે. માનવનું સ્વરૂપ 'આનંદમય' છે તેથી ખોટું

કરીને એ આનંદની પરિસ્થિતિમાં ખળભળાટ મચાવ્યા પછી જ્યાં સુધી એ ફરી સંવાદિતાને સ્થિર ન કરે ત્યાં સુધી એને ચેન પડતું નથી. એટલે પૂ.શ્રીએ એવું કહ્યું કે એક શબ્દ પણ એવો ન બોલો, અરે એક શ્વાસ પણ એવો ન લો કે જે એની સંવાદિતામાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે.

(૩) આ દિવ્ય ગ્રંથની રચનામાં કરુણ પ્રસંગોનું વર્ણન પૂ.શ્રીએ બહુ જ માવજતથી કર્યું છે. જ્ઞાનકાંડમાં એવા બે કરુણ પ્રસંગો છે જે વાંચતાં વાચકની આંખ ભીની થઇ જાય. સાહિત્યની દૃષ્ટિથી પણ શ્રેષ્ઠ કહેવાય એવું વર્ણન અહીં દોહરા ૬૯માં છે અને પછી દોહરા ૭૭ થી ૮૪ સુધી છે. અધ્યાય ૪૬ તો આખો જ કરુણરસે ભર્યો છે એવું પૂ.શ્રીએ જ કહ્યું છે. દૈવી વર્ણનશક્તિનો સુંદર પરિચય મળે છે.

(૪) દોહરા ૧૧૫ થી ૧૧૯ ભારતની મહાન સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર ઉપર સુંદર પ્રકાશ ફેંકે છે. માતા અનસૂયા, માતા રેણુકા કે માતા મદાલસા કેવળ ઘર સંસાર જ ચલાવતાં હતાં એવું નથી. એમનું ચિંતન, એમની સૂઝ, એમની દૃષ્ટિ કેવી વખાણવા જેવી છે તે પૂ.શ્રીએ ખૂબ જ કુશળતાથી બતાવ્યું છે.

પોતાના પુત્રનું અહિત કેવી રીતે રોકવું અને એનું હિત થાય એવું કેવી રીતે કરવું એનું સુંદર વર્ણન અહીં જોવા મળે છે. એક માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે એ સાચું છે. રેણુકા માતાએ રામને કહ્યું કે તેં જે અર્જુનને માર્યો છે તે માત્ર રાજા નથી પરંતુ દત્તનો શિષ્ય છે અને દત્તને બહુ વ્હાલો ભકત છે. બીજું ભગવાન દત્ત ભકતવત્સલ છે એટલે તે ભકત પ્રત્યે કોઇ અયોગ્ય રીતે વર્તે તો સહન કરી લેતા નથી. ત્રીજું દત્ત ભગવાન મહા બળવાન છે અને ધારે તો ક્ષણમાં જ ત્રણે લોકને બાળી શકે એમ છે. આનો સરવાળો એ થાય કે તેં અર્જુનને મારીને મધપૂડો છેડ્યો છે, દત્તપ્રભુને ખલેલ પહોંચાડી છે.

સાચો વડીલ કેવળ ટીકા નથી કરતો, ઉપાય પણ બતાવે છે. ઉપાય બતાવે છે એમ નહિ, તે જાતે ઉપાય કરી બતાવે છે. એટલે રેણુકા માતાએ કહ્યું કે તું ચિંતા ના કર. હું યુક્તિપૂર્વક તને એનાં ચરણોમાં સોંપી દઇશ.

ભારતની આર્યનારીની કેવી કુશળતા !

●

અધ્યાય : ૨૬

આ અધ્યાયનું નામ **'રેણુકાયા: પત્યનુગમન'** છે. એમાં **૧૨૪** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં સહ્યાદ્રિ (સહ્ય+અદ્રિ=પર્વત)ના કુદરતી સૌંદર્યનું સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (૧-૪). દત્તભગવાન અને એની શક્તિનું વર્ણન કર્યા પછી રામ પોતાના પિતાના મૃત્યુની અને માતાના સહગમનની વિધિ કરાવવાની વિનંતી કરે છે અને પોતે આવું કરાવવાને લાયક નથી એવું વર્ણન દત્ત પ્રભુ કરે છે. (૫-૩૨). જયારે દત્તની વાતો સાંભળીને રામ સ્તબ્ધ થઇ ગયો ત્યારે માતા રેણુકાએ કુશળતાથી વાતો કરી. જ્ઞાનથી ભરેલી વાતનો એ જ રીતે જવાબ આપીને રેણુકાએ દત્ત પ્રભુને કર્મ કરાવવા રાજી કરી દીધા. (૩૩-૫૧). દત્તપ્રભુએ પછી રેણુકા માતાની સ્તુતિ કરી. (૫૨-૬૫).

પોતાના પિતાનો વધ ક્ષત્રિયોએ કર્યો એ વાત કરીને રામે દત્તની સહાનુભૂતિ મેળવી અને પછી પોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી. આ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે એવા દત્તે જયાં આશીર્વાદ આપ્યાં ત્યાં જ રેણુકાના ઇશારે રામે અર્જુનને માર્યાની વાત કરીને એ અપરાધની ક્ષમા માગી. (૬૬-૮૧).

આ વાત એવા તબક્કે કરી કે દત્તે એને હળવાશથી લઇ લીધી અને તેં કોઇ અપરાધ કર્યો નથી એવી ધરપત આપી. રામે આચાર્ય થવાની વિનંતી કરી જે દત્તપ્રભુએ માન્ય કરી. (૮૨-૮૫).

દત્તપ્રભુએ આચાર્ય થઇને જમદગ્નિના અગ્નિ સંસ્કાર અને રેણુકા માતાની સતી થવાની વિધિ કરાવી. કર્મ કરનાર અને કરાવનાર બંને દેવ પુરુષ હોય પછી કર્મ સાંગોપાંગ પાર ઉતરે એમાં શી નવાઇ? ઔર્ધ્વદૈહિક (ઉત્તરક્રિયા) ક્રિયાનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં આવશે એમ કહીને અધ્યાય પૂર્ણ કર્યો. (૮૬-૧૨૪).

ત્યાં સહ્યાદ્રિ (અદ્રિ=પર્વત) પર દિવ્ય આશ્રમ જોયો, જે ફળ-ફૂલ, તૃણ (ઘાસ), લતા વગેરેની ઝાડીથી વીંટળાયેલો હતો અને તુલસી, ઔદુંબર, શમી, બીલી, પીપળો વગેરેનાં વૃક્ષો (ઝાડ)થી અને વનસ્પતિની ઘટાથી અને પાણીથી શોભતો હતો. (૧-૨). મોર, ચાતક, કોયલ, ચક્રવાક, પોપટ, મેના અને ચાષ જેવાં પક્ષીઓ મીઠા મધુરા સ્વરથી ગાન કરતાં હતાં. (૩). ઇન્દ્રનો નંદનવન પણ જ્યાં તુચ્છ લાગે એવા એ આશ્રમમાં યોગદ્રુમ, શાંત, તપસ્વી, અગ્નિ જેવા, તેજના ઢગલા સમાન શરીરવાળા શ્રીદત્ત, દિશાના વસ્ત્રથી આચ્છાદિત (નગ્ન) વ્યાઘ્રાંબર (વાઘના ચામડાનું આસન) ઉપર બેઠા હતા. એવા એ ધીર અવધૂતને ધન્ય હો. (૪-૫). માથા ઉપર જટાજૂટ શોભે છે. ઘૂંટણ સુધીના લાંબા હાથ (આજાનબાહુ) છે. ચંદ્ર સમાન મુખ અને કમળ સમાન નયનો શોભી રહ્યાં છે. (૬). શંખ (કંબુ) સમાન કંઠવાળી અને મંદસ્મિતવાળી છબી શોભી રહી હતી. વિશાળ દ્વાર સમાન વક્ષ:સ્થળવાળા એ કરોડો કામદેવની જેમ શોભી રહ્યા હતા. (૭). આ જોઇને રામે વંદન કર્યા. ત્યાં દત્તે વિચાર્યું કે આનું મન જોવાને લાવ હું જરા અનુચિત વર્તન કરું.[૧] (૮). એમણે પોતાના ખોળામાં, જેની આગળ અપ્સરા પણ પાણી ભરે, જેનું મુખારવિંદ જોઇને ચંદ્ર પણ શરમાઇ જાય, જેની આંખનું તેજ જોઇને હરિણીનો સમૂહ ચમકી ઊઠે, પાકા ગીલોડા (બિંબ) જેવા હોઠવાળી, શંખ સમાન ડોકવાળી, દાડમની કળી જેવા દાંતવાળી, પોપટ જેવા નાકવાળી, સુંદર શરીરવાળી, ઘટ્ટ સ્તનવાળી, શિલા જેવા નિતંબવાળી, જુવાન હાથીની જાંઘ જેવી પુષ્ટ જાંઘવાળી, હાથીના જેવી ચાલવાળી અને સિંહના જેવી (પાતળી) કમર (કેડ)વાળી એક દિવ્ય સુંદરીને બેસાડી, જે દત્તના ખોળામાં વીજળીની જેમ ચમકતી હતી. એને આનંદપૂર્વક આલિંગન આપીને બન્ને જણા રમત

કરતાં હતાં. કટાક્ષયુકત હાવભાવથી બંને ચુંબન કરતાં હતાં. જેનામાં અદ્વૈતભાવ જ નથી એવાં એ અભિન્ન બનીને ક્રીડા કરે છે. (૯-૧૪). આવી સાત્ત્વિક ક્રીડા જોઇને જે એની નિંદા કરે છે તે ખરેખર પામર અને પાપી છે અને નરકમાં પડે છે. (૧૫). રામને વિચલિત કરવા માટે બન્ને જણાં આ રીતે ક્રીડા કરતાં હતાં. રામ એમની સમક્ષ આવ્યો તો પણ બન્ને જણાં ખસ્યાં નહિ. (૧૬). બ્રહ્મનિષ્ઠ, વેદોને સર્જનાર, પાપ પુણ્યથી પર, જેને કદી પણ માયા ન સ્પર્શી શકે, નિત્ય દિગંબર (વાસના વગરના) તત્ત્ववેત્તા અને જે સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે એવા સાધુનું રહસ્ય જાણીને રામ પણ ઊભો રહ્યો અને પછી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી, બન્ને હાથ જોડી, નમ્ર થઇને પ્રસન્નતાપૂર્વક વિનંતી કરવા લાગ્યો કે હે સાક્ષાત્ દેવ ! મારા પિતા જમદગ્નિ મૃત્યુ પામ્યા છે અને એની સાથે સહગમન કરવા મારી માતા રેણુકા પણ સાથે આવી છે. (૧૭-૨૦). હું તેમનો પુત્ર રામ બન્નેને કનોજથી ખાંધે કાવડ મૂકીને લાવ્યો છું. અહીં દેવવાણી થઇ તેથી હું અહીં આપની પાસે આવ્યો છું. હું આપનાં દર્શનથી ખરેખર ધન્ય થયો છું અને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં નિર્ભય થયો છું. (૨૧-૨૨). હવે મારા પર કૃપા કરીને તમે આચાર્ય થઇને વિધિ પ્રમાણે કર્મ કરાવો એવી અનન્યભાવે પ્રાર્થના કરું છું. (૨૩). એવાં વચન સાંભળીને દત્ત ભગવાને કહ્યું કે તું તો મૂઢ છે. હું શાસ્ત્રોમાં જણાવેલાં કરવાનાં અને નહિ કરવાનાં કાર્યો વિશે કશું જ જાણતો નથી. તો હું પછી કેવી રીતે શાસ્ત્રોકત કર્મ કરાવું? (૨૪). હું અનાચારી, અસ્પૃશ્ય અને અભાષ્ય છું. હું ધર્મ કે અધર્મ જાણતો નથી અને મન ફાવે તેમ વર્તું છું. (૨૫). એ સાંભળીને રામ ફરી બોલ્યા કે તું મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, યોગીશ્વર છે, સ્રષ્ટા છે, વિભુ છે, કર્તા છે અને હર્તા છે. તું પૂર્ણ સચ્ચિદાનંદ છે, ગુણાતીત છે અને અનંત છે. તું ધર્મ અને અધર્મથી પર છે. તારો પંથ ન્યારો છે. (૨૬-૨૭). નિર્વિકાર અને નિષ્પાપ તને કર્મ-અકર્મ નડતાં નથી. હે જગત્પ્રભુ ! હું તને પ્રણામ કરું છું. તું તો કેવળ કલ્યાણરૂપ જ છે. (૨૮). દત્ત પ્રભુએ કહ્યું કે તું સમજુ થઇને આવું અવળું કેમ બોલે છે? તારી વાત ઉપરથી તો તારી મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન થાય છે. (૨૯). તેં તારી સગી આંખે (નજરોનજર) જોયું છે કે હું સ્ત્રી-લંપટ અને અપવિત્ર છું. છતાં પણ તું તો મારાં વખાણ કરે છે. તો હે રામ ! તને થયું છે શું? (૩૦). ગુણ અને દોષો જોયા પછી માણસનો સંગ કરવો જોઇએ. તું તો ખોટું વર્તન કરે છે. મારા ઢંગ તો વિચિત્ર છે. (૩૧). હું નિંદાને પાત્ર છું, અવાચ્ય છું, સ્ત્રીમાં આસકત બનેલો પરાધીન છું, યોગ્ય અયોગ્ય જાણતો નથી, વિધિ (કરવા જેવાં કાર્યો) અને નિષેધ (નહિ કરવા જેવાં કાર્યો) જાણતો નથી અને અતિશય આસકત છું. (૩૨). દત્તનાં આવાં વચનો સુણીને રામ તો સ્તબ્ધ જ થઇ ગયો. એ જોઇને કાવડમાં બેઠેલી રેણુકાએ કહ્યું કે લોકમાં થતી વાતોની જેમ બોલીને તું કેમ મોહ પમાડે છે? હે અપરિચ્છિન્ન વિભુ ! આ બાળક દયાને પાત્ર છે.② (૩૩-૩૪). તમારું વાકય નારિયેળની જેમ ઉપરથી કઠોર પરંતુ અંદરથી અમૃત સમા પાણીથી ભરેલું છે એને આ નાદાન કેવી રીતે સમજી શકે? (૩૫). જે ત્રિગુણને વશ હોય તેને વિધિનિષેધ હોય. જે અહંથી ગ્રસ્ત (ઘેરાયલો) હોય તેને માટે તો શાસ્ત્રોકત કર્મો પણ બંધન ઊભાં કરે છે. (૩૬). તું તો વિશ્વંભર અને શ્રુતિતાત છે. તું વિધિનિષેધથી પર છે. તું નિત્યમુકત અને નિ:સંગી છે. તું તો પતિતને પણ પાવન કરનાર છે. (૩૭). અસંગીને વળી સ્ત્રીનો સંગ શાનો હોય? એ તો મિથ્યા બબડાટ છે. હે પ્રભો ! આ સ્ત્રી તો આકાશના પુષ્પની જેમ તારી માયા છે જેનું માપ લઇ શકાય તેમ નથી. (૩૮). તું ત્રણે ગુણોથી પર છે, તું પરમેશ્વર છે, તું નિત્ય છે અને ઉપાધિથી મુકત છે. તું પિંડ અને બ્રહ્માંડ સાથે જોડાયલો એવો ત્રણે દેહનો (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ દેહ) સાક્ષી છે. (૩૯).

શબ્દ, સ્પર્શ (રૂપ, રસ અને ગંધ) વગેરે એ તો ઇંદ્રિયોથી ગ્રહી શકાય એવા વિષયો છે. તું તો મન અને બુદ્ધિથી પણ પર છે. માટે તું અગ્રાહ્ય છે એ વાત સાચી છે. (૪૦). મન અને બુદ્ધિનું જોર તને ઓળખવા માટે ચાલી શકે એમ નથી એટલે તું વિષય રહિત, સ્પર્શ રહિત અને કેવળ અભાષ્ય (કહી શકાય નહી એવો) છે. (૪૧). ધર્મ અને અધર્મ એ શાસ્ત્રોનાં વાકયો માયાને કારણે મોહવશ જે ફોગટ દેહાભિમાન રાખે છે તેને જ પ્રમાણરૂપ છે. (૪૨). હે વિભુ ! માયા તો તારા વશમાં

છે અને તું તો નિરહંકારી છે. તું સ્વયં ધર્મ છે. ધર્મ અને અધર્મ તને નડતા નથી. (૪૩). તું સર્વતંત્રથી સ્વતંત્ર હોવા છતાં ભક્તિથી પરતંત્ર થાય છે. તું ભકતની ભાવનાને અનુરૂપ કલ્પિત રૂપ ધરે છે. (૪૪). તારાં એવાં કલ્પિત રૂપોનું ભાવપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી અકલ્પિત ફળ મળે છે. એ અર્થમાં તું અભાષ્ય છે. (૪૫). તને પામવા માટે વેદો એ પ્રમાણ (શબ્દ પ્રમાણ) છે એવું કહેવામાં આવે છે. વળી બધી પરોક્ષ પ્રમાણની સ્થિતિ પણ આત્માનો (પોતાનો) અનુભવ તો નથી જ. (પ્રમાણ ત્રણ પ્રકારનાં છે : પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ,પરોક્ષ પ્રમાણ અને શબ્દ પ્રમાણ) (૪૬).

સૌ પ્રથમ વેદાંતનું અને શાસ્ત્રોનું યોગ્ય રીતે શ્રવણ કરવું જોઇએ. પછી શ્રવણના મનનનો અભ્યાસ કર્યા પછી નિદિધ્યાસન કરવું જોઇએ. (૪૭). એનાથી આવરણ ટળે છે, માયાની ઉપાધિ નાસી જાય છે અને જલદીથી સ્વ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૪૮). માટે વેદ વગેરે (શબ્દ પ્રમાણે) દ્વારા તું કેવળ અસ્પર્શ્ય છે. તારા રૂપનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી એ અર્થમાં તું અભાષ્ય છે. આવું કહેવું એ જ સત્ય ભાષ્ય છે. (૪૯). વર્તમાન, ભાવિ અને ભૂતકાળના વિષયો તને સ્પર્શી શકતા નથી એ અર્થમાં તું અવિષય છે. (૫૦).

તારો જાતે અનુભવ કરી શકાય છે. તું અભેદ્ય છે. તું સર્વથી વંદન કરવા યોગ્ય છે અને તું સર્વેશ છે. સ્વયંપ્રકાશ એવા હે પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર ! હું તને પ્રણામ કરું છું. (૫૧). સાધ્વી (રેણુકા)નાં આવાં વચન સાંભળી, હાસ્ય કરીને દત્તદિગંબર સ્તવન કરતાં બોલ્યા કે હે માતા ! આ સ્વરૂપો તારાં જ છે. આ સકળ વિશ્વમાં તું જ વ્યાપેલી છે. તું ૐકાર (પ્રણવ) રૂપ અને ઉત્તમ (પરાવરા) છે. તું જ આદ્ય ભવાની છે. માયાનો આ સઘળો વિસ્તાર એ તારું જ રૂપ છે. અનુપમ એવી તું જ બ્રહ્મા, હરિ અને હરનું સર્જન કરે છે. તું સ્વયંપણે અલિપ્ત રહીને અખંડપણે અનેકવાર સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરીને કેવળ અભંગ સ્વરૂપે રહે છે. અનેકરૂપો હોવા છતાં મૂળ તું એક જ છે એ વાતને મૂઢ જાણતો નથી. તું ચૈતન્યરૂપે બધે વ્યાપીને તું બધામાં ગૂઢરૂપે વસે છે. આ બધું દેખાતું નામ અને રૂપ એ સાચે તું જ છે. બીજું નિષ્કલંક એવું સચ્ચિદાનંદનું અલક્ષ્યરૂપ એ પણ તારું જ સ્વરૂપ છે પણ એને મન વાણીથી પામી શકાતું નથી. અજ્ઞાની એને કોઇ દિવસ જાણી શકતો ન હોવાથી એ નાદાન (અણસમજુ-બાળ) ખોટા ખોટા તર્કો કરે છે. દેહ, ઇંદ્રિય અને પ્રાણ વગેરેથી વિલક્ષણપણે અલિપ્ત રહીને તું બધાની સાક્ષીરૂપ છે, પરંતુ તારો કોઇ સાક્ષી નથી. તારામાં સાક્ષી કે સાક્ષ્યપણાનો લેશમાત્ર ભાસ નથી. મૂળે જયાં સાક્ષ્ય જ નથી ત્યાં પછી કોણ સાક્ષી હોય? માટે જ તને નિરાધાર (જેને કોઇ આધારની જરૂર નથી એવી) અને એકવીરા કહી છે. આ દેહ અને જગત વગેરે ભ્રાંતિનો તું જ આધાર છે. જ્ઞાની વિના બીજો કોઇ તો તારો પાર પામી શકે એમ જ નથી. અંદર અને બહાર બધે વ્યાપી રહીને તું બધાનાં અંતરમાં વસી રહી છે. એવી તું લોકોનું ભલું કરવા માટે આ રીતે અવતાર ધારીને, તીર્થોને પાવન કરતી ખરેખર અહીં આવી પહોંચી છે. ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત અને જેને મુનિવૃંદ વંદન કરે છે એવા શિવ શંકરના સાક્ષાત્ અવતાર સમા જમદગ્નિ એ તારા પતિ છે. જેના નામમાત્રથી સ્વયં કાળ પણ થર થર ધ્રૂજતો હોય એવા એ તપોમૂર્તિને મૃત્યુએ કેવી રીતે ગ્રસ્યો? (૫૨-૬૫).

દત્તપ્રભુનાં આવાં વચનો સાંભળીને રેણુકા મૌન રહી એટલે વંદન કરીને રામ બોલ્યો કે મૃત્યુનું કારણ ક્ષત્રિય છે. (૬૬). હું જ્યારે આશ્રમમાં ન હતો ત્યારે એકાએક આવીને એ દુષ્ટોએ પિતાનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. (૬૭). આ સાંભળતાંની સાથે જ શ્રીદત્તે ક્રોધાવેશમાં આવી શાપ આપ્યો અને બોલ્યા કે આ ક્ષત્રિયો અભિમાની થઇ ગયા છે અને તેથી જ બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કરનારા થયા છે. (૬૮). મનમાં ગભરાયા વિના એ લોકો બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને સંતને મારતા થયા છે એટલે હવે કોઇપણ જાતના વિલંબ વગર એના કુળનો નાશ થશે. (૬૯). મૃગ (હરણ), મીન (માછલી) અને દ્વિજ (બ્રાહ્મણ) તૃણ (ઘાસ), જળ (પાણી) અને સંતોષથી રહે છે તો પણ પારધી (લુબ્ધક), માછીમાર (ધીવર) અને દુર્જનો એને ત્રાસ આપે છે.③ (૭૦). બ્રાહ્મણો પાસેથી જ વિદ્યા શીખીને ક્ષત્રિયો મત્ત થયા છે અને રાજયમદમાં એ દુષ્ટ કમબખ્ત

કોઇથી ડરતા જ નથી. (૭૧). એમનાં પાપે એમનો સત્વરે નાશ થાઓ. આ સાંભળતાંની સાથે જ રેણુકાએ રામને ઇશારો કર્યો.④ (૭૨). એટલે પ્રણામ કરીને રામે કહ્યું કે આશ્રમમાં આવીને પિતાની હત્યાના સમાચાર સાંભળીને મેં ક્રોધમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે હું એકવીસ વાર પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરીશ અને પાંચ કુંડો લોહીથી ભરીને તર્પણ કરીશ. (૭૩-૭૪). એ સિવાય ઋણમુક્તિ નથી એવું મારું પ્રતિજ્ઞા વચન છે. હે સિદ્ધ પુરુષ ! હું આપના શરણે આવ્યો છું. કૃપા કરીને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો. (૭૫). એવું કહીને એણે પ્રણામ કર્યા એટલે ગંભીરપણે દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે તારી ધીર પ્રતિજ્ઞાને ધન્ય છે અને તારી પ્રતિજ્ઞા જરૂરથી પૂરી થશે. (૭૬). તું મારા તેજથી શક્તિશાળી થા અને આ ક્ષત્રિયોનો સંહાર કર. તને મારા પૂરા આશીર્વાદ છે. તને કાળ પણ કાંઇ કરી શકશે નહિ. (૭૭). એની સાથે જ તરત રામે કહ્યું કે હે પ્રભુ ! મારો એક અપરાધ ક્ષમા કરો. આપનો શિષ્ય એવો અર્જુન નામનો એક ભકત અમારી હોમધેનુનું હરણ કરી ગયો હતો. તેથી મેં એનો વધ કર્યો છે. એના પુત્રોએ મારા પિતાની હત્યા કરી તો એ પુત્રોને પણ મેં મારી નાંખ્યા છે. (૭૮-૭૯). યોગનિષ્ઠ, બ્રાહ્મણભકત અને ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત એવા એને (અર્જુનને) ક્રોધમાં આવીને મેં મારા હાથે મારી નાંખ્યો છે. (૮૦). મારો આ અપરાધ ક્ષમા કરો. એટલે દત્તભગવાને કહ્યું કે હે રામ ! તું તો એમાં નિમિત્તમાત્ર છે. તું તો સદા પર્યાપ્તકામ (જેને કોઇ પ્રકારની ઇચ્છા નથી એવો પૂર્ણકામ) છે. (૮૧). મેં એને જે વરદાન આપ્યું હતું તે પ્રમાણે જ તેં એને માર્યો છે એટલે એમાં તારો કોઇ દોષ નથી. (૮૨). તું મારી જ વિભૂતિ છે અને મારો મિત્ર પણ છે. હું અને તું એક જ છીએ. તું પૃથ્વીને નિ:ક્ષત્રિય કરી નાંખ. (૮૩). વળી પાછા વંદન કરીને રામે કહ્યું કે હે દેવ ! આચાર્ય થઇને આપ વિલંબ વગર બધી જ ઔર્ધ્વદેહિક ક્રિયા કરાવો. (૮૪). દત્ત ભગવાને કહ્યું કે ભલે (તથાસ્તુ). સ્વયં અવધૂત તલ, દર્ભ વગેરે લઇને સ્મશાનમાં આવ્યા.⑤ (૮૫). લાકડાં વગેરે ભેગા કરી રામને કહ્યું કે તું અહીં બાણ મારીને બધાં તીર્થોનું નિર્માણ કર. (૮૬). દત્તની આજ્ઞાનુસાર રામે પર્વત ભેદીને ત્રણે લોકને પાવન કરનારા તીર્થનું નિર્માણ કર્યું. (૮૭). શાસ્ત્રોકત નિયમ પ્રમાણે પહેલાં પોતે વિધિસર સ્નાન કર્યું અને પછી માતાને અતિશય પ્રેમથી શાસ્ત્રોકત રીતે સ્નાન કરાવ્યું. (૮૮). સ્વયં અવધૂતે શ્રીમુખે સંકલ્પ કરાવ્યો. રેણુકા માતાએ જયાં સ્નાન કર્યું એ ધન્ય સ્થળ જ પાવનકારી માતૃતીર્થના નામે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયું. બધાં તીર્થોના અંશ એમાં હોવાથી ત્યાં સ્નાન-પાન કરનાર પાપી પળવારમાં પાવન થઇ જાય છે. (૮૯-૯૦). પછી પ્રભુએ પ્રાયશ્ચિત વિધિ કરાવીને ત્રેતાગ્નિ સિદ્ધ કર્યો અને પછી વિધિ અનુસાર પ્રેતાધાન વિધિ કર્યો. ત્યારબાદ સહગમન માટે રેણુકામાતા વસ્ત્ર અને અલંકારો સજી તૈયાર થયાં. સેંથીમાં સિંદુર ભર્યું, કપાળમાં કુંકુમ લગાવ્યું. આંખમાં આંજણ (કાજળ) આંજીને, સૂર્યને પગે લાગીને, અગ્નિકુંડની પાસે એકદમ ઝડપથી આવ્યાં. (૯૧-૯૩). દેવો પોતાની સ્ત્રીઓને સહગમનના દર્શન કરાવવા માટે વિમાનમાં લઇને આવી પહોંચ્યા. (૯૪). ઋષિઓ, ઋષિપત્નીઓ, યક્ષ,ગંધર્વ, કિન્નરો, ચારણ, અપ્સરા, વિદ્યાધર, સપ્ત ઋષિઓ પોતાની પત્નીઓને લઇને આવ્યાં અને સંત મહંતો ત્યાં આવીને ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરવા લાગ્યા. (૯૫-૯૬). સ્ત્રી વૃંદે રેણુકાને આનંદથી હળદર-કંકુ આપીને વંદન કર્યાં અને સૌભાગ્યના આશીર્વાદ માગ્યા. (૯૭). સતી રેણુકાએ પણ ભાવપૂર્વક દંપતી (પતિ અને પત્ની)નું પૂજન કરીને એને વાયનોનું દાન કર્યું અને વસ્ત્ર-અલંકારો આપીને બધાંને સંતુષ્ટ કર્યા અને પછી સહગમન માટે પ્રેમથી આજ્ઞા માગી. પછી આચાર્ય શ્રી દત્તપ્રભુને પૂજીને ઉલ્લાસપૂર્વક બોલ્યાં કે હે રામ ! આજથી આ દત્ત તારાં માતા પિતા છે. એની આજ્ઞામાં રહીને તું એના કહ્યા મુજબ વર્તજે. (૯૮-૧૦૦). ગાય, અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરી, સાવધાનીપૂર્વક વર્તીને, તારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરીને, તું ચિરંજીવી થા. (૧૦૧). યજ્ઞ કરીને તું કશ્યપમુનિને પૃથ્વીનું દાન કરજે. મને તેડું આવ્યું છે તેથી હું તો મારે મૂળ સ્થાન જાઉં છું. (૧૦૨). હૃદયમાં વિવેક રાખીને મારો શોક કરીશ નહિ. હે મારા લાલ ! તું સ્વાત્માનંદમાં સદા સર્વદા સુખી રહેજે. (૧૦૩). એવું કહ્યા પછી દત્ત પ્રભુને ફરીથી ભલામણ કરતાં કહ્યું કે હે પ્રભુ ! આ રામ આજથી આપનો

બાળક છે. (૧૦૪). હવે તમે જ એનાં મા-બાપ છો. એના ગુણ-દોષો જોશો નહિ. એના માથે હાથ રાખીને એનું રક્ષણ કરજો. (૧૦૫). એ નાનો છે, નાદાન છે, એને શામાં એનું હિત છે અને શામાં હિત નથી એનું (સારા-નરસાનું) એને ભાન નથી. માટે હે નાથ ! હું એને તમને સોંપું છું. તમો તો બધું જ જાણો છો. (૧૦૬). એનું તમે પાલન કરજો. હવે વધારે તો શું કહું? આવો એનો અનુપમ સ્નેહ હતો. આવું કહીને દત્તનાં ચરણમાં વારેવારે વંદન કરવા લાગી. (૧૦૭).

પછી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરીને અને પતિનું ધ્યાન ધરીને આનંદપૂર્વક પોતાની કાયાને અગ્નિમાં હોમી દીધી. (૧૦૮). સતીના સ્પર્શથી અગ્નિ પણ દશે દિશામાં કરોડો સૂર્યની જેમ શુદ્ધ યશથી શોભતો હતો. (૧૦૯). બધા જયજયકાર કરવા લાગ્યા. સ્વર્ગમાં દુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ અને દેવો તથા મુનિઓ વંદન કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે ધન્ય છે આ રેણુકાને. પતિની પાછળ સતી થઇને એણે ડગલે ડગલે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મેળવ્યું છે. (૧૧૦-૧૧૧). આ શરીર ઉપરના સાડા ત્રણ કરોડ રોમ (રૂંવાટી)ને જે જીવતે જીવ અગ્નિમાં હોમે છે તે સતીને ધન્ય છે. (૧૧૨). એના પુણ્યની કોણ ગણતરી માંડી શકે? રોમ રોમ દીઠ એ કરોડો વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં પતિ સાથે આનંદથી રહેશે. (૧૧૩). ઋષિ પત્નીઓ વંદન કરીને બોલવા લાગ્યાં કે આ પતિવ્રતા રેણુકા જગતમાં અજોડ છે. એ જગતના વંદનને પાત્ર છે. (૧૧૪). એના જેવી બીજી કોઇ સ્ત્રી અમે આજ સુધી જોઇ નથી. આવી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીને ધન્ય છે. એવું કહીને ફરી ફરી વંદન કરવા લાગ્યાં. (૧૧૫). એણે તો માતાનું, પિતાનું અને પતિનું એમ ત્રણે કુળને ખરેખર તારી દીધાં અને જગતમાં એનું નામ અમર અને પાવન કરી દીધું. (૧૧૬). પતિવ્રતાના ધર્મથી એ અક્ષયધામમાં ગઇ છે. હવે એનો કદી પણ પુનર્જન્મ થવાનો નથી. (૧૧૭). હે જગદીશ્વર ! બધાને એવી સદ્‌બુદ્ધિ આપો કે પતિને દેવ સમાન માનીને એની અનન્ય ભાવે સેવા કરે. (૧૧૮). આ રીતે પ્રશંસા કરતાં કરતાં અને પતિવ્રતા સતીની યશોગાથા ગાતાં ગાતાં બધા પોત પોતાના સ્થાને ગયાં. જે સાંભળતાં સાંભળનાર મુકત થઇ જાય છે. (૧૧૯). અલખ નિરંજનને કહે છે કે સહગમન જેવું ત્રણે લોકમાં બીજું એકે પુણ્ય નથી. ભગવાન ટેક રાખે એવી પ્રાર્થના. (૧૨૦). પ્રભુ પોતે રામના હાથે (કરે) ત્યાં ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા કરાવશે એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં થશે. (૧૨૧). એ બ્રહ્મરસરૂપી અમૃતનું ભાગ્યશાળી હશે તે પાન કરશે. મોતીથી ભરેલાં પાત્રમાં કાગડો ચાંચ બોળતો નથી. (૧૨૨). ક્રિયા કરનાર (રામ) અને કરાવનાર (દત્ત) બન્ને જ્યારે દેવપુરુષ હોય ત્યારે કર્મમાં ઊણપ શાની રહે? પણ આ તો બધી લીલા છે. કોણ મર્યું? અને કોની ક્રિયા? (ખરેખર કોઇ મર્યું જ નથી અને એની ક્રિયા પણ શાની?) (૧૨૩). રંગ કહે છે કે આ જગતનો આ બધો ન સમજાય તેવો (અટપટો-ગૂંચવાડાભર્યો) ખેલ છે. સદ્‌ગુરુની કૃપા હોય તો જ મનનો સંદેહ ટળે છે.[૬] (૧૨૪).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'રેણુકાયા: પત્યનુગમન'** નામનો **છવ્વીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૬

(૧) શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં એક કરતાં વધુ વાર દેવપુરુષે, મહાનપુરુષે સામાનું મન માપવા અને મન પામવા અનેકવાર એની કસોટીરૂપ અનુચિત વર્તન કર્યાનું વર્ણન આવે છે. આવું અનુચિત વર્તન જોયા પછી પણ એના પ્રત્યેનો સદ્‌ભાવ લેશમાત્ર ઓછો ન થાય અને એ વર્તન પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરી સાવધાન રહે તે પામી જાય છે. જે કોઇ વ્યક્તિ આપણી શ્રદ્ધાનું કેન્દ્ર હોય, જેના પ્રત્યે ગુરુભાવ હોય તે વ્યક્તિનાં વર્તનને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, સમીક્ષા કરવાનો નહિ. કારણ કે એમાં સમીક્ષા કરનારે પાછળથી પસ્તાવું પડતું હોય છે.

(૨) ૩૩ થી ૫૨ સુધીના દોહરાનું સાવધાનીપૂર્વક પઠન કરતાં પહેલી વાત તો એ જણાય છે, રેણુકા માતા ત્યારે જ બોલે છે જ્યારે પરશુરામ જવાબ આપી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી.

બીજી વાત એ કે રેણુકા માતાએ વળતો જે જવાબ આપ્યો એ જોતાં એમનું આધ્યાત્મિક ઊંડાણ કેવું ઊંચું છે તે ખબર પડે છે. ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં, પાંચ પુત્રોની માતા હોવા છતાં એનામાં આધ્યાત્મિક ઉદ્ગુયનો અને નૈતિક હિંમત કેવાં છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

(૩) દોહરા ૭૦ની ચર્ચા કરતી વખતે દોહરો ૬૯ અને દોહરો ૭૧ પણ વાંચવો જોઈએ. જે લોકો કોઇને હેરાન-પરેશાન કરતા નથી અને મોટી અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાનું જીવન ગુજારતા હોય તેને વગર કારણે ત્રાસ આપનારનો કુળક્ષય થાય છે. આવી સમજણ આપતા પ્રસંગો એકથી વધુ વાર છે. "અકારણ છળ અન્યનો કરતાં અનિષ્ટ થાય. કરતાં છળ સાધુતણો, નિશ્ચય કુલક્ષય થાય". (અ.૬/દો.૨૫). અનસૂયાના સત્ત્વહરણ વખતે આ દોહરો મૂક્યો છે. કુળક્ષય એટલે સંતાનો મરી જ જાય એમ નહિ, પણ કુલાંગર પાકે અને એ રીતે જીવતર તો બગાડે જ.

(૪) રેણુકા કેવળ પતિવ્રતા કે સતી જ નથી પરંતુ પુત્રનું શ્રેય કરનારી માતા પણ છે. પરશુરામે અર્જુનનો વધ કર્યો છે અને અર્જુન દત્તપ્રભુનો કૃપાપાત્ર છે. એટલે દત્તપ્રભુ પરશુરામની વિરુદ્ધ જાય તો? આવું ન બને એટલા માટે એ યોગ્ય સમયની રાહ જોતી હતી. એ સમય આવ્યો જણાતાં જ એણે બોલવાનું બંધ કરી, રામને બોલવાનો ઇશારો કરી એની કૃપા થાય એ રીતે રજૂઆત કરવાનું કહ્યું. દોહરા ૭૩ થી ૮૦ સુધીમાં રામે કરેલી તાર્કિક રજૂઆતનું વર્ણન છે. મહત્ત્વની વાત અનુકૂળ વાતાવરણ ઊભું કર્યા પછી છેલ્લે આવે છે અને તે પણ ભૂલના એકરારરૂપે.

(૫) સંતને સમજવા કેટલા કઠિન છે અને તેને સમજીએ તો કેટલું સમજવાનું મળે એ સમજાવતા દોહરા ૮૫ અને ૮૬ સાવધાનીપૂર્વક વાંચવા જોઇએ. દત્તપ્રભુએ આચાર્ય થવાનું સ્વીકાર્યું પછી પોતે તલ અને દર્ભ વગેરે જાતે લઇને આવ્યા. (પરશુરામને એની વ્યવસ્થા કરવાનું કહ્યું નથી.) એટલું જ નહિ પણ ચિતા ખડકવાનાં લાકડાં પણ એમણે જાતે જ ભેગાં કર્યાં છે. આટલું કર્યા પછી એણે રામને બાણ મારી તીર્થ ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું છે. સામી વ્યક્તિ માટે સંત કેટલું કરે એનું આ ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આની પાછળનું કારણ શું? આ અહૈતુકી કૃપા છે. 'માતાને કોઇ પૂછે કે તું બાળકને કેમ પ્રેમ કરે છે?' તો શું જવાબ આપે? જે લોકો સાચા પ્રેમી છે તે આવું બધું કરતા નથી, એનાથી સહજતાથી થઇ જાય છે જે સંસારી સમજી શકતા નથી અને તર્ક-કુતર્ક કરે છે. "અરે ! સાચા પ્રેમી કવચિદપિ અપેક્ષા નવ કરે" એ કાવ્યપંક્તિ ભૂલવી ના જોઇએ.

(૬) આ દોહરાનું વારે વારે ચિંતન થવું જોઇએ. આખા અધ્યાયનો સાર જાણે આ દોહરામાં મૂકી દીધો છે. સદ્‌ગુરુ દિલથી કૃપા કરે તો જ શંકા ટળે અને શંકા ટળે તો જ જગતનો અટપટો ખેલ સમજાય એવો છે. સદ્‌ગુરુની કૃપા કેવી રીતે પમાય?

●

અધ્યાય : ૨૭

આ અધ્યાયનું નામ **'રેણુકામાહાત્મ્યવર્ણન'** છે. આ અધ્યાયમાં **૧૨૪** દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં દત્ત પ્રભુએ પરશુરામ પાસે ઔર્ધ્વદૈહિક (ઉતરક્રિયા) ક્રિયા કરાવી એનું વર્ણન છે. (૧-૨). રામને પૂછ્યું કે તારાં માતા પિતા કયાં ગયાં? રામે કહ્યું કે એ મૃત્યુ પામ્યાં અને આપે પિંડાદિક અપાવીને ઉત્તમ લોક આપ્યો. ત્યારે દત્ત પ્રભુએ આખી તાત્ત્વિક વાત કરીને રામને સંતોષવા જમદગ્નિ અને રેણુકાના દર્શન કરાવ્યાં. રામ ભાવાવેશમાં આવીને ભેટવા ગયા ત્યાં જ માતા-પિતા અંતર્ધાન થયાં. રામે કરુણ વિલાપ કર્યો અને મૂર્છિત થયો ત્યારે ધરતી ભેદીને રેણુકાએ મુખ કાઢી પરશુરામને ચુંબન કર્યુ. એ જ માતૃતીર્થ બન્યું. (૩-૩૨).

પછી દત્ત પ્રભુએ પરશુરામને એની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા કહ્યું. પરશુરામે એકવીસ વાર પૃથ્વી નિ:ક્ષત્રિય કરી પાંચ કુંડો લોહીથી ભર્યા. આ હત્યાથી પશ્ચાતાપ અનુભવતા રામને શ્રી દત્તે સોમયાગ કરવાનો કહ્યો. દત્ત પ્રભુના કહેવા મુજબ રામે સોમયજ્ઞ કર્યો અને કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કર્યું. (૩૩-૬૬).

દત્ત પ્રભુને આચાર્ય તરીકે સુવર્ણ-ધન-વસ્ત્ર વગેરે આપ્યાં તે પ્રભુએ બ્રાહ્મણોને આપી દીધાં. રામ સાથે સખ્યભાવે બધી વાત કરી અને રામને ત્રિપુરા રહસ્ય સંભાળાવ્યું. પછી એને તપશ્ચર્યામાં રત રહેવાનું કહ્યું. (૬૭-૮૨).

રામ પશ્ચિમ સાગરે તપોનુષ્ઠાન કરવા બેઠા. તો બ્રાહ્મણો આવી પહોંચ્યા અને ફરી ફરી દાન માગવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે કશ્યપને પૃથ્વીનું દાન કર્યું તો પશ્ચિમ સાગરે પૃથ્વી ઉપર કેવી રીતે બેસાય? એટલે સમુદ્રમાં તીર મારી, સમુદ્રનું શોષણ કરી ત્યાં કોંકણ નામનો પ્રદેશ નિર્માણ કર્યો. તો એ પણ બ્રાહ્મણે લઇ લીધો. એટલે પછી રામ ગુપ્તરૂપે ચિપળૂણમાં (એક ગામનું નામ) રહી તપ કરવા લાગ્યાં. (૮૩-૯૧).

રેણુકાનું માતૃતીર્થનું માહાત્મ્ય વર્ણવીને આ અધ્યાયને પૂર્ણ કર્યો અને હવે પછીના અલર્કના કથાનકની પૂર્વભૂમિકા બાંધી. (૯૨-૧૨૪).

કર્મથી પર અને અકર્મ એવા યોગિવર શ્રીદત્તે રામ પાસે પ્રેમપૂર્વક ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ (ઉત્તર ક્રિયા) કરાવ્યું. આવા દત્તપ્રભુને ધન્ય છે ! (૧). માટીથી સ્નાન વગેરે યથાવિધિ કરાવીને નિવાપાંજલિ અને પિંડદાન કરાવીને અત્રિપુત્ર દત્ત બોલ્યા કે હે રામ ! તું જ કહે કે તારાં માતા-પિતા કયાં ગયાં? રામે કહ્યું કે એ તો મૃત્યુ પામ્યાં છે. એમની આ ઉત્તરક્રિયા કરાવીને અને પિંડદાન અપાવીને તમે એમને ઉત્તમ લોક આપ્યો છે. આપના જેવા પ્રભુ જ્યારે સ્વયં આચાર્ય હોય ત્યારે પછી ત્યાં શોક કેવી રીતે હોય?. એ બન્ને મુકત થઇ ગયાં. મારાં માતા-પિતાને ધન્ય છે. એ સાંભળીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે શું ગાંડા જેવી વાત કરે છે? (૨-૫). જે વિશ્વનું સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરે છે એવા એ અજ અને અક્ષય કયાંથી મરે? અને મર્યા જ નથી તો પછી મુકત પણ કેવી રીતે થાય? (૬). એ તો સાક્ષાત્ પાર્વતી અને શંકર હતાં. પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે મુનિ તરીકે અવતર્યા હતા. હે બાળ ! એ તો બધે જ વ્યાપીને રહેલા છે. (૭). તારી મા રેણુકા તો સાક્ષાત્ પાર્વતી (જગદંબા) છે અને પિતા જમદગ્નિ તો સાક્ષાત્ સ્વયં ઇશ્વર-પશુપતિ છે. (૮). ધર્મકાર્ય પૂરું થતાં અવતાર સંકેલીને એ અંતર્ધાન થયાં અને તરત જ અદૃશ્ય થઇ ગયાં. (૯). એ જન્મ્યાં પણ નથી, મર્યાં પણ નથી કે સ્વર્ગમાં પણ ગયાં નથી. એવું બોલવું વાહિયાત (નકામું) છે. એ તો જેમ હતાં તેમ જ રહ્યાં છે. (૧૦). જેની સત્તા વગર પાંદડું પણ હાલી ના શકે

એવાં એ સર્વવ્યાપક કયાં જાય? એ અવતરે પણ કેવી રીતે? અને મરે પણ કેવી રીતે? (૧૧). હે રામ ! એ લીલા કરવા માટે શરીર ધરનારા કયાંય પણ ગયાં નથી. જો તારી જોવાની ઇચ્છા હોય તો હું તને બતાવું. (૧૨). રામે કહ્યું કે મને કૃપા કરીને દર્શન કરાવો. એવું બોલતાંની વારમાં જ ત્યાં પાસે જ જમદગ્નિ અને રેણુકાને ઊભેલાં જોયાં. (૧૩). દત્તપ્રભુએ કહ્યું કે હે રામ ! તું જ કહે કે આ તારાં માતા-પિતા છે કે બીજું કોઇ છે ! રામ તો જોતો જ રહ્યો. (૧૪). એણે જોયું તો ભસ્મ કરેલું દિવ્ય શરીર છે અને પદ્માસન વાળીને જમદગ્નિ ધ્યાનમાં બેઠા છે. એના ખોળાની ડાબી બાજુએ (વામાંકે) સુવર્ણની વેલ જેવી સતી રેણુકા અમીભરી નજરે પતિનું મુખ જોઇ રહી છે. (૧૫-૧૬). એ જોઇને રામના હરખનો પાર ન રહ્યો અને જ્યાં ભેટવા માટે દોડ્યો ત્યાં તો બંને જણાં તે જ ક્ષણે અંતર્ધાન થઇ ગયાં. આ જોઇને રામ રડવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે હે મા ! હે પિતા ! તમારા વગર મને જરા પણ ગમતું નથી. (૧૭-૧૮). મને અહીં એકલો મૂકીને તમે કયાં અલોપ થઇ ગયા? અત્યારે તો તમે અહીં હતાં તો પછી તમે કયાં જતાં રહ્યાં? તમે કયાં સંતાઇ ગયાં છો? (૧૯). એકદમ દૃષ્ટિ ગુમાવતાં (આંધળો થઇ જતાં) માણસ જે રીતે આક્રંદન કરે એ રીતે દુ:ખી થઇને રામ શોકથી રડતો હતો. (૨૦). આ જોઇને દત્ત ભગવાન બોલ્યા કે અરે રામ ! તું કોણ છે? તું નાહકનો મોહવશ કેમ રડે છે? મા કોણ અને બાપ કોણ? (૨૧). જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચારીને તું જો અને તારું રૂપ ઓળખ. આ મોહ અને મમતાનો ત્યાગ કરીને એ રૂપમાં તન્મય થા. (૨૨). રામે કહ્યું કે તમારી આ બધી વાત સાચી પરંતુ 'મા'નો પ્રેમ કેમ ભુલાય? હે સદ્‌ગુરુ ! હું શું કરું?① (૨૩). માતાનું એકવાર સ્તનપાન કરવાથી માથે જે દેવું ઊભું થાય છે તે તો ત્રણે ભુવન દાનમાં આપી દઉં તો પણ ચૂકવાય એમ નથી. (૨૪). હે પ્રભુ ! હું તમને વધારે શું કહું? મારી મા મારું જીવન છે અને મારા પ્રાણ પણ છે. મને એના વિના જરાય ગમતું નથી. (૨૫). 'મા' 'મા' એમ બોલતાં બોલતાં રામ બેભાન થઇને પડ્યો. એની મરણ દશા જોઇને સતી રેણુકાએ મનોમન વિચાર્યું કે મારા પ્રગટ થયા સિવાય આ રામ બીજી કોઇ રીતે શાંત નહિ થાય. એવો વિચાર કરીને પૃથ્વીનું પડ ફોડીને પરશુરામનાં મોં સામે એનું (રેણુકાનું) ચંદ્ર સમાન મુખ પ્રગટ થયું. (૨૬-૨૮).

રામને ચુંબન કર્યું એટલે રામ રાજી થઇ ગયો. ભાવપૂર્વક વંદન કરીને માતાને આનંદથી જોઇ રહ્યો. (૨૯). આ જોઇને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે ધન્ય છે આ પુત્રને, ધન્ય છે આ માતાને અને ધન્ય છે આ બન્નેના પ્રેમને કે જેનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. (૩૦). એ જ રેણુકાના મુખનું આજે ઘણા લોકો પૂજન કરે છે અને એનાં દર્શનથી દુ:ખડાં અને બધા પ્રકારનો શોક ટળે છે. (૩૧). જે કોઇ માહૂરગઢ જઇને માતૃતીર્થમાં સ્નાન કરીને એ જગદંબાનું ભાવપૂર્વક પૂજન કરશે એનાં બધાં પાપો ટળી જશે અને સંસાર તાપનો દવ પણ શાંત થશે. એ આ લોક અને પરલોક એમ બન્નેમાં ધન્ય ધન્ય થઇ જશે અને મોક્ષનું સુખ પામશે. (૩૨-૩૩). રામને ભેટી પડીને દત્તપ્રભુ તરત જ બોલ્યા કે હે રામ ! દુષ્ટ ક્ષત્રિયોને મારીને હવે તું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કર. (૩૪). દત્તપ્રભુને ભાવથી પ્રણામ કરીને પ્રણીતામાં (નદીનું નામ) સ્નાન કરીને તરત જ સંકલ્પ મૂક્યો. (૩૫).

પછી બધાને કુરુક્ષેત્રમાં બોલાવીને યુદ્ધ કરીને ક્રોધે ભરાઇને બધા રાજાઓને લશ્કર સહિત માર્યા. (૩૬). એનો દારુણ પરશુ બધાનો કચ્ચર ઘાણ વાળતો હતો. મોટા મોટા શૂરવીરો પણ બીકથી પ્રાણનો ત્યાગ કરતા હતા. (૩૭). એની ગર્જના સાંભળીને ક્ષત્રિય સ્ત્રીઓના ગર્ભો સ્રવી જતા હતા. એ શોધી શોધીને ક્ષત્રિય માત્રને તરત જ મારી નાંખતો હતો. (૩૮). એ રીતે એણે એકવીસ વાર પૃથ્વીને ક્ષત્રિય વગરની કરી અને ક્ષત્રિયના લોહીથી પાંચ કુંડો ભરીને એની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી અને એ રીતે એણે તર્પણ કર્યું. આના પરિણામે એનો બધો ક્રોધ દૂર થયો અને તરત જ મન પણ શાંત થઇ ગયું. (૩૯-૪૦). આજે પણ એ કુંડને લોકો કુરુક્ષેત્રમાં સ્યમંતપંચકના નામથી ઓળખે છે. (૪૧). ત્યાંથી ઝડપથી શસ્ત્રો સાફ કરીને આવીને રામે દત્તપ્રભુને પ્રેમથી પ્રણામ કર્યા અને બોલ્યો કે મેં આપના બળે જ આ બધા ક્ષત્રિયોને

મારી નાંખ્યા છે. હવે મારું મન શાંત થયું એ આપની જ કૃપાનું પરિણામ છે. (૪૨-૪૩). ખરેખર ક્રોધ એ ખૂબ ખરાબ વસ્તુ છે. એ સારા વિચારો નષ્ટ કરી નાંખે છે. ક્રોધે ભરાઇએ એટલે શું કરવું અને શું ના કરવું એ સૂઝતું નથી.☹ (૪૪). એ દુષ્ટ આપણી ઇચ્છા ન હોવા છતાં અન્યાય કરાવે છે. અરેરે ! હું પણ કેવો મૂરખ માણસ તે ક્રોધને વશ થયો. (૪૫). એકનું (પિતાનું) વેર વાળવા માટે સમગ્ર ક્ષત્રિય કુળનો નાશ કરવાનો આવો મોટો અનર્થ મેં કેમ કર્યો? (૪૬). એક રાજાને મારતાં મને મારા પિતાએ બધાં તીર્થોમાં ફરવાની આજ્ઞા કરી હતી. ત્યારે આ તો ન ગણી શકાય એવા કેટલા રાજાને મેં મારી નાંખ્યા? ખરેખર કેટલું બધું પાપ થયું. આ બધું મને ડંખે છે. (ભારે પસ્તાવો થાય છે.) (૪૭-૪૮). માટે હું આપના શરણે આવ્યો છું. તમે મને પાવન કરો. એવું દુ:ખી મને બોલીને એણે ફરીથી પ્રણામ કર્યા. (૪૯). આ સાંભળીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે હે રામ ! એ બધા દુષ્ટ રાજાઓને તેં તરત જ મારી નાંખ્યા એનો નકામો સંતાપ શું કામ કરે છે? એમાં તારો કોઇ દોષ નથી. (૫૦). તેં તો (એમને મારીને) દુષ્ટોનો નાશ કરીને, સાધુ પુરુષોનું રક્ષણ કરીને ધર્મની સારી રીતે સ્થાપના કરી છે. એમાં તેં બિલકુલ પાપ કર્યું નથી. (૫૧). એ બધાનાં પુણ્યનો ક્ષય થવાથી એમના પાપને કારણે જ એમને મૃત્યુએ ઘેર્યા હતા. એ લોકો એમનાં પાપે જ મર્યા છે. તું તો કેવળ નિમિત્તમાત્ર છે. (૫૨). આમ છતાં તારું મન જો ના જ માનતું હોય તો મારું માનીને બ્રહ્મર્ષિને બોલાવીને સનાતન એવો સોમયાગ (સોમ યજ્ઞ) કર. (૫૩). એનાથી તારું પાપ દૂર થશે અને દેવ સંતુષ્ટ થશે. બ્રાહ્મણો રાજી થશે અને તારી જગતમાં કીર્તિ ફેલાશે. (૫૪). તેં યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોને મારીને આખી પૃથ્વી જીતી લીધી છે તો હવે યજ્ઞ કરીને તું એ કલ્પિત પાપ ધોઇ નાંખ. (૫૫). તું સ્થિતપ્રજ્ઞ કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કર. તેને દક્ષિણામાં સર્વસ્વ આપ તો તેનાથી તું પાવન થઇશ. (૫૬). દત્તપ્રભુનાં એ વચનો સાંભળીને અને એને માથે ચઢાવીને (સ્વીકારીને), બધા ઋષિઓને બોલાવીને એણે સોમ યજ્ઞ કરવાનું નક્કી કર્યું. (૫૭). અત્રિ, મરીચિ, અંગિરા, ક્રતુ, વસિષ્ઠ, પુલત્સ્ય, પુલહ, ભરદ્વાજ, કશ્યપ, ભૃગુ, ગૌતમ, વિશ્વામિત્ર, અગત્સ્ય, ગર્ગ, પવિત્ર વામદેવ, જગત્વંદ્ય વિખ્યાત જાબાલ વગેરે બધા અગ્રગણ્ય ઋષિઓ બધા શિષ્યોને લઇને આવ્યા. (૫૮-૬૦). શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહથી યજ્ઞનો આરંભ થયો. સ્વયં દત્તપ્રભુ જ્યાં આચાર્ય હોય ત્યાં પછી શાની ઊણપ હોય? (૬૧). જેના નામના સ્મરણ માત્રથી ન્યૂનતા સંપૂર્ણતાને પામે છે એવા દત્તપ્રભુ આચાર્ય થતાં સાંગતા સત્વરે સામે દોડીને આવે છે. (૬૨). દેવો પણ જાતે આવીને ત્યાં પ્રેમથી, સંતોષથી અને આનંદથી પોતાનો યજ્ઞનો ભાગ લે છે. (૬૩). ગાય અને ધન આપીને બ્રાહ્મણોને સંતુષ્ટ કર્યા અને એમને ભાવતાં ભોજન મળતાં બધા સંતુષ્ટ થયા. (૬૪).

વિધિ મુજબ કશ્યપઋષિના પગ ધોઇને શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજન કરીને પછી રામે સંકલ્પ મૂક્યો અને પૃથ્વીનું દાન કર્યું અને દક્ષિણા પેટે (તરીકે) આનંદથી ધન અને રત્નો આપ્યાં. (૬૫-૬૬). છેલ્લે આચાર્ય દત્તનું અનન્યભાવે પ્રણામ કરીને સુવર્ણ, ધન, વસ્ત્ર વગેરે આપીને ભાવથી પૂજન કર્યું. (૬૭). દેવે (દત્તે) આ બધું જ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું. આપ્તકામ ભગવાનને ધનનું શું કામ? (૬૮). દત્તપ્રભુને વળી આચાર્યપણું શું? એ ભાવભૂખ્યો દેવ ફૂલથી પણ રાજી થઇ જાય એવો છે. એણે તો ભકતની ઇચ્છાવશ જ કર્મ કરાવ્યું હતું. (૬૯). રામને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને દત્તપ્રભુ બોલ્યા કે હે રામ ! તને ધન્ય છે. તેં દુષ્ટોને મારવાનું કપરું કાર્ય કર્યું છે. (૭૦). રાક્ષસ સમા પરાણે જીતી શકાય એવા આ ક્ષત્રિયોને મારી નાંખીને અને યજ્ઞ કરીને તેં બધા લોકોને સુખી સુખી કરી નાંખ્યા છે. (૭૧). તું એકલો હતો, તારી મદદમાં કોઇ ન હતું જ્યારે સામે પક્ષે મોટા પ્રમાણમાં દુશ્મનો હતા. તો પણ તેં તારાં બાવડાંનાં જોરે એ બધાને મારી નાંખ્યા. ધન્ય છે તારા જેવા વીર પુરુષને ! (૭૨). તું સ્વયં વિષ્ણુ છે એટલે જ આવું અતુલ પરાક્રમ કરી શકે. એ વગર આવું બની જ ના શકે ! અને તારા વિના બીજું કોણ આવું કરી શકે? (૭૩). રામે કહ્યું કે મારી શું તાકાત? આ બધું તો આપની કૃપાનું જ ફળ છે. આપે જ કૃપા કરીને મારું (દાસનું) નામ કીર્તિવંત કર્યું છે. હું શું કામ ખોટું અભિમાન કરું? (૭૪). અરસપરસ આવું બોલતા

સાંભળીને લોકો જયજયકાર કરવા લાગ્યા. બંનેને પ્રેમથી પગે લાગીને ધન્ય હો ! ધન્ય હો ! (જય હો ! જય હો !) એવું બોલવા લાગ્યા. (૭૫). હે પ્રભુ ! આપ શરીરથી જુદા હોવા છતાં આપ બંને એક જ છો. આપનું એક જ રૂપ છે અને મન પણ એક જ છે એવું અમને દેખાય છે. તમારી લીલા સમજાય એવી નથી. (૭૬). લોકોને પાવન કરવા આમ અવતાર ધારણ કરીને, આવી અગમ્ય લીલા કરીને, તમે લોકોનો ઉદ્ધાર કરો છો. આવું બોલીને એમની આજ્ઞા લઇને એમની કીર્તિ ગાતાં ગાતાં પોતપોતાના સ્થાને ગયા. (૭૭-૭૮). શ્રીદત્ત સાથે નિરપેક્ષ મૈત્રી કરીને ત્યાં રામ રહ્યો. રાજી થઇને દત્તપ્રભુએ એને નિર્વાણરૂપ આત્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો.③ (૭૯). સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે એવા ત્રિપુરારહસ્યનો ઉપદેશ પ્રભુએ લોકો માટે પ્રેમથી કર્યો. (૮૦). એ દિવ્ય ઉપદેશ કેવળ ઉપનિષદમાં ચર્ચેલા તત્ત્વથી જ ભરેલો છે. જેના શ્રવણથી ભ્રાંતિ ટળે છે અને આત્મસંદેહ ગળે છે. (૮૧). દત્તપ્રભુએ કહ્યું કે હે રામ ! તું મારો મિત્ર છે. હવે મારાં ચરણનું ચિંતન કરતો કરતો તું જા અને તપશ્ચર્યામાં રત રહે. (૮૨). સાવર્ણિક મન્વંતરમાં તું જ્યારે ઋષિના ઘરે જન્મીને બ્રહ્મતેજરૂપી લક્ષ્મીથી યુકત મહર્ષિ થઇશ ત્યારે ફરીથી અવતાર ધરીને હું તારામાં મૂકેલું આ તેજ પાછું લઇ લઇશ. (ત્રેતાયુગમાં રામચંદ્ર ભગવાને શિવધનુષ્યનો ભંગ કર્યા બાદ પરશુરામનું તેજ લઇ લીધું હતું.) હવે તું સાગર કિનારે જા અને બ્રાહ્મણની જેમ ધીર પુરુષ બનીને તપસ્યા કર. તું મહાકલ્પને અંતે મારું સાયુજ્ય પામીશ. (૮૩-૮૫). દત્તપ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને થોડો સમય રામ આશ્રમે રહ્યો અને એ સમય દરમ્યાન એમની સેવા કરીને પછી પશ્ચિમ સાગરને કિનારે જઇને તપનું અનુષ્ઠાન શરૂ કર્યું. પરંતુ ત્યાં પણ બ્રાહ્મણોએ એને ઠરવા ના દીધો અને ફરી ફરી દાન માગવા લાગ્યા. (૮૬-૮૭). રામે કહ્યું કે મેં કશ્યપ ઋષિને પૃથ્વીનું દાન કરી દીધું અને બીજું બધું તમને દાનમાં આપી દીધું, પછી મારી પાસે કશું જ રહ્યું નથી. એટલે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે તેં પૃથ્વીનું દાન કર્યું છે તો દાનમાં આપેલી વસ્તુનો તું ઉપભોગ કેમ કરે છે? આ સાગર કિનારે ભૂમિ પર કેમ બેઠો છે? (૮૮-૮૯). આ સાંભળીને તે જ ક્ષણે બાણ મારીને સમુદ્રનો થોડો ભાગ સૂકવી દીધો અને ત્યાં કોંકણ નામના ભૂખંડનું સર્જન કર્યું. (૯૦). એ પ્રદેશ પણ બ્રાહ્મણોએ માગીને લઇ લીધો. તે દિવસથી ચિપળૂણ નામના ગામમાં ગુપ્ત રહીને પરશુરામ તપસ્યા કરે છે.④ (૯૧). ત્યાર પછીના યુગમાં દશરથના ઘરે રામ તરીકે અવતાર લઇને શ્રીહરિએ પરશુરામનું તેજ પાછું હરી લીધું. (૯૨). તે દિવસથી ગુપ્ત રહીને રામ તપસ્યા કરે છે. આગળ ઉપર એ મહાસમર્થ મહર્ષિ થશે. ક્ષત્રિયોનું અભિમાન ઉતારવા માટે વિષ્ણુનો અંશ અને દત્ત ભગવાનનો મિત્ર એવો પરશુધર પરશુરામ તરીકે અવતર્યો છે. (૯૩-૯૪). સ્વયં પાર્વતી રેણુકા તરીકે અને ભગવાન શંકર જમદગ્નિ તરીકે અવતર્યા હતા એ વાતમાં શંકાને કોઇ સ્થાન નથી. (૯૫).

ઘણા સમય પૂર્વે નસીબજોગે બ્રહ્મદેવને વેદોની વિસ્મૃતિ થઇ હતી. તેથી બ્રહ્મદેવ (બ્રહ્માજી) ખૂબ ઉદાસ થઇ ગયા હતા. (૯૬). એકદમ ઝડપથી માતાપુર જઇને એમણે રેણુકાની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે હે વાઙ્મયી (વાણીરૂપ) મા ગાયત્રી ! તું જ વેદોની માતા છે. હું વેદો ભૂલી ગયો છું. હે મા ! ફરીથી પહેલાની જેમ એને પ્રકાશિત કરીને તું મારા પર કૃપા કર. એટલે દેવી (રેણુકામાતા)એ કહ્યું કે જઇને દત્તને પૂછો. એ બધું કહેશે. એટલે બ્રહ્માએ જઇને દત્તને કહ્યું કે મને શંકા થઇ છે. હે દિગંબર એવા દત્તપ્રભુ ! તું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વજ્ઞ છે. તને બધા દેવો વંદે છે અને ઋષિ મુનિઓ તારી સેવા કરે છે. તને બુદ્ધિપ્રદીપ કહે છે. હે દેવ ! નસીબજોગે મને વેદોનું વિસ્મરણ થયું છે. તારા વિના ફરીથી કોણ ઉપદેશ કરે? તું એનો ઉપદેશ કરી મારા ખેદનું તરત નિવારણ કર. (૯૭-૧૦૧).

દત્તપ્રભુ હસીને બોલ્યા કે હે બ્રહ્માજી ! તમને અવિદ્યાથી જ વેદોનું વિસ્મરણ થયું છે અને તમે વિમૂઢ થયા છો. એણે (રેણુકાએ) ખરેખર તમને મોહમાં નાંખી દીધા છે. એ રેણુકા જ વિદ્યા અને અવિદ્યા છે એ ચોક્કસ માનજો. (૧૦૨-૧૦૩). જે બધા વર્ણો (અક્ષર)માં રહે છે અને બધા વર્ણો જેનામાં રહે છે એ વર્ણરૂપ જ રેણુકા છે અને એ બીજી કોઇ નથી. (૧૦૪). એ શબ્દ બ્રહ્મ જ સાવિત્રી છે, એને જ તું વેદમાતા જાણ. એ એક અને અદ્વિતીય કેવળ ચૈતન્ય

કળા છે. (૧૦૫). એ પ્રણવરૂપિણી (ૐકાર સ્વરૂપ) અને એકવીરા (રેણુકા) છે. એ એક અને અનેકમાં બધે રહીને જગતને જન્મ આપનારી છે. (૧૦૬). એનું સ્મરણ કરતાંની સાથે જ વેદોનું સ્ફૂરણ (સ્મરણ) થશે. એટલે બ્રહ્માજી બોલ્યા કે અરે ! હું પણ કેમ ભૂલાવામાં પડ્યો. આ વાત સાચી છે. (૧૦૭). એવું બોલીને બ્રહ્માજીએ ત્રિપુરા દેવી (રેણુકા)નું ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં જ રેણુકા-'મા' પ્રગટ્યાં એટલે બ્રહ્માજીએ વંદન કર્યાં. (૧૦૮). તેમના મુખેથી બધા વેદો સાંગ (અંગ સહિત) ઉત્પન્ન થયા. એ લઇને ચતુર્મુખી (બ્રહ્મા) ધન્ય ધન્ય થયા અને પ્રસન્ન પણ થયા. (૧૦૯). આવી સમર્થ રેણુકા 'રેણુ' નૃપનો ભાવ જોઇને પુત્રીરૂપે અવતરી. એના સ્મરણથી સંતાપ ટળી જાય છે. (૧૧૦). આજે પણ માહૂરગઢે હાજરા હજૂર રહીને ભકતોનાં સંકટો દૂર કરીને તેમને તારે છે. (૧૧૧). ત્યાં જ અત્રિ-અનસૂયાનું સ્થાન છે અને પાસે જ દત્તપ્રભુનો આશ્રમ છે. આવું મા-રેણુકાના ધામનું દર્શન માત્ર જન્મ મરણનો શ્રમ હરી લે છે. (૧૧૨). કાળા આમળાનાં ઝાડ પાસે (રેણુકા) લક્ષ્મી સ્વરૂપે વસે છે. આવા માહૂરગઢને ધન્ય છે. એનું વર્ણન કરવું કેવળ અશકય છે. (૧૧૩). મા રેણુકાનું શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરીને જો કોઇ પુરુષ માતૃતીર્થમાં પિંડદાન કરે તો તેના પિતૃઓની ચોક્કસપણે તરત જ સદ્‌ગતિ થાય છે. બધાં તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ એવું આ પાવનકારી અને પુણ્ય દેનારું તીર્થ છે. (૧૧૪-૧૧૫).

પોતાના (ચાંધ્રીક નામના ઋષિના) પિતૃઓ નરકમાં પડ્યા છે એવું જાણીને ચાંધ્રીક ઋષિએ આ સ્થળે પિંડદાન કર્યું તેથી તેના પિતૃઓ તે જ ક્ષણે મુકિતને પામ્યા. બધી ઇચ્છાઓ પૂરી કરનારું આવું સમર્થ તીર્થ ત્રિભુવનમાં બીજું એકેય નથી. (૧૧૬-૧૧૭).

એવું બીજું સર્વતીર્થ છે અને પદ્મતીર્થ પણ છે. જ્યાં સ્નાન કરવા માત્રથી કુષ્ઠ વગેરે રોગો હરી લે છે. (૧૧૮). એવું આ અનુપમ (શ્રેષ્ઠ) સ્થાન છે જ્યાં દત્તપ્રભુએ અર્જુનને યોગ વગેરેનો ઉપદેશ કરીને એને મુકિત આપી હતી. (૧૧૯). રામ પર અનુગ્રહ કરનાર અને નિરાકાર હોવા છતાં પણ ભાવનાને વશ સાકાર થનાર શ્રી ગુરુને ધન્ય હો ! એમનો જય હો ! (૧૨૦). વળી એણે અલર્કને પણ તાર્યો. એનો ખેલ (લીલા) સમજાય એવો નથી. પોતે વિશ્વનું ભરણપોષણ કરે છે છતાં એની પાસે નાનું સરખું વસ્ત્ર પણ નથી. (એટલે દિગંબર રહે છે.) (૧૨૧). આ સાંભળીને નિરંજન વંદન કરીને હર્ષભેર જે બોલ્યો એ અપૂર્વ અને રસભર વાતનું અનુસંધાન હવે પછીના અધ્યાયમાં છે. (૧૨૨). આ અધ્યાયમાં માતૃતીર્થનો મહિમા કહ્યો અને વર્ણન ન થઇ શકે એવું ત્રિપુરાદેવીના રહસ્યનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૨૩). જ્યાં ચાર મુખવાળા સ્વયં બ્રહ્મા પણ મૂગા થઇ જાય ત્યાં આ રાંકડા રંગનું શું ગજું? ગુરુદેવની કૃપા થતાં જ એનો સમૂળો ઢંગ જ ફરી ગયો. (૧૨૪).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'રેણુકામાહાત્મ્યવર્ણન'** નામનો સત્ત્યાવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૭

(૧) સાક્ષાત્ શંકરસ્વરૂપ જમદગ્નિ, સ્વયં પાર્વતીસ્વરૂપ રેણુકા અને વિષ્ણુનો અંશ એવા પરશુરામના આ કુટુંબમાં પરશુરામ ઉત્તર ક્રિયા કરે છે એ મહત્ત્વની વાત દ્વારા ધર્મ જાળવણીનો સંકેત છે. આપણા બાપજીએ પણ મોરટક્કા જઇને

પોતાની માતાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ કરી હતી અને લોકોને શીખવ્યું કે આવી વિધિ કરજો. પરંતુ મહત્ત્વની વાત
એ છે કે જ્ઞાની હોવા છતાં પરશુરામ માતાને યાદ કરીને જે આક્રંદ કરે છે અને માતૃઋણની વાત કરે છે એવાં
પાછળ પૂ.શ્રીનો આશય સમાજમાં માત-પિતાની સેવા કરતા બધા થાય એવો છે. પોતાની માતાનું સ્મરણ થતાં પૂ.શ્રી
જાહેરમાં આંસુ સાર્યાં હતાં એ વાત બધા જાણે છે. પોતાનો ભકત 'માતા પ્રત્યે કેવળ સદ્‌ભાવ અને પૂજ્યભાવ રહે'
એવી એમની અંતરની ઇચ્છા અહીં વ્યકત થઇ છે. પૂ.શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજીને ભાગવત વિદ્યાપીઠ, સોલાના આમંત્રણના જવાબમાં લખેલું કે "માતાની આજ્ઞા છે કે મારે રાત્રિ નારેશ્વર ગાળવી. માતૃઆજ્ઞાવશ હું લાચાર છું." પૂ.શ્રીની આ જબરજસ્ત ક્રાંતિ ધ્યાન બહાર ન જાય તો પારાયણ ફળ્યું ગણાય. જો પરશુરામને આ સમયે યાદ આવી જાય કે એણે ભૂતકાળમાં માતાનું ડોકું ઉડાડી દીધું હતું તો કેટલું ભારે દુ:ખ થાય? એટલે એમણે વરદાન માગ્યું હતું કે આ વાત મને કદી પણ યાદ ના આવો.

(૨) આત્મા આનંદ સ્વરૂપ છે એ વાતને સમર્થન મળે એવા દોહરા છે. દોહરા ૪૪ થી ૪૮નું વાચન આ સંદર્ભમાં કરી શકાય. કોઇપણ વ્યકિત ક્રોધમાં આવીને કશું પણ એવું કરે કે જેથી એ પોતાના આનંદ સ્વરૂપથી દૂર થાય તો એ વ્યકિત મોડી-વહેલી એને હેરાન કરે છે, ડંખે છે. પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીના એ વાકયનું સ્મરણ ઉચિત ગણાશે કે 'પ્રેમ આપશો તો પ્રેમ મળશે. કદાચ નહિ મળે તો પણ પ્રેમ આપ્યાનો સંતોષ થશે'. આ સંતોષ પામવાની ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવા માટે સત્સંગની જરૂર છે, સંતના જીવનને વાંચવાની જરૂર છે.

(૩) રામને દત્તનું સખ્ય મળ્યું એમાં સખ્યનો આપેલો અર્થ 'નિરપેક્ષ મૈત્રી' ખૂબ મહત્ત્વનો છે. પૂ.શ્રી પોતાના ભારે જગત્સુહૃદ્ લખતા તો એમાં પણ સુહૃદ્નો અર્થ એ જ છે કે કોઇપણ જાતની અપેક્ષા નહિ રાખનાર મિત્ર. આ નિરપેક્ષ મૈત્રીમાં જ પ્રેમ રહેલો છે. નવધા ભકિતમાં પણ સખ્ય મૈત્રી આઠમી છે. મિત્રને બધું કહી શકાય અને એ પણ બધું કરી શકે. એના ખભે બેસી શકાય અને એને ખભે બેસાડી પણ શકાય. પરંતુ મોટી વ્યકિત સખા બનાવે ત્યારે સામી વ્યકિતએ એને સમજવામાં ભૂલ નહિ કરવી નહિતર અર્જુનને જેમ રડતાં રડતાં કહેવાનો દિવસ આવ્યો હતો તેમ આપણને પણ આવે.

સખેતિ મત્વા પ્રસભં યદુકતં હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખેતિ |
અજાનતા મહિમાનં તવેદં મયા પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાડપિ ||
યન્ત્યાવહાસાર્થમસત્કૃતોડસિ વિહારશય્યાસન ભોજનેષુ |
એકોડથવાપ્યચ્યુત તત્સમક્ષં તત્ક્ષામયે ત્વામહમપ્રમેયમ્ ||

(ગીતા. અ.૧૧/શ્લોક ૪૧-૪૨.)

આપનો આ મહિમા અને સ્વરૂપને ન જાણતાં મેં ભૂલથી અથવા સ્નેહથી 'આપ મારા મિત્ર છો' એવું માની 'હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે સખા !' આ રીતે જે કાંઇ સંબોધીને કહ્યું છે તથા હે અચ્યુત ! સાથે ખેલતાં, સૂતાં-બેસતાં, ઊઠતાં-બેસતાં કે ખાતાં-પીતાં, એકલા અથવા કોઇની સમક્ષ પણ મારા દ્વારા હસવામાં પણ આપનો જે કંઇ અનાદર કરાયો હોય તે સર્વ અપરાધ માટે અપાર પ્રભાવવાળા આપની સમક્ષ હું ક્ષમા માગું છું.

(૪) ૮૭ થી ૯૧ સુધીના દોહરા વાંચતાં બ્રાહ્મણોની માગણવૃત્તિનાં વરવાં દર્શન થાય છે. પૂ.શ્રીની ખૂમારી આ માગણવૃત્તિને સહન કરી શકતી નથી. માગવું અને મરવું બરાબર છે. પણ માગનારને કયાં એની ચિંતા હોય છે!

અધ્યાય : ૨૮

આ અધ્યાયનું નામ **'કુવલયાશ્વેન મદાલસાવરણ'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૬૫ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં શત્રુજિત નામના રાજાના પુત્ર ઋતુધ્વજની વાતનું વર્ણન આવે છે. સોમ (ચંદ્ર) વંશમાં થયેલા રાજા શત્રુજિતને ઋતુધ્વજ નામનો પુત્ર હતો. ગાલવ મુનિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે ઋષિની માંગણી સ્વીકારીને શત્રુજિતે ઋતુધ્વજને મોકલ્યો. ઈશ્વરે ગાલવ મુનિને એક દૈવી ઘોડો આપ્યો હતો જે એણે ઋતુધ્વજને આપ્યો. (૧-૩૯).

ઋતુધ્વજની હાજરીમાં જ્યાં ગાલવ મુનિએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો ત્યાં જ પાતાલકેતુ વરાહ (ડુક્કર)ના સ્વરૂપે આવ્યો એટલે મુનિએ એને બતાવ્યો. ઋતુધ્વજે બાણ માર્યું જે એની છાતીમાં વાગ્યું પણ મર્યો નહિ અને ત્યાંથી નાસી ગયો. દિવ્ય ઘોડા ઉપર બેસીને ઋતુધ્વજ એની પાછળ પાછળ ગયો. પાતાલકેતુ એક ગુફામાં (દરીમાં) ભરાયો. એની પાછળ ઋતુધ્વજ પણ ગયો. (૪૦-૪૮).

ઘોડો એને પાતાળમાં લઇ ગયો. ત્યાં રત્નજડિત એક મહેલમાં બે સ્ત્રીઓને જોઇ. એક હતી મદાલસા અને બીજી હતી એની બહેનપણી કુંડલા. વિશ્વાસુ ગંધર્વની પુત્રી મદાલસાનું હરણ કરીને પાતાલકેતુ એને પરણવાના હેતુથી અહીં લાવ્યો હતો. પણ મદાલસા એને પરણવા માગતી ન હતી. કુંડલાએ કહ્યું કે કાલે એ રાક્ષસ બળજબરીથી પરણવાનો છે. આ મદાલસા મરી જશે પણ એને નહિ પરણે. કુંડલાની વિનંતી સ્વીકારીને, મદાલસાની મરજી જાણી કુલગુરુની હાજરીમાં અગ્નિની સાક્ષીએ ઋતુધ્વજે લગ્ન કર્યાં. (૪૯-૧૩૦). કુંડલા પછી હિમાલય પર ગઇ અને ઋતુધ્વજ મદાલસાને ઘોડા પર બેસાડીને મુનિના આશ્રમે જવા નીકળ્યો એટલે પાતાલકેતુ એના ભાઇ તાલકેતુ સાથે લશ્કર લઇને લડવા આવ્યો. યુદ્ધમાં પાતાલકેતુ વીંધાયો. એ જોઇને તાલકેતુ નાસી ગયો. મુનિના આશિષ લઇને ઋતુધ્વજ મદાલસા સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યો. પરંતુ બધા દિવસ કયાં કોઇના એક સરખા જાય છે. પછીની વાત બીજા અધ્યાયમાં છે. (૧૩૧-૧૬૫).

શિષ્ય નિરંજને પ્રણામ કરીને અલખને કહ્યું કે હે ગુરુરાય ! મને ગુરુની કથા આગળ કહો જેથી મારો સંશય દૂર થાય. (૧). અલર્ક કોણ હતો? અને એને કેવી રીતે તાર્યો એ વાત મને કહો. હું જેમ જેમ અમૃત પીતો જાઉં છું તેમ તેમ તરસ વધતી જાય છે. (૨). હું આપને તકલીફ આપું છું એ સાચું પરંતુ મારું તો કામ થઇ જાય છે. (મને લાભ થાય છે.) આપ તો સ્વયં કામના રહિત છો પણ લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ ફરો છો ને ! (૩). આ સાંભળીને અલખજી બોલ્યા કે હે નિરંજન ! તારો પ્રશ્ન ખૂબ સરસ છે. આ જગતમાં પ્રશ્ન પૂછનાર જ કયાં મળે છે? હું કહું તે બધું સાવધાન થઇને સાંભળ. (૪).

ચંદ્રવંશમાં શત્રુજિત નામનો એક રાજા હતો. એ નિર્મલ ટેક રાખીને શિવજીની આરાધના કરતો હતો. (૫). ભગવાન શંકરની કૃપાથી તેને તેજનો અંબાર અને સદ્‌ગુણનો ભંડાર સમો પુત્ર થયો. (૬). એનું નામ ઋતુધ્વજ પાડ્યું. એ પિતૃભકત હતો. પિતાએ એને જનોઇ આપી અને એ વિદ્યા શીખવા લાગ્યો. (૭). ધનુર્વેદનો અભ્યાસ કરીને શસ્ત્ર-અસ્ત્રની બધી વિદ્યામાં નિપુણ થયો. (૮). એ રાજાનો પુત્ર ઉદાર, મહા શૂરવીર, શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરનાર અને બીજાનાં દુ:ખ દૂર કરનાર હતો. (૯). ન્યાય નીતિથી વર્તીને એ યુવરાજપદ શોભાવતો હતો. (૧૦).

રેવા નદીના કિનારે ગાલવ મુનિ નામના એક મુનિ પોતાના આશ્રમમાં રહીને પોતાના અનુષ્ઠાનમાં રત રહેનાર સાક્ષાત્ ધર્મમૂર્તિ હતા. (૧૧). એક વાર તહેવારના દિવસે (પર્વકાળે) શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહથી મુનિએ જ્યાં યજ્ઞની શરૂઆત

કરી ત્યાં જ વિઘ્ન આડે આવ્યું. (૧૨). યજ્ઞનો ધૂમાડો દેખાતાંની સાથે જ પાતાલકેતુ નામનો એક રાક્ષસ યજ્ઞનો ભંગ કરવા દોડી આવતો હતો. (૧૩). એ રાક્ષસ અતિ ભયંકર અને મહા ઘાતકી હતો. યજ્ઞમાં માંસ અને હાડકાં નાંખીને યજ્ઞ (મખ)ને અભડાવતો હતો. (૧૪). આને લીધે મુનિ બધી રીતે કંટાળી ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે હવે હું શું કરું? આ રાક્ષસ ઉપાધિ કરે છે અને હું કશું કરી શકતો નથી. (૧૫). જો એને ક્રોધે ભરાઇને શાપ આપું તો મારા તપનો ભંગ થાય, ભયંકર પાપ લાગે અને બધી મઝા મરી જાય. (૧૬). હે ભગવાન ! તું આ ભકતની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે? હે દીનબંધુ ! તારા વિના મારો કોઇ બીજો રક્ષક નથી. (૧૭). તને દૈત્યનો દુશ્મન અને ધર્મની મર્યાદાનું રક્ષણ કરનાર કહ્યો છે. તારા વિના મારે બીજો કોઇ આશ્રય નથી. હે પ્રભુ ! તું હવે દોડ, જલદી દોડ. (૧૮). આ દૈત્યોએ મુનિઓને હરાવી દીધા છે. યજ્ઞ અને યાગ થઇ શકતાં નથી. બધા કર્મનો લોપ થયો છે માટે હે વિભુ ! તું જાગ અને દોડીને આવ. (૧૯). તારા ભરોસે મેં જ્યાં યજ્ઞની શરૂઆત કરી ત્યાં જ અરેરે ! આ દૈત્યો વિઘ્ન કરવા આવી પહોંચ્યા છે. હે પ્રભુ ! આ દુષ્ટોને તું હણી નાંખ. (૨૦).

આ રીતે લાચાર થઇને મુનિવરે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી. એનાથી દૈત્યનો અંત લાવનાર ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને એક ચમત્કાર થયો. (૨૧). આકાશ માર્ગથી ત્યાં ઓચિંતો એક ઘોડો ઊતર્યો અને દેવવાણી (આકાશવાણી) થઇ જે દંગ થઇને મુનિ સાંભળી રહ્યા. (૨૨). હે મુનિ ! આ દિવ્ય ઘોડો લઇને તું શત્રુજિત રાજા પાસે જા અને યજ્ઞના રક્ષણ માટે એના પુત્ર (ઋતુધ્વજ)ની માંગણી કર. તારું કાર્ય સિદ્ધ થઇ જશે. (૨૩). આ ઘોડા પર બેસીને ઋતુધ્વજ જલદીથી દુષ્ટને મારશે અને તારો યજ્ઞ પૂર્ણ થશે. (૨૪). આ આકાશવાણી સાંભળીને મુનિ ઘોડાને લઇને એ જ ક્ષણે રાજદરબારમાં આવ્યા અને પ્રાર્થનારૂપે બોલ્યા કે હે રાજા ! મારું નામ ગાલવમુનિ છે અને હું રેવાતટે રહું છું. હું યજ્ઞ કરું છું ત્યારે પાતાલકેતુ નામનો એક રાક્ષસ યજ્ઞમાં માંસ અને હાડકાં ફેંકીને વિઘ્ન કરે છે. આજે ભગવાને પ્રસન્ન થઇને મને આ દિવ્ય ઘોડો આપ્યો છે. (૨૫-૨૭). એ અચાનક જ આકાશમાર્ગેથી ઊતર્યો અને ત્યાં આકાશવાણી થઇ કે આ ઘોડા ઉપર બેસીને ઋતુધ્વજ દૈત્યને મારી નાંખશે. એટલે હું અહીં આવ્યો છું. યજ્ઞના રક્ષણ માટે તું તારા પુત્રને આપ. ભગવાન તારું ભલું કરશે. (૨૮-૨૯). જે આનંદપૂર્વક કોઇનું પણ દુ:ખથી રક્ષણ કરે છે તે જ સાચો ક્ષત્રિય મનાય છે. જલદીથી યજ્ઞનું રક્ષણ કરી ક્ષત્રિય એવું નામ સાર્થક કર. (૩૦).

મુનિનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલો રાજા બોલ્યો કે હે પુત્ર ઋતુધ્વજ ! તું સુખેથી આ ઘોડા પર બેસીને જા અને દૈત્યનો નાશ કર. (૩૧). જ્યાં મુનિની કૃપા હોય ત્યાં આખું વિશ્વ અનુકૂળ થઇ જાય છે, તો બાપડા દૈત્યની તો શી વિસાત? એ ચોક્કસ કમોતે મરશે જ. (૩૨). પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળીને ઋતુધ્વજ માત-પિતાને પ્રણામ કરીને ઘોડાને લઇને મુનિ સાથે આશ્રમમાં આવ્યો અને કહ્યું કે તમે કોઇનાથી પણ ડર્યા વગર, નિર્ભય થઇને યજ્ઞ (અધ્વર)ની શરૂઆત કરો. (૩૩-૩૪). તમે મને રાક્ષસ બતાવજો એટલે હું એને મારી નાંખીશ. એટલે મુનિએ કહ્યું કે હું જેવો યજ્ઞનો આરંભ કરીશ તેવો યજ્ઞનો ધુમાડો જોઇને એ તરત જ આવશે એટલે એ દેખાશે કે તરત જ હું તને બતાવીશ. (૩૫-૩૬). તું શસ્ત્ર અને અસ્ત્રથી સજ્જ (તૈયાર) રહે. એ દુષ્ટ માયાવી છે અને ઘડી ઘડી એનું રૂપ બદલે છે. તેથી તું એ દુષ્ટ પ્રત્યે સાવધાન થઇને રહે. (૩૭).

રાજકુમારે કહ્યું કે જ્યારે આપના જેવું શિરછત્ર હોય ત્યારે અમે બિલકુલ ભય વગરના થઇ જઇએ છીએ, પછી એ દૈત્ય શું કરવાનો છે? (૩૮). હે ગુરુનાથ ! તમારા જેવા સંતની કૃપા થાય પછી શું દુર્લભ હોય? વિજય તો જાતે દોડીને સામે આવીને ઊભો રહે. એ પણ કાંઇ મોટી વાત નથી. (૩૯). આવાં વચન સાંભળીને ગાલવે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. પ્રેમપૂર્વક સંકલ્પ કરીને અગ્નિનું આવાહન કર્યું. (૪૦). બધે હોમનો ધુમાડો વ્યાપ્યો એટલે એ જોઇને એ ભયંકર દૈત્ય એકદમ ઝડપથી વરાહનું રૂપ લઇને દોડતો આવ્યો. (૪૧). ઘૂર ઘૂર શબ્દ કરતો હતો (ઘૂરકતો હતો), એની દાઢ વિકરાળ

હતી. ભાલા સમા વાળ ઊભા હતા. આમ સઘળું બિહામણું (બીક લાગે એવું) હતું. (૪૨). એ જ ક્ષણે એ આશ્રમમાં આવ્યો. એને જોઇને ગાલવ મુનિએ રાજકુમારને કહ્યું કે તું ત્યાં જો. પેલો આવ્યો છે. (૪૩). મુનિનું એ વચન સાંભળીને વરાહને જોઇને રાજકુમાર ઘોડા પર ચઢીને એકદમ દોડ્યો. (૪૪). વરાહનું નિશાન કરીને જોરથી એકદમ ધારદાર તીર માર્યું, જે એનાં હૃદયને ભેદીને પેસી ગયું. આમ છતાં એ મર્યો નહિ. (૪૫). રાક્ષસનું મર્મ સ્થળ ભેદાયું. એ ડુક્કરવેષી પાતાલકેતુ નાસવા લાગ્યો એટલે રાજકુમાર ઘોડા પર બેસીને ડુક્કરની પાછળ દોડ્યો. (૪૬). એ રાક્ષસ બીકનો માર્યો ગુફામાં ભરાઇ ગયો અને એની પાછળ પાછળ રાજકુમાર છૂપા રસ્તે ગયો. (૪૭). એ અશ્વની (ઘોડાની) ઝડપને ધન્ય છે. અંધારામાં પણ ચાલીને ક્ષણવારમાં પાતાળમાં આવીને ઊભો રહ્યો. (૪૮). રાજકુમારે ત્યાં એક દિવ્ય રત્નજડિત મહેલ જોયો. સુવર્ણ શિખરો ઝગમગે છે, મણિનાં બારણાં છે, નીલમ (ઇંદ્રનીલ)ની ભીંતો છે, મોતીનાં તોરણો છે, વૈદૂર્ય (નીલરંગનો મણિ)ના દાદર છે, સ્ફટિકની અગાસી છે. એના બાગની શોભાનું વર્ણન કોણ કરી શકે? આ બધું જોઇને રાજપુત્ર દંગ થઇ ગયો. (આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો.) (૪૯-૫૧). ઘોડાને ઝાડ સાથે બાંધીને એ મહેલની પાસે આવ્યો. ત્યાં તો દ્વાર પર એકલી એક દિવ્ય કન્યાને જોઇ. (૫૨). એ મુગ્ધા સુંદર બાળા રમવાના દડાથી (કંદુકથી) રમતી હતી. પોતાની પાસે રાજકુમારને જોતાં જ એ તરત જ ચમકી અને તરત જ માળ ઉપર દોડતી દોડતી ચડી ગઇ. આ જોઇને રાજકુમાર એની પાછળ પાછળ ગયો. ત્યાં તો સાતમા માળે એણે રત્નજડિત પલંગ (પર્યંક) પર બીજી સુંદરીને બેઠેલી જોઇ જેની કોમળ કાયા જાણે પ્રત્યક્ષ વીજળી સમાન હતી. (૫૩-૫૫). જેના રોમે રોમમાંથી તારુણ્ય નીતરતું હતું. એવી તે સુંદરતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ સમાન દેખાતી હતી. (૫૬). એને ચિંતામાં ડૂબેલી બેઠેલી જોઇને રાજકુમારને મનમાં ખૂબ નવાઇ થઇ. ત્યાં તો એ યુવતી રાજકુમારને જોઇને મૂર્છિત થઇને ધરતી પર ઢળી પડી. એની પેલી સાવધાન બહેનપણીએ એને પકડી રાખી. (૫૭-૫૮). એ મડદાંની માફક (નિર્જીવની જેમ) ભાન વગર એક ક્ષણ પડી રહી. આ જોઇને રાજકુમારને મનમાં દુ:ખ થયું. (૫૯). એને થયું કે માનો યા ના માનો પણ ચોક્કસ એ મને જોઇને મનમાં બીધી લાગે છે અને તેથી ભૂમિ પર મૂર્છા ખાઇને પડી છે એમાં કોઇ શંકા જ નથી. (૬૦). આ મહેલ તો સુંદર જણાય છે પણ ઘરમાં કોઇ પુરુષ દેખાતો નથી. આ બે સુંદરીઓ એકલી રહેતી હોય એમ જણાય છે. (૬૧). એકાંતમાં જયાં એકલી સ્ત્રીઓ હોય ત્યાં જવામાં મોટો દોષ ગણાયો છે માટે મારે અહીંથી તરત પાછા ફરવું જોઇએ અને એ જ નીતિ પ્રમાણેનું યોગ્ય વર્તન છે. એવું વિચારીને જયાં રાજા પાછો ફર્યો ત્યાં જ પેલી ઊઠીને લાચાર મુખે રડવા લાગી અને રાજાને જોઇ ફરી બેભાન (નિ:સંજ્ઞ) થઇને પાછી બેભાન થતી.① (૬૨-૬૪). એની બહેનપણીએ રાજકુમારને પૂછ્યું કે તમે આ રીતે અહીં કેવી રીતે આવ્યા? તમે કોણ છો? ક્યાં નીકળ્યા હતા? અહીં તમારે આરામ કરવો હોય તો ભલે કરો. (૬૫). રાજકુમારે કહ્યું કે અહીં કોઇ પુરુષ નથી એટલે મારું મન ખચકાય છે. એટલે હું કેવી રીતે આરામ કરું? (૬૬). તમે બન્ને જણા કોણ છો? અને આવા નિર્જન સ્થળે એકલાં કેમ રહો છો? આ (યુવતી) કેમ વારે ઘડી બેભાન થાય છે? તમે મને બધું વિસ્તારપૂર્વક કહો. (૬૭). આ વચન સાંભળીને પેલી બહેનપણીએ યુવતીને ગૂઢ ઇશારો કર્યો. રાજકુમારને જોઇને એણે જોરદાર નિસાસો નાંખ્યો. (૬૮). પંખો નાંખીને એને સાવધાન કરી અને પછી એ યુવતીના ઇશારાથી એની બહેનપણીએ રાજાને કહ્યું કે હે દેવ ! તમે આજે અહીં આવીને અમને દર્શન આપ્યાં. એ દર્શનને કારણે તમારાં ચરણની સેવાની ઇચ્છાથી એ બેભાન થઇ પડે છે. (એને તમારી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છે.) (૬૯-૭૦). એ કામેચ્છાવશ વ્યાકુળ થઇ છે અને એના ક્ષોભનું કારણ આપ છો. હું તમને તદ્દન સાચું કહું છું. (૭૧). આ સુંદરી વિશ્વાવસુ ગંધર્વની કન્યા (દીકરી) છે. પાતાલકેતુ એનું હરણ કરીને એને અહીં લાવ્યો છે. (૭૨). આ મદાલસા એ લાવણ્યની લતા સમાન છે અને સદ્નસીબે એની સાથે આપનો મેળાપ થયો છે. (૭૩). એ કુલાધમ રાક્ષસ એની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છે છે. હરણ કરીને લાવ્યા પછી એની સાથે તરત જ રતિક્રીડા કરવા પ્રવૃત્ત થયો એટલે એને તે વખતે ખસેડવા પૂરતું એણે કહ્યું

કે અમારા કુળમાં લગ્ન કર્યા પહેલાં સ્ત્રી સાથે આવી ભોગક્રીડા કરવાની પ્રથા નથી. આમ છતાં પણ તું બળજબરીથ
રતિક્રીડા કરવાનો પ્રયત્ન કરશે તો તું ખાતરી રાખજે કે હું ચોક્કસ મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ. (હું મરી જઇશ.) ત્યારે એનુ
માનીને શુક્રાચાર્યને પૂછીને લગ્ન માટેનું મુહૂર્ત કઢાવ્યું. (૭૪-૭૭). કાલે તેરસને દિવસે એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ બળજબરીથ
લગ્ન થશે. લગ્ન કરવાના હેતુથી જ કાલે એને જીવતી રાખીને એ દૈત્ય અમને છોડીને જતો રહ્યો. એ તક (લાગ)નો લાભ
ઊઠાવીને એ આપઘાત કરવા ઊઠી ત્યાં જ કામધેનુએ આવીને કહ્યું કે હે સુંદરી ! તું તારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ નહિ. મારું
માનીને હે મદાલસા ! તું થોડી ધીરજ રાખ. (૭૮-૮૦).

આવતી કાલે દૈત્યને વીંધીને એક વીર પુરુષ આ સ્થળે આવીને તને મળશે અને તારી સાથે પરણશે. (૮૧).
એ મદન મનોહર પુરુષ તારે માટે લાયક હશે એ નક્કી છે. એનો હાથ ઝાલીને તું સુખી થજે. આજે આ રીતે પ્રાણનો ત્યાગ
કરીશ નહિ. (૮૨). આવું કહીને ત્યાંને ત્યાં જ કામધેનુ (સુરભી) અંતર્ધાન થઇ ગઇ. એ રીતે જ એ દુષ્ટ આજે વીંધાયો
છે અને એના કહેવા પ્રમાણે જ આજે બધું બન્યું છે. (૮૩). અત્યારે જ ડુક્કરના એ વેષમાં અહીંથી હાંફતો હાંફતો ગયો
એને કોણે વીંધ્યો તેની કોને ખબર? (૮૪). એ વીંધાયો તેથી પાતાલમાં જઇને ભરાઇ બેઠો છે. એની પાછળ પાછળ આપને
આવેલા જોઇને અમારી શંકા દૂર થઇ. (૮૫). મને એમ લાગે છે કે ચોક્કસ આપે જ એને વીંધ્યો છે. હે દેવ ! તમે કોણ
છો તે કહો. તમને જોતાં જ આ મન પ્રસન્ન થઇ ઊઠે છે. (ઠરે છે.) (૮૬). હું તાપસ કન્યા છું. મારું નામ કુંડલા છે અને
હિમાલયમાં યોગમાં રત (મગ્ન) રહું છું. (૮૭). હું એની બાળપણની બહેનપણી છું અને એની સાથે જ મોટી થઇ છું અને
મદાલસા (ગંધર્વની દીકરી-આત્મજા) સાથે કોડથી રમતી હતી. (૮૮). આનું અપહરણ કરીને એને આકાશ માર્ગે લઇ જતાં
એ દુષ્ટ દાનવને મેં જોયો. આનું કરુણ રુદન સાંભળીને હું એકદમ દોડી અને એનું હિત કરવાના આશયથી એને વિનયપૂર્વક
પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે તું મને સાથે લઇ જા. એને મારા વિના નહિ ગમે અને એકલી એકલી રડ્યા કરશે. એના કરતાં તું
મને સાથે લઇ જા. અમને બન્નેને આનંદ થશે. (૮૯-૯૧). સદ્નસીબે એ દુષ્ટને દયા આવી અને મને સાથે લઇ આવ્યો.
હે નાથ ! આપને મળવાથી મારું આવવું સફળ થયું. (૯૨). મેં આપને બધું જ કહ્યું. એ જ રીતે આપ પણ બધું વિગતવાર
કહો. આપે અમને દીનને દર્શન આપીને કૃતાર્થ (ધન્ય ધન્ય) કરી દીધાં છે. (૯૩). એ સાંભળીને રાજકુમાર બોલ્યો કે હું
દેવપુરુષ નથી. હું આ પૃથ્વી ઉપર રાજાના પુત્ર તરીકે યથાર્થ રીતે રહું છું. (૯૪). સોમવંશી રાજા શત્રુજિત એ મારા પિતા
છે અને પિતૃભક્ત એવા મારું નામ ઋતુધ્વજ છે. (૯૫). ગાલવ મુનિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે પિતાએ મને મોકલ્યો
એટલે એ કામ માટે હું આવ્યો હતો. (૯૬). એ મુનિના આશ્રમમાં આ વરાહના રૂપમાં આવેલો દૈત્ય મારા હાથે વીંધાયો એટલે
તરત જ ઝડપથી નાસી ગયો. (૯૭). આ જ ગુફામાં એ પેઠો એટલે એની શોધ કરવા માટે હું એની પાછળ પાછળ આવ્યો.
મને પણ ખૂબ આનંદ થયો છે. (૯૮). હવે એ દાનવને શોધીને મારી નાંખું એટલે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન થશે અને બધું
શુભ થશે. (૯૯). કુંડલાએ કહ્યું કે એ બંને ભાઇઓ દુષ્ટ છે. એમાં પાતાલકેતુ મોટો છે અને તાલકેતુ નાનો છે. (૧૦૦).
બન્ને જણા આ જગ્યાએ રહીને ત્રણે લોકને હેરાન હેરાન કરે છે. અત્યારે પાતાલમાં જઇને સંતાઇ રહ્યા છે. (૧૦૧). આખરે
થાકીને બહાર આવશે અને એમનાં પાપે જ મરશે. હવે એનું પુણ્ય પૂરું થવા આવ્યું છે એમાં શંકા નથી. (૧૦૨). મારી એક
વિનંતી સ્વીકારો અને તમે આ પવિત્ર કન્યા સાથે લગ્ન કરો. (૧૦૩). એનું પાણિગ્રહણ કરીને એને જલદીથી શોક મુક્ત
કરો. આ કરવા જેવું છે. એ કરવાથી તમારી જગતમાં કીર્તિ ફેલાશે. (૧૦૪). આ કન્યા યોગીઓ દ્વારા પ્રશંસા પામેલી છે
એના જેવી બીજી કોઇ કન્યા નથી. હે રાજકુમાર ! એની સાથે પરણીને તમે પણ જલદીથી ધન્ય થઇ જાવ. (૧૦૫).
તમે મારી વાતનો અનાદર કરીને મારું કહ્યું નહિ કરો તો આ (કન્યા) એનો જીવ આપી દેશે પણ એ દુષ્ટને તો નહિ
જ પરણે. (૧૦૬). પ્રાણ જશે તો પણ એ દુષ્ટને વશ નહિ થાય. તમે જ કહો કે સિંહની દીકરી શિયાળને પચે ખરી કે? (૧૦૭).

હે દેવ ! પ્રારબ્ધાનુસાર એ તમારે શરણ આવી છે. તો એને તરછોડશો નહિ. એને પરણીને તમે પણ જગમાં ધન્ય થાવ. એની સેવા પામવી એ પણ દુર્લભ છે. (૧૦૮). આ રીતે બહેનપણી કુંડલા વારે વારે વિનંતી કરે છે, પરંતુ રાજાનું મન માનતું નથી. એણે કહ્યું કે મને આ યોગ્ય લાગતું નથી. (૧૦૯). ધન્ય છે એ જિતેન્દ્રિય રાજકુમારને કે જે સ્ત્રીનાં સાંનિધ્યમાં જરા પણ વિકાર અનુભવતો નથી અને મનમાં સહેજ પણ ચલિત થતો નથી. (૧૧૦). એ બોલ્યો કે મેં તમારી બધી વાત સાંભળી. એ મને પરણવાની ઇચ્છા રાખે છે એ પણ જાણ્યું. પરંતુ મારું મન માનતું નથી. હજી મનમાં શંકા થાય છે. (૧૧૧). હું ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારો છું. એટલે અધર્મ નહિ કરું. એનું દાન કોણ કરે? એ મારા કુલની વધૂ કેવી રીતે બને? (૧૧૨). રાજાની દીકરી દેવ અને બ્રાહ્મણની હાજરીમાં અગ્નિની સમીપમાં લગ્ન કરે છે. અહીં તો કોઇ સાક્ષી નથી. (૧૧૩). મોહવશ થઇને એને એકાંતમાં પરણું તો મને ભયંકર પાપ લાગશે અને મનમાં ખૂબ કલેશ થશે. (૧૧૪). કુંડલાએ કહ્યું કે તમે આવું શું બોલો છો? સ્વયંવરમાં કન્યા પોતે જ લગ્ન કરે છે તો એને કોણ દોષિત ગણે છે? (૧૧૫). આ તો ગંધર્વની દીકરી છે. એની સાથે ગાંધર્વલગ્ન કરતાં તમને પાપ નહિ લાગે અને બધે તમારો જયજયકાર થશે. (૧૧૬). તમે વિચાર કરીને જુઓ તો કુલાચાર પણ અન્ય નથી. શું શકુંતલા પણ દુષ્યંત સાથે આ રીતે પરણી ન હતી? (૧૧૭). સૂર્યવંશમાં અને ચંદ્રવંશમાં એમ બધે સ્વયંવર સ્વીકારાયો છે. એમાં પણ ગાંધર્વ વિધિ પ્રમાણેનાં લગ્ન તો શ્રેષ્ઠ મનાયાં છે એમાં કોઇ શંકા છે કે? (૧૧૮). આમ છતાં તમારો સાક્ષીનો આગ્રહ હોય જ તો હું ધ્યાન કરીને જલદીથી કુલગુરુને અહીં બોલાવું છું અને પછી શંકા રાખ્યા વિના લગ્ન કરો. (૧૧૯). એટલે રાજાએ કહ્યું કે જો સાક્ષીમાં કુલગુરુ હોય તો પછી એના જેવી બીજી વાત શી ! તો તો પછી મને કોઇ જ વાંધો નથી અને મને પણ સંતોષ થશે. (૧૨૦). આ સાંભળીને કુંડલાએ ધ્યાનથી ગુરુને બોલાવ્યા, એટલે ગુરુ પણ સમિધ અને દર્ભ (કુશ) લઇને તરત જ આવી પહોંચ્યા. (૧૨૧). કુંડલાએ બધી વાત કરી એટલે એ સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે નસીબજોગે આ શુભ મુહૂર્ત છે. આના જેવું બીજું શુભ મુહૂર્ત જ નથી. તો પણ એક ગ્રહ જરા નબળો છે. એ સિવાયનું બાકી બીજું બધું બરાબર છે. એનાથી એ કોઇ દિવસ શોક કરાવશે. બાકી એ સિવાય બીજી ઝાઝી બીક નથી. (૧૨૨-૧૨૩). એવું કહીને તરત જ લગ્ન સમયે પ્રગટાવવામાં આવતો અગ્નિ (યોજકાગ્નિ) પ્રજવલિત કર્યો અને સ્વયં કુલગુરુએ વિધિ અનુસાર લગ્ન (હસ્તમેળાપ) કરાવ્યાં. (૧૨૪). ત્યાં આનંદ આનંદ થઇ ગયો. મદાલસા પણ ખૂબ રાજી થઇ. બધાંને આશિષ આપીને કુલગુરુ પણ સંતોષ પામીને ગયા. (૧૨૫). મદાલસાએ કહ્યું કે હે સખી ! તેં ખૂબ મોટો ઉપકાર કર્યો. નહિ તો મારા નસીબમાં આવું ક્યાંથી? હું બધે હડે હડે (તિરસ્કૃત) થઇ હોત. (૧૨૬). કુંડલાએ કહ્યું કે આજે તારા પર ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે એમ માન. એટલે તું એનો ઉપકાર માન. હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. (૧૨૭). આજે તારી મનોકામના પૂરી થઇ એ જોઇને મને પણ સંતોષ થયો. હવે હું પણ જઉં છું. (૧૨૮). હવે તને તારા પતિદેવને સોંપીને હું તપશ્ચર્યા કરવા માટે જઉં. પતિવ્રતમાં રત રહીને તું પતિના ચરણમાં હંમેશાં સુખી રહેજે. (૧૨૯). આ સાંભળીને મદાલસા ગદગદિત (ગળગળી) થઇ ગઇ અને બોલી કે શું હવે ફરી પાછી તું નહિ મળે? (૧૩૦). હે કુંડલા ! આ તારો (નિ:સ્વાર્થ) સ્નેહ કેમ કરીને ભુલાશે? તેં તો મા કરતાં પણ મોટો ઉપકાર કરી દીધો છે. એવું કહીને મદાલસા કુંડલાને ભેટી પડી. આંખેથી પ્રેમનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં. કુંડલા પણ ગળગળી થઇને પ્રેમથી રડવા લાગી અને બોલી કે તું તો ધન્ય થઇ ગઇ. તું સમજુ થઇને આમ ચિંતા કેમ કરે છે? તું તો ખૂબ જ ભાગ્યશાળી છે એટલે ખોટાં ખોટાં અનુમાનો ના કરીશ. (૧૩૧-૧૩૩). હવે હું તપ કરવા જઉં છું એમ કહીને કુંડલા સખી આનંદથી હિમાલય પર જતી રહી. (૧૩૪).

રાજકુમાર પણ પત્ની સાથે જ્યાં ઘોડા પર સવાર થયો ત્યાં જ સૈન્ય લઇને દૈત્ય આવ્યો. (૧૩૫). આવીને પાતાલકેતુએ જોશમાં ગર્જના કરી અને બોલ્યો કે અલ્યા ચોર ! મારું આ સ્ત્રી રત્ન કેમ હરી લે છે? (૧૩૬). હું ઘરમાં ન હતો ત્યારે ઘરમાં પેસીને મારી પ્રિયાને ચોરીને હે ભામટા ! તું કેમ નાસી જવા લાગ્યો છે? (૧૩૭). તું હજી મને ઓળખતો

નથી. તારું મોત આવીને ઊભું છે. હું તારા કુળ સાથે તારો સંહાર કરું છું. તું ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભો રહે. (૧૩૮). રાજા બોલ્યો કે જ્યારે તું બાણથી વીંધાયો અને જીવ બચાવવા માટે નાસી ગયો ત્યારે જ મેં તને ઓળખી લીધો હતો. (૧૩૯). તે વખતે તારું જોર કયાં ગયું હતું તે હવે ખોટો બબડાટ (પ્રલાપ) કરે છે? તું મારી સામે આવ એટલે તારો પ્રતાપ કેવો દિવ્ય છે તે જોઇ લઉં. (૧૪૦). ઓ દુષ્ટ ! તું જાતે જ આ ગંધર્વની કન્યાને ચોરીને લાવ્યો હતો અને તું બીજાને ચોર કહે છે? બ્રાહ્મણ અને અગ્નિની સાક્ષીએ, સ્વયંવર કરીને મારી સાથે એણે જાતે લગ્ન કર્યાં છે. હું તારા કંઠને છેદીને તારી બોલતી બંધ કરી દઉં છું. (૧૪૧-૧૪૨). આ સાંભળતાં જ એ દૈત્ય ક્રોધથી ઊછળ્યો અને સૈન્ય લઇને રાજકુમાર પર તૂટી પડ્યો. (૧૪૩). ત્યાં ભયંકર યુદ્ધ થયું તો પણ રાજકુમાર ડગ્યો નહિ. ઇષ્ટદેવનું ચિંતન કરીને એણે પણ વળતો જોરદાર પ્રહાર કર્યો. (૧૪૪). લશ્કરને બેહાલ કરી નાંખ્યું અને અગણિત વીરોને મારી નાંખ્યા. પાર વગરનાને ઘાયલ કર્યા અને ધીર સૈનિકો પણ બેભાન થઇને પડ્યા. (૧૪૫). બધા જ જીવ બચાવીને નાઠા. એ જોઇને પાતાલકેતુનું મસ્તક છેદીને એને તેણે તરત જ મારી નાંખ્યો. (૧૪૬). આ જોઇને એનો નાનો ભાઇ તાલકેતુ રણ છોડીને પાતાળમાં જઇને ભરાઇ ગયો. (૧૪૭). મદાલસાને હરખભેર ઘોડા પર બેસાડીને રાજા ગાલવ મુનિ પાસે આવ્યો અને બધી વિગતો કહી સંભળાવી. (૧૪૮). મુનિએ પ્રસન્ન થઇને આશિષ આપ્યા અને કહ્યું કે હવે મારો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને પૂરો થશે. (૧૪૯). તેં મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તું દીર્ઘકાલ સુધી સુખી રહે, એમ કહીને એને નગરમાં જવાની આજ્ઞા આપી. (૧૫૦). મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કરીને, ત્યાંથી તરત જ પત્ની સાથે નગરમાં આવ્યો. એના આવવાની વાત જાણીને રાજાએ (પિતાએ) આખી નગરી શણગારી અને સામૈયું કરીને પુત્ર અને પુત્રવધૂનું મોટા પાયે સન્માન કર્યું. (૧૫૧-૧૫૨). પુત્રવધૂને જોઇને રાજાને મનમાં ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો અને પુત્રને વિજય પામીને આવેલો જોઇને અતિશય પ્રસન્ન થયો. (૧૫૩). વાજિંત્રોના ઘોષ દ્વારા એને જલદી જલદી નગરમાં લાવી એનું કુવલયાશ્વ એવું પ્રેમપૂર્વક નામ પાડ્યું.② (૧૫૪). બ્રાહ્મણોને ધન અને વસ્ત્રો આપીને સંતુષ્ટ કર્યા અને આખા નગરમાં સાકર વહેંચી લોકોને રાજી કર્યાં. (૧૫૫). નગરજનોએ જયજયકાર કરીને ઉત્સવની ઉજવણી કરી. મદાલસાની સાથે પુત્ર ઋતુધ્વજે (કુવલયાશ્વે) પિતાના ચરણોમાં વંદન કર્યાં અને લગ્ન વિશેની બનેલી બધી જ બીના વિગતપૂર્વક કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને બધાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને બોલ્યા કે દેવલોકનું કેવળ અપૂર્વ એવું આ રત્ન જે આ પૃથ્વીના લોકો માટે તદ્દન નવું જ છે તે નસીબવશ પામીને હે સુત ! તું ધન્ય થઇ ગયો છે. (૧૫૬-૧૫૮). વિનયી અને સુશીલ એવી મદાલસાએ પણ ધર્મ પ્રમાણે જીવીને બધાને સંતોષ આપ્યો. (૧૫૯).

પતિને સાક્ષાત્ ભગવાન માનીને એના પર અનન્ય પ્રેમ રાખતી હતી અને એની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને એને હંમેશાં અનુકૂળ થઇને જીવતી હતી. (૧૬૦). ચક્રવાકની જેમ આ જોડું (દંપતી) કિલ્લોલથી જીવન જીવતું હતું ત્યાં જ ઓચિંતુ સંકટ આવીને ઊભું રહ્યું. (૧૬૧). પોતાના ભાઇનું વેર વાળવા માટે તાલકેતુએ દારુણ વિઘ્ન ઊભું કર્યું એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં થશે. (૧૬૨). કોઇના પણ બધા દિવસો એક સરખા જતા જ નથી. રેંટમાળાની જેમ માનવી ગ્રહદશાનું યંત્ર બદલાતું રહે છે.③ (૧૬૩). પાતાલકેતુને મારીને કુવલયાશ્વ (ઋતુધ્વજ) મદાલસાને પરણ્યો એનું વર્ણન આ અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું. (૧૬૪). **રંગ** કહે છે કે હવે અનુપમ એવો કથા પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. હૃદયમાં શ્રદ્ધા રાખીને અને દુર્જનોનો સંગ ત્યજીને એ સાંભળો.④ (૧૬૫).

શ્રી દત્તપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'કુવલયાશ્વેન મદાલસાવરણ'** નામનો અઠ્ઠાવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૮

(૧) એકાંતમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ એકલી હોય ત્યાં ન જવું જોઇએ કારણ કે જવામાં મોટો દોષ છે. આ વાત મૂકવા પાછળ પૂજયશ્રી સમાજનું ધ્યાન દોરવા માંગે છે. ઘણીવાર વ્યક્તિ સાધનામાં થોડી આગળ વધે એટલે પોતે કામ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે એવું માનીને બેહૂદું વર્તન કરી બેસે છે. આવું ન થવું જોઇએ. સમાજને શીખવવાની દૃષ્ટિથી પણ જે રીતે વર્તાતું હોય તે રીતે જ વર્તવું જોઇએ. આ રાજકુમાર ધર્મશીલ છે અને યુવાન હોવા છતાં એ કેવો સદાચારી છે, સંયમી છે એનો ખ્યાલ દોહરા ૧૧૦માં આપી દીધો છે. 'પુરુષને જિતેંદ્રિય જોઇને એના તરફ સ્ત્રી વધુ આકર્ષાય છે' એવું ઝવેરચંદ મેઘાણીનું વિધાન યાદ આવે છે.

(૨) ઋતુધ્વજનું નામ પાડ્યું કુવલયાશ્વ. આકાશ માર્ગમાંથી ઊતરેલો અશ્વ દિવ્ય હતો. એ પૃથ્વી ઉપર કે પાતાલમાં ગમે ત્યાં અંધારામાં પણ જઇ શકતો હતો. એ પૃથ્વી (કુ) પર ગોળ કંકણ (વલય)ની માફક બધે ફરી શકવાની શક્તિ ધરાવતો હતો. એવા કુવલય અશ્વ ઉપરથી ઋતુધ્વજનું નામ પણ કુવલયાશ્વ પાડ્યું.

(૩) આ દોહરો આપણા માટે આશ્વાસનરૂપ પણ છે અને ચેતવણીરૂપ પણ છે. દુ:ખના ડુંગર તૂટી પડ્યા હોય ત્યારે આ દોહરો આશ્વાસનરૂપ છે કે બધા દિવસો એક સરખા નથી હોતા. આ દિવસો પણ જતા રહેશે અને સુખના દિવસો આવશે. જ્યારે સુખનો સોનાનો સૂર્ય તપતો હોય ત્યારે આ દોહરો ચેતવણીરૂપ છે અને આપણને અભિમાની થતાં અને ગમે તેમ વર્તતાં રોકે છે. આ સુખના દિવસો પણ કાયમ રહેવાના નથી એ વાતની સમજ વ્યક્તિને નમ્ર અને નરમ બનાવે છે. આ સુખના દિવસો પણ જતા રહેશે એ યાદ રાખીને વ્યક્તિ પ્રેમાળ બનીને, પરોપકારી બનીને જીવી શકે.

(૪) હૃદયમાં શ્રદ્ધા રાખીને કથા વાર્તા સાંભળવી જોઇએ પરંતુ સાથે સાથે દુર્જનોનો સંગ પણ છોડવો જોઇએ નહિતર હાથીની જેમ તળાવમાં બે કલાક સ્નાન કર્યા પછી સૂંઢથી પોતાના જ શરીર ઉપર ધૂળ ફેંકવા જેવું જીવન થશે.

અધ્યાય : ૨૯

આ અધ્યાયનું નામ 'કુવલયાશ્વશોકવર્ણન' છે. આ અધ્યાયમાં ૧૧૫ દોહરા છે.

આ અધ્યાયમાં પોતાના ભાઇનું વેર વાળવા તાલકેતુ કેવું કપટ કરે છે તેનું વર્ણન છે. એક દિવસ રાજકુમાર (કુવલયાશ્વ) શિકાર કરવા એકલો જંગલમાં ગયો. આ વાત જાણીને તાલકેતુએ એક દિવ્ય પણ માયાવી આશ્રમ ઊભો કર્યો. ઋષિનો આશ્રમ છે એવું માનીને રાજકુમાર તરીકે વિવેક દર્શાવવા મુનિના દર્શનાર્થે ગયો. (૧-૧૨).

ઋષિવેશમાં રહેલા તાલકેતુએ દક્ષિણા આપવા માટે ધનની જરૂર છે એમ કહ્યું અને એના ગળાની કંઠીથી કામ પતી જશે એમ કહી કંઠી લઇ લીધી. 'હું વરુણનું દર્શન કરીને આવું ત્યાં સુધી બેસ' એવી જાળ પાથરીને ઋષિ શત્રુજિતના મહેલમાં ગયો. રાજકુમારને દૈત્યોએ મારી નાંખ્યો છે અને મરતાં મરતાં તેણે આ કંઠી તમને આપવા કહી છે એમ કહીને કંઠી આપીને તરત જ આશ્રમે આવી કુવલયાશ્વને આશિષ આપીને જવાની રજા આપી. (૧૩-૫૨).

ઋષિની વાત સાંભળીને અને સાબિતિરૂપ કંઠી જોઇને રાજા બેભાન થયો અને મદાલસા સતી થઇ. ઋષિના આશ્રમેથી નગરમાં આવતાં રાજકુમારને અનેક અપશુકનો થયાં. મહેલમાં આવીને પરિસ્થિતિ જોતાં જ ગભરાઇ ગયો. શત્રુજિતે રાજકુમારને જીવતો જોયો તો થયું કે ભૂત છે કે શું? પિતાએ કંઠીની વાત કરી અને મદાલસાના બળી મરવાની વાત કરી એટલે કુવલયાશ્વ બધું કપટ સમજી ગયો. (૫૩-૮૦).

મદાલસા સિવાય બીજાની સાથે જીવન જીવાય જ નહિ એમ માની રાજકુમાર જંગલમાં ગયો. ત્યાં અશ્વતર નાગના બે પુત્રો સાથે ઓળખાણ થઇ. એમણે બધી વાત જાણી એનો ઉપાય કરવાનું વિચાર્યું. એના પિતાએ આ વાત જાણીને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે તપથી બધું જ સારું થશે. (૮૧-૧૧૫).

અલખ નિરંજનને કહે છે કે મોટાભાઇનું વેર વાળવા માટે તાલકેતુ રાત દિવસ મથે છે. (૧). એક દિવસ રાજકુમાર કુવલયાશ્વ શિકાર રમવા જંગલમાં એકલો ગયો. એ જોઇને રાક્ષસે મનમાં વિચાર્યું કે વેર વાળવાની આ સોનેરી તક છે. એમ વિચારીને માયાના જોરે દિવ્ય તપોવન સર્જી દીધું અને આશ્રમની અંદર કપટી મુનિ થઇને બેઠો. માથા ઉપર જટાજૂટ બાંધી છે. શરીરે ભસ્મ લગાડી છે અને હાથમાં ગોમુખી લઇને બહારથી (મોઢેથી) જાપ કરે છે અને બગલાની જેમ ધ્યાન ધરવાનો ઢોંગ કરતો હતો. એના પેટમાં તો કપટ (પાપ) હતું.① (૨-૫). જંગલમાં રસ્તે જતાં રાજકુમારે આશ્રમ જોયો એને થયું કે આવા સુંદર આશ્રમમાં કોણ વસે છે તે જોઉં. (૬). અહીં વૃક્ષોની છાયા શોભે છે. હિંસક પ્રાણીઓ પણ શાંત સ્વભાવનાં જણાય છે. ઝરણાંઓ મંદ મંદ ગતિથી વહે છે. આ બધું સર્વોત્તમ હતું. (૭). આ આશ્રમમાં નવા કોણ તપસ્વી ઋષિ છે? લાવ અંદર જઇને જોઉં અને એનાં દર્શન કરીને ધન્ય થાઉં. (૮). એવું વિચારીને એ આશ્રમમાં ગયો. મુનિને જોઇને અંતરમાં રાજી થયો અને ભાવપૂર્વક વંદન કર્યાં અને બોલ્યો કે હે દેવ ! આજે આપના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું. આ દાસને આપે પાવન કર્યો છે. હું આપની શી સેવા કરી શકું? (૯-૧૦). એવું બોલીને વંદન કર્યાં એટલે કપટી મુનિએ પૂછ્યું કે હે રાજા ! તું કોણ છે? અને આ સ્થળે ક્યાંથી આવ્યો? (૧૧). રાજકુમાર બોલ્યો કે શત્રુજિત મારા પિતા છે. હું કુવલયાશ્વ શિકાર રમતો રમતો અહીં આવી પહોંચ્યો છું. (૧૨). આજનો દિવસ ધન્ય થઇ ગયો કે આપનું દિવ્ય દર્શન થયું. કપટી બોલ્યો કે તું ખરેખર ધન્ય છે. તું મારું વચન સાંભળ. (૧૩). મેં યજ્ઞની શરૂઆત તો કરી દીધી છે પણ દક્ષિણા આપવા

માટે ધન નથી. દક્ષિણા વગરનો યજ્ઞ એ કેવળ તામસી યજ્ઞ છે. (૧૪). રાજાએ કહ્યું કે આપ આ સેવકને આજ્ઞા કરો એટલે હું નગરમાં જઇને તમે કહો તેટલું ધન લઇ આવું. (૧૫). મારે ખજાનામાં કોઇ ખોટ નથી, પણ સાથે કાંઇ લાવ્યો નથી અને હે સંત ! હું ખાલી હાથે શિકાર રમવા નીકળ્યો છું અને અહીં આવ્યો છું. (૧૬). કપટી મુનિ બોલ્યો કે હું તો ઇચ્છા વગરનો છું. મારે તને શું કામ હેરાન કરવો? હું તો સ્વપ્ને પણ સંગ્રહ કરતો નથી. મને આવી કોઇ આશા જ નથી. તારા કંઠમાં જે આ કંઠી દેખાય છે તે જો મને મળે તો પણ મારું કાર્ય ચોક્કસ થઇ જશે. બસ ! હે રાજકુમાર ! તું એ કંઠી આપ. મને આનાથી વધારે કંઇ જોઇતું નથી. જો તારું મન માને તો હે રાજા ! આટલી કંઠી આપ. એનાથી મારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.② (૧૭-૧૯).

રાજકુમાર મનમાં બોલ્યો કે આ ઋષિ સત્પાત્ર છે. એને માટે કંઠી શું, બધી ક્ષણભંગુર દોલત પણ આનંદથી આપી દઉં. એમ વિચારીને એણે તરત જ કંઠી આપી દીધી. એ લઇને કપટીએ કહ્યું કે હું વરુણનું દર્શન કરીને તરત જ આવું છું ત્યાં સુધી તું અહીં બેસ. પછી આવીને હું તને આશીર્વાદ આપીશ. (૨૦-૨૨). 'ભલે' એવું કહીને રાજા ત્યાં શાંતિથી બેઠો. આ બાજુ કપટી મુનિ રડતો રડતો રાજ મહેલમાં જઇને (શત્રુજિત) રાજાની હાજરીમાં મદાલસાને કહેવા લાગ્યો કે અરેરે ! કારમો કેર થઇ ગયો છે. તારા પતિ કુવલયાશ્વને તાલકેતુ નામના દૈત્યે કપટ કરીને જંગલમાં યુદ્ધ કરીને મારી નાંખ્યો છે. (૨૩-૨૫). એને એકલો જોઇને એના પર દૈત્યો તૂટી પડ્યા અને પોતાના મોટાભાઇનું મૃત્યુ યાદ કરીને એ દુષ્ટ તાલકેતુ પણ તૂટી પડ્યો. તારો પતિ બહાદુરીપૂર્વક લડ્યો તો પણ પ્રારબ્ધવશ એ દૈત્યના બાણથી વીંધાઇને નીચે પડ્યો. એને આમ વીંધાયલો પડેલો જોઇને, સંતોષ પામીને દૈત્યો ઘોડાને લઇને જતા રહ્યા. એ જ વખતે હું જંગલમાં સમિધ લેવા ગયો હતો. (૨૬-૨૮). રાજકુમારને જોઇને હું તરત જ એની પાસે ગયો. મારા હાથમાં કંઠી આપીને એણે મને ખાસ કહ્યું કે તમે જાતે જઇને આશ્વાસનરૂપે આ કંઠી મદાલસાને મારા મૃત્યુ પછી આપી આવજો. એવું કહીને તારા પતિએ તરત જ પ્રાણ ત્યજી દીધા. આદિવાસીઓએ એનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ખરેખર બધું ગજબનું થઇ ગયું. (૨૯-૩૧). હું પણ આ વાત કહેવા માટે જ તરત અહીં આવ્યો છું અને મારે પાછા તપોનુષ્ઠાન કરવા જંગલમાં જવું છે. એમ કહીને મદાલસાના હાથમાં તરત જ કંઠી મૂકીને જરા પણ સમય બગાડ્યા વગર (એ જ પગે) એ દુષ્ટ દૈત્ય પાછો ફર્યો. (૩૨-૩૩). પુત્રના મૃત્યુની વાત સાંભળીને રાજા સ્ત્રીની જેમ રડવા લાગ્યો અને તરત જ પુત્રના ગુણોને યાદ કરીને પથ્થર સાથે માથું અફાળવા લાગ્યો. (૩૪). મદાલસા બેભાન થઇને પડી અને થોડીવારે ભાન આવતાં પતિના ગુણો સંભારીને આક્રંદન કરવા લાગી જે સાંભળીને પથ્થર પણ પીગળી જાય. (૩૫). છાતી અને માથું કૂટવા લાગી. માથાના વાળ તોડવા લાગી અને વારે વારે મૂર્છા ખાઇને પડવા લાગી. મારું તો નસીબ જ ફૂટી ગયું છે. હે નાથ ! મને એકલી છોડીને તું ક્યાં જતો રહ્યો છે ! તારા વિના આ રાજ્ય અને સંપત્તિ બધું નકામું લાગે છે. તારા વિના બિલકુલ ગમતું નથી. (૩૬-૩૭). મારાં આ સૌંદર્યનો પણ હવે શો અર્થ? હે પ્રાણેશ્વર ! તારા વિના આ હાથી, ઘોડા બધા દુશ્મન જેવાં લાગે છે. (૩૮). જેમ પાણી વગર માછલી તરફડી તરફડીને મરી જાય છે તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી પણ બધે તિરસ્કૃત થાય છે. (૩૯). ધિક્કાર છે આવા દારુણ વૈધવ્યને કે જેમાં ડગલે ને પગલે દુ:ખ જ છે. એના કરતાં અગ્નિમાં બળી મરું તો એનાથી સુખી થઇશ. (૪૦). પતિ પાછળ બળી મરવું એ પાવનકારી છે અને કુળને ચોક્કસ તારનાર છે. આવી સ્ત્રી અનંતકાળ સુધી સ્વર્ગમાં પતિ સાથે આનંદ-સુખ ભોગવે છે. (૪૧). પતિદેવે આ કંઠી આપી છે તેને આખરી પ્રસાદ માનીને અગ્નિમાં સુખેથી બળી મરું એ ઉત્તમ છે. એમાં હું શું કામ શંકા કરું? (૪૨). એમ વિચારીને હાથમાં કંઠી લઇને અને આનંદપૂર્વક પતિનું ધ્યાન ધરીને એ સુંદરી અગ્નિમાં કૂદી પડી. (૪૩). નગરમાં બધે હાહાકાર વ્યાપી ગયો. રાજા બોલ્યા કે હવે મારે પણ શું કામ જીવવું જોઇએ? (૪૪). બાળપણમાં જેની માતા મરી જાય, યુવાનીમાં જેની સ્ત્રી મૃત્યુ પામે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જેના પુત્રો મરી જાય તો એના જેવો કોઇ પાપી નથી.③ (૪૫). હું પણ બધી રીતે પરવારી ગયો છું. પુત્ર અને પુત્રવધૂ મૃત્યુ પામ્યાં. હવે જીવીને પણ શું કામ?

હું પણ એમની પાછળ મરી જાઉં. (૪૬). એમ બોલીને પુત્રના ગુણો યાદ કરીને બેભાન થઇને ભૂમિ પર પડ્યો અને ભાનમાં આવે ત્યારે શોકને લીધે છાતી અને માથું કૂટવા (અફાળવા) લાગ્યો. (૪૭). બધાના આશ્વાસન આપવા છતાં પણ શોક દૂર થતો નથી. એટલે બોલ્યો કે હું પણ હવે પ્રાણ ત્યજીને પરલોક સાધી લઉં. (૪૮). આ બાજુ પેલો કપટી મુનિ ઝડપભેર આશ્રમે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો કે હે રાજકુમાર ! તને ધન્ય છે. તું ઉદારતામાં અજોડ છે. (૪૯). તેં મારું કાર્ય પાર પાડ્યું છે તેથી હું તારા પર પ્રસન્ન છું. મારી તને આશિષ છે કે તું હંમેશાં સુખી રહેશે. (૫૦). જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું થોડો સમય અહીં આરામ કર. એટલે રાજકુમાર બોલ્યો કે ના હવે મારે જલદીથી જવું જોઇએ. (૫૧). અહીં ઘણો સમય વીતી ગયો છે એટલે બધાં ચિંતા કરતાં હશે. એટલે કપટી મુનિ બોલ્યો કે તો ભલે ! તું જા. ભગવાન શંકર તારું રક્ષણ કરો. (૫૨). રાજકુમારને એના કપટની બિલકુલ ખબર નથી એટલે એ મુનિનાં વચન સાંભળીને, વંદન કરીને શંકા કર્યા વગર જતો રહ્યો. (૫૩). રસ્તામાં જતાં ઘુવડ બોલવા લાગ્યું એટલે શંકાશીલ થયો. (ફાળ પડી.) એને થયું કે મારું ડાબું અંગ પણ કેમ ફરકે છે? ચોક્કસ અણધાર્યું દુ:ખ આવશે. (૫૪). નગરમાં પિતા સુખી હો એવી પ્રાર્થના સાથે ભગવાનનું નામ લેતો એ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. બધે સૂનકાર સૂનકાર જણાવા લાગ્યો. (૫૫). બધે શોક અને ગમગીનીનું વાતાવરણ જણાય છે. આનંદ-ઉત્સવ ક્યાંયે થતો નથી. (બધે ઘોર અંધારું છે.) ક્યાંયે દીવો સરખો પણ સળગતો નથી. એને થયું કે અરેરે ! શું થયું હશે? (૫૬). મનમાં એવો દુ:ખી થતો થતો એ રાજમહેલમાં આવ્યો તો ત્યાં દારુણ રુદન સાંભળ્યું. (૫૭). રુદન સાંભળીને એ એકદમ અંદર દોડ્યો તો ત્યાં સામે જ પિતાને જોયાં અને એનું લાચાર મુખ જોઇને એના ચરણમાં આળોટવા લાગ્યો. (૫૮). રાજકુમારને જોઇને રાજાએ મનમાં વિચાર્યું કે આ (રાજકુમાર) અહીં કેવી રીતે આવ્યો? આ સ્વપ્ન છે કે એનું ભૂત છે? કાંઇ સમજાતું નથી. (૫૯). અથવા શું મારું દુ:ખ જાણીને ભગવાને એને અહીં મોકલ્યો છે? કે શું પેલો મુનિ કપટી હતો? હજી પણ શંકા તો રહે જ છે. (૬૦).

જો પેલો મુનિ કપટી હોય તો એ મારા પુત્રની કંઠી કેવી રીતે લાવે? આ બધું કેવી રીતે બન્યું? (૬૧). જો આ મારો પુત્ર જ હોય તો એની સ્ત્રી તો બળી મરી છે. હું એને કયા મોઢે આ દુ:ખની વાત કરું કે તારી સ્ત્રી બળી મરી છે. (૬૨).

પિતાને આ રીતે ચિંતામાં જોઇને કુવલયાશ્વ ચિંતામાં ડૂબી જઇને ઊભો રહ્યો અને બોલ્યો કે હે પિતાજી ! તમે કેમ આટલા બધા ઉદાસ છો? (દુ:ખી છો?) (૬૩). હે પિતાજી ! શું તમારું કોઇએ અપમાન કર્યું છે? જો કર્યું હોય તો મને કહો તો કોઇ પ્રકારની શંકા કર્યા વગર એનું મસ્તક કાપી નાંખું. (૬૪). શિક્ષાને પાત્ર હોય એવા કોને છોડી દઉં? હું કોનું કોનાથી રક્ષણ કરું? હું કયા ગરીબને ધનવાન કરી દઉં? ધનથી ઉન્મત્ત બનેલા કોને હું મારી નાંખું? (૬૫). હું આપના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે તમારા મનમાં જે હોય તે મને કહો. હું સાચું કહું છું કે હું તે પ્રમાણે કરીશ. એમાં શંકા-કુશંકા ના કરશો. (૬૬). જો મારી પ્રાણપ્રિયા મદાલસા પણ તમને દુ:ખ આપતી હોય તો તમે કહો તો તેને પણ કાઢી મૂકું. (૬૭). મદાલસાનું નામ સાંભળતાં જ જીભ કચરીને રાજા બોલ્યો કે અરેરે ! હે પુત્ર ! હવે એનું નામ લેવાનો કોઇ અર્થ જ રહ્યો નથી. (૬૮). અરેરે ! હે પુત્ર ! તારા વિશેની અશુભ ખબર સાંભળીને એ સતી પરલોકમાં ગઇ. (૬૯). હે મદાલસા ! હે મદાલસા ! એવું બોલીને રાજા પૃથ્વી પર બેભાન થઇને પડ્યો. એને સાવધાન કરીને રાજકુમારે રાજાને બધી વાત પૂછી. (૭૦). રાજા બોલ્યો કે હે પુત્ર ! તું જંગલમાં ગયો હતો ત્યારે એક મુનિ ભારે વિલાપ કરતો કરતો અહીં આવ્યો હતો અને તારી કંઠી આપી તારા મૃત્યુના અશુભ સમાચાર આપ્યા હતા. એ સમાચાર સાંભળીને તરત જ પુત્રવધૂ મદાલસા તારા શોકને લીધે તારા અંતકાળના પ્રસાદરૂપ કંઠીને હાથમાં લઇને અગ્નિમાં બળી મરી. (૭૧-૭૩). આ ખરેખર અનર્થ થયો છે. એ તાપસી કોણ હતો? પુત્રવધૂ નાહકની બળી મરી. અમને કોઇ શંકા ગઇ જ નહિ. (૭૪). રાજકુમાર બોલ્યો કે જંગલમાં જતાં મેં એક આશ્રમ જોયો. એટલે હું એની અંદર ગયો. (૭૫). એમાં એક કપટી મુનિ હતો. તેણે યજ્ઞની દક્ષિણા માટે મારી કંઠી માંગી અને મેં આપી પણ

દીધી. (૭૬). તે વખતે મેં એને ઓળખ્યો નહિ એટલે આ બધો ઉત્પાત થયો. હવે એ દુષ્ટ અને લુચ્ચા તાલકેતુને મેં ઓળખ્યો. (૭૭). ભૂતકાળમાં મેં એની ઉપેક્ષા કરી હતી ત્યારે જ જો આની જાણ હોત તો એ ઉદ્ધત કદી ફાવત નહિ. (૭૮). શૂરવીરે સાવધાનીપૂર્વક શરૂઆતથી જ શત્રુને મારી નાંખવો જોઇએ, નહિતર એ છેવટે દુ:ખનું કારણ બને છે. (૭૯). અનુભવી લોકોનું કહેવું છે કે વધેલો (શેષ) અગ્નિ, દેવું અને શત્રુ આખરે શોક કરાવે છે.④ (૮૦). હવે જે થઇ ગયું છે તે નથી થવાનું એવું નહિ થાય. મારી પ્રિય સ્ત્રી બળી મરી છે. પત્નીનો વિરહાગ્નિ સહન કરવો ભારે કપરું કામ છે. જાણે જીવતાં જ મરવાનું. (૮૧). એના ઋણમાંથી મુકત થવા માટે હું એવો સંકલ્પ કરું કે હવે આ જન્મે બીજાની સાથે નહિ પરણું. (૮૨). જેણે શાલ ઓઢી હોય તે કદી ચામડું (ખાલ) ઓઢીને રાજી થતો નથી. એ જ રીતે આ દિવ્ય પત્ની જતાં બીજી સ્ત્રી મને નહિ ગમે. (૮૩). એવો સંકલ્પ કરીને ઉદાસ થઇને રાજકુમાર વૈભવ છોડીને જંગલમાં એકલો રહેવા લાગ્યો. (૮૪). અશ્વતર નાગના પુત્રો એવા બન્ને ભાઇઓ નસીબજોગે ફરતાં ફરતાં ત્યાં સ્વેચ્છાએ આવી ચઢ્યા. (૮૫). એ બન્ને વાનપ્રસ્થ બ્રાહ્મણ જેવા સુંદર જણાતા હતા. એમને જોઇને રાજકુમારે પ્રણામ કર્યા અને બેસવા આસન આપ્યું. (૮૬). વાતચીત કરતાં ધીરે ધીરે સરખો સ્વભાવ જોઇને બન્નેનાં એક જ દિલ હોય તેમ અરસ પરસ મિત્રતા થઇ. (૮૭). એ લોકો રોજ આવવા લાગ્યા અને ભેગા થઇને રમવા લાગ્યા અને એ રીતે આનંદ કરીને સાંજ પડે એટલે ફરી પાછા ઘરે જતા રહેતા હતા. (૮૮). એ રાજકુમાર પણ બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ જેવો, રૂપમાં કામદેવ સમાન અને પરાક્રમમાં દેવેન્દ્ર સમાન હતો. (૮૯). એને જાઇને નાગપુત્રોને પણ અતિશય આશ્ચર્ય થતું હતું. રાજકુમાર પણ એમને ઋષિપુત્ર માનીને તેની સાથે રમતો હતો. (૯૦). રાજકુમારને પણ એમના વિના એક ઘડી પણ ચેન પડતું નહિ. એ રીતે આનંદથી દિવસો જતા હતા. એમાં એક દિવસ રાજકુમારની લાલ આંખો જોઇને નાગપુત્રોએ હસી મજાકમાં પ્રેમથી પૂછ્યું કે કાલે રાત્રે શું થયું? ભાભીએ રાત્રે જંપવા દીધા નથી કે શું? આ આંખો ઉજાગરાને કારણે જ લાલ દેખાય છે કે શું? (૯૧-૯૩). એમનાં આવાં વચનો સાંભળીને રાજકુમાર શોક કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે આવી મશ્કરી કરવાની રહેવા દો. મારો તો જીવ જાય છે. (૯૪). એટલે દુ:ખી થઇને નાગપુત્રો બોલ્યા કે હે દોસ્ત ! તારાં દુ:ખની એ બધી વાતો અમને વિસ્તારથી કહે. (૯૫). પોતાના સાચા મિત્રને દુ:ખ કહેવાથી મનનો બોજો હળવો થાય છે અને મિત્ર પણ એને પોતાનું દુ:ખ ગણીને ઉપાય બતાવે છે.⑤ (૯૬). એટલે રાજકુમારે બધી વાત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને નાગપુત્રોને બહુ દુ:ખ થયું. શોકાતુર થઇને અને ઉદાસીન મુખે મૂગા મૂગા ઘરે આવ્યા. (૯૭). એ બંને આગળના જેમ વાતો પણ કરતા નથી. ભોગ વિલાસ છોડી દઇને મિત્રના દુ:ખને યાદ કરતા હંમેશાં ઉદાસ બનીને બેસી રહે છે. (૯૮). એમનો એવો ઉદાસ ચહેરો જોઇને એક દિવસ એમના પિતાએ એમને પૂછ્યું કે તમે કેમ દુ:ખી જણાઓ છો? તમારાં દુ:ખનું કારણ મને કહો. (૯૯). એટલે નાગપુત્ર બોલ્યા કે પૃથ્વી ઉપર શત્રુજિત નામનો એક ચંદ્રવંશી રાજા છે. તેના પુત્રની એક અડગ ટેક છે. એનો પુત્ર કુવલયાશ્વ એ અમારો મિત્ર છે. એનાં દુ:ખે અમે પણ દુ:ખી છીએ અને અમને ઘર પણ સ્મશાન જેવું લાગે છે. (૧૦૦-૧૦૧). મિત્રનું દુ:ખ જોઇને જે આ રીતે દુ:ખી ન થાય તે માણસ માણસ નથી પણ ગધેડો છે. એવાનું તો નામ પણ ના લેવું જોઇએ. (૧૦૨). અશ્વતર નાગે કહ્યું કે તમે મને તમારા મિત્રનું દુ:ખ કહો એટલે હું એનો ઉપાય યોજીને એનો પ્રતિકાર કરું. (૧૦૩). મિત્રએ હંમેશાં મિત્રનું સો રીતે (શતધા) કામ કરવું જોઇએ. હે પુત્રો ! તમે મને કહો કે એ રાજકુમાર શા કારણે દુ:ખી છે? (૧૦૪). પિતાનાં વચન સાંભળી નાગપુત્રોએ કહ્યું કે વિશ્વાવસુ ગંધર્વની મદાલસા નામની, રૂપ રૂપનો અંબાર એવી, યોગિમાન્ય અને સુંદર મુખવાળી દીકરી હતી જે અમારા મિત્રની સાથે પરણી હતી. (૧૦૫-૧૦૬). એક દિવસ અમારો આ મિત્ર જંગલમાં (શિકાર માટે) ગયો ત્યારે એક કપટી રાક્ષસે (મુનિના વેશમાં) આવીને મદાલસાને કહ્યું કે તારો પતિ (જંગલમાં) મરી ગયો છે. એવું જાણીને સુંદરી પતિના પ્રેમને કારણે અગ્નિમાં બળી

મરી. (૧૦૭-૧૦૮). વનમાંથી આવીને મિત્રએ આ બધું જોયું એટલે ખૂબ દુ:ખી થયો અને એણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું બીજી સ્ત્રી સાથે કદી પણ લગ્ન નહિ કરું. (૧૦૯). પત્નીના વિરહમાં અમારો મિત્ર ત્યાં ઝૂરી મરે છે. એનો એ શોક અમારાથી જોવાતો નથી. (૧૧૦). બધી ઇંદ્રિયોનો રાજા આત્મા છે તે ભોગ ભોગવીને જ્ઞાનથી ચોક્કસ પ્રશાંત થાય છે. (૧૧૧). જો એનામાં વાસના(નું બીજ) રહી જાય તો એની સદ્‌ગતિ થતી નથી માટે પ્રયત્નપૂર્વક એને (રાજાને) સંતુષ્ટ કરવો જાઇએ. (૧૧૨). નાગે કહ્યું કે તમારા મિત્રનું કાર્ય ભારે કપરું જણાય છે તો પણ હું બધા પ્રયત્નો કરીને રાજાનું હિત થાય એવું કરીશ. (૧૧૩). તપથી કશું જ અસાધ્ય નથી. (બધું જ મેળવી શકાય છે.) એવું કહીને નાગ શો પ્રયત્ન કરે છે એનું વર્ણન હવે પછીના અધ્યાયમાં રંગ કરશે. (૧૧૪). આ અધ્યાયમાં મદાલસાના વિરહમાં રાજકુમારે કેવું દુ:ખ અનુભવ્યું એનું કેવળ અપૂર્વ કહી શકાય તેવું વર્ણન કર્યું. (૧૧૫).

શ્રી દત્તાપ્રભુનાં ચરણકમળના ભ્રમર એવા બ્રહ્મચારી પાંડુરંગ (રંગ અવધૂત)મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રીગુરુલીલામૃતનો અલખ અને નિરંજનના સંવાદરૂપે **'કુવલયાશ્વશોકવર્ણન'** નામનો **ઓગણત્રીસમો** અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

●

પાદટીપ :

અધ્યાય : ૨૯

(૧) ગોમુખી હાથમાં લઇને 'બહારથી જપ' કરતો હતો. એમાં બહારથી શબ્દ ખૂબ મહત્ત્વનો છે. જો હૃદયથી, અંદરથી જાપ કરતો હોત તો કપટ હોત જ નહિ. અથવા જેના મનમાં કપટ હોય છે તેના જાપમાં ભલીવાર હોતો નથી, એ ફળતો નથી. પૂ.શ્રીના ભજનમાં પણ હરિનું નામ લેવાની પૂર્વ શરત કપટ છોડવાની જ છે.

મન છોડ દે કપટ હરિ પદ ભજ રે. અને

હરિ ભજના હરિ ભજના, ફૂડ કપટ સબ ત્યજના.

દરેક માણસને ભવરોગ લાગુ પડ્યો છે. ગુરુરૂપી વૈદ્ય દવા આપીને રોગ દૂર કરે છે. ભગવાનનું નામ એ ઔષધ છે અને સાધુનો સંગ એ પરેજી છે. પરેજી પાળવામાં ન આવે તો ઔષધ અસર તો ન કરે પણ વિપરીત અસર (Re-action) કરે એ સ્વાભાવિક છે.

(૨) સાચો સાધુ જીવી બતાવે, બોલી ન બતાવે. જ્યારે કપટી મુનિએ બડાશભરી વાતો કરી ત્યારે રાજકુમાર અંજાઇ ગયો. દંભ અને કપટ ઘણીવાર અસલી વસ્તુ કરતાં પણ વધારે પ્રભાવશાળી હોય છે. પણ એ પ્રભાવ થોડો સમય જ ટકે. ખરાબ ચારિત્ર્યવાળી સ્ત્રી વધુ લાજ-મર્યાદા દર્શાવે છે, લાંબો ઘૂંઘટ ખેંચે છે. (અસતી ભવતિ સલજ્જા |) ખારાશવાળું પાણી વધારે ઠંડું હોય છે. (ક્ષારં નીરં શિતલં ભવતિ |) જે દંભી હોય છે તે બહારથી ખૂબ વિવેકી જણાય છે. (દંભી ભવતિ વિવેકી |). આ દોહરા દ્વારા પૂ.શ્રી આપણને સાવધાન કરે છે.

(૩) આ દોહરો સાચું દુ:ખ કયું કહેવાય એના તરફ ઇશારો કરે છે. આ ત્રણે મહાન દુ:ખી છે. જેની બાળપણમાં 'મા' મરી

જાય તે બાળક માતૃપ્રેમથી વંચિત રહી જાય છે અને "મા" નો પ્રેમ ન મળે તો કશું જ મળ્યું નથી એમ મનાય. યુવાનીમાં સ્ત્રી (પત્ની) મરી જાય એટલે ભરદરિયે નાવ ડૂબી ગયું ગણાય. બીજી વાર લગ્ન થઇ શકે પણ એનાથી મન પહેલાંની જેમ પ્રસન્ન રહેતું નથી. ઘડપણમાં પુત્રો મરે એટલે પોતાની આંખ સામે જ પોતાના સર્જનનો વિનાશ જોવો. આ ઘણું જ કપરું છે. જેને ખોળામાં સુવાડ્યો હોય તેને ચિતા ઉપર સુવાડવાનો દિવસ આવે તો એ કરુણતાની શી વાત કરવી?

લોખંડ જેવું મજબૂત મનોબળ ધરાવતા શ્રીમતી ઇન્દિરા ગાંધીના પુત્ર સંજય ગાંધીના અવસાનના સંદર્ભમાં આદરણીય બાબા આમ્ટે વડાપ્રધાન શ્રીમતી ગાંધીને મળ્યા ત્યારે વાતમાં ને વાતમાં એણે કહ્યું કે જે પુત્રને ઉછેરીને મોટો કર્યો હોય તે પુત્રના ઉપર માટી નાંખવાનો પ્રસંગ આવે તો એ ખૂબ કરુણ ઘટના છે, નહિ? આ સાંભળીને શ્રીમતી ગાંધી ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી પડ્યા હતા. જે પુત્રને ખભા ઉપર બેસાડી રમાડ્યો હોય, એની નનામી ખભા ઉપર મૂકવાનો પ્રસંગ આવે તો તે કેટલો કરુણ ગણાય?

(૪) આ દોહરો અનુભવની વાત કરી આપણને વ્યવહારુ બનાવે છે. બેદરકારીથી કે વધુ પડતા દયાભાવથી અગ્નિ, ઋણ અને શત્રુને જીવતા રહેવા દેવાથી એ મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. ધર્મ પણ આતતાયીને મારવાનું કહે છે. એટલે જીવનમાં ધર્મને સાચા અર્થમાં સમજવો જોઇએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાલને માર્યો, અર્જુને જયદ્રથને માર્યો વગેરે કાર્ય પણ ધર્મપ્રેરિત જ હતા. આદર્શો જન જીવનને ઉપાધિરૂપ ન બનવા જોઇએ.

(૫) આ દોહરામાં મિત્રને દુ:ખની વાત કરવી જોઇએ એવું કહ્યું છે. અધ્યાય ૭- દોહરો ૭૯ માં પૂ.શ્રીએ જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાણપ્રિય મિત્રને, ગુણવાન નોકરને, પતિવ્રતા સ્ત્રીને અને સાધુ સંતને દુ:ખની વાત કરવી જોઇએ. પૂ.શ્રીએ પણ સુખી પરિવારની ચર્ચા કરતાં આ જ ભાવ પ્રગટ કર્યો છે કે એકબીજાનાં દુ:ખમાં અડખે પડખે રહેજો અને થાય તો દુ:ખ દૂર કરવાનો ઉપાય કરજો. **A friend in need is a freind indeed.** સાચો ધર્મ આવી ભાવના જગાવે છે. ધર્મ એ ભિન્ન મનના માનવીને બાંધનારો વજ્રરસ છે એવું પણ પૂ.શ્રીએ કહ્યું છે. આ દોહરાનો થાય એટલો અમલ કરવો જોઇએ.

અધ્યાય : 30

આ અધ્યાયનું નામ **'મદાલસાપુનરુજ્જીવન'** છે. આ અધ્યાયમાં ૧૨૮ દોહરા છે.

પોતાના પુત્રોના મિત્ર કુવલયાશ્વના કલ્યાણ માટે અશ્વતર નાગ હિમાલય પર પ્લક્ષાવરણ તીર્થમાં આવીને તપોનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યો. (૧-૨).

સરસ્વતીનું ધ્યાન કરીને એને પ્રસન્ન કર્યાં. એણે માતા પાસે માગ્યું કે મને અને કંબલને રાગ રાગિણીનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપો. આવું વરદાન મેળવીને બંને નાગ કૈલાસમાં આવ્યા. એના તપથી ભગવાન શંકર પ્રસન્ન થયા અને વરદાન માગવાનું કહ્યું. નાગે કહ્યું કે કુવલયાશ્વની પત્ની મદાલસા, દૈત્યના કપટથી અગ્નિમાં બળી મરી છે. એ મદાલસા બધી રીતે પૂર્વજન્મના જેવી જ થઇને મારી દીકરી થઇને આવે એવું વરદાન માંગું છું. શંકર ભગવાને 'તથાસ્તુ' કહ્યું. (૩-૪૨).

ભગવાન શંકરે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે નાગપત્નીએ મદાલસાનું ચિંતન કરીને પિંડનું ભક્ષણ કર્યું એટલે નાક દ્વારા એક પિંડ પડ્યો અને તેમાંથી પૂર્વજન્મના જેવી જ મદાલસા ઊભી થઇ પરંતુ મદાલસાને પોતે બળી મરી હતી તે વાત યાદ રહી નથી. અગ્નિપ્રવેશ પહેલાની બધી જ વાત યાદ છે. (૪૩-૫૭).

નાગે એને અંત:પુરમાં રાખી અને પુત્રોને કહ્યું કે તમે બીજું કશું કહ્યા વગર રાજકુમારને અહીં બોલાવી લાવો. નાગપુત્રો રાજકુમારને બોલાવી લાવ્યા. અશ્વતર નાગને એના પુત્રે કહ્યું કે એને મદાલસા સિવાય બીજું કશું જોઇતું નથી. અશ્વતર નાગે માયા નિર્મિત મદાલસાને દૂરથી બતાવી અને મદાલસાને જોતાં જ એ દોડ્યો અને મૂર્છિત થઇને પડ્યો. (૫૮-૯૫).

પછી નાગે કુવલયાશ્વને કહ્યું કે ભગવાન શંકરની કૃપાથી જ મદાલસા જીવતી થઇ છે. મદાલસાને લઇને કુવલયાશ્વ મિત્ર સાથે નગરમાં આવ્યો. બધે આનંદ આનંદ અને જયજયકાર થઇ ગયો. (૯૬-૧૨૮).

(પોતાના પુત્રના મિત્રનું હિત કરીશ) એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને એ અશ્વતર નાગ કંબલ નાગ સાથે હિમાલય પર આવ્યો અને ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ દેનાર પ્લક્ષાવરણ તીર્થમાં આવીને તરત જ અનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યો. (૧-૨). આસન સિદ્ધ કરી, પ્રાણને સારી રીતે સંયમિત કરી, આહાર પર વિજય મેળવી સ્થિર ચિત્તથી એ સરસ્વતીનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. એણે કહ્યું કે હે માત ! નાના બાળકની વાણીના જેવા મારા આ બોબડા બોલની સ્તુતિ સ્વીકારી લે. (૩-૪). સમુદ્રનાં જળ (જીવન)થી માનવી જેમ સમુદ્રની પૂજા કરે છે અને દીવાથી સૂર્યની આરતી ઉતારે છે, એવી મારી આ સ્તુતિ તું સમજજે. (૫). વાણીરૂપ સ્ફૂર્તિ આપીને તું જ બોલાવે છે. તું બોલાવે તે રીતે આ બાળક બોલે છે. હે મા સરસ્વતી ! તું એ સત્ય માન. (૬). આ દેખાતું બધું જ જગત એ તારું જ રૂપ છે. તો પછી હું તારાથી ક્યાં ભિન્ન છું? હું તારા અરૂપની (નિરાકારની) કેવી રીતે સ્તુતિ કરી શકું? (૭). આ દેખાય તે બધું જડ અને નાશવંત છે અને ભોકતા જીવ અવિનાશી છે. પણ હે મા ! તું તો બધાથી પર છે. કેવળ સાક્ષી અને અમર છે. (૮). જેમ પાણીમાં પરપોટા થાય છે તેમ જીવ અને ઈશ્વર તારા સ્વરૂપમાં ઉપાધિભેદથી ભાસે છે. (૯). તું પ્રણવરૂપિણી (ૐકાર સ્વરૂપ) છે, પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, ગુણોની સ્વામિની છે અને (ૐ કારની) અર્ધમાત્રા ચૈતન્યમયી છે જે નિર્વિકાર છે. (૧૦). હે ભામિની ! તું ક્રિયાથી પર છે. ભુક્તિ મુક્તિ આપનાર છે. સ્વર અને વ્યંજન(વર્ણ)ને પ્રકાશીને સંસારનો વ્યવહાર સાધે છે. (૧૧). યજ્ઞ વગેરેનું તું મૂળ છે. તું બધાને

પ્રકાશ આપનારી છે. હે વિદ્યાદેવી સરસ્વતી ! તું વેદનું મૂળ છે. (૧૨). તું નિરાધારનો આધાર છે. તું બધાનું કારણ છે. સર્વવ્યાપક એવું તારું રૂપ કોણ જાણી શકે? (૧૩). જે તારું રાત દિવસ ધ્યાન ધરતો હોય એવો કોઇ સુભકત જ તારા મંગલધામને જાણી શકે. બાકી બીજાં બધાં તો નકામાં ફાંફાં છે. (૧૪). આ લોકમાં ને પરલોકમાં ફળના ભોગથી વિરકત થઇને જે હંમેશ માટે તારું શરણું ગ્રહે છે તેનો જ સંદેહ તૂટે છે. (૧૫). હે મા સરસ્વતી ! હું તને ફરી ફરીને પ્રણામ કરું છું. પોતાના ભકતોના હૈયે વસનારી હે મા ! તું પ્રસન્ન થા. (૧૬).

સરસ્વતી સ્તુતિ

(શાંત હો શ્રીગુરુ દત્તા.....એ રાહ)

હે (અયિ) સરસ્વતી મા ! અમે તને વંદન કરીએ છીએ અને તારાં ચરણકમળને ભાવથી ચૂમીએ છીએ.

હે શ્રેષ્ઠો દ્વારા વર્ણવાયેલી ! તને વંદન કરીને આ સંસાર સાગરને તરી જઇએ. જે શબ્દથી પર છે એને શબ્દ દ્વારા પ્રસન્ન (પસંદ) કરીએ અને તારી મૂર્તિનું અમે ધ્યાન ધરીએ. હે મા ! તું અમને સદ્‌બુદ્ધિ આપીને અમારી આ હૃદય વાડીને પુષ્પોથી વિકસિત કર જેથી અમે દુર્બુદ્ધિરૂપી કચરો કાઢી નાંખીએ અને અમે રોજે રોજ તારું નામ સ્મરણ કરીએ. (૧).

તારું શરણ લીધા પછી શું કામ ડરીએ? અમે સ્વાનંદે નિર્ભય થઇને ફરીએ. અમે અક્ષય (જેનો નાશ ન થાય તેવાં) સુખ પામીને આનંદ કરીએ (રમીએ) અને બધાં જ દુ:ખોને ભૂલી જઇએ. હૃદયનો બધો અંધકાર નિવારી તથા અનીતિમય ગર્વને સંહારી હે મા ! તું શિવનું દર્શન કરાવ. તારાં ચરણોમાં તન્મય થઇ જઇએ. (૨).

વાલ્મીકિએ જયારે તારી સ્તુતિ કરી ત્યારે તરત જ બીજાં બધાં કાર્યો છોડીને તું દોડી ગઇ. બુદ્ધિનાં એનાં બધાં બંધનો તોડીને, એને આનંદ કરાવીને (રમાડીને) ધન્ય ધન્ય (કૃતકૃત્ય) કરી દીધો. તો પછી આજે કેમ વાર લગાડે છે? હે મા(અંબ) ! આ નાના બાળકને કેમ તરછોડી દીધો? અમને તારા વિના બીજો કોઇ આધાર (આશરો) નથી. તને છોડીને અમે કયાં જઇએ? (૩).

વેદ અને શાસ્ત્ર જેના શ્વાસ છે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર જેના દાસ છે, જેનાં નામ સ્મરણથી જન્મ મરણનો ત્રાસ રહેતો નથી અને એના કટાક્ષે બધું ખાસ (બધા) અનુકૂલ થઇ જાય છે. પાડા પણ વેદોનું ઉચ્ચારણ કરે છે અને (દેવગુરુ) બૃહસ્પતિ (વાચસ્પતિ) મૂગા થઇને હારી જાય છે. ઉંદર સિંહનો ગર્વ ઉતારે છે. એમાં જરા પણ શંકા કરવા જેવું નથી. (૪).

અમારા બધા દોષો દૂર કરીને, આવેલાં સંકટો ટાળીને, ખરાબ શંકાના મૂળને ચીરી નાંખીને આ બાળકનો ઉદ્ધાર કરી નાંખ. હંસ ઉપર ઉમંગથી બેસીને હે મા ! આ બાળકને જલદીથી ખોળામાં લઇ લે. આ સંસારરૂપી રંગભૂમિમાં નાદામૃત પાઇને પાવન કર. અમે તારા પગમાં પડીએ છીએ. (૫).

●

આવી સ્તુતિ સાંભળીને પ્રસન્ન થઇને મા સરસ્વતી ત્યાં પ્રગટ થઇને હર્ષભેર બોલ્યાં કે મનગમતું વરદાન માગો. (૧૭). નાગે જોયું તો ત્યાં એક હાથમાં વીણા લઇને અને બીજા હાથમાં માળા લઇને શ્વેત વદનવાળી, શ્વેત વસ્ત્રવાળી, ચાર હાથવાળી, હંસ ઉપર બેઠેલી મા-શારદાને જોઇ. એને સામે જ જોઇને નાગે એને પ્રણામ કર્યા. (૧૮-૧૯). નાગ બોલ્યો કે હે મા ! જો તું પ્રસન્ન થઇ હોય તો મને અને કંબલને ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવી પૂર્ણ ગાન શકિત તરત જ આપ. (૨૦). અમને બંનેને નિયમાનુસાર આલાપ વગેરેનું અને રાગરાગિણીનું જ્ઞાન આપ અને બધાં અંગો સહિત (સાંગ)

યોગ્ય પ્રકારની ગાયનકલા આપ. અમને કોયલના જેવો મીઠો, મંજુલ, કોમલ અને ગંભીર સ્વર આપ જેથી અમારું ગાન સાંભળીને ભગવાન શંકર રાજી થાય અને અમને અમારી ઇચ્છા મુજબનો વર આપે. (૨૧-૨૨). સરસ્વતીએ 'તથાસ્તુ' કહીને કહ્યું કે જાવ, તમને બધા જ પ્રકારનું નાદરહસ્ય અને અંગો સહિત રાગ રાગિણીનું જ્ઞાન ચોક્કસ આપ્યું. (૨૩). તમારો મધુર અને સુમંજુલ અવાજ (સ્વન) તાલ-તાન સહિત સાંભળીને ગ્રહમંડળ પણ તારા સહિત ડોલશે. (૨૪). શંકર ભગવાન પણ એમનું નૃત્ય છોડીને આનંદપૂર્વક એ ગાન સાંભળશે અને હર્ષભેર હાસ્ય કરીને વરદાન આપશે. (૨૫). આવું વરદાન આપીને સરસ્વતી ત્યાંથી અંતર્ધાન થઇ ગયાં. એટલે બન્ને નાગો તરત જ ઝડપથી કૈલાસમાં આવ્યા. (૨૬).

બાગમાં બેસીને વાજિંત્રોનો યથાયોગ્ય મેળ બેસાડીને સમય અનુસાર આલાપ, તાલ, ધ્વનિ અને લયનો મેળ બેસાડીને, દૈવત સાધીને રાગ રાગિણી સહિત સુંદર ગાન કરવા લાગ્યા. (૨૭-૨૮).

शिव स्तुति

હે બાળક (માર્કંડેય) અને શરણે આવેલાને તારનાર, વિજયાપતિ હર સાંબ સદાશિવ હું આપને વંદન કરૂં છું; હે વનમાં વસનાર, વનચરોથી પ્રશંસિત, હે ભય (દર) ને હરનાર હે સાંબ સદાશિવ કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર. (૧).

હે ત્રિપુરાસુરને મારનાર સુરશ્રેષ્ઠ સાંબ, હે સુ-મન (દેવો, પુષ્પો)થી અર્ચિત, મંગલકારી સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); હે રવિ, ચંદ્ર અને અગ્નિરૂપ આંખવાળા, કામદેવનો અંત લાવનાર, મદનો નાશ કરનાર હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૨).

શંખના નાદરૂપ; (ચિત્તની) શાંતિ આપનાર, માથા ઉપર જટા ધારણ કરનાર, ચંદ્રનું આભૂષણ (ધારણકરનાર), હે સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); કપૂર સમાન (વર્ણવાળા), ક્ષણ (આનંદ) કરનાર; કમળ થીય કોમળ; કમનીય વસ્તુઓ આનાર હે સાંબ સદા શિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૩).

જીભ (વાણી) થી પર; રસને વધારનાર, દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનાર; સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); ગૌરીના હર; ગંગાને ધારણ કરનાર, ગણોથી વંદિત; ગજાસુરનું મર્દન કરનાર, હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૪).

માનઅપમાન રહિત; રેવાના તાત; સારી રીતે પૂજિત સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું.); ગરીબોના મિત્ર; સર્પ વિભૂષિત; નીલકંઠ; સ્થિર (મક્કમ) દ્વારા ઇચ્છિત હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૫).

ભિખારણ દ્વારા વંદિત; કામનાનો નાશક; જંગલી સ્ત્રી (ભીલડીનું રૂપ ધારણ કરનાર પાર્વતી) થી છેતરાઇ જનાર સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું); ગુરુ શ્રેષ્ઠ દુર્જનોથી નિન્દિત, દિવ્ય વિભૂતિ (ભભૂતિ, વૈભવ)થી શોભિત હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૬).

ઝૂંપડીમાં વસેલા; ગણોના નાયક; ઝેર પીનાર; ગતિ આપનાર સાંબ સદાશિવનો જય હો; વેદના ગાનથી આનંદિત થનાર; નટ, ચોરને દંડનાર, પિંગળી જટાવાળા હે સાંબ સદાશિવ (કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કર). (૭).

કુબેરના મિત્ર, ધનથી અપ્રાપ્ય, લોભથી દૂર રહેનાર ધ્રુવ, મુક્તિ આપનાર; સાંબ સદાશિવ (હું આપને વંદન કરૂં છું) હૃદય (અથવા વાદળ)રૂપી મંદિર જેને પ્રિય છે તે, 'રંગ'ને આનંદિત કરે તેવા મુખરૂપ ચંદ્ર ધારણ